

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

UNIVERZITETSKA MISAO

Časopis za nauku, kulturu i umjetnost

Godina 2019, Broj 18

Novi Pazar, decembar 2019. godine

UNIVERZITETSKA MISAO

Časopis za nauku, kulturu i umjetnost
Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Izdavač:	Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Za izdavača:	Suad Bećirović , rektor
Redakcija:	Suad Bećirović, glavni i odgovorni urednik Amela Lukač Zoranić, zamjenik glavnog i odgovornog urednika Dženis Bajramović, sekretar redakcije
Uređivački odbor:	Muzafer Saračević, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Bećir Kalač, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Mustafa Fetić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Jahja Fehratović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Elma Elfić-Zukorlić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Fehim Husković, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Aleksandar Ivanović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Samina Dazdarević, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Šefket Krcić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Izdavački savjet:	Tarik Obralić, Univerzitet u Travniku Ćamil Sukić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Marija Krivokapić, Univerzitet Crne Gore Tibor Petreš, University of Szeged Julijana Vučo, Univerzitet u Beogradu, Tomaž Onažić, Univerzitet u Mariboru, Dragana Mašović, Univerzitet u Nišu, Miodrag Jović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Halid Kurtović, Univerzitet u Zenici Sanjin Kodrić, Univerzitet U Sarajevu, Lars Petter Soltvedt, Buskerud University Šemsudin Plojović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru Enes Osmančević, Univerzitet u Tuzli Emina Avdić, Univerzitet Ćirilo i Metodije Senad Bušatlić, Internacionalni Univerzitet u Sarajevu
Lektor:	Adnan Hasanović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Korice: **Denis Kučević**, Univerzitet u Novom Pazaru

Tiraž: 200 primjeraka

Štampa: **GrafiColor**, Kraljevo

ISSN: 1451-3870
e- ISSN: 2560-4821

Adresa redakcije: Univerzitet u Novom Pazaru
Ul. Dimitrija Tucovića bb
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 316 634
E-mail: um@uninp.edu.rs

Sajt časopisa: <http://um.uninp.edu.rs/>

Bibliografska baza:

- Repozitorijum NBS
- Kobson - Spisak časopisa iz Srbije dostupnih u elektronskoj formi
- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- University Library of Regensburg
- SCI indeks Srbija (Srpski Citatni Indeks)
- Kategorizacija M53 prema rešenju Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja za 2015, 2016, 2017, 2018, 2019

Sadržaj / Contents

1.

PRIMENA INTERAKTIVNOG UČENJA KAO PERSPEKTIVA SAVREMENE NASTAVE	1
Ahmed Bihorac.....	1
Kemal Džemić.....	1
Hivzo Gološ.....	1
APPLICATION OF INTERACTIVE LEARNING AS A PERSPECTIVE OF MODERN TEACHING	2
DOMOSDOSHMERIA E ZBATIMIT TË METODAVE AKTIVE DHE INTERAKTIVE TË PUNËS SI KUSHT PËR NJË PROCES MËSIMORË DHE BASHKËKOHORË	15
Dragana Randelović.....	15
Lemane Mustafa.....	15
ACTIVITY OF IMPLEMENTATION OF ACTIVE AND INTERACTIVE METHODS OF WORK AS CONDITIONS FOR A LEARNING AND CONTEMPORARY PROCESS	16
ISTORIJA I VERONAUKA IDU U KORAK SA RAZVOJEM DRUŠTVA.....	26
Hivzo Gološ.....	26
Ahmed Bihorac.....	26
Kemal Džemić.....	26
HISTORY AND RELIGION GO HAND IN HAND WITH SOCIETY.26 NOVE ULOGE ZA „DRUŠTVO ZNANJA“.....	33
Melida Župljanin	33
Gordana Budimir Ninković.....	33
Fatima A. Kriještorac	33
NEW ROLES FOR THE "SOCIETY OF KNOWLEDGE"	33
ŽIVOTNI DOGAĐAJI I STRATEGIJE PREVLAĐAVANJA STRESA KOD UČENIKA SEDMOG RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE.....	41
Miodrag Milenović.....	41

Gentiana Memeti-Ademi	41
LIFE EVENTS AND STRATEGIES FOR COPING WITH STRESS IN THE SEVENTH GRADE SCHOOLCHILDREN	41
ŽAN ŽAK RUSO I FRANCUSKA REVOLUCIJA.....	54
JEAN JACQUES RUSSO AND THE FRENCH REVOLUTION	54
HYPOTHESIS OF THE SCIENTIFIC RESEARCH	76
Remzi Rexhep Bujari.....	76
Bashkim Ali Azemi.....	76
HIPOTEZA E HULUMTIMIT SHKENCOR.....	77
STEPEN UKLJUČENOSTI OČEVA U VASPITNO-OBRAZOVNOM PROCESU DECE.....	88
Suada Kadrić.....	88
Mustafa Fetić.....	88
THE DEGREE OF INVOLVEMENT OF FATHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF CHILDREN	88
PRILOG	96
ZNAČAJ MOLITVE U PSIHOTERAPIJI	101
Ferid Orahovac	101
IMPORTANCE OF PRAYER IN PSYCHOTERAPY	101
NAČELA KRIVIČNOG POSTUPKA I POJEDNOSTAVLJENE PROCESNE FORME SA POSEBNIM OSVRTOM NA ODNOS SPORAZUMA O PRIZNANJU KRIVICE I NAČELA ISTINE I PRAVIČNOSTI.....	120
Dženana Nuhodžić.....	120
PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEDURE AND SIMPLIFIED PROCEDURAL FORMS WITH SPECIAL REFERENCE TO THE RELATIONSHIP BETWEEN PLEA AGREEMENT AND THE PRINCIPLES OF TRUTH AND JUSTICE	120
TEORIJSKA RAZMATRANJA O POJAVI I FUNKCIJI KRIMINALISTIČKO-OBAVJEŠTAJNOG RADA	128
Dženis Šaćirović	128
Haris Brulić	128
THEORETICAL CONSIDERATIONS ON THE APPEARANCE AND FUNCTION OF CRIMINAL-INTELLIGENCE WORK.....	128
ZAKLJUČAK.....	137
PRAVNI OKVIR ZAŠTITE PRAVA MANJINA.....	140

Ana Budak	140
THE LEGAL FRAMEWORK OF THE PROTECTION OF MINORITY RIGHTS	140
POVEZANOST VASPITNIH STILOVA RODITELJA I RELIGIOZNOSTI KOD ADOLESCENATA.....	157
Semrija Smailović	157
AIMS AND PERSPECTIVES IN CONTEMPORARY MUSIC EDUCATION OF CHILDREN AT THE PRE-SCHOOL AGE	157
UTICAJ RAZVOJNIH STILOVA RODITELJA NA IZGRADNJU LIČNOSTI I POZITIVNIH I NEGATIVNIH RAZVOJNIH KOMPETENCIJA KOD DJECE	171
Muradif Hajder	171
THE IMPACT OF PARENT'S DEVELOPMENT STYLES ON PERSONALITY-BUILDING	171
SPISAK RECENZENATA ČASOPISA UNIVERZITETSKA MISAO	187
LIST OF RECONCILIENTS OF THE JOURNAL UNIVERSITY REVIEW	187

NAUČNI ČLANCI

SCIENTIFIC ARTICLES

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 18, str. 1-14, 2019 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pedagogija

Datum prijema rada: 14.05.2018.

Datum prihvatanja rada: 25.04.2019.

doi: 10.5937/univmis1918001B

Originalan naučni rad

PRIMENA INTERAKTIVNOG UČENJA KAO PERSPEKTIVA SAVREMENE NASTAVE

Ahmed Bihorac

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija
ahmed.bihorac@uninp.edu.rs

Kemal Džemić

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija
kemal.dzemic@uninp.edu.rs

Hivzo Gološ

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija
hivzo.golos@uninp.edu.rs

Abstract

Savremeno obrazovanje iziskuje inovativne pristupe u nastavi, što interaktivnoj nastavi daje poseban značaj u cilju postizanja efektivnijih pedagoških rezultata. Takva interaktivna nastava se zasniva na interpersonalnom kooperativnom odnosu učenika na času. Njome se prevazilaze mnoge slabosti tradicionalne nastave. U radu smo analizirali obeležja tradicionalne škole, aktivne škole, ciljeve aktivne škole, formiranje grupa, konstituisanje grupa, valorizaciju rada učenika u grupi i prezentovali praktične primere organizacije časa primenom ove nastave. Takođe smo analizirali didaktičko-metodička obeležja i vrednosti interaktivne egzemplarne nastave. Proučavali smo mogućnosti primene savremenog modela nastave gramatike i pravopisa. Dali smo praktične primere obrade interaktivne egzemplarne nastave gramatike i pravopisa u V razredu osnovne škole.

Ključne reči: interaktivna nastava, kooperativna nastava, učenje putem primera, efikasnost interaktivne egzemplarne nastave gramatike i pravopisa, izvođenje interaktivne nastave, modeli interaktivnog egzemplarnog učenja.

APPLICATION OF INTERACTIVE LEARNING AS A PERSPECTIVE OF MODERN TEACHING

Apstrakt

Modern education requires innovative approaches in teaching, which gives interactive teaching a special importance in order to achieve more effective pedagogical results. Such interactive teaching is based on the interpersonal cooperative attitude of students over time. It is overcome by many weaknesses in traditional teaching. In this paper, we analyzed the features of the traditional school, the active school, the goals of the active school, the formation of groups, the constitution of groups, the valorisation of students' work in the group, and presented practical examples of the organization of time using this teaching. We also analyzed didactic-methodical characteristics and values of interactive exemplary teaching. We studied the possibilities of applying the modern model of grammar and spelling. We have given practical examples of the processing of interactive exemplary teaching grammar and spelling in the V grade of elementary school.

Key words: interactive teaching, cooperative teaching, case-based learning, the effectiveness of interactive exemplary teaching grammar and spelling, the application and implementation of interactive classes, models of interactive exemplary learning.

UVODNE NAPOMENE

Savremeni svet, podložan intenzivnim promenama, oseća potrebu, ne samo prema novim kvalitetima znanja, već i prema promenama njegove strukture. Obrazovanju, njegovoj primeni, kao i dosadašnjoj nastavi, su neophodne inovacije u duhu savremenog učenika, koje će pratiti njegova interesovanja i pružiti mu ono što svi želimo, savremenu školu, po svim visokim standardima.

Današnja škola, poput mirne, relativno zatvorene oaze znanja, mora da preraste u otvorenu istraživačku stanicu, primamljivu mladima, u kojoj će dobiti prostor za inoviranje znanja. Dakle, jedna laboratorija u kojoj se stalno eksperimentiše, stvara inovira i otkriva. Ovakve inovacije su uslov da savremena škola prati društvenu i tehnološku stvarnost koje se svakodnevno menjaju. Tako da: „Cilj koji valja u nastavi ostvariti i na koji je usmerena ukupna metodička teorija i praksa, a koja podrazumeva valjan intelektualni, etički i estetički razvoj učeničke ličnosti, ima svoje pedagoške, psihološke, etičke i sociološke aspekte“ (Ilić 1998:20).

Uvođenje inovacija u savremenu školu je reakcija na tradicionalno izvođenje nastave, koje predstavlja jednosmernu komunikaciju između učenika i nastavnika, u kojoj dominira ex katedra. Takva nastava nije zanimljiva boljim učenicima, a nedovoljno je jasna i zanimljiva slabijima. Ona guši stvaralačke mogućnosti učenika, ne dozvoljava im da se razmahnu, da budu aktivni učesnici koji uče otkrivanjem, već stvara učenike objekte. Poseban problem u takvoj klasičnoj nastavi je nedovoljna interakcija učenika i nastavnika, kao i učenika međusobno.

U stvari, najbolja postaje ona škola koja najmanje liči na tradicionalnu. Svedoci smo sužavanja prostora koji je imala škola u prenošenju znanja. Zahvaljujući modernoj tehnologiji veći deo posla, koji je obavljao nastavnik, preuzimaju savremena sredstva za prezentovanje informacija, što omogućava interakciju sa

bazama bogatim raznovrsnim informacijama koje se nalaze veoma daleko od njihove učionice ili radne sobe.

1. SAVREMENA ŠKOLA

1.1. Razlike između tradicionalne i savremene škole

Škola je tokom svoje evolucije prošla dug put, ali su skoro svi društveni režimi bili, više ili manje, zadovoljni ostvarivanjem funkcije škole. Istorijski posmatrano, škola je pretrpela brojne reforme u cilju prevazilaženja nesklada između društvenih ciljeva i školske prakse.

U našoj zemlji je tek u drugoj polovini XX veka uspostavljen jedinstven školski sistem. Razvijanjem nauke, tehnike, tehnologije i društvenih odnosa došlo je do transformacije tradicionalne u savremenu školu. Modeli savremene škole su brojni i različiti u svim zemljama. U SAD je praksa bez prisile i neuspeha. U takvoj savremenoj školi upravljanje školom je potražnjom a u tradicionalnoj je upravljanje prinudom. U savremenoj školi učenik bira školu, program, nastavnike prema svojim afinitetima a u tradicionalnoj je nametnut model školovanja koji nije po meri svih učenika. Način finansiranja, koji je različit, uslovljava sistem organizacije rada. U našim školama država preko finansiranja utiče na organizaciju nastave svojim propisima, dok su savremene samostalnije. Učenik sam bira program u savremenoj školi, za razliku od tradicionalne, u kojoj je program isti za sve. Savremena škola je radionica u kojoj je upravljanje voditeljsko a tradicionalna je škola prisile sa naređivačkim i autokratskim upravljanjem. U savremenim školama nema neuspeha, dok je u tradicionalnoj veliki broj đaka koji nisu uspeli.

Pored objektivnih razlika postoje i subjektivne razlike među nastavnicima u savremenoj i tradicionalnoj školi. U savremenoj školi nastavnik ne tera učenike da rade. On ih usmerava i savetuje. Stvara od njih naučnike, mislioce, ravnopravne saradnike u nastavi. Povlačeći se pred njima usmerava njihov rad, dajući im prostor da, pod njegovim budnim nadzorom, samostalno dolaze do novih trajnijih znanja.

Savremeni nastavnik voli svoj predmet i svoje učenike. Pohađa stručne seminare, kojih je, na žalost, sve manje jer lokalne samouprave ne ulažu sredstva za edukaciju nastavnika, težeći da prati inovacije u nastavi. Da bi nam nastava bila savremena neophodne su brojne inovacije nastavnih planova i programa, koji su zastareli, prevaziđeni i preopširni. U našoj školi se izvodi nastava kao i pre pola veka. Osim retkih nastavnika entuzijasta, koji se uporno usavršavaju i prate tokove savremene nastave, većina se zadovoljava ranije stečenim znanjima, koja ne prate aktuelne tendencije u društvu i nastavi. Nestalo je profesora entuzijasta koji su bili zaljubljenici u svoj poziv. Uglavnom smo postali oni koji nose dnevnik i ništa drugo.

Šta se desilo sa profesorima koji su se studiozno pripremali za svaki čas dajući istraživačke zadatke svojim učenicima kroz uputstva i saradničke imperitive? Nedostaje metodičko uputstvo za rad u učionici. Na nastavničkim fakultetima, studenti, uglavnom, slušaju profesore koji ispredaju gradivo predviđeno za taj čas i odlaze. Nema nikakve interakcije. Nema pitanja. Praktična nastava je svedena na puko i nestručno otaljanje. Kako će onda profesor početnik, nakon takvog školovanja, da

se snađe u školi gde ga niko neće dočekati toplom dobrodošlicom i objasniti mu šta je to operativni plan rada nastavnika i kako se piše—? O nekim savremenim metodama rada može samo da sanja. Mislimo da savremena nastava podrazumeva stručne nastavnike, metodički obučene, koji na učenike gledaju kao na aktivne učesnike, saradnike u izvođenju nastave. Nastavnik je onaj koji motivise, upućuje, prati i koriguje rad svojih učenika.

U našoj školi je program isti za sve. On je preobiman, za razliku od programa u drugim zemljama sveta, gde je to na drugi način rešeno. U Japanu se posvećuje pažnja praktičnim znanjima. U Rusiji je sistem obrazovanja sličan našem, a u Kini je izražena podela na zanatska i opšteobrazovna znanja. Imajući u vidu da se tradicionalna škola stvarala i razvijala nekoliko vekova, napuštanje takvog koncepta bi izazvalo veliki problem. Da bi se od tradicionalne prešlo u savremenu školu moraju se kritički analizirati osnovne postavke i tradicionalne i savremene škole. Pedagoška teorija i praksa u razvijenim zapadnim zemljama pokazuje da postoje brojni modeli savremene škole.

Oduvek je bilo lakše reći šta treba uraditi nego kako to izvesti. Reforme su uvek bile neophodne, nekada uspešne, nekada ne. Reformom valja obuhvatiti obrazovanje kroz uvođenje interaktivnog učenja i interaktivne nastave, što podrazumeva reformu i inoviranje, ne samo nastavnih planova i programa, već pre svega, edukaciju nastavnog kadra radi uvođenja interaktivne nastave u naše škole.

2. INTERAKTIVNO UČENJE - ŠTA JE TO?

Govoreći o savremenoj nastavi nailazimo na pojmove „interaktivan“, „interaktivno učenje“, pa uočavamo da mnogima to još nije u potpunosti jasno, budući da ovakva metoda učenja i podučavanja, iako u skladu sa erom digitalizacije u kojoj živimo, nije još uvek zaživela kod nas. Sugestije mnogih inostranih stručnjaka je da se napusti dosadašnja tradicionalna metoda (učitelj predaje – učenik sluša) i okrenemo se novim metodama koje će pomoći učenicima da se suoče s izazovima u budućnosti. Naravno, kod nas još ne postoji interesovanje kod prosvetnih radnika kad je u pitanju upotreba modernih tehnologija (pametne table, interaktivni projektori) u nastavi jer je očigledno lakše koristiti tehnologiju 19. veka. Tipičan primer je taj da nisu zaživeli elektronski dnevnik u našim školama, a pominju se od 2009. godine¹.

Interaktivno učenje u problemskoj nastavi predstavlja pedagošku inovaciju, osmišljenu, eksperimentalno proveravanu i praktično primenjivanu, tek krajem veka. Ovaj oblik učenja u problemskoj nastavi sadrži više nivoa. Organizacija, realizacija i vrednovanje ove nastave ostvaruje se primenom posebnog sistema pedagoških načela, kroz efikasnost edukativnih radionica.² Time se grupi I grupnom radu u nastavi u kojoj se uči putem rešavanja

¹ Autor rada je kao direktor OŠ „Stefan Nemanja“ u Novom Pazaru, zahvaljujući kreditu Svetske banke, organizovao dva puta besplatno pohađanje početnog kursa informatike u cilju osposobljavanja svojih kolega za vođenje elektronskog dnevnika.

² Navedeno prema: Branković 1999: 109.

problema, može omogućiti ostvarivanje brojnih ciljeva, teško ostvarljivih u drugim oblicima učenja.

Interaktivno učenje predstavlja samo jedan od oblika usvajanja znanja u školi. Kroz prizmu teorije problemske nastave, uočavamo određene terminološke nejasnoće, ali i nedovoljno definisane osnovne komponente problemske nastave. Kako navodi Radovan Teodosić u *Problemskoj nastavi*, neki predstavnici geštaltističke psihologije (Maks Ferthajmer), proces rešavanja problema definišu kao dinamičku situaciju, tačnije kao kretanje od „nejasne relacije, ka jasno prozirnoj” (Teodosić 1970: 261).

Suštinu problemske nastave čini to da nastavnik ne saopštava konačne naučne rezultate i zaključke kao nešto savršeno i trajno usvojeno a da njegovi učenici ne znaju na osnovu čega se došlo do njih, već ih uvodi u postupak dobijanja rezultata, pokazujući puteve kojima se došlo do tih rezultata. Na taj način smo izrazili suštinu interaktivnog učenja kroz međuzavisnost subjekata i njihovog zajedničkog učenja. Istakli smo ranije da je interaktivno učenje zasnovano na kooperativnim odnosima između subjekata koji uče. Na osnovu tih zaključaka jedan broj pedagoga ovakav način učenja i sticanja znanja smatraju kooperativnim interaktivnim načinom učenja. U procesu učenja ta se sposobnost manifestuje kroz spremnost za saradnju sa drugima, kroz uspostavljanje ravnopravnih partnerskih odnosa sa drugima, uz izgrađivanje poverenja i tolerancije sa ostalim članovima tima. Ova se sposobnost razvija vežbanjem. Takvo operativno – interaktivno učenje u problemskoj nastavi je izvodljivo u svim oblicima nastavnog rada (frontalnom, grupnom, radu u parovima, individualnom) uz različite pedagoške efekte.

Tretirajući pojam interakcije kao aktivnost koja se odvija između dve ili više osoba, možemo je ostvariti na relaciji nastavnik – učenik. Na taj način se mobilizuju obe zainteresovane strane za ostvarivanje ciljeva i zadataka nastave, jer se ona može ostvariti samo uz aktivno učešće obe zainteresovane strane. Kroz interaktivno učenje se stvaraju mogućnosti za brojne korekcije u razmišljanju i ponašanju. Zatim se može uticati na sticanje samopouzdanja i samouverenosti kod učenika. Važno je uporedo sa interaktivnim učenjem razvijati i interaktivnu nastavu koja je nezaobilazna u planiranju reforme školstva, što je problem razmatranja Vlade i resornog ministarstva prosvete.³ Ali imati interaktivnu nastavu u savremenoj školi podrazumeva upotrebu interaktivnih metoda sticanja znanja, što dovodi do suprotnosti naših želja, odnosno teorije i prakse. Imajući to u vidu možemo konstatovati da je interaktivno učenje socijalni proces u kome učenici preuzimaju vodeću ulogu, dajući podršku jedni drugima, usvajaju nove sadržaje. Primenom interaktivne metode učenja vrši se pozitivan uticaj na emocionalnu klimu, ali i povećanje

³ Trenutno je u toku zasedanje Skupštine Srbije koja razmatra usvajanje novih zakona o obrazovanju. Nadamo se da će se doneti zakoni koji će unaprediti uslove za reformu tradicionalne škole.

motivacije u skladu sa zahtevima savremenog društva, koja od učenika zahteva da su kreativniji, kritičniji i samostalniji kod izvršavanja svojih obaveza. Što znači da prestankom tradicionalne škole nastaju uslovi za neke inovacije, koje su kvalitetnije, prilagođene za 21. vek. To je interaktivna nastava koja dominira kod usvajanja sadržaja predviđenih nastavnim planom i programom.

Kroz upotrebu ovih metoda preusmerena je aktivnost sa nastavnika na učenike, pomažući da učenici zajedno uče, rešavaju postavljene zadatke i vrednuju rad. Tako se interaktivnom nastavom postiže sledeće:

Učenik stiče znanja u toku časa. Razvija se povoljna emocionalna klima u odeljenju koja podiže nivo motivacije i utiče na razvoj saradnje među učenicima koji istovremeno uče i preuzimaju odgovornost za rad u grupi.

Učenike obučavamo za usaglašavanje stavova, razmenu ideja, obučavaju se za moderniju komunikaciju radi korišćenja medija i izvora znanja.

Interaktivna nastava traži nastavnika organizatora, inovatora, čija se aktivnost ogleda na času kroz usmeravanje učenika na uzajamnu saradnju. Ovu nastavu, pored oblika rada i nastavnih metoda, karakteriše postojanje sledećih modela rada:

Egzemplarna nastava, rad u paru u interaktivnoj nastavi, interaktivno učenje u stvaralačkoj nastavi, učenje putem otkrivanja, aktivna nastava... Pa, možemo konstatovati da su sve aktivnosti u interaktivnoj nastavi nedvosmisleno inicirane aktivnošću ostalih članova odeljenja, nastavnim tehnikom, nastavnim sadržajima ili uputstvima dobijenim od nastavnika.

U interaktivnoj nastavi savremeni nastavnik svojim učenicima treba da prenese znanje kvalitetnije od udžbenika ili nekog drugog medija, što će im omogućiti komunikaciju na pravi način i produbiti sadržaje.

U cilju ostvarivanja efikasne nastavne interakcije, neophodno je napuštanje određenih stereotipa tradicionalne nastave i razvijanje potrebe za kontinuiranim stručnim usavršavanjem. Da bi se nametnute obaveze, koje zahteva određena profesija, efikasno i produktivno ispunjavale, javlja se neophodnost kontinuiranog učenja, unapređivanja sticanja neophodnih novih znanja, kao potreba celoživotnog usavršavanja koje treba da traje tokom celog radnog veka, kao sastavni deo profesionalnog razvoja, karakterističnog za nastavnički poziv. Obrazovna reforma zahteva od nastavnika ažuriranje i osvežavanje prethodno stečenih pedagoških, psiholoških i didaktičko – metodičkih veština i znanja kao i što potpunije transformisanje svoje uloge u omogućavanju pripreme i izvođenja procesa nastave, ali i svoje uloge vaspitača. To je razlog više da se nastavnici uključe u različite modele i oblike profesionalnog i stručnog usavršavanja, o čemu je na početku rada bilo reči. Po različitim istraživanjima u svetu, a navešćemo primer Britanskog društva za audio – vizuelna istraživanja, verbalna i reproduktivna nastava su na najnižoj lestvici efikasnosti. To znači da se samo pojačanim samostalnim aktivnim

radom učenika može ostvariti efikasno sticanje znanja. A kada je u pitanju efikasnost tradicionalne nastave, koju je lako osporiti, vrlo je važno izneti njene ograničene domete. Rekli smo da tradicionalnu školu karakteriše unapred usvojen nastavni plan i program, nastava koja je prepoznatljiva po verbalnom prenošenju znanja uz upotrebu nastavnih sredstava ili bez njih, kao i kroz proveru usvojenih znanja na časovima. Motivisanje učenika je sprovedeno preko ocena, pohvala, kazni, nagrada...; u školi se na dete gleda samo kao na učenika. On je objekat, samo onaj koji treba da sa razumevanjem ponovi gradivo koje je njegov nastavnik ispredavao, i za to dobija ocenu, što je regulisano Pravilnikom o ocenjivanju za osnovnu i srednju školu. Savremena, aktivna škola tretira dete kao kompletnu ličnost, a ne samo kao učenika. Njene karakteristike su: nepostojanje celovitog, unapred usvojenog plana i programa, već su to različiti oblici orijentacionih planova i programa ili jedan obavezni obrazovni standard i varirajući, fleksibilni deo koji je uslovljen konkretnim uslovima nastave, zasnovan na interesovanjima dece na koja se nadovezuje njihovo učenje. Svako učenje se povezuje sa ranije stečenim znanjima i ličnim iskustvima dece, uz unutrašnju, ličnu motivaciju deteta. U savremenoj, interaktivnoj nastavi dominiraju sledeće metode aktivne nastave: praktična, radna, manuelne aktivnosti, ekspresivne aktivnosti (tipa crtanje, literarni sastavi...), laboratorijske vežbe, socijalne i terenske aktivnosti.

Aktivna škola ima za cilj individualni razvoj ličnosti svakog deteta. Nije joj cilj samo puko usvajanje određenog nastavnog programa. U takvoj školi se vrednuje zadovoljstvo dece organizovanim aktivnostima, meri napredovanje deteta u poređenju sa početnim stanjem znanja, kroz uočavanje motivisanosti za rad, aktivnost i prati se razvoj njegove ličnosti. Može se primeniti u nastavi svih predmeta u školi. Interaktivna nastava ima svoju primenu u nastavi srpskog, bosanskog ili nekog drugog jezika. Zahvaljujući njoj, uvođenje inovacija u vaspitno – obrazovni proces, tačnije u nastavu maternjeg jezika, jeste reakcija na tradicionalno školsko učenje. Neophodno je da nastavnici maternjeg jezika budu informatički pismeni, da unose nova, intenzivnija, racionalnija i efikasnija rešenja. Organizovati i izvoditi savremenu, inoviranu nastavu u nižim razredima OŠ je odgovoran i veoma složen zadatak, koji će omogućiti učenicima da otkriju i praktično primene svoja znanja i sopstvene kreativne i stvaralačke sposobnosti. U aktivnoj školi nastavnik pomoću interaktivnog učenja dobija zadatak da nastavni proces učini lakšim i bližim, interesantnijim i efikasnijim za same učenike koji su sada aktivni učesnici u ovom procesu. Naravno, to zahteva nastavnika planera, organizatora, voditelja, najbližeg saradnika, koji se studiozno priprema za svaki čas i omogućava dobre uslove za ostvarivanje efikasne nastave. Filip Enbrami sa saradnicima analizira koji su to uslovi potrebni da se ostvari efikasna nastava i ističe sledeće: učenikovo strukturisanje sadržaja (nastavnik

ponudi učenicima model strukturisanja); učiniće informacije značajnim“ (Abrami 1995: 13). U interaktivnoj nastavi zajedničkim radom učenici u parovima i grupama, razvijaju ne samo sopstvene kognitivne mogućnosti, već imaju značajan uticaj na unapređenje međusobnih socijalnih odnosa u razredu. Interaktivna egzemplarna nastava, kao i ostali savremeni modeli rada bave se učenicima, njihovim interesovanjima, sposobnostima, željama i njihovim potrebama. Uvodeći ovaj model rada u nastavu želimo da svojim učenicima olakšamo proces usvajanja, razumevanja i primene stečenih znanja u toku školovanja. Naš cilj je da kvalitetnom i uzornom nastavom probudimo njihovu unutrašnju motivaciju i aktiviramo sve njihove reasurse.

Pravilan izbor karakterističnih nastavnih sadržaja (tema, nastavnih jedinica...) iz nastavnog programa za maternji jezik, koji bi trebalo obrađivati na didaktičko – metodički uzoran način čini osnovni smisao ove nastave. Nakon izbora egzemplarnih sadržaja i njihove adekvatne obrade, učenici usvajaju primere obrađene u nastavi pojedinih nastavnih predmeta i istovremeno se osposobljavaju da prema prihvaćenom modelu grupno ili u parovima proučavaju niz drugih pitanja i problema u školi, izvan škole i nakon školovanja. Za izvođenje ove nastave neophodan je kreativan i visoko didaktičko – metodički stručan nastavnik koji mora uvek imati na umu da će njegove obrade nastavnih jedinica biti model koji će učenici kasnije koristiti u radu, što znači ako je model slab, takav će biti i učenikov trud i rezultati njegovog rada. Nastavnikova priprema za čas mora biti studiozna, sveobuhvatna i metodički snažna. Interaktivna nastava predstavlja savremeni model nastave, koji potencira učenje kao interakciju između učenika i nastavnika, učenika međusobno u parovima ili grupama stvarajući povoljnu emocionalnu klimu u razredu, motivišući saradnju među učenicima u cilju postizanja vrhunskih rezultata.

3.1. MOGUĆNOST PRIMENE INTERAKTIVNE NASTAVE GRAMATIKE I PRAVOPISA

Da bi se interaktivna egzemplarna nastava uspešno organizovala potrebno je na početku školske godine iz nastavnog programa, u okviru našeg predmeta, odabrati one sadržaje, koji se metodički mogu obraditi na uzoran, egzemplaran način i njima slične sadržaje. Primenjujući metode interaktivne nastave stvaramo povoljniju klimu u razredu, jačamo motivaciju kroz zajednički rad, upućujući učenike kako da koriste različite izvore znanja (udžbenik, dodatnu literaturu i sl.) za rad kod kuće.

Ovako savremenom nastavom značajno utičemo na menjanje uloge učenika, koji od pasivnog posmatrača, objekta, postaje aktivni učesnik u procesu nastave. Nastavnik se sve više povlači pred svojim učenicima omogućavajući im da prezentuju rezultate svoga rada koji se odvija pod

njegovim budnim okom. Veoma je važno na vreme osposobljavati učenike postepeno za rad u grupama ili parovima uvažavajući njihove psihofizičke mogućnosti, na određenom stepenu razvoja.

Nastavni program srpskog / bosanskog jezika, naročito gramatika i pravopis, pružaju široke mogućnosti egzemplarnosti i selekcije nastavnih sadržaja, vodeći računa da nastavno gradivo iz navedenih područja bude raspoređeno po koncentričnim krugovima. Gramatičko i pravopisno pravilo u nastavnom programu za OŠ raspoređeno je na razrede, uz uvažavanje osnovnih didaktičkih principa: primerenosti uzrastu učenika, postupnosti i sistematičnosti... Pored navedenih principa pri proučavanju nastave gramatike i pravopisa, valja poštovati didaktička načela: od lakšeg prema težem, od poznatog ka nepoznatom, od konkretnog prema apstraktnom. Primenom interaktivne nastave u gramatici stvaraju se uslovi za prevazilaženje dotadašnjih problema učenja mnogih definicija i pravila napamet, u koje učenici nisu mnogo upućivani. Da bi se ova nastava primenila u gramatici i pravopisu, potrebno je izabrati sadržaje iz nastavnog programa, koji su pogodni za obradu u toku školske godine na egzemplaran i sličan način. Proučavajući nastavni program, utvrdili smo da se sledeće nastavne jedinice mogu obraditi u okviru egzemplarne (interaktivne) nastave u petom razredu:

1. Zajedničke i vlastite imenice, uočavanje roda I broja imenica; zbirne I gradivne imenice; imenski I glagolski predikat; opisni, gradivni I prisvojni pridevi; sadašnje, prošlo I buduće vreme;

2. Pisanje prisvojnih prideva na – ski, - ški, - čki, - ov, - ev, - in; pisanje imena ulica I trgova, praznika I ustanova; pisanje upravnog govora (sve tri varijante); pisanje rečice NE uz glagole, imenice I prideve; pisanje glagola u prošlom I budućem vremenu.

Interaktivnom egzemplarnom nastavom omogućavamo učenicima da shvate, razumeju i usvoje pravopisne i gramatičke sadržaje, bez opterećivanja suvoparnim i nepotrebnim definicijama, jezičkim pravilima i zakonima radeći u grupama (ili parovima) dajući im mogućnost da praktično primene stečena znanja. Analizirajući nastavni program za V razred, u cilju uvođenja interaktivne egzemplarne nastave gramatike i pravopisa u današnju OŠ došli smo do sledećih zapažanja:

Većina nastavnih sadržaja iz gramatike i pravopisa petog razreda je delimično obrađena, što omogućava učenicima lakše uvođenje u samostalan I grupni rad (kao I rad u paru);

Novi nastavni plan i program, za razliku od starog, sadrži standarde znanja, koji upućuju nastavnika na šta bi učenici trebali da obrate pažnju, šta da: uoče, usvoje, prepoznaju, pravilno pišu, savladaju i do koje mere, što bitno smanjuje opterećenje učenika i daje smernice nastavniku za rad na času. Klasične nastavne metode rada su kombinovane sa interaktivnim metodama, koje se mogu koristiti po želji, izboru a i potrebi nastavnika.

3.2. INTERAKTIVNA EGZEMPLARNA NASTAVA GRAMATIKE I PRAVOPIISA KAO DIDAKTIČKO- METODIČKA SPECIFIČNOST

Primena ovakve vrste nastave iziskuje kombinovanje nastavnikovih predavanja i grupni učenički rad ili učenje u paru. Za obradu nastavne jedinice: Pisanje imena ulica, trgova, praznika I ustanova primenićemo model interaktivnog učenja u egzemplarnoj nastavi kroz sledeće etape:

Frontalni oblik primenjujemo pri izvođenju učenika u rad; Sledeću fazu činiće nastavnikova obrada egzemplarnog sadržaja; Nakon toga pristupamo formiranju grupa (parova) I podeli zadataka za interaktivnan rad po grupama(parovima); U toku učeničkog grupnog (tandemskog) učenja analognih sadržaja vodićemo diskretno računa o njihovom samostalnom radu uz uzgradne sugestije; Izveštavanje grupa o naučenom sadržaju bi bila sledeća faza; Neposredno letimično ponavljanje gradiva pokazaće u kojoj meri su naši učenici ovladali znanjem i koliko su u stanju da praktično primene stečena znanja; Naredni zadaci sledili bi iz postignutih rezultata.

To znači da se egzemplarna nastava srpskog / bosanskog jezika može inovirati unošenjem interaktivnih oblika učenja kroz: rad u parovima, rad u grupama učenika koji rade iste ili različite zadatke, kooperativno učenje nastavnik – učenik (u tandem, u grupi, u odeljenju). Kod organizacije interaktivne egzemplarne nastave savremeni nastavnik praktičar je više angažovan u pripremanju nego u samoj realizaciji nastave. Kod praktične primene ove nastave u nižim razredima mogu se javiti problem koje otežavaju pravopisni i gramatički sadržaji svojom apstraktnošću, što zahteva pronalaženje odgovarajuće metode da se prilagode učenicima I učine lakšim i prihvatljivijim. Ako imamo na umu da je dete vizuelno biće, izvođenje nastave pravopisa, naročito gramatike, neophodno je organizovati što originalnije i očiglednije, uz korišćenje raznovrsnog didaktičkog materijala (crteža, slika, šema, tabela, grafikona...), uz vršenje korelacije sa drugim disciplinama. Pri izboru odgovarajućih primera za obradu pravopisnih i gramatičkih sadržaja egzemplarnim putem, vodićemo računa da metodički polazni tekst bude poznat učenicima, razumljiv, blizak i zanimljiv. Najbolje je odabrati tekst koji smo radili na predhodnim časovima. Očigledna nastavna sredstva koja ćemo koristiti u nastavi gramatike i pravopisa (papirne table, grafo folije, video prezentacije) su neophodne, radi izbegavanja verbalizma, kao pomoćno sredstvo za ostvarivanje cilja, bez zanemarivanja jezičkog materijala, tekstova ili govorne prakse.

Kroz obradu nastavne jedinice: Pisanje imena ulica, trgova, praznika i ustanova cilj časa je da obučimo učenike za uočavanje, prepoznavanje, shvatanje i praktičnu primenu pravilnog pisanja naziva ulica, trgova, praznika i ustanova, čime bi bili ispunjeni ciljevi nastave;

Bogateći učenički rečnik, u dosadašnjem radu, stekli smo nova znanja o pravopisnim pravilima (o upotrebi velikog slova pri pisanju imena ulica, trgova, praznika i ustanova);

Takođe, kroz stvaranje povoljne klime za rad u grupi, izvršili smo povezivanje ranije stečenih znanja o upotrebi velikog slova sa novim pojmovima. U toku rada smo uspešno razvili međusobnu saradnju, razumevanje i uzajamno poverenje u grupi kroz maksimalnu aktivnost učenika u obradi novih sadržaja.

Rekli smo da uvodni deo časa počinjemo frontalnim uvođenjem učenika u rad pitanjima: Šta sve pišemo velikim slovom? Početnim velikim slovom se pišu imena gradova, selam, reka, naroda, vlastita imena, nadimci...

Nakon motivacione pripreme učenika ističemo cilj časa govoreći da ćemo danas proširiti svoja znanja u pisanju velikog slova. Upućujemo učenike da će raditi u grupama na jedan zanimljiv i drugačiji način.

Zapisivanjem primera na tabli počinjemo obradu egzemplarnog sadržaja:

Adem stanuje u Ulici Isa bega Ishakovića.

Dečja bolnica je u Tiršovoj ulici.

Prolazim Bulevarom Meše Selimovića.⁴

Učenicima postavljamo sledeća pitanja: *Šta primećujemo u navedenim rečenicama? Kako smo napisali ime ulice u prvoj i trećoj, a kako ime ulice u drugoj i četvrtoj rečenici?*

Primećujemo da se ime ulice piše velikim početnim slovom ako se naziv ulica nalazi na početku rečenice, a ako se naziv ulica nalazi na kraju, piše se malim slovom.

Titule: (kralj, car, vojvoda...) pišu se malim slovom. Od učenika tražimo da daju nekoliko primera naziva ulica, za oba slučaja (kad je ime ulice na početku i na kraju naziva).

Koristeći saradničke imperitive (istaknimo, podvucimo) uputićemo učenike da pronađu na sličan način, radeći u grupama primere pisanje tragova, praznika i ustanova u ranije obrađenom tekstu.

Formirali smo šest grupa i podelili zadatke za samostalan rad, vodeći računa da sastav grupa bude heterogen.

PRVA I DRUGA grupa su dobile zadatak da se bave **imenima trgova.**

TREĆA I ČETVRTA grupa su dobile **imena praznika.**

Nakon deljenja pripremljenih listića sa zadacima svim grupama počinje interaktivan rad učenika u odeljenju na analognim sadržajima. U toku rada učenike

⁴ Primeri navedeni prema Halilović 2005: 117.

po grupama upućujemo na udžbenik. Na listićima podeljenim pre početka rada PRVA i DRUGA grupa su dobile zadatak **da pravilno napišu imena trgova:**

1. Ispravi pogrešno napisane rečenice:
Šetali smo se bulevarom Meše selimovića.
Naida stanuje na trgu slobode.
2. Dopuni pravilo:
Ako se reč **trg** nalazi na početku naziva piše se:.....
Ako se reč **trg** nalazi na kraju naziva piše se:.....
3. Podvuci pravilno napisane reči:
trg žrtava fašizma
Momački trg
Trg Republike;
4. Zameni mesta rečima u primerima i napiši pravilno:
Školski trg.....
Trg Nemanjića.....
Crveni trg.....;
5. Napiši svoja dva primera gde ćeš u rečenicama pravilno napisati nazive trgova.
.....
.....

DRUGA I ŠESTA grupa imaju (pisanje imena praznika)

1. Ispravi pogrešno napisane rečenice:
Sve mame na svetu slave dan žena.
Za prvi maj idemo na izlet u Sopoćane.
2. Dopuni pravilo:
U nazivima praznika prva reč se piše.....
Ako u se u nazivima praznika nalaze I vlastita imena ona se pišu.....
3. Podvuci pravilno napisane praznike:
prvi srpski ustanak,
Veliki petak,
Dan republike,
božićni praznici,
Kurban bajram,
Ramazanski Bajram.
4. Prepoznaj praznike, pa ih napiši punim nazivom:
1. maj.....
8. mart.....
7. januar.....
20.april.....
5. Napiši svoja dva primera u kojima ćeš pravilno napisati nazive praznika
.....

.....
 ČETVRTA i PETA grupa imaju **pisanje imena ustanova**

1. Ispravi pogrešno napisane rečenice:
 Posetili smo etnografski muzej u beogradu.
 Večeras je premijera u beogradskom dramskom pozorištu.⁵
2. Dopuni pravilo: U nazivima ustanova (preduzeća, škola, fakulteta, opština)

Prva reč se piše.....

3. Ako u nazivu ustanova ima i vlastitih imena ona se pišu.....
 Podvuci pravilno napisane nazive ustanova: narodna biblioteka Srbije, Medicinski fakultet, opština Novi Pazar, Mesna industrija Ademović;
4. Dopuni sledeću rečenicu i napiši pun naziv svoje škole.
 Mi smo učenici V razreda
5. Napiši svoja dva primera rečenice, gde će biti napisan naziv ustanova.

5. Peti korak čini **izveštavanje grupe** (zapis na tabli)
 Predstavnici svake grupe saopštavaju rezultate svoje grupe. Nakon toga proglašavamo najbolju grupu.
6. Šesti korak koristimo za davanje **narednih zadataka**.
 Za samostalni rad uraditi zadatak u udžbeniku „Srpski jezik i kultura izražavanja“ str. 32 (pravilno prepisati zadani tekst, stavljaajući veliko slovo gde je potrebno).

LITERATURA

1. Abrami, P. C., Chambers, B., Poulsen, C., De Simone, C., d'Apollonia, S. i Howden, J. (1995). Povezivanje učionice: Razumijevanje i korišćenje kooperativnog učenja. Toronto, ON: Harcourt Brace.
2. Branković, Drago. Ineraktivno učenje I. Banja Luka: Filozofski fakultet-Banja Luka, 1999.
3. Halilović, Senahidin. Pravopis bosanskoga jezika: Priručnik za škole. Novi Pazar: CBS, 2005.
4. Ilić, Pavle. Srpski jezik i književnost u nastavnoj teoriji i praksi. Metodika nastave. Novi Sad, 1998.
5. Lompar, Vesna. Gramatika za 5. razred osnovne škole. Urednik Aleksandar Rajković, 2018 Beograd: Klett
6. Teodosić, Radovan. Problemska nastava: Nastava i vaspitanje broj 3 . Beograd, 1970.

⁵ Primeri navedeni prema: Lompar 2018: 97

REZIME

Savremeno obrazovanje iziskuje inovativne pristupe u nastavi, što interaktivnoj nastavi daje poseban značaj u cilju postizanja efektivnijih pedagoških rezultata. Takva interaktivna nastava se zasniva na interpersonalnom kooperativnom odnosu učenika na času. Njome se prevazilaze mnoge slabosti tradicionalne nastave. U radu smo analizirali obeležja tradicionalne škole, aktivne škole, ciljeve aktivne škole, formiranje grupa, konstituisanje grupa, valorizaciju rada učenika u grupi i prezentovali praktične primere organizacije časa primenom ove nastave. Takođe smo analizirali didaktičko-metodička obeležja i vrednosti interaktivne egzemplarne nastave. Proučavali smo mogućnosti primene savremenog modela nastave gramatike i pravopisa. Dali smo praktične primere obrade interaktivne egzemplarne nastave gramatike i pravopisa u V razredu osnovne škole.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 18, str. 15-25, 2019 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: pedagogija

Datum prijema rada: 01.05.2018.

Datum prihvatanja rada: 25.04.2019.

doi: 10.5937/univmis1918015R

Pregledni rad

DOMOSDOSHMERIA E ZBATIMIT TË METODAVE AKTIVE DHE INTERAKTIVE TË PUNËS SI KUSHT PËR NJË PROCES MËSIMORË DHE BASHKËKOHORË

Dragana Randelović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

d.randjelovic@uninp.edu.rs

Lemane Mustafa

Gjykata Themelore Bujanoc, R.Serbia

lemanemustafa@gmail.com

Apstrakt

Në fakultete mbizotërojnë mënyra tradicionale të studimit, metoda jokreative të bartjes së diturisë dhe mungesa e interaktivitetit gjatë zhvillimit të mësimit. Më e përhapura është metoda pasive e të mësuarit në kuadër të së cilës profesori ligjëron në formë të monologut, ndërsa studentët trajtohen si objekte mësimi. Dituria teorike që studentët e arrijnë gjatë studimeve, sado që ajo të jetë kualitative dhe shumë shtresore, nuk është e mjaftueshme për t'iu mësuar kryerjen në mënyrë të pavarur të profesionit të juristit pas marrjes së diplomës. Përveç diturisë duhet të posedojnë shumë kualitete dhe aftësi tjera siç janë etika juridike, përgjegjësia profesionale, morali profesional, aftësia për të shkruar akte, aftësia për intervistim, këshillim etj.

Në këtë punim autorët do të tentojnë të tregojnë rëndësinë e futjes së metodave aktive dhe interaktive të të mësuarit në procesin mësor. Gjithashtu, do të tentojnë të tregojnë rëndësinë që kanë profesorët si bartës të procesit arsimor, por para së gjithash në domosdoshmërinë e vendosjes së marrëdhënies ndryshe dhe kualitative me studentët. Të mësuarit e studentëve ndoshta është roli kyesor, por jo edhe i vetëm të cilin profesori në mënyrë maestrale duhet ta luajë. Detyrë e tij është të motivojë studentët, ti aktivizojë, t'i nxisë, vëzhgojë, përcjellë dhe t'i jap kah punës së tyre. Ai duhet patjetër të ndërtojë marrëdhënien e respektimit të ndërsjellë në të cilin mësimi do të zhvillohet hapur dhe në mënyrë konstruktive. Detyrë e profesorit është të ndërtojë urë mes teorisë dhe praktikës duke ofruar mësim kualitativ ndryshe, i cili do të ngjallë tekstat e shterura ligjore dhe ti zvogëlojë pellgun mes teorisë dhe praktikës.

Krahas me ndikimin e pakontestueshëm në zhvillimin profesional të studentëve, i pashmangshëm është edhe ndikimi i tij në zhvillimin e tij personal. Detyrë e profesorit është të zhvillojë aftësitë interpersonale - aftësinë e komunikimit, të dëgjuarit, kujdesin ndaj njerëzve, empatinë, të mbjellë te studentët rregulla e kodekseve etike. Profesorët do të kenë mundësi të realizojnë këtë rol në qoftëse edhe vetë posedojnë vetitë dhe kualitetet e cekura. Profesori duhet të jetë shembull me tiparet e tij, sjelljen dhe profesionalizmin, jo vetëm për studentët e tij por edhe për tërë shoqërinë.

Fjalët kyçe: metodat aktive të të mësuarit, metodat interaktive të të mësuarit, roli i profesorit.

ACTIVITY OF IMPLEMENTATION OF ACTIVE AND INTERACTIVE METHODS OF WORK AS CONDITIONS FOR A LEARNING AND CONTEMPORARY PROCESS

Abstract

The faculties are dominated by traditional ways of studying, non-creative methods of knowledge transfer and lack of interactivity during the development of teaching. The most common is the passive teaching method in which the professor lectures in the form of a monologue, while students are treated as learning objects. The theoretical knowledge that students acquire during their studies, no matter how qualitative and multi-layered, is not enough to teach them to perform the profession of lawyer independently after graduation. In addition to knowledge, they must possess many other qualities and skills, such as legal ethics, professional responsibility, professional morality, the ability to write acts, the ability to interview, advise, etc.

In this paper, the authors will try to show the importance of introducing active and interactive learning methods in the learning process. Also, they will try to show the importance that professors have as bearers of the educational process, but first of all in the necessity of establishing a different and qualitative relationship with students. Learning students is probably the key role, but not the only one that the professor maestrally must play. His job is to motivate students, to activate them, to motivate them, to observe them, to follow them and to give them direction to their work. He must build a relationship of mutual respect in which learning will take place openly and constructively. The professor's task is to build a bridge between theory and practice by offering a different quality lesson, which will revive exhaustive legal texts and reduce the gap between theory and practice.

In addition to the undisputed impact on students' professional development, its impact on his personal development is inevitable. The professor's task is to develop interpersonal skills - the ability to communicate, to listen, to care for people, to empathize, to instill in students the rule of code of ethics. Professors will have the opportunity to fulfill this role if they themselves possess the properties and qualities mentioned. The professor should be an example with his features, behavior and professionalism, not only for his students but also for the whole society.

Keywords: active learning methods, interactive learning methods, the role of the professor.

Hyrja

Me qëllim që studentëve në mënyrë kualitative ti bartet dija të cilën ata mund ta zbatojnë në zgjidhjen konkrete të problemeve juridike, e domosdoshme është zbatimi dhe aplikimi i metodave aktive dhe interaktive të mësimit. Metodatat aktive dhe interaktive të ligjëratave mundësojnë aktivizimin intelektual dhe manual të studentëve. Që studentët të mësojnë, para së gjithash ata duhet të kuptojnë, kurse roli i mësimit është pikërisht që atyre ti mundësojë që ata më lehtë të kuptojnë. Profetori duhet, sa herë që ajo është e mundur, që përmes shembujve ta ofrojë teorinë te studentët, që ti aktivizojë studentët, që ata „ *ti zgjojë*” dhe përmes zgjidhjes konkrete të problemeve ti çojë deri në përfudime apo përgjithësime. Metodatat aktive dhe interaktive të punës mundësojnë studentëve që ata të lirohen nga trema në

paraqitje publike, nga trema që mos të turpërohen para kolegëve të tyre, që ti zhvillojnë aftësitë e tyre retorike, pa të cilat është e pamundur të jesh juristë i mirë.

Në këtë punim, do të përpiqemi që në pika të shkurtëra të tregojmë para së gjithash në rolin dhe qëllimin e arsimit, në karakteristikat dhe mbi të gjitha në rëndësinë e metodës aktive dhe interaktive të punës. Poashtu, do të përpiqemi të tregojmë në rëndësinë që ka profesori si bartës i procesit mësimor, por edhe në domosdoshmërinë e vendosjes kualitative të një raporti ndryshe me studentët si dhe në përfshirjen e multikulturës në procesin arsimor si tendecë globale si kusht i domosdoshëm për një shoqëri të shëndoshë.

Qëllimi i arsimit dhe roli i profesorit në mësimdhënie dhe mësimnxitje

Në botëkuptimin tradicional „*arsimi*” shihet si një proces i cili zhvillohet gjatë moshës shkollore të individit dhe qëllimi kryesor i të cilit është fitimi i dijenisë, që e cila me zhvillimin e shoqërisë informatike imponuan nevojën që roli i arsimit dhe qëllimet e tij të shihen krejtësisht ndryshme, e cila duhet ti kaloje sfidat e jetës personale dhe profesionale të njerëzve e që e shohin arsimin si një proces të vazhdueshëm jetësorë. Për dallim nga ky përkufizim, i cili nënkupton vetëm fitimin e dijenisë, sot në kushtet bashkëkohore arsimit dhe puna në institucione arsimore shihet si aspekte kyçe në zhvillimin e personalitetit të studentit, të menduarit e tij kritik dhe shkathtësitë e tij.

Arsimimi duhet të ketë për objektive të vetin kryesorë; zhvillimin e potencialit të plotë të personalitetit, të dhuntive dhe të aftësive mendore dhe fizike të fëmijës, zhvillimin e rrespektit për të drejtat dhe liritë themelore të njeriut dhe për parimet e mishëruara në Kartën e Kombeve të Bashkuara, zhvillimin e rrespektit për prindërit dhe familjen, indentitetin e tij kombëtarë dhe kulturorë, për gjuhën dhe vlerat kombëtare të vendit ku jeton, për vendin e origjinës dhe të qytetërimeve të ndryshme, përgaditjen për një jetë të përgjegjshme në një shoqëri të lirë, në frymën e mirëkuptimit, paqes, tolerimit, barazisë gjinore, mirëqenies në mes grupeve etnike, kombëtare e fetare dhe personave me origjinë autoktone, që nënkuptonë zhvillim të vetëdijes për të drejtat e të tjerëve.

Metodat pasive të punës- dominuese në fakultete

Në praktikë, sidomos në fakultete në të cilat studiohen shkencat shoqërore, më e përhapur është mënyra tradicionale e ligjërimit dhe metoda pasive e mësimin. Në korrinizë të kësaj metode profesori e mba ligjëratën e vet në formë të monologut, kurse studenti trajtohet si obejekt mësimi (Lazić, 2003:21). Karakteristikë e llojit të ligjërimit tradicional është përgaditja paraprake e programit të mësimin, ligjërimi si metod dominuese e punës, vlerësim vetëm saktë preproduksionin e dijes, pasivitetin e nxënësit.

Mësimi tradicional është baza dominuese në ligjëratat e mësimdhënësve, si mënyrë primare e bartjes së dijes. Kjo krijon strukturë të pushtetit të cilën e mba figura

e profesorit i cili shpërndanë urtësi dhe dije, kurse studentët si marrës të pafuqishëm të dijes⁶.

Pse kjo mënyrë e ligjërimit është dominuese në fakultete? Sepse është më thjeshtë vetëm duke i shpejguar studentëve ligjërata nën përcjelljen e plan-programit të mësimit. Profesori në këto raste ndihet i rehatshëm, nuk ka përmbyse të paparashikuara të terenit, sepse nuk ka devijime nga plan-programi i mësimit paraparak. E është shprehija e profesorit e jo nevoja dhe interesimi i studentëve.

Mënyra tradicionale e mësimit nuk është mënyrë kualitative, nuk i ofron studentëve asgjë më shumë nga ajo që ata vet mund da marrin nga leximi në libra. Mësimi i cili bazohet vetëm në ligjërime dhe tekste mësimore shtang zhvillimin e studentëve, ata nuk mund të zhvillohen analitikisht dhe nuk mund në mënyrë kritike të mendojnë, të fitojnë aftësi të domosdoshme, të fitojnë dhe arrijnë vetëbesim, ti zhvillojnë aftësitë e zgjidhjes së problemeve. Kjo mënyrë e mësimit nuk mund ti përplasë bateritë në mes të studentëve dhe profesorit e cila është e bazuar në frikë, trem, josiguri, por është vetëm thellon atë që më në fund dërgon deri të komulimin e këtyre ndjenjave në provim, që rezulton me rezultate jo të mire.

Në mësimin kualitativ studentët nuk janë vetëm bartës të mësimit por edhe të qëllimit të tij, ata realizojnë dhe konsumojnë dije sipas nevojave dhe mundësive të tyre. (Stevanović, 2002: 20).

Metodat aktive të punës

Me qëllim që studentëve në mënyrë kualitative ti bartet dija, e domosdoshme është zbatimi i metodës aktive dhe interaktive e mësimit. Metoda aktive e punës nënkupton kontaktin individual dhe dialogun të cilin studentët e krijojnë me mësimitdhënësin në rastin e zgjidhjes individuale të detyrave, ku para së gjithash studneti në mënyrë aktive merr pjesë në procesin e mësimit (Petrušić.2003:16). Mësimi është më tepër i fokusuar, drejtuar tek studenti, i cili trajtohet si tërësi personaliteti, sepse aspektet e ndryshme të personalitetit të tij janë të drejtuara në procesin mësimor.

Me zbatimin e metodave aktive të studentët marrin pjesë në zgjidhjen e problemeve përmes pyetjeve dhe dialogut me profesorin, studenti në këtë rast është subjekt mësimi, dhe jo objekt (Lazić, 2003:21). Kjo kontribon në kujdesin, ndërgjegjen, koncentrimin dhe dëgjimin aktiv. Gjatë mënyrës tradicionale të mësimit *ex catedra*, studentët trajtohen si objekt mësimi dhe nuk janë të motivuar që në mënyrë aktive të përcjellin mësimin dhe kështu shumë lehtë mund të rrëshqasin në padëgjueshmëri. Ekzistojnë më shumë lloje të jodëgjueshmëisë, por edhe ekziston vetëm një mënyrë e dëgjimit të vërtetë – kjo është mënyra aktive e dëgjimit (Veljković, 2001:11).

Dëgjimi aktiv nuk është vetëm regjistrim fizik i sinjalit audio, por nënkupton dekodimin e rëndësisë së tyre, selektimin e asaj që është me rëndësi, si dhe nënkupton kontekstin dhe raportin në të cilin janë dhënë informacione të reja, tentimi për

⁶ https://is.muni.cz/th/86952/ff_m_bl/MgrDiplomkaBoumova.pdf (qasje më datë 11.03.2018)

vendosjen e atyre informacioneve në informacionet ekzistuese në hartën e studnetit, me riorganizmin eventual, shpërndarje restrukcionin e asaj harte.(Ivić, 2001:23).

Mënyra aktive mundëson aktivizimin intelektual dhe jo manual te studnetët. Mundëson që profesori të kontrollojë a e kanë kuptuar studnetët atë që e ka ligjëruar ai. Që studentit të mund të mësojë diçka, duhet së pari ta kuptojë, kurse roli i mësimdhënësit është pikërisht që tja mundësojë që atë ta kuptojë. Profesorët duhet çdo herë që është e mundur, që përmes shembujve ti ofrohet teorisë tek studentët. Përmes vendosjes së detyrave problematike ti aktivizon studentët, me qëllim „që ti zgjojë“, dhe përmes gjetjes së zgjidhjes në probleme individuale të nxjerrë edhe konkluzione, përgjithësime dhe të provon që vetë ata të nxjerrin definicione.

Metodat interaktive të punës

Metodat interaktive të punës nënkuptohen veprime të përbashkëta, gjegjësisht pjesëmarrjen e profesorëve dhe studentëve në simulime dhe forma tjera të punës së përbashkët. Karakteristikë themelore e kësaj forme të mësimit është që profesorit dhe studentit janë subjekte të të mesuarit, gjegjësisht partner në këtë proces të shkëmbimit të informacioneve dhe diturisë (Lazić, 2013:21). Mësimi interaktiv është mësim gjatë të cilit studentit është i angazhuar të punojë disa gjëra dhe të mendojë për atë që po punon (Weltaman, 2007:7).

Qëllimi kryesorë i metodës interaktive është bartja e aksionit nga profesorët tek studentët, trajnimi i studentëve për të mësuar sëbashku, për të punuar së bashku, për qëllimet e të mësuarit, në përpunimin e përmbajtjes, zbatimin e asaj që është mësuar dhe vlerësimin e procesit (Popović, 2007:55). Roli i profesorit është të organizojë, mbikëqyrë dhe të mësojë studentët, ti motivojë, aktivizojë, nxisë, vëzhgojë dhe përcjellë punën e tyre, kontrollojë ti drejtojë (Stanković, 2003:23).

Metodat interaktive të mësimit ndikojnë në nivelin më të lartë të motivimit, zhvillohet bashkëpunimi në mes studentëve dhe nxitet përgjegjësia e tyre. Ata mësohen që të harmonizojnë qëndrimet, të kenë aksione të përbashkëta, tolerancë në mes vete. Mësimi interaktiv është i fokusuar në arritjen e njohurive të duhura praktike, në zotërimin e shkathëtësive përkatëse dhe aftësive të nevojshme për punë profesionale dhe efikase (Petrušić, 2003:14).

Sot njihet një numër i madhe i teknikave me të cilat mund të nxitet pjesëmarrja e studentëve në procesin mësimor, ndërsa çdo ditë zhvillohen edhe teknologji të reja moderne, parasëgjittash të nxitura nga mundësitë e llojllojshme të përdorimit të këtyre teknologjive në mësim. Ekzistojnë një numër i madhë i metodave interaktive ; brainstorming, zgjidhja e problemeve në grup, debatet, diskutimet, „pro et contra”, metoda e Sokratit, analiza e rastit, vetëvlerësimi, minikonferenca etj.

Brainstroming është metodë me anë të të cilës studentët shpallsin ide, ndërsa roli kyç është krijimi i mjedisit kreativë të liruar nga kritika, në të cilin pa kufizime mund të hulumtohet opsioni i zgjidhjes së problemeve. Kjo metodë nxitë kreativitetin,

mudëson krijimin e shpejtë të një numëri të madhe të ideve, barazon rolin e të gjithë anëtarëve të grupit.⁷

Me zbatimin *e metodës së zgjidhjes së problemeve në grup*, profesori i ndan studentët në grupe dhe iu jep detyrë të caktuar. Kjo metodë mundëson zhvillimin e kolegjialitetit, bashkëpunimit, përgjegjësisë, organizimit dhe ndarjes së punës, i mundëson studentët të rrespektojnë dhe vlerësojnë mendimet e kolegëve të tyre, të bëhen konstruktiv, konkret, të shpejtë, produktivë.

Gjatë *debatit* studentët paraqesin qëndrimet e tyre për temën e dhënë, diskutojnë, japin argumente, kundër argumente. Për dallim nga brainstorming, studentët analizojnë më tepër nga fuqia e trurit, zhvillohen aftësitë dhe shkathtësitë retorike, shkathtësia e komunikimit, por edhe marrëdhëniet ndërnjerëzore (Najafi, 2016:2013).

Gjatë *analizës së rastit*, studentët analizojnë rastin e dhënë, gjejnë normat juridike, i interpretojnë, propozojnë zgjidhje të mundëshme të problemit, pasojat e të pranuarit të secilës zgjidhje.

Gjatë *mini-konferencës* studentëve iu jepet tema, të cilën e përgadisnin, e hulumtojnë, përpilojnë referat, bëjnë prezentim dhe ekspozojnë para kolegëve të tyre dhe profesorëve. Kjo metodë krahas me zhvillimin e mënyrës kritike dhe analitike të të menduarit, zhvillimit të mënyrës legale të të shkruarit, njohurive informatike, mundësojnë edhe lirin nga frika e paraqitjes në publikë.

Metodat interaktive mundësojnë arrijtjen e aktivitetit të studentëve dhe angazhimit të tyre mendor për realizimin e qëllimeve të dhëna mësimore, zhvillohen aftësitë e shumëfishta të studentëve, njëherit i mundësojnë edhe profesorit më mirë të vlerësojë se në çmasë studentët me të vërtetë ka zotëruar njohuritë dhe a ka mundësi ti zabatojë ato.

Mësimi interaktiv - ndërtimi i urës në mes teorisë dhe praktikës

Që juristët e diplomuar mënjeherë pas marrjes së diplomës të bëhen ekspertë „të përdorueshëm” është e nevojshme të kthehet procesi i edukimit në fakultetet, i cili sipas rregullit shkon nga teoria kah praktika. Nëse studentët gjatë studimeve ballafaqohen me situata jetësore të vërteta, reale, bile edhe ato më të thjeshta dhe nëse iu jepet detyrë që të zgjidhin, ata do kuptojnë që ka nevojë të mësojnë në mënyrë që me sukses të zgjidhin problemet juridike konkrete. Është e domosdoshme të kthehet procesi i arsimimit nga praktika drejtë teorisë, pastaj përsëri kah praktika në një nivel kualitativ të ndryshëm (Baikov, 1999:05).

Roli i profesorit është të ndërtojë urë në mes të teorisë dhe praktikës. Profesorët me doemos duhet ti afrojnë praktikën studentëve të tyre. Ligjëratat duhen të jenë të pasura me shembujë nga praktika, sepse në këtë mënyrë studentët më së lehti do të kuptojnë, mësojnë e më vonë edhe të zbatojnë dispozitat ligjore. Shumica e studentëve gjatë përgaditjes së provimeve përqëndrohen verbërisht në libra dhe

⁷ http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/navy/bpi_manual/mod2-brainstm.pdf (qasje më datë 23.03.2018).

pyetjet e provimeve. Ajo që është humbëse është fakti se nuk e dinë studentët cilat ligje e rregulojnë atë fushë juridike. Kur fillojnë me kryerjen e profesionit të tyre rëndësi vendimtare do të ketë pikërisht gjetja, interpretimi dhe zbatimi i rregullave ligjore. Profesorët duhet „ të dalin ” nga kopertinat e librave të tyre dhe studentëve tju ofrojnë ligjërata të ndryshme kualitative të cilat do ti japin jetë teksteve ligjore, dhe do të zvogëlojnë distancën në mes teorisë dhe praktikës (Randelović, Rakić, 2016:76).

Kur studentët arrijnë njohuritë teorike të duhura dhe zotërojnë të gjitha aftësitë, është e domosdoshme që profesorët të organizojnë simulimin e gjykimit. Është e nevojshme të ndajnë studentët në grupe të vogla me nga 10 studentë, tua ndajë rolet dhe tua japin një situatë të caktuar jetësore. Simulimet e gjykimeve paraqesin kurorën gjegjësisht kulminacionin e zbatimit të metodave interaktive të mësimit sepse njëheritë kombinojnë disa metoda edhe mundësojnë zbatimin e të gjitha shkathtësive që i kanë arritur studentët në zbatimin e tyre. Në këtë mënyrë studentët shume relaisht marrin pjesë në procesin kompleks të përditësimit të rregullave ligjore të cilat deri atëherë për ata ka qenë vetëm shkronjë e vdekur në letër. Kjo për ata ka një rëndësi të çmuar. Dituria që është fituar nga studentët gjatë gjykimeve të simulara është mësuar me kuptim e jo përmendsh dhe si e tillë mbetet gjatë në mendjen e tyre për dallim nga ajo që janë detyruar të mësojnë për të marrë një notë.

Rëndësia dhe roli i multikulturalizmit në sistemin arsimor.

Mënyra më e mirë për pranimin e llojllojshmërive, të cilat dalin nga specifikat etnike, kulturore, religjioze, gjuhësore, fizike dhe socio-ekonomike, është përmes mësimit të multikulturës gjatë procesit mësimorë., sepse përfshirja e multikulëturizmit në sistemin bashkëkohorë është nevojë dhe tendencë globale, sepse vetëm e plotëson dhe e modernizon arsimin formal si kusht i domosdoshëm për shoqërinë tonë ngase përfshinë tolerancë dhe besimin ndëretnik të cilat pothuajse mungojnë në arsimin formal.

Idea bazike e multikulturalizmit është vlera bazike dhe elementet e tij, siç janë tolerance, bashkëjetesa, pranimi dhe njohja e dallimeve, të cilat janë pjesë e çdo segmenti të sistemit arsimor, sepse në këtë mënyrë student nga mosha e re inkurajohet që ti rrepektojë dhe kuptojë kulturat tjera, një të siç janë rasti me kulturën vetjake.(fustanota doracaku).

Qëllimi i multikulturës nuk është që kulturat të shkrihen njëra në tjetrën, por që të bashkëpunojnë, kuminikojnë dhe të pranohen ashtu siç janë,gjegjësisht të arrihet bashkëpunimi maksimal mes tyre, sepse orientohet kah ruajtja e rrënjëve të traditës, kulturës dhe histories së secilit grup.

Ekzistojnë vlera të definuara përmes të cilave paraqitet reëndësia e multikulturalitmit: vetëdija dhe vetëvlerësimi personal, krahasimi, shkëmbimi dhe identifikimi i nagjajshmërive dhe dallimeve, rregullimi multikulturor, gjuha dhe zhvillimi i nocioneve, lëvizja dhe identiteti i grupeve dhe pakicave kombëtare dhe filozofia botërore, religjioni, ideologjia dhe sistemet e vlerave.

Pra multikulturalizmi në arsim paraqet bazë për mirëkuptim reciprok dhe bashkëjetesë në një vend të përbërë nga etnitet dhe gërshetime të kulturave e religjioneve të ndryshme, në një pluralizëm kulturor në hapësirë të caktuar, në një mozaik të shoqërisë në të cilën jetojnë pranë njëri-tjetrit etnikume të ndryshme me gjuhë dhe culture të ndryshme. (Valdeta Zenuni-Idrizi 2017:323).

Përfundimi

Procesi mësimor dhe nxënia e diturisë janë dy anë të një paraje metali. Metoda më e pranueshme për të matur se sa është i mirë procesi mësimor është se sa mësojnë studentët gjatë këtij procesi. Procesi mësimor gjatë të cilit studentët nuk mësojnë asgjë, zakonisht është të folurit (Sajjad, 2011:1) Nëse profesori kategorikisht përdorë vetëm metodën pasive të procesit mësimor, ai nuk ka mundësi të motivojë studentët, t'ua tërheqë vëmendjen, t'ua mbajë interesimin për të dëgjuar në mënyrë aktive dhe për të përcjellur ligjërimin e profesorit.

Është e domosdoshme të ndryshohet roli i profesorit dhe të futen ndryshime në procesin mësimor. Procesin mësimor ligjërues, gjegjësisht frontal që mbretëron duhet zëvendësuar me procesin mësimor me metoda bashkëkohore, të cilat më mirë i përshtaten nevojave të studentëve të sotëm, në mënyrë që t'i nxisin që ata të jenë të pavarur në mësim, ta nxisin kreativitetin e tyre, të mësuarit përmes zbulimit dhe zgjidhjes së problemeve.

Dhënia e diturisë studentëve është ndoshta roli kryesor, por jo edhe i vetëm të cilin profesori duhet ta luajë në mënyrë maestrale. Ai ka edhe role tjera:

1. Profesori është organizator i procesit mësimor, i cili duhet të organizojë, mbikëqyrë dhe mësojë studentët. Ai duhet të udhëheqë studentët në procesin mësimor, ashtu që në përputhje me programin e aprovuar të punës të realizohen qëllimet e parashtruara. Ai duhet me kujdes të planifikojë rrjedhën e secilës orë, përmbajtjen e saj (si të jetë skenografi kryesor), të krijojë situata problematike, përgatitë materialin përkatës;
2. Ai ka edhe funksion stimulues. Detyrë e tij është të motivojë studentët, t'i aktivizojë ata, t'i nxisë, vëzhgojë dhe përcjellë punën e tyre, ta drejtojë dhe artikulojë në drejtim të dëshiruar (Stanković, 2003:23. Ai medoemos duhet të njohë potencialin e studentëve të tij dhe t'i aktivizojë;
3. Funksioni kreativ përfshin vendosjen dhe realizimin e bashkëpunimit mes gjithë studentëve me profesorin me qëllim që të arrihet integrimi i procesit mësimor. Ai duhet të krijojë atmosferë në të cilën studentët do të ndihen këndshëm, lirshëm e para së gjithash të barabartë. Ai duhet të ndërtojë marrëdhënien e respektimit dhe kujdesit të ndërsjellë ku procesi mësimor do të zhvillohet hapur dhe në mënyrë konstruktive.
4. Profesori nuk mund të arrijë epitetin “i mirë”, nëse është vetëm ekspert dhe teoricien i mirë. Ai duhet të jetë i aftë të bartë, krahas me diturinë dhe shkathtësitë edhe vlerat morale që do të ndikojnë në zhvillimin profesional dhe personal të studentëve. Profesori duhet të jetë, përveç ligjërues edhe

mentori, shoku, këshillëdhënësi i tyre. Profesori duhet të tregojë se e respekton mendimin e studentëve dhe që kultivon individualitetin e tyre.

5. Shumica e profesorëve ka frikë se do ta humbë respektin, autoritetin dhe kredibilitetin te studentët nëse lejon që t'i ofrohen. Përkundrazi, respekti nga frika nuk është formë e respektit kah e cila duhet të synojmë. Respektin duhet merituar.

Arsimi është një proces dinamik i cili kërkon zhvillim dhe përshtatje të vazhdueshme, sepse nga kjo perspektivë, kualiteti i arsimit do të thotë ndërlikohshmëri të qartë të përmbajtjes mësimore dhe zbatim të teknikave të përshtatshme për mësim dhe edukim, të drejtuara kah zhvillimi i shakthtësive bazike të domosdoshme për jetën private dhe profesionale të njerëzve. Ndërsa arsimi multikulturor promovon ligjërim dhe arsimim të bazuar mbi respektin, barazinë, lirinë dhe mundësitë e barabarta për fitimin e shkathëtësive dhe për rezultate pozitive në procesin arsimor, sepse krijon një rrethë të sigurtë dhe të sukseshëm, nxitë vetëdijen për globalizimin dhe inkurajon të menduarin kritik, parandalon dhe kundërshton padrejtësinë dhe diskriminimin.

BIBLIOGRAFIJA

1. Al-Rawi, Ismail, Teaching Methodologi and its Effects on Quality Learning, 2013, Journal of Education and Practice, Vol. 4., No. 6., The International Institute for Science, Technology and Education.
2. Baikov V., A. V. Vasiliev, L. A. Voskobitova..., 1999, Legal clinics: An experiment in the practical training of lawyers, Saint Petersburg.
3. Dimitrovska, E.(2012), Multikultura në sistemet arsimore“ (doracaku: shakthtësitë dhe përgjegjësitë sociale të arsimtarëve dhe punonjësve profesional në shkollë), Shkup; OSCE.
4. Ivić, Ivan, Pešikan, Ana, Antić, Slobodanka, 2001, Aktivno učenje, Institut za psihologiju, Beograd.
5. Jensen, E, 2003, Super-nastava: nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje, Zagreb, Educa
6. Lazić, Miroslav, 2003, Prednosti interaktivnih metoda učenja, Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš.
7. Najafi, Mohammad, Zohre Motaghi, Hassanali Bakhtiyar Nasrabadi and Kamal Nosrati Heshi, 2016, "Debate" learning method and its implications for the formal education system, Vol 11(6) Academic Journals.
8. Petrušić, Nevena, 2003, Obeležja kliničkih metoda pravničkog obrazovanja, Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš.
9. Popović, Anita, 2007, Interaktivno učenje – inovativni način rada u nastavi, Obrazovna tehnologija, Učiteljski fakultet u Beogradu.
10. Pravna etika, 2010, Mreža univerzitetskih pravnih klinika, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).
11. Ranđelović, Dragana, 2016, Kliničko pravno obrazovanje – nužni deo obrazovanja pravnika, Pravne teme-časopis Pravnog fakulteta, Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru, Novi Pazar.

12. Randelović, Dragana, 2016, Professor – primus inter pares, The teacher of the future, Skoplje.
13. Shahida, Sajjad, 2011, Effective teaching methods at higher education level, Department of Special Education, University of Karachi.
14. Stanković, Gordana, 2003, Metodi aktivne nastave na pravnoj klinici, Praktično obrazovanje pravnika, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš.
15. Stevanović, M, 2002, Škola i stvaralaštvo. Labin: MediaDesign
16. Vlajković, Jelena, 2010, Psihološke komponente uspešnog razgovora (uvod u pravni/advokatski intervju), Pravni intervju, Mreža univerzitetskih pravnih klinika u Srbiji, OEBS.
17. Valdeta Zenuni-Idrizi, Pdh, Multiculturalism in the education, Centrum, ISSN 1857-8640, ISSN 1857-9396, UDC3(497.7:4-672 EU), Shkup, 2017.
18. Weltman, David, 2007, A comparison of traditional and active learning methods: an empirical investigation utilizing a linear mixed model, The University of Texas at Arlington.
19. https://is.muni.cz/th/86952/ff_m_b1/MgrDiplomkaBoumova.pdf
20. http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/navy/bpi_manual/mod2-brainstm.pdf

RESUME

The learning process and learning knowledge are two sides of the same coin. The most acceptable method to measure how good the learning process is is how much students learn during the process. The learning process during which students learn nothing is usually speech (Sajjad, 2011: 1) If the professor categorically uses only the passive method of the learning process, he has no opportunity to motivate students, to attract their attention, to keep them. interest in actively listening and following the lecture of the professor.

It is necessary to change the role of the professor and make changes in the teaching process. The lecturing process, ie the frontal that reigns, should be replaced by the teaching process with modern methods, which better suit the needs of today's students, in order to encourage them to be independent in learning, to encourage their creativity. , learning through problem solving and discovery. Giving students knowledge is probably the main, but not the only, role that a professor should play maestrally. He also has other roles:

1. The professor is the organizer of the learning process, which should organize, supervise and teach the students. He should guide the students in the learning process, so that in accordance with the approved work program the set goals are achieved. He must carefully plan the course of each hour, its content (how to be the main scenographer), create problematic situations, prepare the relevant material;

2. It also has a stimulating function. His task is to motivate students, to activate them, to encourage, observe and follow their work, to direct and articulate them in the desired direction (Stankovic, 2003: 23. He must know the potential of students his and activate them;

3. The creative function includes the establishment and realization of cooperation between all students and the professor in order to achieve the integration of the learning process. It should create an atmosphere in which students will feel comfortable, free and, above all, equal. He must build the relationship of mutual respect and care where the learning process will take place openly and constructively.

4. A professor cannot achieve the epithet "good" if he is only a good expert and theorist. He must be able to carry, in addition to knowledge and skills, the moral values that will affect the professional and personal development of students. In addition to being a lecturer, the professor must also be a mentor, friend, and mentor. The professor must show that he respects the opinion of the students and that he cultivates their individuality.

5. Most professors fear losing their respect, authority, and credibility with students if they are allowed to do so. On the contrary, respect for fear is not a form of respect that we should aim for. Respect must be earned.

Education is a dynamic process that requires continuous development and adaptation, because from this perspective, the quality of education means a clear interconnectedness of the teaching content and the application of appropriate teaching and learning techniques, directed towards the development of basic skills. indispensable for people's private and professional lives. While multicultural education promotes discourse and education based on respect, equality, freedom and equal opportunities for the acquisition of skills and positive results in the educational process, because it creates a safe and successful circle, promotes awareness of globalization and encourages critical thinking. , prevents and opposes injustice and discrimination.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 18, str. 26-32, 2019 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pedagogija

Datum prijema rada: 15.05.2018.

Datum prihvatanja rada: 30.02.2019.

doi: 10.5937/univmis1918026G

Pregledni rad

ISTORIJA I VERONAUKA IDU U KORAK SA RAZVOJEM DRUŠTVA

Hivzo Gološ

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija
hivzo.golos@uninp.edu.rs

Ahmed Bihorac

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija
ahmed.bihorac@uninp.edu.rs

Kemal Džemić

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija
kemal.dzemic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Istorija i veronauka od prvobitne ljudske zajednice do danas idu u korak sa razvojem društva. Kao dve naučne sestre bliznakinje, u dugom periodu (1918 – 2018) prate razvoj našeg društva. U nastavnim programima Jugoslavije (1918 – 1941) zauzimale su značajno mesto, pratile su razvoj društva i bile dupli stožer oko koga se vrteo ceo razvoj politike, privrede, prosvete i društva u celini. U dugom periodu (1941 – 1996) istorija je zabeležila nepravedno udaljavanje veronauke iz prosvetnih programa na tlu Jugoslavije i Srbije. U periodu (1996 – 2018) i istorija i veronauke veliki su oslonac društvenog razvoja u Jugoslaviji i Srbiji. Sve su se nauke menjale i usavršavale, a istorija i veronauka su se usavršavale i doživljavale su male promene. Uvek su išle napred i njihov točak nemoguće je vratiti nazad. U radu izvićemo analize napretka istorije i veronauke i njihovo uklapanje u savremenu eru informatike.

Ključne riječi: istorija, veronauka, prosvetni planovi i programi, Jugoslavija i Srbija.

HISTORY AND RELIGION GO HAND IN HAND WITH SOCIETY

Abstract

History and religious education from the original human community to the present day keep pace with the development of society. As two scientific twin sisters, they have been following the development of our society for a long time (1918-2018). They occupied an important place in the curricula of Yugoslavia (1918-1941), followed the development of society and were a double pillar around which the entire development of politics, economy, education and society as a whole revolved. In a long period (1941-1996), history has recorded the unjust removal of religious education from educational programs in Yugoslavia and Serbia. In the period (1996

- 2018), both history and religious education are a great pillar of social development in Yugoslavia and Serbia. All sciences have changed and improved, and history and religious studies have improved and experienced small changes. They always went forward and it was impossible to turn their wheel back. In this paper, we will analyze the progress of history and religious studies and their integration into the modern era of informatics.

Keywords: history, religious studies, educational plans and programs, Yugoslavia and Serbia.

UVOD

Prema Marku Tuliju Ciceronu (3. januar 106 — 7. decembar 43. g. p.n.e), „istorija est testis temporum, luks veritatis, vita memorije, magistra vite, nuncijsa vetustatis — Istorija je svedok vremena, svetlost istine, život uspomene, učiteljica života, vesnica davnine .

Veronauka ili nauka o veri prati čoveka od postanka do danas. Pogledajmo čoveka u doba politeizma kroz više istorijskih epoha: prvobitnu ljudsku zajednicu i robovlasništvo. Kako je došlo do monoteizma i formiranja veronauke kao nauke o veri u savremenom dobu.

Dakle istorija, sa svim svojim naučnim disciplinama, i veronauka, sa bogatim svojim naučnim disciplinama, predstavljaju dve sestre bliznakinje, koje čovečanstvo prate u korak od postanka do danas. Na primeru točka to se najbolje vidi. Jer točak je jedno od najvećih istorijskih otkrića. Ako posmatramo kola, da bi se kretala, neohodno je dva, četiri ili više parnih točkova. Na principu točka i kola civilizacija danas hvata veliki zalet za napredak.

Tu je i informatika koja omogućuje svim disciplinama da brže napreduju.

Kako istorija i veronauke idu u korak sa razvojem društva i civilizacija, možemo pratiti preko nastavnih programa. Uzeli smo baznu stanje u period (1918 – 1927) i formiranje nastavnih planova i pisanje ozbiljnih i dobrih udžbenika.

Programi, planovi i udžbenici za istoriju su, uglavnom standardni. Prate čoveka od postanka do danas.

Period od 1945. do 1996. godine imali smo kada se veronauka u uopšte u školama nije primenjivala, izuzev u medresama, bogoslovijama i katedralama.

Poenta je u tome kako uraditi dobre programe i planove, kao preduslovi, da bi se napisali i primenjivali što savremeniji udžbenici za dve sestre bliznakinje: istoriju i veronauku, koje su oduvek bile pod udarom javnosti.

ISTORIJA

Veliki rimski orator Marko Tulije Ciceron (3. januar 106 — 7. decembar 43. g. p.n.e) istoriju je definisao kao: svedok vremena, svetlost istine, život uspomene, učiteljica života, vesnica davnine. Zbog velikog značaja istorije u razvoju svesti učenika, bila je zastupljena u nastavi od prvog do četvrtog razreda osnovnih škola pod imenom Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca a u srednjim školama bila je poznata kao narodna istorija.

Istorija, kao svedok vremena, da bi verno prikazala sva zbivanja u razvoju ljudskog društva, vešto izučava materijalne i pisane istorijske izvore, koji se

neprekidno otkrivaju, izučavaju, kompletiraju i dopunjuju naučnu istorijsku istinu naše prošlosti. Zato istorija postaje neizbrisiv temelj preko 500 prirodnih i društvenih nauka i naučnih disciplina.

Prava i potpuna istina u istoriji teško je dokučiva i nikad nije dovoljno dobro i detaljno istražena i dokazana. Zato, svakodnevno istorija, na osnovu najnovijih detaljnih istraživanja je samo dopunjavana i usavršavana. Do današnjih dana istorija je sve bogatija i sve sigurnije ide u korak sa ostalim naukama.

Posebnu istorijsku vrednost i celinu čini mitologija i mitski element. Čovečanstvo se bori da ovlada prirodom i pobedi sve što je mitsko u naukama. Zato je istorija svetslost istine jer istinu posmatra iz svih uglova.

Istorija, kao život uspomene, čuva svaki napredak ljudskog društva od trenutka nastanka do današnjih dana. Istina živi dok je čuvamo, istražujemo i neprestano dokazujemo ili opovrgavamo.

Među stotinama nauka i naučnih disciplina, istorija se bori da bude učiteljica života. Uvek analizira uspehe, poraze, naučna otkrića i njihovu primenu. Istorija miru i napretku civilizacija uvek daje prednost nad ratovima i zaostajanjima.

Kao vesnica davnine, istorija u svakoj nauci otvara nove vidike, koristeći naučna dostignuća prethodnih civilizacija. Zato se istorija sve više izučava i primenjuje u obrazovanju jedne države.

Izučavajući istoriju učenici su se upoznavali sa našim zemljama u praistorijskom dobu, istorijskom dobu, Slovenima i njihovim državama, i, na kraju, sa Južnim Slovenima i njihovom razvoju.

Istoriji kao nastavnom predmetu pridavana je velika pažnja i tokom XX veka dopunjavana je, bogaćena novim naučnim dostignućima i osavremenjivana. Njen razvoj kao nastavnog predmeta išao je u korak sa razvojem društva na našim prostorima. Njen zadatak je bio da kao poseban agregat znanja baca svetslost na čitav ljudski prostor sa svih aspekata, da objektivnim istraživačkim postupkom dođe do svih bitnih činjenica za sagledavanje tokova i svojstava ukupnih društvenih kretanja, da izloži opšte stanje i zakonitosti na osnovu kojih se ljudska zajednica razvijala i da ukaže na rezultate ostvarene tokom tog razvoja .

Novi svetski događaji i nova istorijska zbivanja dodavana su novim programima u vreme kapitalizma u Kraljevini Jugoslaviji. Nakon Drugog svetskog rata dodavate su lekcije o Drugom svetskom ratu i zbivanjima u vreme socijalizma. Obuhvatala je istoriju ljudskog društva od nastanka čoveka do današnjih dana.

U toku drugog svetskog rata nastava istorije je bila podređena cilju da pokaže život i borbu naših naroda za slobodu i nacionalnu nezavisnost, počev od najranijih vremena i danas našu narodnooslobodilačku borbu protiv okupatora i njegovih slugu . Ovakva strategija nastavljena je i posle Drugog svetskog rata sve do danas. Danas je istorija bogatija novim događajima XX veka i prve dve decenije XXI veka.

VERONAUKA

Prema Ciceronu, sam zakon prirode proizilazi iz božanskog duha i božanske volje .

U XX i XXI veku veronauka u školama je izučavana pod imenima Nauka o veri i moralu, Veronauka, a u učiteljskim školama je izučavana kao Nauka o veri .

Obzirom da su škole pohađali katolici, pravoslavci, muslimani i Jevreji, za svaku konfesiju organizovana je posebna veronauka, primeljiva za pripadnike dotične veroispovesti.

Kada je u pitanju veronauka, dugo se lutalo u pitanju verske nastave: jedni su tražili da se ta nastava iz gimnazijskog programa izbaci; drugi da se svede na najmanju meru; i treći da se iz osnova reformiše . Takvi problemi produženi su do 2018. godine.

Zanimljiva je teza dr Radovana Kazimirovića: „Da je u nauci potpisana smrtna presuda religiji, mi je ne bismo branili, niti bismo je, naravno, mogli odbraniti. Ali religijski program se i danas na svim univerzitetima u oblasti filozofije svestrano ispituje, što dokazuje da ga nauka nije odbacila“ . Takođe, i u istoriji vera i religija su zastupljene i izučavaju se od prvobitne ljudske zajednice do savremenog doba. „Sa pedagoškog gledišta, važnost je religijske nastave neizmerna“ ... jer „Vera je od najveće koristi po vaspitanje“ .

Prema mudroj narodnoj poslovice, „Brat je mio, ma koje vere bio“ . Velika je ovo poruka svima koji izučavaju veronauku i propagiraju toleranciju, mir, istinu i pravdu. Veronauka je ta koja veliča sve što je napredno a osuđuje sve što je nepravedno, veliča nauku i znanje a odbacuje neuke i neznanje.

Imajući u vidu da se mitovi smatraju prvom formom ljudskog znanja , da su vera i istorija, kao dve sestre bliznjakinje, bile verne pratilje civilizacija od nastanka čovečanstva sve do danas, neophodno je dobro proučavati i primenjivati u nastavi na svim nivoima.

Za razliku od mitologija, danas nauke su zasnovane na naučnim neoborivim istinama i kao takve su sve više zastupljene u nastavi. Istorija i veronauka opstajale su i danas opstaju jer su zasnovane na istini i pravdi i negiranju svega što je loše u jednoj civilizaciji.

U skladu sa napred iznetim, programi Veronauke obuhvatali su A) za pravoslavce: 1. opštu istoriju crkve, 2. istoriju srpske crkve; B) za katolike: 1. osnovi katoličke vere; C) za muhamedance: 1. definicija fikha, edils (izvori šerijata), 2. razvoj mezheba (pristalice imama Azama), 3. ženidbeno pravo (nikjah), 4. uzroci i posledice zabrane alkohola i igre novcem, 5) zakjat; D) za mojsijevce: istorija Jevreja i psalmi.

Zanimljivo je to što nijedan učenik nije imao celovit uvid u veronauku kao nauku, već samo spoznaju o svojoj veri i njenom tumačenju sveta.

Udžbenici za narodne, građanske, učiteljske i srednje škole između dva svetska rata rađeni su strogo po Zakonu . A nastava veronauke je izvođena prema strogim pravilima , koja su donosili ministri prosvete tadašnje kraljevine.

Veronauka kao predmet u periodu (1945–2001) nije bila zastupljena. Dok Istorija je veličala oslobodilačke odbrambene ratove i njihove učesnike, a osuđivala fašizam, okupatore i zavojevače. Međutim, veronauka je Republici Srbiji ponovo uvedene u osnovne i srednje škole od 1. septembra 2001. godine .

U XXI veku cilj verske nastave u osnovnoj i srednjoj školi je da se njom svedoče sadržaji vere i duhovno iskustvo tradicionalnih crkava i religijskih zajednica koje deluju na našem prostoru, da se učenicima pruži celovit religijski pogled na svet i život, kao i da im se omogući slobodno usvajanje duhovnih vrednosti Crkve ili

zajednice kojoj istorijski pripadaju, odnosno, čuvanje i negovanje sopstvenog verskog i kulturnog identiteta .

„Plan i program verske nastave je deo propisanog nastavnog plana i programa za osnovnu i srednju školu. Nastavni plan i program verske nastave sporazumno donose minister prosvete i sporta i ministar vera, na usaglašeni predlog tradicionalnih crkava i verskih zajednica“ .

EKSKURZIJE

Reč ekskurzija je latinskog porekla . Na latinskom excursio , ruskom экскурсия , engleskom excursion , francuskom excursion , nemačkom Ausflug , italijanskom escursione , grčkom εκδρομή i turskom jeziku dolaşma — u prevodu na svim jezicima znači izlet i šetnju. Kao što se vidi na drugim jezicima ima drugačiji naziv, ali takve reči prevedene imaju isto značenje — ekskurzija ili izlet.

Poseban vid obrazovanja učenika iz istorije i veronauke činile su ekskurzije .

Ekskurzije su bile sastavni deo nastave i kao takve bile su obavezne . A danas, ekskurzija je oblik obrazovno-vaspitnog rada kojim se doprinosi ostvarivanju plana i programa i ciljeva osnovnog obrazovanja i vaspitanja.

Zadaci ekskurzije su: proučavanje objekta i fenomena u prirodi, uočavanje uzročno-posledičnih odnosa u konkretnim prirodnim i društvenim uslovima; upoznavanje načina života i rada ljudi pojedinih krajeva; razvijanje pozitivnog odnosa prema nacionalnim, kulturnim, etičkim i estetskim vrednostima, sportskim potrebama i navikama, pozitivnim socijalnim odnosima, kao i shvatanje značaja zdravlja i zdravih stilova života; razvijanje interesovanja za prirodu i izgrađivanje ekoloških navika; podsticanje ispoljavanja pozitivnih emocionalnih doživljaja .

Putem očigledne nastave (izleta i ekskurzije) svest učenika je dopunjavana, pa je zbog toga i bila obavezna za sve učenike. Posebno mesto je imala u veronauci.

U veronaukama ekskurzije su se delile na crkveno-istorijske, crkveno-arheološke, crkveno-umetničke i higijenske. Zadatak ekskurzija bio je da obrazuju učenika ne samo intelektualno, nego i moralno, fizički i estetički.

ZAKLJUČAK

Naučni rad „Istorija i veronauka idu u korak sa razvojem društva (1918–2018)“ daje sliku nastanka, rada, uslova u kojima su razvijane istorija i veronauka, dve sestre blizakinje u nastavi. Opisani su sadržaji predmeta, njihove prednosti i mane u primeni, zabrane u pojedinim političkim sistemima i ponovno pokretanje. Njihov veliki uticaj na razvoj učenika je neizmerljiv. Rad je opravdao osnovnu zamisao autora i predstavlja polazna naučna istraživanja, poređenja i eventualne dopune udžbenika.

BIBLIOGRAFIJA

1. Aleksandra Slađana Milošević: *Civilizacija žena – Muška žena*, Tom I, Službeni glasnik, Beograd 2012.
2. Branislav Grujić i Josip Zidar: *Rečnik nemačko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-nemački sa kratkom gramatikom nemačkog jezika*, (Dvadesetprvo izdanje), Obod, Cetinje — Medicinska knjiga, Beograd — Zagreb 1977.
3. Branislav Grujić i Nikola Šubin: *Rečnik rusko-srpskohrvatski, srpskohrvatsko-ruski sa gkratkom gramatikom ruskog jezika*, (Deveto izdanje), Prosveta, Beograd — Obod, Cetinje 1972.
4. Branislav Grujić: *Rečnik francusko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-francuski*, (Petnaesto izdanje), Obod, Cetinje — Medicinska knjiga, Beograd — Zagreb 1977.
5. Dr Radovan Kazimirović: *O reformi veronastave u srednjoj školi*, „Prosvetni glasnik“ (Službeni list Ministarstva prosvete), God. XXXVII, br. 5, Beograd, novembar 1920.
6. Dr Radovan Kazimirović: *O reformi veronastave u srednjoj školi*, III, „Prosvetni glasnik“ (Službeni list Ministarstva prosvete), God. XXXVII, br. 6, Beograd decembar 1920.
7. Dr Steva Okanović: *Religijska svest*, štampano u Izveštaju Ženske učiteljske škole za 1908/1909. godinu.
8. *Enciklopedijski leksikon, Mozaik znanja, Filozofija*, Interpres, Beograd 1973.
9. *Enciklopedijski leksikon, Mozaik znanja, Istorija*, Interpres, Beograd 1970.
10. *Englesko-hvatski rječnik*, (Šesto izdanje s proširenim appendixom), Zora, Zagreb 1971.
11. *Ilustrovani nemačko-srpski rečnik*, (Priredili Zora Jovanović i Agota Cikora), Zmaj, Novi Sad 2003.
12. *Latinski citati*, (Sakupio i priredio Albin Vilhar), Matica srpska, Novi Sad 1991.
13. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, (Priredio Mirko Divković), (Šesto izdanje), Zagreb 1910. (Reprint 1990.),
14. M. Deanović i J. Jernej: *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik*, (Sedmo izdanje), IRO „Školska knjiga“, Zagreb 1987.
15. Milan Vujaklija: *Leksikon stranih reči i izraza*, (U redakciji dr Svetomira Ristića id r Radomira Aleksića), Prosveta, Beograd — Obod, Cetinje 1980.
16. Milan Žepić: *Latinsko-hrvatski rječnik*, (Priredio Veljko Gortan), (Šesto izdanje), Zagreb 1972.
17. Milivoje Zagvajac: *Rečnik grčko-srpski, srpsko-grčki*, Prosveta, Beograd 2008.
18. *Nastavni plan za I, II, III i IV razred osnovnih škola Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, „Službene novine K SHS“, God. God. VII, br. 159 – XXXII, Beograd, 16. jul 1925.
19. *Pravila o ekkurzija učenika bogoslovija*, „Službene novine K SHS“, God. IV, br. 11, Beograd, 17. januar 1922.
20. *Pravila o ekkurzijama učenika bogoslovije*, „Službene novine K SHS“, God. X, br. 181 – LIX, Beograd, 8. avgust 1928.
21. *Pravila o izvršenju odredaba o verskoj nastavi po Zakonu o srednjim školama i Zakonu o učiteljskim školama*, „Službene novine KJ“, God. XII, br. 10 – III, Beograd, 15. januar 1930.
22. *Pravilnik o izmeni Pravilnika o nastavnom planu i programu osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, „Sl. glasnik RS“ — Prosvetni glasnik“, God. LXVI, br. 1, Beograd, 2009.

23. Prof. dr Zoran Lakić: Partizanska autonomija Sandžaka (1943 – 1945), Podgorica 1992.
24. Radoslav Đokć: Istorija estetike, Tom I, Službeni glasnik, Beograd 2008.
25. „Službene novine Kraljevine SHS“, God. IX, br. 132, Beograd, 14. jul 1927.
26. „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik“, God. LIX, br. 4/2003.
27. „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik“, God. LVII, br. 5/2001.
28. „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik“, God. LIX, br. 6/2003.
29. Tursko-srpski, srpsko-turski rečnik, (Priredili Enes Tuna i Sanita Lisica), Jasen, Beograd 2007. str. 65.
30. Uredba o organizovanju i ostvarivanju verske nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi, „Službeni glasnik RS“, God. LVII, br. 46/2001.
31. Zakon o udžbenicima za narodne, građanske, učiteljske i srednje škole, „Službene novine K SHS“, God. God. XI, br. 230 – XCIV, Beograd, 2. oktobar 1929.

RESUME

The scientific work "History and Religious Studies Goes to Keep Up with the Development of Society (1918-2018)" gives a picture of the origin, work, conditions in which history and religious education were developed, two twin sisters in teaching. The contents of the cases, their advantages and disadvantages in application, prohibitions in certain political systems and restarting are described. Their great impact on student development is immeasurable. The paper justified the basic idea of the author and represents the initial scientific research, comparisons and possible additions to the textbook.

NOVE ULOGE ZA „DRUŠTVO ZNANJA“

Melida Župljanin

Osnovna škola „Bratstvo“, Novi Pazar Novi Pazar, Srbija
meli_haki@hotmail.com

Gordana Budimir Ninković

Fakultet pedagoških nauka u Jagodini, Srbija
budimirninkovic@yahoo.com

Fatima A. Kriještorac

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,
Novi Pazar, Srbija
fatimakarisik@yahoo.com

Apstrakt

Društvo koje uči je društvo za generacije koje će doći. Društvo znanja, o kojem je reč, zahteva od pojedinca da izgrađuje sistem (trajnog) celoživotnog obrazovanja. Posmatrajući ideju Evrope onako kako je definisao Delors kroz Društvo koje uči, odnosno „učeće društvo“, nužno se nameće pitanje i potreba prihvatanja Evrope kao društva znanja. Ključne osposobljenosti koje se moraju permanentno razvijati su nazvane „obrazovne potpore“ koje se osiguravaju celoživotnim obrazovanjem ("učiti znati", "učiti činiti", "učiti zajedno živeti" i "učiti biti"), a ipak, s druge strane se moraju „naučiti učiti“ u procesu samopodučavanja, odnosno samovrednovnja naučenog. Svedoci smo ubrzanog razvoja tehnike i tehnologije i potrebe čoveka za pravilnom upotrebom iste, kako bi mu omogućila jednostavniji i brži način prilagodjavanja i uspešnosti u svim sferama života. Cilj ovog rada je sagledavanje obrazovnih ishoda koji se mogu pratiti ukoliko se orijentišemo na to šta će se postići u formiranju ličnosti s jedne strane i kakvi su efekti tih promena u društvu s druge strane, a to su zapravo kompetencije pojedinca. Nužno je kreirati promene koje će „iznedriti“ celokupan koncept razvoja u budućnosti kako bi ista bila što izvesnija.

Ključne reči: Društvo znanja, obrazovni sistem, celoživotno obrazovanje, obrazovna politika, obrazovni ishodi.

NEW ROLES FOR THE "SOCIETY OF KNOWLEDGE"

Abstract

A society that teaches a society for generations to come. Knowledge society, that's the word, requires the individual to build system (permanent) celoživotnog education. Looking at the idea of Europe as defined by Delors through a society that learns, or "learning society", the question necessarily arises and the need of accepting Europe as a knowledge society. Key personnel that must be permanently develop are called "educational aid" which ensure celoživotnim education ("learning to know, learning to do, learning to live together" and "learning to be"),

and yet, on the other hand, must "learn to learn" in the process of samopodučavanja samovrednovanja, or learned. We are witnessing rapid development techniques and technologies and needs of man for the proper use of the same, in order to allow for an easier and faster way of adjustment and of success in all spheres of life. The aim of this study is the assessment of educational outcomes that can be traced if you orijentišemo what will be achieved in forming the personality on the one hand, and what are the effects of these changes in society, on the other hand, which are actually an individual's competence. It is necessary to create changes that will "conceive" the entire concept of development in the future to make the same as was ever clearer.

Keywords: knowledge society, education system, educational policy, educational outcomes

UVOD

Da bi odgovorilo svojim ciljevima, smatra Delors (1996: 75 u Gvozdrenović, 2005) obrazovanje se mora organizovati oko četiri osnovne oblasti koje će tokom života za svakog pojedinca predstavljati stubove znanja: učenje za znanje, učenje za rad, učenje za zajednički život i učenje za postojanje.

Posmatrajući ideju Evrope onako kako je definisao Delors kroz Društvo koje uči, odnosno „učeće društvo“, nužno se nameće pitanje i potreba prihvatanja Evrope kao društva znanja, posebno kada je posmatramo u sferi visokog obrazovanja koje se prepoznaje kroz uveliko promovisanu Bolonjsku deklaraciju koja je i na visokoškolskim ustanovama doživela svoju promociju u meri (ne manjoj) kao u sistemima razvijenih zemalja ne samo regije, nego i članicama Evropske unije. (Dautović, 2013)

Nekako uporedo sa kandidovanjem celoživotnog obrazovanja u evropskim obrazovnim krugovima se javlja i konstrukt „društva koje uči“, odnosno „učeće društvo“ pa su ovi pojmovi postali temeljni u raspravama teorijske i političke naravi u brojnim memorandumima i dokumentima koje je „iznedrio“ evropski obrazovni prostor.

Trendovski termin „Društvo koje uči“ se počeo koristiti na različite načine i u različitim prilikama, a podrazumeva sledeće sadržaje: razvoj pojedinca, planirane reforme obrazovnog sistema, odnose tržišta i obrazovanja. Uzrokovalo je to da se "društvo koje uči" tretira kao „konfuzna i zbunjujuća zamisao“ (Jarvis, 2003.: 26/27 u Dautović, 2013).

Društvo koje uči je društvo za generacije koje će doći, a to je proces koji se može postići sveobuhvatnom obrazovnom politikom na način da im se olakša transfer, odnosno prihvatanje znanja, sposobnosti i veština, da se napravi snažnija veza obrazovanja i ekonomije, da se osnaže investicije u obrazovanje, da se osigura (trajno) finansiranje celoživotnog obrazovanja. Jer zahteve poput novih učenja, odnosno različitih kvantitativnih i kvalitativnih oblika i aktivnosti učenja podrazumevaju i promene u filozofiji finansiranja obrazovanja, u kojem se nameće potreba da dio sveukupnog finansiranja obrazovnih delatnosti ide na teret vanbudžetskih, odnosno privatnih nosioca ekonomske moći. (Dautović, 2013)

Evropski obrazovni brend - „Društvo koje uči“, osim što je bio promotor razvoja ličnosti, reformi obrazovnih sistema, odnosa obrazovanja i ekonomije, snažno

je uticao i na kreatore obrazovnog evropskog prostora koji su, s ciljem promocije pomenutog brenda, godine 1996. doneli (Evropski parlament i Vijeće EU) odluku da pomenutu 1996. godinu proglase za godinu celoživotnog učenja.

Da bi društvo znanja, odnosno društvo koje uči bilo dostupno nacionalnim obrazovnim sistemima, moraju se istražiti uticaji novih tehnoloških dostignuća na razvitak, njihov razvitak i spremnost na promene, na nova znanja, sposobnosti i veštine kako bi se obrazovnje kroz njegove spoljašnje ciljeve lakše povezivala sa ekonomskim zahtevima, te postavilo obrazovno tržište koje će snažnije uticati i na nužne reforme obrazovnih sistema.

Društvo znanja, o kojem je reč, zahteva od pojedinca da izgrađuje sistem (trajnog) celoživotnog obrazovanja u kojem će, s jedne strane, morati “učiti znati”, “učiti činiti”, “učiti zajedno živjeti” i “učiti biti” (Delors, 1998 u Dautović, 2013), a sa druge se moraju „naučiti učiti“ u procesu samopodučavanja, odnosno samovrednovanje samonaučenog.

Delors je to „učeće društvo“ definisao kroz četiri tipa učenja među kojima postoje brojne zajedničke tačke što u završnici ta četiri temeljna tipa učenje čine jednom celinom. Delors je tu celovitost učenja vidio kroz: učiti znati - interdisciplinarnost, holistički pristup, definiranje problema, orijentiranost na budućnost..., učiti činiti - primena znanja, suočavanje s problemima, donošenje odluka, odgovorno i odlučno delovanje..., učiti živjeti zajedno - saradnja, uvažavanje drugih, zajednička odgovornost, lokalno i globalno delovanje... i učiti biti - tolerantnost, demokratičnost, odgovornost, komunikativnost, solidarnost (Delors, 1998. Dautović, 2013). Te ključne osposobljenosti su nazvane „obrazovne potpornje“ koje se osiguravaju celoživotnim obrazovanjem ("učiti znati", "učiti činiti", "učiti zajedno živjeti" i "učiti biti") a koje su naznačene u Izveštaju iz 1996. od UNESCO-ve Međunarodne komisije za razvoj obrazovanja za 21. vek.

Četiri potporna obrazovanja (Delors, 1998: 95 u Dautović, 2013):

- a) učiti znati (interdisciplinarnost, holistički pristup, definisanje problema, orijentisanost na budućnost...),
- b) učiti činiti (primena znanja, suočavanje s problemima, donošenje odluka, odgovorno i odlučno delovanje...),
- c) učiti živjeti zajedno (saradnja, uvažavanje drugih, zajednička odgovornost, lokalno i globalno delovanje...) i
- d) učiti biti (tolerantnost, demokratičnost, odgovornost, komunikativnost, solidarnost...).

Svi oni koji žele učiti, koji žele povećati svoja znanja, sposobnosti, veštine i navike i prilagoditi ih okruženju, trebaju znati kako stvoriti i iskoristiti mogućnosti za učenje (kroz celoživotno učenje) celi svoj život. Proces obrazovanja je dug i trajan, pa u želji da isto uspe, nužno je uključiti četiri pristupa (tipa) učenja koji će biti podrška znanju kroz celi život. (Dautović, 2013)

a) *Učiti znati*

U pitanju je usvajanje instrumenata znanja koje se može smatrati, s jedne strane, životnim *sredstvom* (omogućavanje shvatanja okruženja kako bi se razvila umeća, posebno komunikacije, da li se živelo dostojno čoveku), odnosno *ciljem* (*razumevanje, otkriće*), a ne usvajanje već propisanih znanja. S obzirom na to da

znanje nije jednoobrazno te da je uz to promenljivo, nije moguće poznavati sve. Od brojnih uže stručnih znanja, nameće se potreba pojedincu da stekne i brojna opšta znanja (jezik, komunikacija) i iz drugih područja razvijajući sposobnosti, prije svih govorne komunikacije. To se odnosi i na pamćenje koje se, smatra Delors, mora vežbati od detinjstva, a da se u školskih kurikulumu zadrže delovi programa koji sadrže tradicionalne vrednosti, a da je potrebno učiti „kako se usredotočiti“ što bi u konačnici moglo poprimiti ugodne situacije poput igre, zabave, korisnih radnji, planinarenja, itd. U dvosmernoj interakciji (između konkretnog i apstraktnog) nužno je vežbati sposobnosti, naročito mišljenja, zatim sticati znanja u trajnom procesu i oplemenjavati ih raznovrsnim iskustvima.

Smernice: „učiti znati, objedinjavanjem dovoljno širokog opšteg znanja sa mogućnošću dubinskog izučavanja malog broja predmeta. To ujedno znači i učiti učiti, kako bi se iskoristile mogućnosti koje obrazovanje pruža celog života.“ (Delors, 1998: 108. u Dautović, 2013)

b) Učiti činiti

U spoju dva konstrukta, učiti znati i učiti činiti (što je pitanje školovanja) treba tražiti puteve spoznaja kako u praksi primeniti naučeno? Tehnološki razvoj u svim sferama i delatnostima nužno uključuje promenu znanja (kompetencija) kako bi se zadovoljili novi, proizvodni procesi. Poresi proizvodnje (poslodavci) trebaju stručne, kreativne zaposlene, spremne na saradnju i timski rad, sa inicijativom i spremne na rizik i rešavanje konflikta, pa ako sve (ili nešto od toga) nedostaje, onda je nužno otvoriti procese poduke (ili samopoduke).

Smernice: „učiti činiti, kako bi se postigle ne samo stručne kvalifikacije, nego i kompetencije snalaženja u raznim situacijama kao i za timski rad. To ujedno znači i učiti činiti u kontekstu raznolikog društvenog i radnog iskustva mladih ljudi, koje može biti neformalno (kao posledica lokalnog ili nacionalnog konteksta), ili formalno, koje uključuje predmete u kojima bi se izmenjivalo učenje s radom.“ (Delors, 1998: 108. u Dautović, 2013)

c) Učiti živeti zajedno

U sveukupnosti evropskog obrazovnog prostora problemi etničkih grupa su na vrhu lestvice. U svetu prepunog nasilja, iluziono je graditi preveliku nadu na tragu ljudskoga napretka, jer je istorija ljudske civilizacije opterećena sukobima, pa taj strah je novim uslovljenostima (faktorima) povećana. Stoga je više nego ikada ranije nužno učiti živeti sa drugim i drugačijim, učiti živeti zajedno. Zato se u prilogu Delors (Delors, 1998: 108. u Dautović, 2013) osvrće na dva kompatibilna puta ka ljudskoj sreći i zadovoljstvu, s jedne strane, put ka „postupnom otkrivanju drugih“, a sa druge, jedinstvo univerzalnih ljudskih vrednoća, zajedničkih ciljeva, interesa što je, zasigurno, put mogućih rešavanja nagomilanih problema. Stoga bi se zadaci obrazovanja temeljili na učenju i poučavanju kako o ljudskim razlikama, tako i razvoju svesti o zajedničkim nitima koji ih vezuju, kao i njihovoj međuzavisnosti. U traganju za razumevanjem drugih i drugačijih, nužno moramo poznavati sebe, a poštovanje drugih i drugačijih nema alternativu. To učenje univerzalnih ljudskih

vrednoća mora početi rano, kroz školski kurikulum, na svim obrazovnim nivoima, od predškolskog do univerzitetskog, zatim kroz zajedničke projekte, radionice, sportske i kulturne aktivnosti.

Smernice: „učiti živeti zajedno, podsticanjem razumevanja drugih ljudi i poštovanjem međuzavisnosti – saradnjom na zajedničkim projektima i učenjem rešavanja sukoba – u duhu poštovanja za vrednosti pluralizma uzajamnog razumevanja i mira.“ (Delors, 1998: 108. u Dautović, 2013)

d) Učiti biti

Četvrti potporanj – učiti biti je proces razvoja višestrane ličnosti, ono promoviše toleranciju, demokratičnost, odgovornost, komunikativnost, solidarnost što se uglavnom stiču obrazovanjem koje pridonosi višestranom razvoju ličnosti (duha i tela), „razvoju inteligencije, senzitivnosti, smisla za lepotu, lične odgovornosti i duhovnih vrednosti“. Obrazovanje podržava i razvija samostalno kritičko mišljenje i daje potporu u donošenju vlastitih stavova, kako bi pojedinci bili kadri odgovoriti zahtevima okoline, te samostalno odlučiti što im je činiti u životnom okruženju, u raznim životnim prilikama. Obrazovanje osigurava svakom ponaosob da "rešava vlastite probleme, donosi vlastite odluke i snosi vlastitu odgovornost". To je i temeljna uloga obrazovanja koja se naslanja na pojedince kojima se osigurava sloboda kretanja i mišljenja, sloboda u prosuđivanju i osjećanjima, koja je neophodna u razvoju postignuća i talenta (ukoliko je to moguće) zadržavajući kontrolu na vlastitim životom.

Smernice: „učiti biti, kako bi se bolje razvijala osobnost i bilo u stanju delovati samostalnije, utemeljenije i odgovornije. S tim u vezi, obrazovanje ne sme zanemariti nijedan aspekt ličnog potencijala: pamćenje, zaključivanje, osećaj za lepo, telesne mogućnosti i komunikacijske sposobnosti“ (Delors, 1998: 108. u Dautović, 2013).

Svakako da se pristup pitanjima koje tretira održi razvojem iz ranih devedestih prošloga veka u mnogome promenio, uzrokovano pre svega neefikasnosti u primeni temeljnih odrednica poput one što su protkane pukom brigom za budućnost generacija. Te promene se osete u novim, pedagoškim dimenzijama koje su se kroz učenje (obrazovanje), odnosno njegove oblike (formalno, neformalno, informalno) nametnule životnim (održivim) potrebama za opstanak života, za opstanak eko sistema. Na to upućuje i Novalić, koji kaže da održivi razvoj osigurava izdržljivost (održivost) prirodne okoline, ali i socijalnu izdržljivost (održivi razvoj). (Novalić, 2003:98. u Dautović, 2013)

„Godine 1996. zemlje članice OECD-a prihvataju strategiju ostvarivanja celoživotnog učenja za sve kao temu svog petogodišnjeg mandata od 1997. do 2001. godine (Rizvi i Lingard, 2006. u Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih-Zagreb, 2010, str. 75). Celoživotno učenje je, uprkos različitim shvatanjima tog pojma, ipak prihvaćeno u svojoj neoliberalnoj konstrukciji. Svrha celoživotnog obrazovanja viđena je kao priprema ljudi za rad i život, kao što je vidljivo u dokumentima OECD-a: Ekonomija znanja (OECD, 1996a) i Celoživotno učenje za sve (OECD, 1996b). U tim dokumentima svrha obrazovanja je u tome da kod ljudi stvori pretpostavke i sklonost za obrazovanje tokom celog životnog ciklusa (Rizvi i Lingard, 2006, u Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih Zagreb, 2010,

str. 75). Naglasak je na unapređivanju ranog obrazovanja s više individualiziranih programa, stvaranju boljih veza učenja i rada, preispitivanju uloge različitih učesnika u obrazovnom procesu (države, porodice itd.) i potrazi za novim resursima za celoživotno učenje (Gonzci, 2006:108, Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih Zagreb, 2010, str. 75. u Dautović, 2013).

Razvoj tehnologije i stavljanje profita kao konačnog cilja svih ljudskih delatnosti, na ekonomskom, političkom, socijalnom, ekološkom i drugih planu ne daju garanciju održivosti pa se nameće kao nasušna potreba što hitnijeg uključivanja u ove nekontrolirane društvene tokove svih zainteresiranih a koji su kadri odgovoriti izazovima. Dakle, nužno je kreirati promene koje će „iznedriti“ celokupan koncept razvoja u budućnosti kako bi ista bila što izvesnija. U kreiranje celokupnog koncepta razvoja uključile su se, pre svih, UN (UNESCO) koje su ovom pitanju odlučile posvetiti jedno celo desetogodišnje razdoblje (2005-2014) poznatije pod nazivom „Dekada vaspitanja (odgoja) i obrazovanja za održivi razvoj“, koja u sebi nosi strategiju, perspektivu i temeljne vrednosne orijentacije obrazovanja u deset narednih godina. Važnost i složenost postavljenog pitanja može se posmatrati sa dva različita aspekta, s jedne strane, nametnutom potrebom za obrazovanjem za održivi razvoj, a sa druge, dugotrajnost (deset godina) projekta.

Budući da čovek postaje *onim što od njega čini vaspitanje* (Kant), vaspitanju pripada odgovornost koja se ne može ukinuti. Pod *vaspitanjem* Kant (1991: 8 u Gvozdenović, 2005) podrazumeva „negovanje i nastavu s obrazovanjem“, dok *obrazovanje sadrži u sebi stegu i nastavu*. Pri tom podseća da *čoveka može vaspitati samo čovek koji je takođe vaspitan*. Odgovornost dakle pripada i vaspitačima i vaspitanicima. „Društvo je to koje nam odslikava portret čoveka kakav treba da bude, a u tom portretu upravo se odražavaju sve posebnosti njegove organizacije“ (Dirkem, 1981: 83 u Gvozdenović, 2005).

Polazeći od značaja sagledavanja zadataka vaspitanja i obrazovanja u savremenom društvu Đuro Šušnjić

(1998: 139–146 u Gvozdenović, 2005) smatra da *jedan razuman i human sistem obrazovanja mora da zadovolji sledećih pet uslova:*

- *prenošenje kulturnog nasleđa ili tradicije na mladi naraštaj*
- *pripremanje mladih bića da preuzmu neku od postojećih radnih uloga*
- *stvaranje vrednosne svesti ili savesti mladih bića*
- *razvijanje mogućnosti svakog pojedinca (intelektualnih, moralnih, društvenih, kulturnih)*
- *odnos vaspitno-obrazovnog sistema prema izuzetnima – darovitim i genijalnim.*

U skladu sa navedenim uslovima mora se doneti pet ključnih odluka:

- Škola pamćenja ili škola mišljenja?
- Priprema za postojeću ali i moguću ulogu u podeli rada?
- Usvajanje vladajuće ideologije ili univerzalnih ideja?
- Izbor metode: govor ili razgovor?
- Odnos prema prosečnom i izuzetnom pojedincu? (Šušnjić, 1998: 146 u Gvozdenović, 2005)
-

ZAKLJUČAK

Nastavnik je ključna osoba u celokupnom sistemu obrazovanja. Zarad toga nastavnici moraju prihvatiti nove uloge, u prvom redu zbog nove obrazovne politike i sveukupnog poristupa obrazovanju, i konačno, zbog trenda stvaranja uslova za profesionalnu stručnost, odnosno, kompetentnost. Stoga su uloge nastavnika u savremenoj školi predmet brojnih istraživanja kojima su se bavili, između ostalih i Bjekić, 1997. i 1999. (dinamične, odnosno profesionalne uloge), Đorđević, 2009. (društveno-pedagoške uloge), Milošević-Ješić, 2009. (inovativne uloge), Vlahović, 2004. (proširene uloge), te Razdevšek-Pučko, 2004. (nove uloge) koji smatra da nova uloga nastavnika zahteva i nove spoznaje nastavnika koje znače neprestano nadopunjavanje profesionalnih kompetencija (preuzimanja novih uloga).

Uticao procesa socijalizacije, vaspitanja i obrazovanja na oblikovanje ličnosti i zajednice je nedeljiv i trajan, što upućuje na značaj sagledavanja ishoda tih uticaja na nivou individualne i društvene egzistencije. Procena efekata socijalizacije i vaspitno-obrazovnog procesa može se posmatrati sa aspekta pojedinca i sa aspekta društva. To u najkraćem zahteva brižljivu analizu procesa i odnosa unutar obrazovnog sistema i na nivou celine društva. Nenad Suzić ističe da obrazovne ishode možemo pratiti samo ako se orijentišemo na to „šta ćemo postići u formiranju ličnosti, s jedne strane, i kakvi su efekti tih promena u društvu, s druge strane“ (Suzić, 2001: 292 u Gvozdenuć, 2005). Sagledavanjem ukupnih efekata dolazi se do brojnih kvaliteta, sposobnosti, znanja, veština, stavova i vrednosti koje se određuju kao kompetencije. U tom kontekstu se razmatra i kognitivni stil kao ishod obrazovanja, ili kao rezultat vaspitno-obrazovnog procesa.

BIBLIOGRAFIJA

1. Dautović, M. (2013). Cjeloživotno obrazovanje kao faktor razvoja SBK. (Doktorska disertacija) Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt BiH.
2. Delors, J. (1998). Učenje: blago u nama, Izvešće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće. Zagreb: Educa.
3. Dmitrović, P. (2011). Mogući putevi modernizacije vaspitno-obrazovnog procesa, Tehnički fakultet, Čačak.
4. Gvozdenuć, S. (2005). Filozofija, obrazovanje, nastava, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica.
5. Razdevšek-Pučko, C. (2003) Kakvog učitelja/nastavnika treba (očekuje) škola danas (i sutra), Pedagoški fakultet Sveučilišta u Ljubljani.
6. Suzić, N. (2003). Osobine nastavnika i odnos učenika prema nastavi. Banja Luka : Teacher Training Centre.
7. Vlahović, B. (1993). Transfer inovacija u obrazovanju. Beograd : Naučna knjiga.
8. Vlahović, B. i saradnici, (1996). Opšta pedagogija, Učiteljski fakultet, Beograd.

RESUME

The teacher is a key person in the entire education system. For this reason, teachers must accept new roles, primarily because of the new educational policy and overall access to education, and finally, because of the trend of creating conditions for professional expertise, that is, competence. Therefore, the roles of teachers in the modern school are the subject of numerous researches which were dealt with, among others by Bjekić, in 1997 and 1999 (dynamic, ie professional roles), Đorđević, 2009 (social-pedagogical roles), Milošević-Ješić, 2009. (innovative roles), Vlahović, 2004 (extended roles), and Razdevšek-Pučko, 2004 (new roles) who believes that the new role of teachers requires new knowledge of teachers which means constantly supplementing professional competencies (taking on new roles).

The influence of the process of socialization, upbringing and education on the shaping of the individual and the community is indivisible and lasting, which indicates the importance of considering the outcome of these influences at the level of individual and social existence. Assessment of the effects of socialization and the educational process can be viewed from the aspect of the individual and from the aspect of society. In short, this requires a careful analysis of the processes and relationships within the educational system and at the level of society as a whole. Nenad Suzić points out that we can monitor educational outcomes only if we focus on "what we will achieve in the formation of personality, on the one hand, and what are the effects of these changes in society, on the other hand" (Suzić, 2001: 292 in Gvozdenović, 2005). . By looking at the overall effects, we come to numerous qualities, abilities, knowledge, skills, attitudes and values that are defined as competencies. In this context, cognitive style is also considered as an outcome of education, or as a result of the educational process.

ŽIVOTNI DOGAĐAJI I STRATEGIJE PREVLADAVANJA STRESA KOD UČENIKA SEDMOG RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE

Miodrag Milenović

Filozofski fakultet u Nišu, Niš, Srbija
mbmilenovic@gmail.com

Gentiana Memeti-Ademi

Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, Srbija
gentiana.mehmeti@gmail.com

Abstract

Stresni životni događaji mogu ići od svakodnevnih frustracija i konflikata, do pravih trauma koje mogu ostaviti duboke posledice na adolescente, kao što su smrt bliske osobe, raskid braka roditelja, ratna dešavanja itd. Kakve će posledice na psiho-fizički stanje pojedinca ostaviti stresni životni događaj, u dobroj meri, zavisi od strategije koju on koristi u konkretnoj stresnoj situaciji (Lacković-Grgin, 2000).

U ovom istraživanju, izvršenom na uzorku od 100 učenika sedmog razreda, oba pola, ispitana je povezanost između stresa, merenog Skalnom stresnih životnih događaja-STRES-D (Košta, Vulić-Prtorić, 2002) i individualnih strategija prevladava istog, izraženog Upitnikom dečijih strategija prevladavanja stresa-CCSC-R1 (Ayers, et al., 1996). Najstresnijim životnim događajima učenici su smatrali: telesne promene usled odrastanja, smrt bliskog rođaka, biti optužen za nešto što nisu učinili, neverovanje starijih u njihove iskaze i osramoćivanje pred drugima, dok su strategije prevladavanja izražene preko 4 faktora: aktivno prevladavanje, distrakcija, izbegavanje situacije i traženje podrške.

Statistička analiza je pokazala da su najznačajnije korelacije između stresnog događaja, smrti bliskog rođaka, i aktivnog prevladavanja ($r=.321$; $p<0.01$), odnosno podrške drugih ($r=.326$; $p<0.01$), kao i između osramoćivanja pred drugima i izbegavanja ($r=.328$; $p<0.01$), odnosno traženja podrške ($r=.317$; $p<0.01$). Rezultati nam govore da doživljaj stresnih situacija i strategije njihovog prevladavanja odlikuju određene specifičnosti svojstvene učenicima starijih razreda osnovnih škola.

Ključne reči: stresni događaji, strategije prevladavanja stresa, učenici

LIFE EVENTS AND STRATEGIES FOR COPING WITH STRESS IN THE SEVENTH GRADE SCHOOLCHILDREN

Apstrakt

Stressful life events can range from everyday frustrations and conflicts to real traumas that can have profound consequences upon adolescents such as death of a close person, parents' divorce or war occurrences, etc. What particular consequences would stressful life events have for psycho-physical state of an individual depends, to a large extent, upon the strategy he uses in a concrete stress situation (Lacković-Grgin, 2000).

In this research project, conducted upon a sample of 100 of the seventh grade schoolchildren, a correlation between stress, measured by the Life Events Stress Scale – STRESS – D (Košta, Vulić-Prtorić, 2002) and individual strategies for overcoming them as expressed by the Children's Coping Strategies Checklist-Revision 1 (CCSC-R1) (Ayers, et al., 1996) is explored. The most stressful life events, in children's views, are physical changes due to growing up, death of a close cousin, accusation for something they have not done, elders' distrust and shaming before others, while the coping strategies are expressed through four factors, namely: active coping, distraction, avoidance of situation and support seeking. The statistical analysis has shown that the most important correlations are between a stressful event, death of a close cousin and active coping ($r=.321$; $p<0.01$), that is support from others ($r=.326$; $p<0.01$) as well as between shaming before others and avoidance ($r=.328$; $p<0.01$), that is, support seeking ($r=.317$; $p<0.01$). The results tell us that the experience of stressful events and coping strategies possess certain characteristics that are peculiar for the schoolchild of higher elementary school grades.

Key Words: Life Events, Stress Coping Strategies, Schoolchildren.

Životni događaji

Stresni životni događaji mogu biti oni sa kojima se susrećemo svakodnevno, od neispunjenih zahteva, različitih frustracija, ali i oni sa jačim intenzitetom, poput trauma koje ostavljaju dubok trag na pojedinca. Takvi traumatični životni događaji koji narušavaju unutrašnju homeostazu deteta mogu biti razvod roditelja, smrt neke bliske osobe, ratno stanje itd.. Način reagovanja na stres i nošenje sa stresom je individualan. Da bi neka situacija dovela do stresa najpre mora postojati kognitivna procena te situacije kao opasne - bez te procene, nema ni stresa. Subjektivnom procenom stresa određuje se koliko je zapravo neka situacija opasna, odnosno koliko je neki događaj za dete uznemirujuć. Od načina na koji dete procenjuje situaciju kao stresnu i načina na koji se nosi sa različitim zahtevima koja mu nameće okolina vezano za istu, zavisi kojim će strategijama prevladavanja stresa pribegavati i kakve će posledice to imati na njegov kasniji život. (Vulić-Prtorić, 1997.)

Posledice kriznog događaja mogu se manifestovati na više nivoa. Na telesnom nivou reakcije su znojenje, drhtanje, pojačano lupanje srca, glavobolja, bolovi u grudima, mišićna napetost i zamor. Na kognitivnom nivou uočavamo slabu koncentraciju, zbunjenost, kratkotrajnu pažnju, teškoće u procenjivanju vremena, greške u percepciji. Na emocionalnom nivou javljaju se anksioznost, krivica, strah, tuga, osećanje bespomoćnosti, ljutnja, bes, prebacivanje odgovornosti na druge, itd. (Ajduković, 2000).

Neke reakcije mogu se javiti i nakon nekoliko meseci, pa čak i godina nakon stresnog događaja, u vidu tzv. post-traumatskih stresnih reakcija. Mogu biti nespecifičnog oblika, i nevezane za događaj, kao na primer, noćne more i košmarni snovi. Ipak, neposredno nakon događaja najčešće se javljaju ljutnja, sumnjičavost, apatija, depresivnost, gubitak apetita, nesanica, gubitak zanimanja za uobičajene aktivnosti, itd. (Ajduković, 2000).

U pristupu životnim događajima pažnja se obraćala na sve njihove zajedničke karakteristike tokom vremena, bez obzira na istoričnost i kontekst. Oni predstavljaju oznake ili markere životnog ciklusa, sa svojom strukturom i zajedničkim elementima.

Reich i Zeutra (1981) ističu tri osnovne dimenzije stresnih životnih događaja:

1. Dimenziju samog događaja (objektivne karakteristike)
2. Dimenziju percepcije (subjektivni doživljaj)
3. Dimenziju efekta (posledice koje je doživljaj ostavio)

Za razliku od Reicha, Rafe (1974) ističe druge tri osnovne karakteristike događaja:

1. Verovatnoću da će se životni događaj odigrati (da li će se taj događaj desiti i meni?)
2. Korelaciju životnih događaja sa godinama osobe (kada će se takav događaj odigrati?)
3. Prevalenciju događaja (da li ću ja biti jedina osoba kojoj će se to desiti?)

Holmes i Rahe (1967) govore o stresogenosti kao jedinoj dimenziji životnih događaja. Oni su napravili listu najčešćih životnih događaja tako što su rangirali stresogene životne događaje po njihovom intenzitetu, odnosno stepenu stresogenosti. Lista sadrži 43 stavke, a u prvih pet događaja koji su najstresogeniji spadaju: smrt bračnog druga, razvod braka, odvajanje od bračnog druga, kazna zatvorom, smrt bliskog člana porodice.

U drugom pristupu izučavanja životnih događaja, isti se posmatraju kao procesi koji se odigravaju u jednom delu životnog ciklusa čoveka, traju određeno vreme i dovode do promena. Ovde se pažnja usmerava na reakcije koje ljudi ispoljavaju prilikom suočavanja sa određenim događajem i sa promenama koje su nastale usled njega. Proces prilagođavanja na životni događaj naziva se još i periodom krize, i prolazi kroz određene faze. Pritom je važno napomenuti da promena obuhvata i nedogađanje, tačnije ne obuhvata samo promene koje se objektivno događaju. Na primer, rođenje deteta predstavlja životni događaj, a nemogućnost da se dobije dete takođe je životni događaj (Vlajković, 2001).

Kada se odigra neki životni događaj, kreće proces prilagođavanja na promene koje je događaj izazvao. Proces prilagođavanja prolazi kroz nekoliko faza (Sugerman, 1986, prema Vlajković, 2001):

1. Faza imobilizacije ili šoka – Kada se nađemo u susretu sa neočekivanim događajima, najpre dolazi do šoka, odnosno neverice šta se zapravo dešava i to što se dešava baš nama, bilo da se radi o dobroj ili lošoj vesti.
2. Faza reakcije - U zavisnosti od toga da li se radi o prijatnom ili neprijatnom životnom događaju, javljaju se i različite reakcije. One mogu biti pozitivne, poput radosti i ushićenja, ili negativne, poput očajanja i tuge. Ukoliko se radi o negativnom životnom događaju, osoba minimiziranjem pokušava da smanji neželjene posledice koje on izaziva.
3. Faza sumnje - Tokom ove faze osoba pokušava na neki način da sistematizuje i asimilira novonastale promene u svoj životni prostor. Ova faza je nekada praćena anksioznošću.
4. Faza napuštanja - Ova faza podrazumeva napuštanje prošlosti i hvatanje u koštac sa nastalom situacijom, iako još uvek nemamo jasnu viziju budućnosti.
5. Faza testiranja - Traganje za alternativama, različitim strategijama za rešavanje problema. Zbog nesigurnosti u isplivnost nekih od rešenja javlja se sumnja, ali bez obzira na sumnju osoba u ovoj fazi stiže mnogo više samopoštovanja i njeno raspoloženje se vidno menja.

6. Faza traganja za smislom - Javlja se potreba da se uči iz sopstvenog iskustva, ljudi analiziraju šta se desilo, kako bi iz svega toga pronašli način da nastave dalje i nađu snage za predstojeće vreme.
7. Faza integracije - Osoba stvara novi pogled na događaj koji se odigrao. On zapravo postaje deo nje same i njenog života.

Ciklus promena započet pod dejstvom nekog životnog događaja (u literaturi se za ove specifične događaje može koristiti i termin kriza) može imati različite ishode – povoljne ili nepovoljne. To znači da ciklus promena može da se razreši u korist rasta i razvoja, ili epilog može biti drugačiji – umesto da dođe do završnih faza, koje označavaju konfrontaciju sa realnošću, uzimanje u obzir budućnosti i osmišljavanje prošlosti, osoba može da stagnira na nekoj od prethodnih faza, što može dovesti i do razvijanja nekih psihopatoloških fenomena (Vlajković, 2001).

PREVLADAVANJE STRESA

Iako je prevladavanje stresa veoma zastupljena tema u istraživanjima, postoji mala saglasnost autora u vezi sa prirodom prevladavanja, potencijalnim ishodima različitih stilova i/ili strategija, metodologijom istraživanja, kao i procenom prevladavanja.

U savremenoj literaturi prevladuje shvatanje da prevladavanje predstavlja medijator stresa. To znači da stres i različiti poremećaji nisu u direktnoj vezi, već stres predstavlja činilac koji pokreće prevladavajuća ponašanja, a ona su ta koja su u vezi sa ishodima stresa. Aldwin (1994) smatra da je prevladavanje ključni koncept koji nam omogućuje da razumemo adaptaciju kao i poremećaje adaptacije, jer stres sam po sebi ne izaziva poremećaje, već načini na koje se ljudi bore sa stresom.

Pojam prevladavanje stresa odnosi se na različite oblike ponašanja koje osoba ispoljava kada se nađe u stresnoj situaciji, a sa ciljem da umanjí negativne efekte koje stresni životni događaji mogu imati na psihofizičko stanje pojedinca. Adekvatno korišćenje racionalnih strategija prevladavanja neophodno je za uspešno prevazilaženje stresnih životnih situacija, ali i za rast i razvoj ličnosti. Prema klasičnoj definiciji Lazarusa i Folkmana (2004.), prevladavanje stresa uključuje sve ono što osoba čini na kognitivnom i bihejvioralnom planu sa ciljem rešavanja problema ili smanjenja intenziteta psihološke reakcije u okviru stres procesa. Iz ovog određenja vidi se da prevladavanje ima dve funkcije. Ono može da služi za rešavanje problema i emocionalnu regulaciju (Zotović, 2004).

Najmanje tri stvari potrebno je imati u vidu u razmatranjima prevladavanja: (a) prevladavanje ne mora da bude završen “uspešan” akt; prevladavanjem se smatra svaki učinjeni napor; (b) taj napor ne mora biti vidljiv u ponašanju, već može biti učinjen i na kognitivnom planu; i (c) kognitivna procena situacije (kao stresne) je neophodan preduslov za iniciranje prevladavanja (Zotović, 2004).

U razlikovanju rutinskog rešavanja problema i prevladavanja kao ključnog kriterijuma moramo se držati karakteristika situacije u kojoj se određeno ponašanje javlja. Ipak, glavni moment koji određuje da li će neka situacija biti stresna ili ne, je subjektivna procena događaja od strane osobe koja se nalazi u datoj situaciji.

Neki autori ubrajaju u prevladavanje i akcije koje se preduzimaju neposredno pre pojave stresora, najčešće na osnovu upozorenja, i nazivaju ih anticipatornim prevladavanjem. Akcije sa ciljem rešavanja problema ili smanjivanja emotivne tenzije mogu da se izvode i tokom stresne situacije i ovaj vid prevladavanja se može sresti pod nazivnom dinamično prevladavanje. Reaktivno prevladavanje je naziv za akcije koje se preduzimaju neposredno nakon što je osoba bila izložena stresnoj situaciji. I konačno, rezidualno prevladavanje je pojam koji se odnosi na akcije koje se sprovede nakon dužeg perioda od izlaganja stresu, sa ciljem da se umanje njegovi dugoročni nepovoljni efekti (Zotović, 2004).

KLASIFIKOVANJE PREVLADAVANJA

Zbog velikog broja različitih oblika prevladavajućih ponašanja, mnogi autori su pokušali da pronađu osnovne dimenzije koje stoje u pozadini raznolikih i mnogobrojnih prevladavajućih ponašanja i reagovanja. Broj dimenzija koje su ustanovljene prvenstveno zavisi od hijerarhijskog nivoa koncepta prevladavanja, tj. da li je prevladavanje shvaćeno kao stil, koji predstavlja opštu dispoziciju za određeni način ponašanja u onim situacijama koje su ocenjene kao stresne, ili kao strategija, koja se odnosi na prevladavajuće reagovanje vezano za specifične stresne situacije.

Strategije se mogu podvesti pod pojam super - strategije, kojih, prema Krohneu (1993) ima dve: usmeravanje pažnje (obuhvata one strategije koje karakteriše intenzivno prikupljanje i obrada informacija vezanih za stresni događaj) i kognitivno izbegavanje (karakteriše ga odvratanje pažnje od bilo kakvih znakova vezanih za stresni događaj).

Stilovi prevladavanja su lične tendencije da se reaguje na uobičajeni ili preferirani način u različitim stresnim situacijama koje imaju slične osnovne karakteristike. Oni imaju uticaja na različite faze i aspekte stresnog procesa (procena događaja), kao i na kratkoročne i dugoročne efekte stresa (očuvanje emocionalne ravnoteže, prihvatanje realnosti, očuvanje zadovoljavajuće slike o sebi i sopstvenim mogućnostima i sl.).

Drugi autori govore o različitim brojevima (2 do 4) dimenzija prevladavanja, koje najčešće nazivaju stilovima prevladavanja. Iako su imenovali svoje stilove drugačije nego što je to učinio Krohne, manje ili više eksplicitno navode da je reč o stilovima usmeravanja pažnje ka problemu ili od njega. Roth i Cohen (1986) prave razliku između pristupajućeg (approach) i izbegavajućeg (avoidance) prevladavanja. Pristupajuće strategije uključuju direktne napore ka promeni stresne situacije, dok strategije izbegavajućeg prevladavanja uključuju izbegavanje situacije, njeno poricanje, gubljenje nade i ne podrazumevaju napor da se promeni situacija (prema:Zotović, Petrović, 2011).

Neki autori prave razliku između aktivnog prevladavanja i pasivnog prevladavanja. Glavna razlika je u tome što kod aktivnog prevladavanja osoba pristupa samom stresoru i emocijama koje su povezane sa njim, dok kod pasivnog prevladavanja osoba pokušava da se distancira od stresora i pratećeg afekta (Connor-Smith, Compas, 2002).

Jedan od najpoznatijih tzv. dvofaktorskih modela prevladavanja dali su Lazarus i Folkman (Lazarus, Folkman, 2004). Oni razlikuju na problem usmereno i na emocije usmereno prevladavanje, prema mogućoj funkciji prevladavajućeg ponašanja, a to je rešavanje problema ili regulacija emocija. Kod prevladavanja usmerenog na problem preduzimanjem određenih akcija osoba pokušava da izmeni problematičan odnos između nje i okoline, odnosno pokušava da izmeni dejstvo stresora ili da smanji posledice i efekte stresa. U slučaju prevladavanja usmerenog na emocije primat se daje ponašanju koje reguliše iste, pri čemu se uključuju različite strategije za odvlačenje tj. distrakciju pažnje - poput fantazije, a sve u cilju regulacije emocija. Prevladavanje usmereno na emocije ne menjaju direktno konkretnu situaciju, ali to ne znači da su pasivne, jer iziskuju određeni kognitivni napor. (Lazarus, Folkman 2004; Lazarus, 1991; Folkman, 1992). Preferencije za ove vidove prevladavanja mogu se javiti određenim redosledom, npr. osoba može prvo pokušati da izmeni stanje stvari u okolini, a potom, nakon neuspeha, da reinterpretira situaciju i pronade neko subjektivno značenje u njoj.

U literaturi postoje klasifikacije i na osnovu metode prevladavanja, gde se uzima u obzir da li je prevladavanje na kognitivnom ili bihevioralnom nivou. Moos i Schaefer (1993) su kombinovali ova dva pristupa, kako bi dobili integrativniju koncepciju prevladavanja, sa četiri osnovne kategorije: a) kognitivno, na problem usmereno, b) bihevioralno, na problem usmereno, c) kognitivno izbegavajuće, i bihevioralno izbegavajuće prevladavanje.

PREVLADAVANJE KOD DECE I ADOLESCENATA

Na osnovu modela Larazusa i Folkmana, Moosa i Schaefera, Ayers i saradnici (1996) su konstruisali svoj četvorofaktorski model prevazilaženja stresa kod dece i adolescenata. Model je baziran na osnovu rada sa decom, tokom polu-strukturisanog intervjua, o tome kako se ponašaju kada se nađu u stresnim situacijama. Ustanovljeno je 11 konceptualno različitih strategija prevladavanja u stresnim situacijama, i to: odlučivanje, direktno rešavanje problema, traženje razumevanja, pozitivno kognitivno restrukturisanje, izražavanje emocija, fizičko izražavanje emocija, distrakciono ponašanje, izbegavajuća ponašanja, kognitivno izbegavanje, podrška usmerena na problem i podrška usmerena na emocije. Nakon statističke analize strategija, izražavanje emocija je izbačena usled slabe interne konzistentnosti. Od preostalih 10 strategija prevladavanja stresa formiran je četvorofaktorski model prevladavanja stresa kod dece i adolescenata. On sadrži 4 glavne strategije, a svaka strategija se sastoji od gore navedenih specifičnih strategija prevladavanja:

- Prva glavna strategija je strategija aktivnog prevladavanja . Sastoji se iz kognitivnih i bihevioralnih aktivnosti koje su usmerene ka rešavanju problema i obuhvata sledeće specifične strategije: odlučivanje, direktno rešavanje problema, traženje razumevanja i pozitivno kognitivno restrukturisanje.

- Druga glavna strategija je strategija distrakcije. Pomoću ove strategije dete se oslobađa od stresa tako što skreće pažnju sa stresnog događaja putem nekih aktivnosti, koje mogu biti fizičke (bavljenje nekim sportom) ili, pak, mentale (nastojanje da se, na primer, igranjem video igrice ili slušanjem muzike smanji nivo stresa).

- Treća glavna strategija je strategija izbegavanja. Opisuje ponašanje izbegavanja problematičnih situacija, kako bihevioralno, tako i kognitivno, i obuhvata specifične strategije: kognitivno izbegavanje i izbegavajuća ponašanja.

- Četvrta glavna strategija je strategija traženja podrške. Dete pokušava da smanji nivo stresa traženjem psihosocijalne podrške, koja može biti usmerena na problem i na emocije.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Problem i cilj istraživanja: Osnovni problem ovog istraživanja je utvrđivanje odnosa između stresogenih životnih događaja i strategija prevladavanja stresa na uzorku učenika osnovnih škola. Stoga je postavljen cilj da se utvrdi da li su izabrana 4 stresogena životna događaja (telesne promene usled odrastanja, smrt bake ili deke, biti optužen za nešto što nije učinio/la, kada mu/joj se ne veruje i osramoćivanje pred drugima) statistički značajno povezani sa strategijama prevladavanja stresa (aktivno prevladavanje, distrakcija, izbegavanje i traženja podrške).

Varijable: Uslovno nezavisna varijabla je predstavljena stresnim životnim događajima, dok je uslovno zavisna varijabla iskazana kroz strategije prevladavanja stresa. Od sociodemografskih varijabli uzet je pol.

Hipoteze: Testirali smo dve hipoteze. Prvom smo pretpostavili da postoji statistički značajna povezanost između stresogenih životnih događaja i strategija u prevladavanju istih, a drugom da postoje značajne razlike u strategijama prevladavanja stresa između učenika i učenica. Za ispitivanje datih hipoteza korišćena su dva merna instrumenta:

- Skala stresnih životnih događaja za decu - STRES-D (Košta, Vulić-Prtorić, 2002) sadrži 44 ajtema (stresnih životnih događaja). Ispatnici imaju zadatak da na svaki životni događaj odgovore, na petostepenoj skali Liketovog tipa (gde 1 označava "uopšte ne", a 5 "jako") da li je događaj doživljen u poslednjih 6 meseci, da li je doživljen bilo kada u toku života i koliko je navedeni događaj za njih uznemirujući, bez obzira da li su ga doživeli ili ne. Skala STRES-D pokazala je dobre psihometrijske karakteristike (koeficijent Cronbach alfa = 0.95) te se kao takva može preporučiti za korišćenje, kako u istraživačke, tako i u dijagnostičke svrhe. Njena prednost nad dosadašnjim skalama sličnog tipa je u tome što osim liste stresnih događaja sadrži i njihovu subjektivnu procenu. Rezultati dobijeni primenom skale mogu se analizirati u odnosu na nekoliko osnovnih pokazatelja: ukupan broj doživljenih stresnih događaja, vrstu, tj. pripadnost određenoj kategoriji doživljenih stresnih događaja, frekvenciju i procenu intenziteta, područje života (medicinski, školski, socijalni i porodični stresni događaji), vreme doživljenog događanja – da li se zbio u poslednjih 6 meseci ili ranije u životu i subjektivnu procenu intenziteta stresa.

- Upitnik strategija prevladavanja kod dece (Children Coping Strategies Checklist) – CCSC (Ayers, et al. 1996) sadrži 45 stavki koje mere 11 strategija, a one formiraju četiri faktora sa dosta visokim Cronbach alfa koeficijentom pouzdanosti: strategije aktivnog prevladavanja (0.89), strategije distrakcije (0.80), strategije izbegavanja (0.73) i strategije traženja podrške (0.78). Odgovori se registruju na četvorostepenoj skali Likertovog tipa, od 1 ("nikada") do 4 ("skoro uvek").

Uzorak : je prigodnog tipa, činilo ga je 100 učenika sedmog razreda, oba pola, osnovnih škola u Nišu i Leskovcu, starosti 13 godina.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Tabela 1 – Deskriptivne statističke mere faktora strategija prevladavanja

<i>Strategije prevladavanja</i>	min	max	AS	SD
Aktivno prevladavanje	28.00	63.00	45.74	7.87
Distrakcione strategije	9.00	40.00	24.99	4.50
Izbegavajuće strategije	10.00	31.00	21.24	4.47
Strategije traženja podrške	8.00	28.00	17.55	4.89

Iz Tabele 1 možemo videti da je najveća aritmetička sredina kod faktora "aktivno prevladavanje", dok je najmanja na faktoru "traženja podrške".

Tabela 2 - Najfrekventniji životni događaji

Prosečni rang s obzirom na frekventnost	Stresni događaj (dat kao stavka iz testa)	Broj ispitanika koji je događaj doživeo
1	Telesne promene usled odrastanja	71
2	Smrt bake ili deke	68
3	Biti optužen za nešto što nisam učinio	67
4	Kada mi ne veruju	64
5	Osramoćivanje pred drugima	63

Dobijene rezultate možemo protumačiti u skladu sa tim da se testirani ispitanici nalaze u osetljivom periodu života (početak adolescencije) kada im se dešavaju brojne promene, kako na telesnom, tako i na emocionalnom. Posle smrti bliskih osoba, vidimo da je pitanje poverenja (od strane roditelja ili vršnjaka) čest izvor stresa, da bi iza toga došao doživljaj emocije sramote/stida koji je izvor stresa, kako zbog jake identifikacije sa vršnjacima, tako i zbog nedovoljno izgrađenog doživljaja samopouzdanja i autonomije ličnosti.

Tabela 3- Subjektivna procena intenziteta stresnosti najfrekventnijih stresnih događaja

Prosečni rang s obzirom na frekventnost	Stresni događaj (dat kao stavka iz testa)	Prosečni skor uznemirenosti	Broj ispitanika koji je događaj doživeo tokom života
1	Telesne promene usled odrastanja	2,62	71
2	Smrt bake ili deke	4,25	68
3	Biti optužen za nešto što nisam učinio/la	2,88	67
4	Kada mi ne veruju	3,10	64
5	Osramoćivanje pred drugima	3,60	63

Iz Tabele 3 možemo videti da je, ipak, stres koji nosi najveću negativnu uznemirenost smrt bliskih osoba, odnosno bake i/ili deke.

REZULTATI TESTIRANJA HIPOTEZA

Tabela 4 - Korelacije intenziteta stresogenosti najfrekventnijih životnih događaja i glavnih strategija prevladavanja

Intenzitet stresogenosti događaja	Aktivno prevladavanje	Distrakcione strategije	Izbegavajuće strategije	Strategije usmerene na podršku
Telesne promene usled odrastanja	.242*	.128	.264**	.332**
Smrt bake ili deke	.321**	.099	.337**	.326**
Biti optužen za nešto što nisam učinio/la	.276**	.099	.192	.263**
Kada mu/joj se ne veruje	.228*	-.089	.161	.216*
Osramoćivanje pred drugima	.305**	.058	.382**	.317**

* korelacije značajne na nivou $p < 0,05$; ** korelacije značajne na nivou $p < 0,01$

Iz Tabele 4 vidimo da postoje statistički značajne korelacije između intenziteta stresogenosti svih navedenih događaja i varijabli aktivne strategije prevladavanja, kao i varijable strategije usmerene na podršku. Ove korelacije su pozitivne i niske. Takođe, postoje statistički značajne korelacije između varijable izbegavajuće strategije i intenziteta stresogenosti sledećih događaja: telesne promene usled odrastanja, smrt bake ili deke i osramićivanje pred drugima, koje su, takodje, pozitivne i niske. Ovim rezultatima je prva hipoteza delimično potvrđena.

Tabela 5 - Razlike ispitanika na glavnim strategijama prevladavanja u odnosu na pol, na celom uzorku

<i>Faktori prevladavanja</i>	Pol	N	AS	SD	t	p
Aktivno prevladavanje	Muški	53	44.13	8.26	-2.212	.029*
	Ženski	47	47.55	7.04		
Distrakcione strategije	Muški	53	24.69	4.34	-.687	.494
	Ženski	47	25.31	4.70		
Izbegavajuće strategije	Muški	53	20.81	4.67	-1.018	.311
	Ženski	47	21.72	4.23		
Strategije traženja podrške	Muški	53	16.54	5.11	-2.216	.029*
	Ženski	47	18.68	4.42		

Iz prikazane Tabele 5 vidimo da postoje statistički značajne razlike na nivou $p < 0,05$, u korist učenica, u strategijama aktivnog prevladavanja i traženja podrške, čime je i druga hipoteza delimično potvrđena.

DISKUSIJA

U odnosu na prvu hipotezu sve korelacije je moguće objasniti specifičnostima i karakterističnim akcijama koje se preduzimaju u okviru različitih stilova prevladavanja, ali i prirodom stresogenih događaja korišćenih u istraživanju. Korelacije stresogenosti najfrekventnijih događaja sa aktivnim prevladavanjem se mogu objasniti specifičnim strategijama individua koje imaju za cilj da nastale promene inkorporiraju u sopstvenu ličnost, da ulažu aktivni napor u njihovom prevazilaženju i da objektivno sagledaju situaciju pre nego odluče da reaguju. Stresni

događaji korišćeni u ovom istraživanju su takve prirode da je njihovo prevladavanje aktivnim strategijama najpovoljnije, što govori da učenici, u najvećem broju slučajeva biraju optimalan način odgovora na date vrste životnih izazova (Lacković-Grgin, 2000).

Takođe, utvrđena korelacija između stresogenosti događaja "telesne promene usled odrastanja", "smrt bake ili deke" i "osrmoćivanje pred drugima" i izbegavajućih strategija prevladavanja. Iz prirode navedenih događaja vidimo da njihovo javljanje može da nosi izvesnu dozu tuge, nelagode ili raznih drugih neprijatnih osećanja, pa ne iznenađuje da jedan broj osnovaca takve događaje i osećanja vezana za njih želi da izbegne, da se od njih udalji, kako bi se sa "bezbedne" udaljenosti mogli da obrade stresni događaj ili, pak, pribegnu nekom od nefunkcionalnih odgovora na isti (Kalebić, Krapić i Lončarić, 2001).

Pomenimo još i statistički značajnu pozitivnu povezanost između svih navedenih stresogenih događaja i strategije usmerene na traženje podrške. Ovaj rezultat nije iznenađujući, na prvom mestu zbog specifične strukture uzorka, koji čine adolescenti. Iako je karakteristika adolescentnog perioda buran razvoj praćen izraženim prkosom, buntom i osamostaljivanjem, nezaobilazan deo tog perioda čini i traženje prihvaćenosti i podrške, koju mogu pružiti roditelji, vršnjaci, nastavnici, ali i druge važne grupe za datu osobu. Takođe, strategije pružanja podrške se često javljaju u kombinaciji sa strategijama aktivnog prevladavanja, pa ne čudi da obe strategije koreliraju statistički značajno sa navedenim događajima.

Druga hipoteza je, slično prvoj, delimično potvrđena. Naime, utvrđeno je da postoje statistički značajne polne razlike ispitanika (i onih koji jesu, i onih koji nisu doživeli stresne događaje) na varijablama aktivno prevladavanje i strategije traženja podrške. Što se tiče razlika u strategiji aktivnog prevladavanja, dobijeni rezultati idu u korist ženskog pola, što je u skladu sa nekim istraživanjima (Seiffge-Krenke, 1993), mada ima i suprotnih rezultata, kao i onih koja smatraju da se polovi (uključujući i period adolescencije) ne razlikuju po pitanju aktiviteta kao odgovora na stresne događaje (Porter, Stone, 1995). Po pitanju strategije traženja podrške socijalne prirode, ona je izraženija kod ženskog pola i kada su upitanju mlađji uzrasti, što je u saglasju sa najvećim brojem istraživanja koja su se bavila ovom tematikom (Brdar, Rijavec, 1997; Krapić, 2000).

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je doprinos boljem razumevanju odnosa stresogenih životnih događaja i strategija prevladavanja stresa na uzorku učenika sedmog razreda osnovne škole. Rezultati su pokazali da takvi odnosi postoje, da su statistički značajni i da se, uglavnom, poklapaju sa rezultatima sličnih istraživanja.

Što se tiče ograničenja ovog istraživanja, ona bi se mogla tražiti u relativno malom broju stresogenih životnih događaja, koja smo identifikovali kao najfrekventnije na našem uzorku. Buduća istraživanja bi trebalo da u analizu uključe veći broj stresogenih događaja, koji bi se tražili u uzorcima mlađjim i starijim od našeg, imajući u vidu dinamiku kojom se menja i razvija sposobnost adolescenata za susretanje sa životnim teškoćama, odnosno za razvijanje manje ili više uspešnih strategija za njihovo prevazilaženje.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ajduković, M. (2000). Krizni događaj i kriza kao psihičko stanje. U: L. Arambašić (ur). Psihološke krizne intervencije: psihološka prva pomoć nakon kriznih događaja. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć i Sinapsa.
2. Lacković-Grgin, K. (2000). Stres u djece i adolescenata: izvori, posrednici, učinci. Jastrebarsko: Naklada Slap.
3. Vlajković, J. (2005). Životne krize-prevencija i prevazilaženje. Beograd: IP Žarko Albulj.
4. Vulić-Protrić, A. (1997) Koncept suočavanja sa stresom kod djece i adolescenata i načini njegova mjerenja. Zadar: Radovi Filozofskog fakulteta.
5. Zotović, M. (2004). Prevladavanje stresa: konceptualna i teorijska pitanja sa stanovišta transakcione teorije. Psihologija, 37(1), 5-32.
6. Zotović, M., Petrović, J. (2011). Prevladavanje stresa u adolescenciji: relacije sa karakteristikama ličnosti i mentalnim zdravljem. Primenjena psihologija, 3, 245-261.
7. Ayers, T.S., Sandler, I.N., West, S.G., Roosa, M.W. (1996). A dispositional and situational assessment of children's coping: Testing alternative models of coping. Journal of Personality, 64, 923-958.
8. Reich, J., Zeutra, A. (1981). Life events and personal causation: some relationships with satisfaction and distress. Journal of Personality and Social Psychology, 41, 1002-1012.
9. Rafe, R. (1974). The pathway between life changes and their nearfuture illness reports: representative results and methodological issues. In: B. Dohrenwend (ed.), Stressful life events-their nature and effects. NY: John Wiley Sons.
10. Holmes, P., Rahe, R. (1967). The social readjustment rating scale. Journal of Psychosomatic Research, 11, 213-218.
11. Aldwin, C.M. (1994). Stress, coping, and development: An integrative perspective. NY: The Guilford Press.
12. Lazarus, R.S., Folkman, S. (2004). Stres, procjena i suočavanje. Jastrebarsko: Naklada Slap.
13. Košta, E., Vulić-Protrić, A. (2002) Skala stresnih životnih događaja za djecu. U: K.Grgin-Lacković, A. Proroković, V., Čubela, Z. Penezić, Z. (ur.) Zbirka psihologijskih skala i upitnika-Svezak 1. Zadar: Filozofski fakultet.
14. Krohne, H.W. (1993). Vigilance and cognitive avoidance as concepts in coping research. In: H.W.Krohne (ed.), Attention and avoidance: Strategies in coping with aversiveness, 19-50. Toronto: Hogrefe and Huber.
15. Roth, S., Cohen, L. (1986). Approach, avoidance, and coping with stress. American Psychologist, 41, 813-819.
16. Connor-Smith, J., Compas, B. (2002). Vulnerability to social stress: Coping as a mediator or moderator of sociotropy and symptoms of anxiety and depression. Cognitive Therapy and Research, 26 (1), 39-55.
17. Lazarus, R.S. (1991). Emotion and adaptation. NY: Oxford Uni Press
18. Folkman, S. (1992). Making the case for coping. In: B.N. Carpenter (ed.), Personal coping: Theory, research, and applications, 31-46. NY: Praeger.
19. Moos, R.H., Schaefer, J.A. (1993). Coping resources and processes: Current concepts and measures. In: L.Golberger, S.Breznitz (eds.), Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects, 234-257, NY: Free Press.
20. Kalebić, B., Krapić, N., Lončarević, D. (2001). Suočavanje sa stresom kod dece i adolescenata. Psihologijske teme, 10, 3-33.

21. Krapić, N. (2000). Suočavanje sa stresom kod djece - magistarski rad. Ljubljana: Filozofski fakultet
22. Brdar, I., Rijavec, M. (1997). Coping with stress caused by school failure: Construction of the questionnaire. *Društvena istraživanja*, 6, 599-617.
23. Porter, L., Stone, A. (1995). Are there really gender differences in coping? A reconsideration of previous data and results from a daily study. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 14, 184-202.

RESUME

The aim of this paper was to contribute to a better understanding of the relationship between stressful life events and strategies for overcoming stress in a sample of seventh grade elementary school students. The results showed that such relationships exist, are statistically significant, and generally coincide with the results of similar studies.

As for the limitations of this research, it could be sought in a relatively small number of stressful life events, which we identified as the most frequent in our sample. Future research should include in the analysis a larger number of stressful events, which would be sought in samples younger and older than ours, given the dynamics that change and develop adolescents' ability to face life difficulties, or to develop more or less successful strategies for overcoming them.

ŽAN ŽAK RUSO I FRANCUSKA REVOLUCIJA

Emir Bećirović

Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija

becirovic.emir@gmail.com

Apstrakt

Francuska revolucija (1789.—1799.) je bila važan deo istorije Francuske, Evrope i zapadne civilizacije uopšte. Tokom tog perioda, republika je zamenila apsolutističku monarhiju, a Rimokatolička crkva je morala da izvrši potpunu reorganizaciju. Francuska je u to vreme oscilovala između republike i carstva i to 75 godina nakon što je Prva republika pala posle državnog udara. Glavna prekretnica u istoriji zapadne demokratije - od vremena apsolutizma i aristokratije do doba građanstva kao glavne političke snage smatra se revolucija. Pored mnogobrojnih francuskih intelektualaca čija su dela i učenja podstakla široke narodne mase da pokrenu Francusku revoluciju, Rusoova dela se smatraju se kao najbitnijai kao ideološki vodič revolucije, a posebno delo Društveni ugovor. I kasniji intelektualci su isticali Rusoov pretežan uticaj na revoluciju, proglašavajući je njegovom baštinom. Posebno su zanimljivi principi po kome su Rusoova dela karakteristična, principi po kome niko ne može da vlada ukoliko nema ovlašćenja od naroda, jeste princip koji je ujedinjavao sve revolucionarne struje. Kao i njegova koncepcija nedeljive i neotuđive narodne suverenostikoja je predstavljala glavnu poltičku misao pred sam početak Francuske revolucije. Iz toga razloga, cilj ovog rada jeste da se istakne uticaj Žan Žak Rusoa i njegovih dela na početak i tok Francuske revolucije, kao i na vođe I same učesnike revolucije.

Ključne riječi: Francuska revolucija, Žan Žak Ruso, opšta volja, narodna suverenost

JEAN JACQUES RUSSO AND THE FRENCH REVOLUTION

Abstract

The French Revolution was preceded by a long intellectual and ideological preparation that was significantly marked by works of Jean Jacques Rousseau, especially by his Social contract. Hence, the Rousseau is one of many french thinkers whose teachings influenced this epochal event and inspired french revolutionaries during the whole revolutionary period. It is considered that Rousseau announced the French revolution and was its guide. From Burke to Quinet and Taine, many in the French revolution recognized precisely his dominant influence. And they were right, especially if we take into consideration the widely accepted Francois Furet's opinion on how exactly the Revolution proclaimed itself the heir of Rousseau and that Rousseau's principle according to which no one can rule unless authorized by the people, gathered without differences, all the revolutionary currents. Taking into account his undoubted contribution and the fact that his political theory in general, and especially his concept of indivisible and inalienable popular sovereignty, despite certain internal contradictions, is the culmination and ultimate logical consequence of the pre-revolutionary bourgeois political thought, the author's intention in this work is to show how Rousseauism influenced the French revolution and the political activities of the revolutionary leaders.

Key words: French Revolution, Jean-Jacques Rousseau, general will, people's sovereignty

UVOD

Apsolutna monarhija u 18.veku je bila dominantan oblik vladavine u skoro svim evropskim državama, osim u Velikoj Britaniji koja je imala „svoju slavnu revoluciju” u 17.veku. Na čelo država „po milosti Božijoj” bili su nasledni vladari. Oni su bili na vrhu hijerarhije zemljoposedičkog plemstva. On je objedinjavao celokupnu vlast u državi.

Pa je tako društvo u Francuskoj bilo podeljeno i sastojalo se iz više različitih po pravima nejednakih staleža, od plemstva i od sveštenstva, koji su imali velike privilegije i bili su izuzeti od plaćanja poreza a imali su pravo na ubiranje poreza nad nižim staležima. Od buržoazije čiji uticaj je sve više jačao, te od seljaka koji su bili dužni plaćati feudalne dadzbine, poreze i takse. Celokupna administrativna i finansijska struktura kraljevstva je bila zastarela i neefikasna, a pokušaj reformi propao je zbog otpora privilegovanih slojeva društva. To je doba sve dubljeg zaoštavanja odnosa između mladog nadirućeg građanstva kao i plebejskih masa „trećeg staleža” i predstavnika starog režima, te doba u kojem postaju sve glasnjiji zahtevi za reformama. (Howsbaun, Eric, Doba revolucije, Zagreb, 1987, str 64.)

Svi najznačajniji mislioci Francuske tog vremena bili ujedinjeni i težili su da se takvo stanje promeni. Sredinom XVIII veka stavovi buržoazije su zastupljeni u delima Voltera, Didroa, enciklopedista Montesjkjea, Holbaha i drugih

Najveći uticaj od svih Francuskih intelektualaca na Francusku revoluciju imala su učenja Žan Žak Rusoa (Jean-Jacques Rousseau/Žan Žak Ruso 28. juni 1712 Ženeva - 2. juli 1778), bio je švajcarsko-francuski filozof, pisac, politički teoretičar [1] i samouki kompozitor iz doba prosvetiteljstva. Žan Žak Ruso je bio najuticajniji filozof prosvetiteljstva. On je smatrao da je savremena kultura negacija prirode i zato je govorio da se ljudi trebaju vratiti prirodi - slobodi i jednakosti. Za Rusoa nejednakost je nastala sa privatnom imovinom, a država ugovorom. Za Žan Žaka Rusoa, kao prosvetitelja, odgoj je bio temelj društva. Rusoov neizmeran uticaj je u tome što je bio prvi pravi filozof romantizma. Kod njega se prvi put pominju mnoge teme koje su dominirale intelektualnim životom narednih stotinu godina, kao što su: uzdizanje osjećanja i nevinosti i umanjivanje značaja intelekta; izgubljeno jedinstvo ljudskog roda i prirode; dinamična koncepcija ljudske historije i njenih različitih nivoa; vera u teologiju i mogućnosti obnavljanja iščezle slobode) i delo Društveni ugovor, posebno je značajan njegov uticaj na učesnike Francuske revolucije i to na Jakobince (Različito su istoričari i tumači Francuske revolucije gledali na ovaj događaj kao i na uticaj Rusoa, gde je on istovremeno blagosiljan ali i napadan i okrivljivan, ali niko nije osporavao njegov presudan uticaj na Francusku revoluciju i njene učesnike. Mnogi intelektualci su govorili da je on ustvari najjavio Francusku revoluciju, pa tako Edgar Quinet (Edgar Quinet (1803-1875), francuski pisac, historičar i politički teoretičar. Poznat po značajnom doprinosu razvoju tradicije liberalizma u Francuskoj. Takođe, poznat po svom učenju kontra religije i crkve, te po veličanju Francuske revolucije. Autor je brojnih radova među kojima su najpoznatiji: Stvaranje, Novi duh, Moderna Grčka i Revolucije u Italiji. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/487409/Edgar-Quinet>, 05. august 2013) Žan Žaka Rusoa smatrao zakonodavcem revolucije, ističući da je „Revolucija iz njega

niče baš kao što drvo klija iz semena”, tvrdeći da za njegovo delo Društveni ugovor „zakonik revolucije”

Tvorcu Društvenog ugovora najprije se pripisivalo da je nadahnuo načela sprovedena u delo nakon 10. avgusta 1792. godine, a potom i da je inspirisao revolucionarnu politiku vođenu u periodu od poraza žirondinaca (Žirondinci (girondins), vodeća politička grupacija u Zakonodavnoj skupštini, potom desnica u Konventu: često nazivani i smutljivci. Nakon „beskrvne” revolucije od 5. maja 1793. godine većina vodećih žirondinaca je pogubljena (A. Soboul, 475)) do uspostavljanja Termidora (le thermidor), 9. Termidor, tj. 27.07.1794., dan kada je Konvent zbacio Robespjera i njegove pristalice s vlasti. Bio je to kraj jakobinske diktature i početak perioda Termidorske konventske vladavine (A. Soboul, 475)). Uopšteno govoreći, smatra se da je ovaj uticaj Rusoa dostigao vrhunac u periodu jakobinske diktature. Opšte pravo glasa i uzdizanje neposredne demokratije kao da su sledili pouke iz Društvenog ugovora. Politika dirigovane privrede izgledala je kao da stoji u skladu sa filozofijom skladno kojoj pojedinci, prilikom zaključivanja društvenog ugovora, otuđuju ne samo svoje osobe, nego i dobra, potčinjavajući ih pritom opštoj volji. Može se tako vrlo lako učiniti da mere koje su preduzete u prilog siromašnih, baštine stavove sadržane u Drugoj raspravi kao i njenu glasnu kritiku nejednakosti bogatstva. Ako je verovati Luj Blanu, ali i nakon njega, socijalističkoj tradiciji u istoriji Revolucije, u drugoj fazi Revolucije prevladavala je Rusoova misao. (Fransoa Fire, Mona Ozuf, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1996 godine, str. 884.) Pisac Rasprave o nejednakosti i Društvenog ugovora bio bi izvor ideje da pravičan politički i društveni poredak mora, ne samo da štiti pojedince i društvo od samovolje vlasti, nego i da podrazumijeva pozitivnu akciju jedne starateljske vlasti u prilog najsiromašnijih.

Najzad, neki su mislili da su upravo u Društvenom ugovoru pronašli intelektualni koren autoritarnog i diktatorskog aspekta jakobinske politike vođene od juna 1793. do jula 1794. godine. Prema mišljenju Benžamena Konstana, jakobinske vođe su upravo kod Rusoa i Mablja, crpili ideju da građani treba da budu potpuno potčinjeni da bi nacija bila suverena. Ipolit Ten je ukazivao na srodnost između demokratskog samostana koji je Ruso izgradio po uzoru na Spartu i Rim, s jedne strane, i autoritarne, isposničke i kreposne republike jakobinaca, s druge strane. (Fransoa Fire, Mona Ozuf, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1996 godine, str. 884.)

U novije doba, Ruso je predstavljen kao jedan od začetnika totalitarne dimenzije Francuske revolucije. Tvrdeći da postoji jedan apsolutan, logičan i jedini valjan društveni poredak, te da politička volja može i mora pokušati da ga ostvari uprkos brojnim otporima koje pruža stvarnost, Ruso je, prema mišljenju mnogih mislilaca, predstavljao izvor vjerovanja u svemoć volje koje je pokretalo revolucionarni apsolutizam, posebno između 1792. i 1794. godine.

PRIRODNO STANJE I NASTANAK GRAĐANSKOG DRUŠTVA PREMA RUSOU

Da bi shvatili na najbolji način nastanak države, kao i razne uzroke nejednakosti u društvu, te legitiman oblik udruživanja, moramo se, kako ti ističe Ruso, vratiti u to stanje kada nisu postojale političke institucije, pa tek onda rasvetliti prirodu čoveka. "Sve dok ne budemo upoznali prirodnog čovjeka, uzaludno je da se trudimo da upoznamo zakon kome se on pokorava ili takav koji bi najbolje odgovarao njegovom sklopu". (Ruso, Žan Žak, O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Prosveta, Beograd, 1949.godine, str.132)

Međutim Ruso ističe na početku dela „O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima," gde se bavio ovim problemom, da prirodno stanje nije neko stanje koje se istorijski može dokazati, neko realno postojeće stanje, već jedno pretpostavljeno stanje "koje više ne postoji, koje možda nikad nije ni postojalo niti će postojati". (Ruso, Žan Žak, O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Prosveta, Beograd, 1949.godine, str.132). Ono do čega je ovde Ruso došao jeste da on odbacuje stav čoveka kao društvenog bića po samoj prirodi, kao i da je tada postojao instikt u društvu da čoveka tera drugom čoveku. Pa zbog toga on na početku Društvenog ugovora ističe: "Društveni poredak predstavlja jedno pravo koje je osnova svih drugih. Međutim, ovo pravo ni u kom slučaju ne proističe iz prirode, ono se, prema tome, zasniva na sporazumima". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta, Beograd, str.10)

Ovakvo razmišljanje je dominantno i kod drugih modernih mislioca, gde se oni svi slažu da je politički poredak nastao kao rezultat sporazuma a da su političke institucije nastale iz pretpolitičkog, prirodnog stanja. Međutim po rečima Rusoa neuspešan je bio njihov pokušaj da dosegnu to izvorno prirodno stanje. A kao glavni argument njihovog neuspeha se nameće ta nemogućnost da iz same čovekove prirode otklone one osobine koje nastaju u životu u jednoj zajednici. "Svi oni govore o potrebama, pohlepi, tlačenju, željama i oholosti u vezi sa prirodnim stanjem, a to su pojmovi uzeti iz društva. Govore o divljaku, a opisuju obrazovanog čoveka".(Ruso, Žan Žak, O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Prosveta , Beograd, 1949.godine, str.118). Jer ako prihvatimo to da čovek nije društveno biće, onda njegova priroda je morala biti preobraćena da bi on mogao ikad dosegnuti sposobnost življenja u građanskom društvu. Što znači da je neophodno ukloniti sve osobine koje se vezuju za život u zajednici, da bi istinska priroda čoveka bila otkrivena na pravi način.

Razum ovde predstavlja najvažniju i najznačajniju osobinu čoveka. Po Rusou razum i govor se tumače kao društvene tvorevine. Kako on naglašava postoje dve osnovne strasti koje prethode razumu: milosrđe i težnja ka samodržavanju. Najpre može se reći da je prirodno stanje čoveka slično drugim životinjama, biće koje je osamljeno i koje teži samoodržanju i zadovoljenju osnovnih potreba. "Čovekov prvi zakon jeste zakon samodržanja, njegova prva briga jeste staranje o samom sebi". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta , Beograd, , str.10) Za razliku od Hobsa koji je u težnji za samoodržanjem vidio razlog za sukobe, a u prirodnom stanju rat "svi protiv svih", Ruso to stanje opisuje kao "najzgodnije za mir i najpodobnije za čovečanstvo". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta , Beograd, , str.119)

Ljudska bića ne ulaze u sukobe niti dolaze u dodir sa onima iz svoje vrste. Ovo sve proizilazi zbog nedostatka "svetlosti razuma" kod prirodnog čoveka, a takođe i potreba koje proizilaze iz prethodno navedenog. Kod divljaka potrebe su uglavnom telesne prirode. Na početku prve knjige „O porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima“, Ruso na njemu svojstven način piše: "Kad ga posmatramo onakvog kakav je izašao iz ruku prirode, vidimo u njemu životinju često slabiju od jednih, tromiju od drugih, ali u svemu uzev najpovoljnije opremljenu. Vidim ga kako utoljuje glad pod hrastom, kako pije vodu na prvom potoku, kako za ležaj bira ono isto mjesto pod drvetom koje ga je nahranilo. Dobio je sve što mu je bilo potrebno".(Ruso, O poreklu nejednakosti, 1949.,str.132). Da mnogo ne promišlja o budućnosti. Izostaje strah od smrti, jer ne može da je pojmi. U njegovoj prirodi jeste izražena lenjost, da ga jedino pokreće to da zadovolji svoje potrebe, da još nije izražena njegova potreba za svojinom.

Međutim pored gore navedenog kod čoveka su prisutna i osećanja empatije, milosrđa ili suosećanja sa drugim ljudima, njihovom patnjom a posebno sa onima iz svoje vrste. Pa zbog ovog osećanja kod pojedinca je ublažena ljubav prema samom sebi i time se doprinosi opštoj bezbednosti cele vrste. Pa je po mišljenju Rusoa prirodni čovek biće koje je bezopasno i saosećajno, ali da nije moralno biće jer njegova dobrota je prisutna zbog prigušenosti njegovih želja. Ljudi po prirodi " nisu zli upravo zato što ne znaju šta znači biti dobar, jer ih ni razvoj saznanja ni prepreke zakona, već utihnuta strast i nepoznavanje poroka sprečavaju da čine zlo". (Ž.Ž.Ruso, Društveni ugovor, 1949., str.44)

Glavne osobine po kojoj se čovek razlikuje suštinski od drugih životinja jeste mogućnost usavaršavanja i slobodna volja. Pa tako za razliku od drugih životinja, samo čovek može da bira sredstva pomoću kojih će se održavati u životu. On može prkositi prirodi. Sama svest o toj slobodi dokazuje njegovu duhovnost i duhovnost njegove duše. Druga osobina koja je manje upitna jeste sposobnost čovekovog usavršavanja, jedino čovek može postepeno usavršavati svoje sposobnosti a da to prenosi na svoju vrstu. Pa je po Rusou ova osobina izvor svih nedaća i zala među ljudima, osobina koja ga udaljava od njegovog prirodnog stanja.

Što iz svega ovog proizilazi da je prirodno stanje, stanje jednakosti i nezavisnosti. I to jednakosti jer su svi ljudi podjednako bića strasti, svima je ista priroda koja jednako određuje njihova htjenja. A prirodna nejednakost, koju Ruso ne negira, ne dolazi do izražaja jer nema međusobnog kontakta među pojedincima. Jer prirodno stanje jeste da su ljudi nezavisni jer je protivno toj njihovoj ljudskoj prirodi potčinjavati se bilo čijoj osim svoje volje.

Pa tako zbog teškoća koje se javljaju zbog zadovoljenja osnovnih potreba čovek uspostavlja bliži kontakt sa stvarima i ljudima koji i nisu potrebni za njegovo održavanje. Radi na razvijanju govora i formiranju porodice, pa njegove potrebe rastu. Prva iskustva o zajedničkim ciljevima ga teraju da postane svestan šta bi moral mogao biti. Međutim i dalje mu je sloboda na prvom mestu pa se može povući iz bilo kog ugovora. Zbog stalnog kontakta sa ljudima stupa u čvršće veze, javlja se osećaj sopstvenosti, kao i osećanja kao što su sujeta, prezir, stid i zavist. Što doprinosi da pod takvim okolnostima suosećanje slabi, a raste mu samoljublje.

Međutim, kako Ruso ističe kada je u pitanju postanak građanskog društva, on nastaje tek sa privatnim vlasništvom. "Prvi koji je ogradio zemljište i rekao: "Ovo je

moje", naišavši na prostodušne ljude koji su mu povjerovali, ustvari je osnivač obrazovanog društva". Nastankom privatnog vlasništva dolazi i do nejednakosti među ljudima, zbog toga jer različiti ljudi imaju različite sposobnosti i veštine. Iz razloga jer vremenom zemlje biva sve manje, pa dolazi do situacije da ljudi se šire na račun drugih ljudi, dok se siromašni bore za sredstva za život tako što dobijaju ili otimaju od bogatih. Obzirom da tada nisu postojali niti prirodni zakon ili sudija, koji bi regulisao prava i obaveze u tim situacijama, dolazi do sukoba među bogatim i siromašnim. "Društvo koje je tek počelo da se obrazuje pretvori se u najstrašnije ratno poprište". Ta faza ljudskog razvoja karakteriše pun razvoj svih čovekovih osobina, "pamćenje i mašta su u punom dejstvu, samoljublje kao i misao probuđeni, a duh gotovo dostigao ono savršenstvo do kojeg mu je moguće da dospe".

Razvojem razuma kod ljudi rastu i njegove potrebe. "Ono što mu treba on ne želi, ono što želi to mu ne treba". Pa tako kako rastu potrebe raste i njegova zavisnost, naročito od drugih ljudi. Znači kako ističe Ruso u toj duhovnoj - društvenoj kulturi koju su u osamnaestom veku smatrali temeljom najveće humanosti ustvari se nalazi izvor svih zala i bede čoveka. Pa tako tada neko među bogatima svestan ugroženosti svog vlasništva, predlaže ugovor kojim bi se uspostavilo građansko društvo." Ja sam vam potreban, jer ja sam bogat, a vi ste siromašni. Zaključimo, dakle, jedan ugovor: ja ću vam ukazati čast da mi smete služiti, pod uslovom da mi date malo onoga što vam je preostalo za trud koji preuzimam da vam zapovedam ". I onda tada umesto milosrđa javlja se moral koji bi trebao da utvrdi dužnosti, koje sve naravno zavise od nekog autoriteta. Pa je na ovakav način dat privid legitinosti raspolaganja vlasništvom, a ozakonjena je nejednakost koja je nastala ovim ugovorom.

Ono o čemu se Ruso slaže sa Hobsom jeste da su ljudi primorani formirati društvo da bi zaustavili sukobe. Međutim Ruso se razilazi sa Hobsom u tome da sukobi nastaju kao rezultat čovekove prirode. Dok se sa Lokom slaže u tome da je cilj građanskog društva da se zaštiti privatno vlasništvo, ali se ne slaže da je vlasništvo u čovekovoju prirodi.

U knjizi „O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima,„ je izložen oblik udruživanja koji je predstavljen kao "forma ugovora" koja je vladala dosadašnjim društvom, forma koja je uključivala čisto pravno obavezivanje, ali forma koja je u suprotnosti sa svakim istinskim moralnim obavezivanjem. U ugovoru je predstavljeno društvo zasnovano na ovakvom ugovoru koje ne dopušta da se odlike prirodnog čovjeka dobrotu, sreća, sloboda ostvare, nego ga baš suprotno izopače i učine bednim. Dok u svom uticajnom i poznatom delu Duštveni ugovor Ruso izlazi sa idejom za prevazilaženje ovih problema, pa predlaže takav oblik udruživanja kojim bi se istovremeno garantovalo očuvanje osnovnih karakteristika ljudske prirode, pa bio dostojan poštovanja i poslušnosti čoveka.

RUSOOVA IDEJA UGOVORA

Polazeći od pretpostavke da prirodno stanje ne daje osnov niti pravo nijednom čoveku da vlada nad drugim kao i od stava da su svi ljudi jednaki i slobodni, u uvodnim poglavljima „Društvenog ugovora,„ Ruso najpre razmatra koji su to nelegitimni oblici udruživanja. Tako on odbacuje ideju da je porodica temelj

političkog prava, iz razloga jer i u toj zajednici članovi su u potpunosti nezavisni jedni od drugih. O deci se roditelji brinu nagoni, sve dok je u pitanju njihov opstanak "Čim te potrebe nestane, raspada se i prirodna veza". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta, Beograd, , str.10)

Dalje odbacuje se pravo jačeg, posebno prisile, kao osnova legitimnog udruživanja, jer znajući čovekovu prirodu potčinjeni će uvek pokušavati da izađu iz ovakve zajednice, a ovakav oblik udruživanja nije siguran a niti je opravdan sa moralne strane. Onda u četvrom delu prve knjige ovog istog dela pod nazivom „O ropstvu" imamo da Ruso oštro kritikuje stav, koji zastupa Grocijus, a koji je u osnovi despotski, da jedinka ili grupa ljudi može bez ikakvog uslova preneti sva prava koja ima na vladara. Dok sa jedne strane ovakav stav nije u skladu prirodom čoveka, jer suprotno je prirodi ljudi pokoravati se bilo čijoj volji osim svoje, dok sa druge strane imamo da je "uzaludan je i protivrečan sporazum koji predviđa s jedne strane apsolutnu vlast, a s druge bezgraničnu pokornost". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta, Beograd, , str.13)

Dakle, Ruso tvrdi da je društveni ugovor po sebi nesiguran i besmislen ukoliko nije zasnovan na opštoj saglasnosti, već na sredstvima fizičke prisile, koja pojedinačne volje primoravaju jedne na druge za razliku od Hobsa koji je smatrao da je za jedinstvo članova i sigurnost političkog poretka dovoljna prisila spolja. Dok na početku druge knjige Društvenog ugovora Ruso piše: "Ako je suprotnost pojedinačnih interesa dovela do potrebe obrazovanja društva, saglasnost tih interesa učinila je to obrazovanje mogućim. Društvenu vezu sačinjava ono što je zajedničko u tim raznim interesima; I kad ne bi bilo neke tačke u kojoj bi se svi interesi složili, nikakvo društvo ne bi moglo da postoji". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta, Beograd, , str.24)

Međutim iz same prirode ne možemo da otkrijemo osnov ili smernice za ovakav sporazum, jer kao što smo videli priroda ističe samo vlastiti interes, dok društvo ako bi se zasnivalo samo na principu pojedinačnih interesa išlo bi u dalji razvoj strasti koje su i dovele do potrebe za formiranjem istog. Da bi imali građansko društvo, moramo da istaknemo moral a prirodni čovek nije moralno biće. Uspostavljanje građanskog društva kako Ruso ističe istovetan je ustanovljavanju morala ili obaveza prema drugima. Pa nailazimo na problem kako da pomirimo autonomiju volje jednog pojedinca sa jedne strane, a sa druge strane potrebu za udruživanjem i kako se uzdići od prirode ka moralu.

Ruso je ovaj problem definisao na sledeći način: "Naći jedan oblik udruživanja koji bi branio i štitio svojom zajedničkom snagom ličnost i dobra svakog člana društva, i kroz koji bi svako, udružen sa svima, ipak slušao samo sebe, i tako ostao isto toliko slobodan kao i pre". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta, Beograd, , str.17) Na početku ove definicije legitimiteta može se videti da Ruso posmatra ove stvari kao i Lok i Hobs, jer je ovde osnovna svrha udruživanja određena kao zaštita života samih učesnika sporazuma. Dok na kraju ove formule se nagoveštavaju ideje opšte volje

Pa tako on ovaj problem može jedino rešiti ukoliko svaki učesnik sporazuma potupuno prenese svoja prava i ličnost na celu zajednicu, koja bi se formirala tim činom, kao i da se poistoveti sa njom. "Samim tim ugovornim aktom stvara se istog trenutka, namesto posebne ličnosti svakog ugovarača, jedno moralno i kolektivno telo,

sastavljeno od toliko članova koliko njegova skupština ima glasova, i koje od samog tog akta dobija svoje jedinstvo, svoje zajedničko ja, svoj život i svoju volju. Ta opšta ličnost, koja se tako stvara spajanjem svih pojedinačnih ličnosti, zvala se nekada grad, a sada se zove republika ili političko telo, koje njegovi članovi nazivaju državom, kad igra pasivnu ulogu, suverenom kad je aktivno, a silom kad ga upoređuju sa njemu sličnim. Što se tiče članova ovog tela, oni skupno dobijaju naziv naroda i zovu se pojedinačno građani, kao učesnici u suverenoj vlasti, a podanici, kao potčinjeni državnim zakonima" Imamo da na ovaj način prirodna jednakost menja zakonska i moralna jednakost, zbog toga što svaki pojedinac u građansko stanje stupa u potpunom samootuđenju položaj je isti za sve i "niko nema račun da ga oteža drugima". Takođe, ovde se izbegava zavisnost među ljudima, koja je dominantno prisutna u državama epohe Rusoa, tako se zadržava autonomija volje svakog člana novonastalog političkog tela. "Svako dajući se svakom ne daje se nikom; a kako nema člana društva nad kojim se ne stiče ono isto pravo koje mu se daje nad svojom sopstvenom osobom, to se dobija protuvrednost svega što se gubi, kao što se stiče više snage da se zaštiti ono što se ima". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta, Beograd, , str.16) Jer dokle god imamo da su podanici potčinjeni takvim pogodbama, oni se ne pokoravaju nikom sem svojoj ličnoj volji .

Što kako Ruso ističe jedini način da bi čovek ostao slobodan u takvom građanskom društvu, a da u isto vreme imamo čvrstu državu koja se zasniva na čvrstim temeljima, koja je jedinstvena, jeste da se potpuno ukinu sve pojedinačne volje, koje "po svojoj prirodi teže privilegijama", te pokoravanje jednoj opštoj volji to jest "volji čitave zajednice", koja teži jednakopravnosti i jednakosti, kojoj je cilj zajednički interes.

Samim prelaskom društva iz prirodnog u građansko stanje, menja se i priroda čoveka. Prelaskom u građansko stanje nijedan pojedinac ne zadržava ista prava koje je imao u građansko društvo. Sam zadatak menjanja čovekove prirode po Rusou dat zakonodavcu: "ko se usuđuje da preduzme postavljanje osnovnih ustanova jednog naroda treba da oseti u sebi sposobnost da takoreći izmeni ljudsku prirodu, da pretvori svakog pojedinca, koji je po sebi savršena i samostalna celina, u deo jedne veće celine, od koje bi taj pojedinac u neku ruku dobio život i samo svoje biće. Jednom reči, treba da čoveku oduzme njegove sopstvene snage da bi mu podario druge koje su mu strane i kojima on ne može da se služi bez tuđe pomoći. Ukoliko se te prirodne snage više umrtve i unište, utoliko su stečene snage veće i trajnije, i utoliko je društveni poredak čvršći i savršeniji". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta, Beograd, , str.34) Ruso ovde misli na ljude kao što su Mojsije i Likurg, koji su ustanovili sam narod i pravdu.

Čovek u prirodnom stanju je dobroćudna životinja, dok u građanskom društvu postaje moralno biće. Čovek deluje nagonski u prirodnom stanju, ali u građanskom društvu umesto nagona imamo pravdu. Ulaskom u građansko društvo svaki pojedinac gubi prirodnu slobodu, da čini ono što mu dopuštaju njegove sposobnosti. Međutim dobija građansku slobodu i svojinu nad svim što je u njegovoj državi. Dolazi do toga da se sve njegove "ideje proširuju", sposobnosti "razvijaju", njegova "osećanja oplemenjuju". Jer po Rusou samo na ovaj način ljudi mogu postati individue u višem smislu.

Ali ovde moramo naglasiti da nije isto samovolja i građanska sloboda. Naprotiv, po Rusou građanska sloboda, koju on naziva i moralna sloboda, jeste prevazilaženje i isključivanje svake samovolje. Po njemu to je sloboda da činimo ono što stoji u zakonu, zakon u čijem donošenju učestvuje celo društvo i svaki njegov građanin. "Pokoravanje zakonu koji smo sebi propisali, to je sloboda". (Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor, Prosveta, Beograd, str.20) Ovo se naziva republikanska ideja slobode po kojoj je sloboda definisana kao "mogućnost učešća u zajedničkim praksama, putem kojih građani najprije mogu postati ono što žele da budu - politički autonomni tvorci zajednice jednakih i slobodnih građana". (Jurgen Habermas, Three Normative Models of democracy, Constelations, Vol.1. Nr,1, April 1994.godine) Međutim ova definicija slobode je bliska ideji koja je bila dominantna u antici kada je u pitanju sloboda. U tadašnjem polisu u antici da je neko slobodan značilo je da je slobodan učestvovati u javnim i političkim poslovima. Da sa ostalim članovima zajedno traga za nečim što je korisno, dobro i pravedno za zajednicu i ceo narod uopšte. Tako Ruso ističe da u takvom društvu koje se zasniva na ovakvom društvenom ugovoru, pojedinci moraju biti građani u pravom smislu, a to zahteva strog i pravedan moral. Ali da u državi zasnovanoj na društvenom ugovoru vrlina više nije cilj, kao što je to bio slučaj u antici, ona je sredstvo koje omogućuje slobodu. Dok je u modernim društvima, po Rusou, ovakav smisao i značenje građanina potpuno izgubljeno.

Jer kako smatra Ruso da je pojedinac nastavio da deluje u skladu sa privatnom voljom, on bi se odrekao mogućnosti da bude slobodan. Jer kao što smo videli, nijedan čovek, koji je sklopio društveni ugovor, ne može sadržati prava koja je imao u prirodnom stanju, jer jedini način da ostane slobodan u građanskom društvu jeste pokoravanje opštoj volji gde učestvuju svi građani podjednako. Da je pojedinac kršio odredbe ovog ugovora on bi se potčinjavao volji drugih, a ne svojoj volji. Pa tako društveni ugovor prećutno određuje da političko telo ima pravo da ga prinudi da bude slobodan. Sredstva kojima se političko telo služi u ovom nastojanju da se građanin učini slobodnim su vaspitanje i kazna.

Što znači da jedini izvor prava u ovako shvaćenoj državi jeste opšta volja to jest volja suverena. Sama narodna volja je ovde izražena kroz zakon kao jedini izvor prava. Svi građani se nalaze u dvostrukom odnosu kada je u pitanju država, kao zakonodavci, jer su članovi suverena i kao podanici, kao članovi naroda pasivnog tela države. Iako smo naglasili da svi pojedinci sudeluju u zakonodavstvu, opšti je zakon, a pojedinci u ulozi zakonodavca moraju donositi zakone koji su primenjivi na celo društvo. Iz razloga kao što smo naglasili da volja čini zakon, međutim za razliku od onoga što je bilo u prirodnom stanju, ovde volja mora postati opšta. Pa tako po Rusou opšta volja razlikuje se od volje svih onih koji predstavljaju samo zbir pojedinačnih volja koja teže privilegijama i pojedinačnom interesu. Autor razlikuje opštu volju od volje svih koja predstavlja samo zbir pojedinačnih volja koja inače teže pojedinačnom interesu i privilegijama. Što znači kako Ruso ističe da zakon jeste volja svakoga koji misli sa stajališta svih, jer je opšta volja takođe i formalna, odnosno uvek se odnosi na sve.

"Kad ceo narod odlučuje o celom narodu, on ima u vidu jedino samog sebe; i ako se tada stvori odnos, to je odnos celog predmeta uzetog sa jednog gledišta prema celom predmetu uzetog sa drugog gledišta, bez ikakvog cepanja celine. Tada je materija o kojoj se odlučuje opšta, kao i volja koja odlučuje. To je taj akt odluke koji

ja nazivam zakonom." (Ruso, Društveni ugovor, 1949, str.32) Jer kako Ruso definiše da je opšta volja dobra sama po sebi, jer kako piše: "Nema nikog ko pod rečju svako ne bi podrazumevao sebe". Najbolji pokazatelj da li je jedno društvo dobro uređeno, odnosno da u tom društvu vlada opšta volja ogleda se u tome da li građani stavljaju zajednički interes i poslove ispred ličnih i privatnih interesa.

Pa tako imamo činjenicu da je jedini izvor legitimnosti suveren, iz koje sledi nekoliko posledica. Najpre, suverenitet je neotuđiv. Nikakav pojedinac ili određena grupa ljudi ne može odlučivati i donositi zakone umesto suverena. U takvoj situaciji njihovo delovanje bi bilo u skladu sa njihovim pojedinačnim voljama i njihove naredbe ne bi bilo obavezujuće. "Jer volja je ili opšta ili nije opšta; ona je ili volja narodnog tela ili samo jednog dela njegovog. U prvom slučaju, ta izražena volja je akt suvereniteta i predstavlja zakon; u drugom to je samo pojedinačna volja ili akt izvršnih organa države; u najboljem slučaju to je ukaz". (Ž.Ž.Ruso, Društveni ugovor, 1949, str.25)

Međutim, suverenitet je nedeljiv po samoj svojoj prirodi. Jer suverena vlast je jedinstvena, ako bi podelili bila bi uništena. Što znači da predstavnička vladavina, kako Ruso naglašava je jedan loš način vladanja. "Suverenitet ne može imati predstavnike, iz istog onog razloga iz kojeg ne može ni da se otuđi. Narodni poslanici, dakle, nisu niti mogu biti predstavnici naroda". (Ž.Ž.Ruso, Društveni ugovor, 1949, str.74) Pa tako oni gube svoju građansku slobodu i vrlinu. Onda imamo da manje interesne grupe unutar jedne države se moraju zabraniti, jer "kad se stvaraju frakcije, posebne grupacije na račun one opšte volje, svaka od ovih grupacija postaje opšta u odnosu na svoje članove, a pojedinačna u odnosu na državu". (Ž.Ž.Ruso, Društveni ugovor, 1949, str.27)

Ugovorom se ne određuje priroda zakona, već se njime formira suveren kao jedini izvor prava, kao organ zakonodavca. Pronalaženje samog zakona ko bi odgovarao jednom određenom narodu, nije zadatak onih koji donose zakone, to je zakonodavčev zadatak.

Jer na zakonodavcu tom "izvanrednom čovek u državi" jeste da mora otkriti pravila koja su primerena određenom društvu i on mora uveriti narod da ta pravila prihvati. Međutim zakonodavac ne može biti član države i on nema nikakvu vlast. Sam zakonodavac ne može biti član države i nema nikakvu vlast. Već je na njemu da predlaže zakone koji moraju biti potvrđeni od opšte volje. Njegov rad jeste rad iz ljubavi, a jedino što može imati jeste čast. Zbog same njegove veličine otežan je njegov uspeh, jer one koje treba uveriti ne mogu ga razumeti. Pa tako zakonodavac mora naučiti pričati jezikom narodnih masa, a pre svega jezikom vere "da bi pomoću božanskog autoriteta poveo one koje ne bi mogao da pokrene ljudskim razumom". Dakle, po Rusou uloga vere u idealnoj državi bi se svela na političke svrhe. Vera ne bi smjela propovedati učenja koja nisu u skladu sa ciljevima poretka. (Ž.Ž.Ruso, Društveni ugovor, 1949, str.25)

STATUS VLADE U RUSOOVOJ DRŽAVI

Ruso je opštu volju iskoristio i ovde predstavio kao potrebu da se nešto učini, međutim da bi se ona sprovela u delo potrebna je i određena snaga. Zbog ove nužnosti

i nastala je razlika između zakonodavne i izvršne vlasti, između vlade i suverena. Jer suveren legitimno može donositi zakone o opštim stvarima, sama primena zakona na pojedinačne postupke ili osobe nije u njegovoj nadležnosti, već ona pripada vladi. Tako da ima da je ona samo posrednik između pojedinca i suverena, znači da je izvedena i svoj život duguje opštoj volji.

Jer da bi vlada mogla da vlada nad posebnim voljama građana, ona mora da bude dovoljna moćna, ali ne i toliko da bi vladala nad opštom voljom. Tako da što je u jednoj zemlji brojnije stanovništvo, to su moćnije pojedinačne volje, pa je pojedincima teže se poistovetiti sa zajednicom. " To pokazuje da nema jednog jedinog i apsolutnog oblika vlade, već da može da bude isto toliko različitih vlada po svojoj prirodi koliko različitih država po veličini". (Ž.Ž.Ruso Žan Žak, Društveni ugovor, 1949, str.46) Ruso smatra da bi vlada morala da bude jača u većim zemljama. Što više osoba dijeli vlast vlade to je vlada slabija. Ne može se generalno govoriti o najboljem obliku vladavine jer "svaki oblik vladavine nije pogodan za svaku zemlju".

Međutim i sam Ruso nije siguran po pitanju sprovođenja demokratije. "Ako se shvati u strogom smislu reči, prava demokratija nije nikad postojala, niti će ikad postojati". (Ž.Ž.Ruso Žan Žak, Društveni ugovor, 1949, str.53) Suprotno je samom prirodnom poretku, kako ističe Ruso, da većina vlada nad manjinom. Jer savršena vlada nije za ljude po Rusou. Kod monarhije je problem nasledstva. "Kad se čovjek vaspitava da zapoveda drugima, onda sve doprinosi da on bude lišen osećanja pravde i razuma", smatra on. Dok je aristokratija neka sredina između nepogodnosti druga dva oblika i može se pretvoriti u najgori oblik. I onda Ruso pravi razliku između tri vrste aristokratije: izborna, nasledna i prirodna. Ruso smatra da je nasledna vrsta najgora, jer se temelji na imetku i nejednakosti utemeljenoj na konvencijama. Ono što smo imali u tim prvobitnim društvima, da oni koji su najbolji za vladanje biraju se gotovo prirodno, što je kako smatra Ruso najbolje rešenje, ali rešenje koje nije prikladno za neka razvijenija društva. Pa tako zbori su jedini legitimni i ispravan način odabira ograničenog broja tih vladalaca, time se garantuje da će oni stalno biti podređeni opštoj volji. Onda imamo da aristokratija je zapravo postaka tek izraz činjenice da u većini društava ne vlada celo društvo, pa mora biti izabran neka ograničena grupa ljudi. Dok pri izboru te grupe ne vrede kriterijumi njihovog porekla ili imetka, a aristokratija nije njihov način života. Kako Ruso ističe, dva su načina koji dovode do raspada jedne države. "Najpre kada vladar ne upravlja više državom na osnovu zakona i nasilno prisvaja suverenu vlast". Tada članovi vladajućeg tela postaju narodu "gospodar i tiranin". Drugi je kad članovi vlade prisvajaju vlast svaki za sebe, umesto da je vrše kao jedinstveno telo.

RUSOIZAM I FRANCUSKA REVOLUCIJA

Francuska revolucija je nosila pečat susreta između jedne velike misli i jednog historijskog pokreta. I ukoliko bi za to bio potreban makar i jedan dokaz, isti bismo našli u hvalospevima kojima su različiti revolucionarni skupštinski sazivi obasipali Rusoa sve do 1795. godine. Već u oktobru mjesecu 1790. godine Rusoova bista sa jednim primerkom Društvenog ugovora postavljena je u salu Skupštine. U decembru iste godine Skupština je izglasala odluku kojom su Rusoou odate javne počasti, a u

avgustu 1791. godine skupštinski zastupnici su nanovo zahtevali da se Rusou dodele „časti koje zahvalna otadžbina dodeljuje velikim ljudima“.

Godine 1793., Robespjer, (Maximilien Robespierre (Maksimilian Robespjer), 1758-1794, advokat iz Arrasa, zastupnik trećeg staleža u Državnim staležima(1789), član Pariške komune, Konventa i drugog Komiteta javnog spasa jedan od prvih ideologa Jakobinskog kluba, vođa jakobinaca i uz Sen Žista i Kutona, glavni organizator jakobinske diktature. Čuven po svojoj nepotkupljivosti, a kasnije i po nemilosrdnosti spram političkih protivnika, te po osobnoj askezi zbog čega je smatran prototipom idealnog revolucionara.) koji je bio oličenje i otelovljenje Francuske revolucije, njenih temeljnih ideja i iskustava, „od oduševljenog liberalizma 1789, preko demokratskih težnji 1792, do disciplinovanog razočarenja 1794“ (I.Vejvoda, „Robespierre i revolucija“, Filozofska istraživanja 30/1989,831) neretko je koristio skupštinsku govornicu da oda priznanje Rusou. Iz ovog perioda naročito je značajan njegov govor posvećen kultu Vrhovnog bića u kojemu Robespjer odaje hvalu Rusou i zaziva njegov autoritet. 1794. godine Konvent(Konvent, revolucionarna skupština koja je delovala od 21.09.1792. do 26.10.1795.godine.Najveći značaj ove skupštine ogleda se u činjenici da je ista ukinula monarhiju, proglasila republiku i osudila na smrt Kralja Luja XVI (A.Soboul,469)) je usvojio odluku o premeštanju Rusoovih posmrtnih ostataka u pariški Panteon, dok je 1795. godina takođe obilovala pohvalnim govorima skupštinskih zastupnika o liku i delu Žan Žak Rusoa.

Dakle, sve do 1795. godine revolucionarne vođe su prepoznavale sebe u Rusou čvrsto sledeći učenja ovog francuskog mislioca. Pa ipak, to nije bilo dovoljno da bi se tvrdilo kako je Društveni ugovor zakonik Francuske revolucije. Ovo iz razloga što shvatanje da je Revolucija u klici sadržana u ovom Rusoovom delu, te da samo razvija njegove posledice, znači, između ostalog, i zanemarivanje bitne i neosporne činjenice da su se sve do 1792. godine, i sami protivnici Francuske revolucije pozivali na Rusoa i njegova učenja. Oni su neretko isticali Rusoovu tvrdnju da se nijedan razuman čovek neće upustiti u menjanje maksima i ustanova francuske monarhije koje su učvrćene njenim tristogodišnjim trajanjem.(F. Fire, M. Ozuf, 886. 16 S. Sokol, Politička i ustavna povijest jakobinskog razdoblja Francuske revolucije, Globus, Zagreb 1989, 31) Ovde valja istaći da se Ruso užasavao nasilja, te je isticao da bi „sloboda bila odveć skupo plaćena krvlju čak i jednog jedinog čoveka“. Građanima Ženeve je poručivao: „ako možete, oslobodite se, ali budite radije robovi nego ocebice“. Isticao je i to da je sve legitimno i u skladu sa vrlinom u odbrani javnog spasa, ali i to da javni spas ne znači ništa ako pojedinci ne žive u sigurnosti.(S. Sokol, Politička i ustavna povijest jakobinskog razdoblja Francuske revolucije, Globus, Zagreb 1989, 31.)

Neprijatelji Revolucije i Skupštine su isticali da je Ruso prihvatao ideju predstavnštva, ali pod uslovom da predstavnici budu vezani imperativnim mandatima. Pozivajući se na Rusoova „Razmatranja o vladavini u Poljskoj“, oni su nastojali ukazati na to da je Skupština prekoračila i izneverila mandate koji su bili sadržani u knjigama žalbi. Bez sumnje, u ovom pozivanju na Rusoa i njegova „Razmatranja o vladavini u Poljskoj“, da se primetiti argumentovana strategija čiji je prevashodni cilj bio da se protivnik dovede u protivrečnost sa samim sobom, odnosno, da se pokaže kako Skupština koja se poziva na Rusoa svojim postupcima ustvari izneverava delo čijim se baštinikom proglašava.(Vojislav Stanovčić, „Montesquieu, Rousseau i Francuska revolucija“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska

prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, 1991, 49.) Ovakav manevar, koji nije nužno podrazumevao stvarno pristajanje uz rusoiističke principe, pokazivao je da bar u očima brojnih protivnika Revolucije, poistovećivanje rusoiizma i rada Skupštine nije bilo u toj meri izvesno da bi pokušaj njihovog razdvajanja bio uzaludan. Otuda, počev od 1792. godine, svi oni koji su osuđivali Revoluciju, prestaju se pozivati na Rusoa.

S druge strane, sama činjenica da su se vođe Revolucije sve do 1795. godine proglašavali Rusoovim naslednicima, stvarala je isto onoliko problema koliko ih je i rešavala. Ovo iz razloga što su među različitim političkim frakcijama koje su se u revolucionarnom periodu smenjivale na vlasti, postojale duboke, gotovo nepremostive razlike. (E. Dmitrov, „Ustavi i politički režimi Francuske građanske revolucije”, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvesto godina, 1991, 127 -143) I ako su se članovi Ustavotvorne skupštine, potom Robespjer i Jakobinci, te na koncu termidorci, jedni za drugima prepoznavali u Rusou i pozivali na njegova učenja, postavlja se pitanje u čemu se sastoji rusoiističko nasleđe u Revoluciji, koje je politike Ruso začetnik, te šta su tačno revolucionarne vođe u njemu pronalazili?

Da li je, kako se često tvrdilo, reč o načelima na kojima su revolucionari temeljili novi poredak? Naime, u peticiji u kojoj se zahtevalo prenošenje Rusoovih posmrtnih ostataka u pariški Panteon, za Rusoa se tvrdilo da je jedan od tvoraca prvog francuskog pisanog ustava iz 1791. godine obzirom da je upravo on u sistem pretočio načela slobode, jednakosti i suverenost naroda. Međutim, Ustavom iz 1791. godine uspostavljen je predstavnički sistem. I premda je odlučno osuđivao predstavništvo, Ruso je ipak bio proglašen utemeljiteljem jednog ustava koji je predviđao uspostavljanje predstavništva. Istina, Ruso je u svojim „Razmatranjima o vladavini u Poljskoj” dopuštao izvestan oblik predstavništva, ali pod uslovom da isto bude utemeljeno na imperativnom mandatu.

S druge pak strane, Ustavotvorna skupština već u leto 1789. godine odbacuje načelo imperativnog mandata i ova prvotna odluka tokom cele Revolucije nikada nije dovedena u pitanje. Tako je predstavnička skupština, ta centralna ustanova koju je uspostavila Francuska revolucija, bila tuđa rusoiizmu. Ovo iz razloga što je celokupna teorija o opštoj volji kod Rusoa pretpostavljala ili odsustvo predstavništva ili pak imperativni mandat. Skladno istoj, zakon su morali donositi svi, jer su samo u tom slučaju podanici bili ujedno i tvorci zakona, te je svaki čovek bio slobodan. U onom momentu, kada počnu da odlučuju i zakone donose predstavnici naroda, a ne sam narod, više se ne uvažava srednji princip rusoiističke političke teorije. (F. Fire, M. Ozuf, 887)

OPŠTA VOLJA I PREDSTAVNIŠTVO - IZRAŽAVANJE OPŠTE VOLJE KROZ PREDSTAVNIČKO TELO

Već prilikom okupljanja Skupštine državnih staleža, a posebno nakon nenog konstituisanja u Nacionalnu skupštinu, nameće se ideja da skupštinski zastupnici izražavaju opštu volju. Tako u ogledu koji izraz opšta volja uživa, treba zacementirati nasleđe rusoiizma.

Skladno tradicionalnom gledištu, Skupština državnih staleža prenosila je „glas“ naroda i kraljevine. S jednim glasom moglo se slagati, on se mogao slušati, ali mu se nije moralo u celosti udovoljavati. Međutim, ukoliko narod odluči umesto „glasa“ da formuliše „volju“, jedini zadatak koji preostaje jeste da se ista izvrši. U tom smislu, može se reći da revolucionarno gledište, koje za razliku od tradicionalnog, podrazumeva strogu podređenost izvršne vlasti zakonodavnoj, izražava rusoiistički uticaj. Pa ipak, valja istaći da se ovde taj uticaj sprovodi posredstvom formulacija i šematskih pojmova (opšta volja, suveren), a ne preciznom artikulacijom Rusoovih zamisli. To se najbolje da primetiti u nastojanju skupštinskog zastupnika Sen - Žista (Saint - Just Louis (Šen - Šist Luj), 1794-1794, jedan od vodećih političkih lidera u toku Francuske revolucije. Isticao se kao žestoki protivnik kralja i monarhije. Bio jedan od najvernijih Robespjerovih saobaraca (A. Soboul, 474) da pokaže kako je Ustav iz 1791. godine legitiman premda je nailazio na protivljenje naroda, pa otuda nije niti predstavljao izraz opšte volje. (F. Fire, M. Ozuf, 889.)

Sen - Žist je isticao da je Ruso ostao nedorečen kada je opštoj volji pripisao svojstva neprenosivosti i nezastarivosti. On je smatrao da je istu trebalo odrediti i kao pravičnu i razumnu, ističući da nije manji zločin kada narod tiraniše samog sebe od onog kada ga tiraniše neko drugi. Sen-Žist je, dakle, zamerao Rusou što nije istakao, da volja naroda, da bi uistinu obavezivala, mora da bude pravična i razumna. (S. Just, *Espirit de la revolution de France*, Chez Beuvin, Libraire, rue de Rohan, Paris, 1791, 164, <http://books.google.rs>, 7. avgust 2013. godine) Međutim, ovde valja istaći da je ovaj revolucionarni vođa gotovo u potpunosti previdio čitavo jedno poglavlje „Društvenog ugovora“ koje je Ruso posvetio objašnjenju zašto opšta volja ne može da bude nepravična i u kojem njegova celokupna argumentacija teži da pokaže kako nije moguće da narod sam sebe tiraniše. (Ruso, Žan Žak, *Društveni ugovor*, Prosveta, Beograd, 1949.) Shodno tome, nesporazum u pogledu Rusoa je potpun obzirom da Sen - Žist nije uočio jednu od ključnih tačaka Rusoove teorije o opštoj volji.

Njegovo pisanje o Rusoovoj teoriji o opštoj volji zanimljivo je i zbog toga što budući montanjarski vođa kod Rusoa nije pronašao ideju da se ne mora voditi računa o voljama „koje su sklone odstupanju“. Pomenuta ideja poslužila je kasnije pravdanju jakobinske diktature, pa bi se otuda moglo pomisliti da je ona u izvesnom pogledu sadržana u Rusoovom učenju. Međutim, Sen - Žist je ne uočava, pa čak i kritikuje Rusoa da je nije niti formulisao. I upravo ovo je dokaz da ne treba precenjivati uticaj preciznog sadržaja rusoiističke političke teorije na francuske revolucionare. Jer upravo oni su najčešće u predmetnoj teoriji čitali i razumijevali princip da je opšta volja izvor svekolike vlasti.

Treba li onda u zahtevima za neposrednom demokratijom i u pretočavanju iste u praksu između 1792. i 1794. godine, gledati i prepoznati pravu primenu rusoiističke teorije? Neosporno je da je Rusoova misao odigrala u tom pogledu značajnu ulogu. Već su se koncem 1789. i početkom 1790. godine brojni francuski novinari, među kojima i poznati Lustalo, ali i rado slušani govornici poput opata Fošea, koristili tekstovima iz Društvenog ugovora da bi pokazali kako se, budući da je suverenost naroda neotuđiva, uloga građanina ne može i ne sme svesti na biranje predstavnika i prepuštanje njima da upravljaju i odlučuju onako kako im je volja. No,

da bi se na pravi način procijenila priroda Rusoovog doprinosa, treba razmotriti zahteve i praksu kroz koje se izražava princip neotuđive narodne suverenosti.

Kod pobornika narodne stvari neotuđivost suverenosti se izražava, prije svega, u zahtevu da zakoni koje priređuju i predlažu predstavnici budu potvrđeni od strane naroda pri čemu su predstavnici tek priređivači zakona, a narod je taj koji ih svojim odobravanjem, usvaja. Često se pritom navodi formulacija iz Društvenog ugovora koja glasi: „Svaki zakon koji narod sam ne potvrdi je ništavan i ne smatra se zakonom“.(Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor , Prosveta, Beograd, 1949, str.149). Ovo načelo ratifikacije, odnosno, potvrđivanja zakona od strane naroda sadržano je i u Ustavu iz 1793. godine i takva jedna ustanova, bez sumnje potiče iz Rusoove misli. (Š.Kurtović, Hrestomanija opće povijesti prava i države, Novi vijek, Zagreb,2000,149)

I premda bi se na prvi pogled moglo učiniti teško spojivim sa načelom striktno autonomije naroda, Ruso precizira da prijedlozi zakona ne dolaze od strane samih građana, nego inicijativa po tom pitanju pripada jedino vladi. Godine 1793. francuski revolucionari se ograničavaju da na predstavnike prenesu pravo koje je Ruso dodelio vladi, odnosno izvršnoj vlasti, ali princip i dalje ostaje isti. Treba se stoga složiti da je rusoznam pružio Revoluciji ideju o jednoj konkretnoj i jasno definisanoj instituciji; ratifikaciji, odnosno potvrđivanju zakona od strane naroda. Međutim, jednako tako treba istaći i činjenicu da Ustav iz 1793. godine nikada nije stupio na snagu, pa tako ovo autentično naslijeđe rusoznastva nije nikada niti primjenjeno.

Osim prava potvrđivanja zakona, za narodne aktiviste suverenost naroda podrazumijeva i pravo stalnog nadzora nad predstavnicima, te njihovog opozivanja svaki čas, pa otuda i značaj koji su sankiloti (Sanklioti (les sans – culottes), rodoljubi, revolucionari, „bezgaćnici“ koji su za vreme revolucije nosili duge pantalone, a ne kao plemići pantalone do kolena. Fire, M. Ozuf, 419-421) pridavali trajnom radu sekcija kao stalnih radnih skupštinskih tijela. Kada je u septembru 1793. godine takav rad ukinut, sankiloti su širom Francuske organizovali sekcijaska udruženja čiji je zadatak bio da se svakodnevno okupljaju i raspravljaju o odlukama Skupštine. Ovaj zahtjev za stalnom kontrolom nad izabranim predstavnicima vođe sankilota su potkrepljivali pozivanjem na Rusoa i njegovu čuvenu formulaciju po kojoj se „volja ne predstavlja“.(Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor , Prosveta, Beograd, 1949.) Za sankilote, predstavnici su tek punomoćnici naroda. Pa ipak valja istaći da nas ovakav njihov stav i pomenuta formulacija ne bi smeli navesti na zaključak da oblici i procedure narodne kontrole koje su oni zahtevali, potiču od Rusoa.

„U Razmatranjima o vladavini u Poljskoj“ hvalom je obasuta kontrola izabranih predstavnika koja se u celosti temelji na imperativnom mandatu. No, sankiloti, ne samo da nisu preuzeli ideju o imperativnom mandatu, nego su se i precizni zahtjevi koje su formulisali, temeljili na posve drugačijoj viziji predstavnništva. I ako nadzor treba da bude trajan, a opozivost diskreciona, to je iz razloga što se izabrani predstavnici ne smatraju nosiocima jedne precizne, unaprijed formulisane volje. Narodna volja ne prethodi predstavnštvu, pa se narod svaki put mora uveriti da mu donesene odluke odgovaraju. Procedure koje se predlažu su na izvestan način protivteža diskrecionoj vlasti koja je predstavnicima prešutno priznata. Pa, imajući u vidu sve rečeno, ne može se tvrditi, kao što to čini određen broj historičara Revolucije, među kojima posebno Albert Sobul, da sankiloti, premda

formalno ne preuzimaju teoriju o imperativnom mandatu, predlažu procedure koje znače i izlaze na isto. Ovo posebice iz razloga što nadzor i stalni pritisak naroda na njegove predstavnike proizilaze iz shvatanja predstavništva koje je posve različito od onog koje brani Ruso. (F. Fire, M. Ozuf, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/ Novi Sad, 1996, 890)

RUSOIZAM I JAKOBINCI

Da li su jakobinske vođe svojim shvatanjima bili bliži Rusoovim poukama nego što su to bili žirondinci i sankiloti? U svojim govorima za skupštinskom govornicom Robespjer se neretko pozivao na Rusoa. Istina, ni on ne preuzima teoriju o imperativnom mandatu, ali koristi Rusoa sa ciljem da ukaže predstavnicima da oni ne smiju imati drugačiju volju negoli je volja naroda. Ustvari su stavovi Robespjera i njegovo pozivanje na Rusoa uveliko zavisili od političkog oportuniteta. I on je, poput Sjejesa, (Sieyes Emmanuel (1748-1836), opat, član Ustavotvorne skuštine i Konventa, jedan od direktora u vreme vladavine Direktorija, Drugi konzul za Konzulata, poznat po glasovitoj brošuri Šta je treći stalež (A. Soboul, 474) u raspravi o kraljevskom vetu koja je vođena s jeseni 1789. godine, pobijao ideju o prizivu na narod mimo volje njegovih predstavnika smatrajući da bi ista, u tom trenutku, ojačala kraljevsku vlast.

U avgustu mesecu 1791. godine kada se u Skupštini raspravljalo o reviziji ustavnih odredbi, on se pozivao na Rusoa i njegov Društveni ugovor, a sve u cilju suprotstavljanja skupštinskom zastupniku Tureu koji je insistirao na činjenici da narod svoju vlast može vršiti samo putem delegacije odnosno predstavništva. Pozivanje na Rusoa u ovom je slučaju poslužilo Robespjeru u borbi protiv fejana (Fejanci), ustavni rojalisti i umereni demokrati. Pogrdan naziv za protivnike revolucije (A. Soboul, 467)) Dve godine posle, u proleće 1793. godine, u jeku političkog sukoba između žirondinaca i montanjara, Robespjer se nanovo poziva na Rusoa, ovaj put na njegovu teoriju predstavništva. Tada on nastoji da se osloni na narodnu vlast koja mu je bila potrebna kako bi što lakše srušio Žironda. S druge pak strane, samo nekoliko nedelja nakon uklanjanja žirondinaca iz Skupštine, on brani prava predstavništva ističući da „sve što narod može zahtevati od Konventa jeste da se isti drži pravca u kojemu se odvija Revolucija, što ovaj u datom trenutku i čini“. U februaru mesecu 1794. godine, nakon što je ugušio narodni pokret, Robespjer je izjavio da „demokratija nije nipošto stanje u kojemu narod neprekidno okupljen, sam rešava sve javne poslove“. Shodno navedenom, da se primjetiti da Robespjer zaziva Rusoovo podozrenje u predstavništvo svaki put kada mu se učini da se „Skupština ne drži pravca u kojemu se Revolucija razvija“. Kada se pak kreće u dobrom pravcu i kada su na „komandnim položajima“ dobri upravljači, pritom se misli na političke istomišljenike, rusoizam iščezava, a naglasak se stavlja na nužnost predstavništva.

Ovde valja istaći i to da jakobinci, koji su „diktaturu javnog spasa“ odnosno „revolucionarnu vladavinu“ potajno smatrali posljedicom rusoističke političke teorije, nikada pred Skupštinom nisu opravdavali ovaj oblik vladavine pozivanjem na Rusoa i njegovo shvatanje društvenog ugovora. Čak naprotiv. U decembru mesecu 1793. godine Robespjer je za skupštinskom govornicom izjavio da je teorija o revolucionarnoj vladavini nova koliko i Revolucija koja ju je donijela na svetlo dana,

pritom ističući da za njom ne treba tragati u knjigama političkih mislilaca koji Francusku revoluciju nisu niti predvideli. (C.Brachvogel, Robespierre i Francuska revolucija, Nolit, Beograd, 1937, 62) Ustvari se revolucionarna vladavina i apsolutno podređivanje individualnih prava volji koja je proglašena za opštu mogla ponajbolje opravdati upravo pozivanjem na Rusoa i njegov Društveni ugovor. Pa ipak, to se nije desilo.

Zašto su se jakobinske vođe, Robespjer i Sen – Žist, lišili pozivanja na Rusoa kojega su navodili u svim drugim prilikama, ako su već verovali da je i u ovoj stvari bilo moguće založiti njegov autoritet? Tu šutnju moguće je razumjeti jedino ispitujući sadržaj njihovih govora o revolucionarnoj vladavini iz kojeg je vidljivo da se za njenim opravdanjem nije tragalo u složenoj i obimnoj teoriji o potpunom otuđivanju individualnih prava u korist opšte volje, nego u jednostavnoj, pa čak i banalnoj šemi o neprijateljima Revolucije protiv kojih se, posebice temeljem Zakona o sumnjivim licima, vodio rat, uz sve preteće slike i strasti koje ona podrazumeva. (F.Fire, M. Ozuf, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/ Novi Sad, 1996, 892) To zasigurno ne znači da je teror (Teror (la terreur – strah, užas, strahovlada), naziv za revolucionarnu jakobinsku vladavinu koja je započela padom Žitorande 31. maja 1793. godine, i trajala do obaranja Robespjera i jakobinaca 27.7.1794. godine (A. Soboul, 475) objektivna proizvod rata i revolucionarnih okolnosti, jer ovde predstave i revolucionarni mentalitet igraju odlučujuću ulogu. Stoga, ukoliko se želi razumeti šta je ustvari omogućilo diktaturu javnog spasa i učinilo istu prihvatljivom u očima njenih poklonika, treba se obratiti mentalnim šemama rata i neprijatelja, a ne Društvenom ugovoru. Tek tada postaje jasno da se teror kao sistem temelji na dvostrukom principu; tretiranju političkog protivnika kao neprijatelja i odsustvu čvrste definicije ovog potonjeg, kao i to da je upravo vlast ta koja svaki put zacrtava liniju između građana koji, budući da pripadaju narodu, imaju pravo na zakonsku zaštitu i neprijatelja Revolucije koji ne pripadaju narodu i „od kojih se dobija, ali i kojima se istovremeno upućuje samo olovo“, pri čemu se ne pravi razlika u tome da li je neprijatelj oličen u rojalistima, besnima, hebertistima, zelenašima, jer svi su oni „nevaljalci“ za jakobince. Imajući sve ovo u vidu može se reći da je teror u svojoj suštini zapravo sistem isključivanja u kojemu je linija podele postala posve fluidna i podložna manipulaciji od strane upravljača - jakobinaca. Međutim, valja istaći da isti nije bio deo rusoiističkog nasleđa. I zapravo, treba verovati Robespjeru kada izjavljuje da revolucionarna vladavina ne potiče iz knjiga filozofa, pa tako niti iz Rusoovog Društvenog ugovora. (F.Fire, M. Ozuf, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/ Novi Sad, 1996, 892) Znači li to onda da rusoiizam nije imao uticaja na Francusku revoluciju? Teško, obzirom da se Revolucija nije svodila na protivplemičku strast i redefinisane granice između naroda i njegovih, te neprijatelja Revolucije. Osim toga, drugi značajni elementi revolucionarnog mentaliteta nosili su pečat rusoiizma. I premda ne pruža određene političke tehnike i procedure, Rusoovo delo je doprinelo obrazovanju jednog stanja duha. Treba istaći i to da Ruso nije bio „zakonodavac“ Revolucije, kako to navodi Kine, međutim, na nju vrši ono što se može nazvati autoritativnim duhovnim uticajem.

Na koncu valja istaći da su se, uprkos uspostavljanju predstavničke vladavine u toku Francuske revolucije i kršenju preciznih Rusoovih uputstava sadržanih u

Društvenom ugovoru, brojni pobornici predstavničkog sistema prepoznali u Rusou i odali mu hvalu za uspostavljanje principa novog sistema vladavine. Otuda se ne može zadržati na tvrdnji da su francuski revolucionari pogrešno pročitali i razumeli Rusoa, nego treba pokušati pronaći razloge koji su doveli do takvog razumevanja. Naime, oni su u predstavničkoj vladavini, prije svega, videli posledicu jednakosti voljâ. Obzirom da su individualne volje supstancijalno iste, niti jedan pojedinac nema, po prirodi, pravo svoju volju nametati drugima, odnosno vladati, ukoliko ga za to nisu ovlastle volje njemu jednakih i ravnih. (S.Sokol,23-25) Ovakvim se zaključivanjem predstavništvo najčešće opravdavalo u spisima i govorima njegovih pobornika. Dakako, predstavnička vladavina je uvela razliku između onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja, ali valja istaći da to nije bila prirodna razlika. Jer, oni koji upravljaju ne zauzimaju svoja mjesta temeljem svoje naročite prirode ili pak svojih posebnih svojstava, nego samo zato što su ih za to ovlastili pojedinci koji su im supstancijalno jednaki i istovetni. Shodno tome, predstavništvo se, u krajnjoj liniji, temelji na supstancijalnoj jednakosti i istovetnosti upravljača i onih kojima se upravlja, čak i onda kada isto zadržava međusobnu razliku u ulogama ili položaju. Rusoov Društveni ugovor ocrta strukturu u kojoj su podanici zapravo upravljači, pa su ta dva izraza gotovo istovetna. Razumljivo je stoga zašto je, počev od Ustavotvorne skupštine, pa do Konventa, Revolucija sebe proglašavala Rusoovim baštinikom i zašto je princip skladno kojemu niko ne može da vlada ako nije ovlašten od strane naroda, okupljao, bez razlike, sve revolucionarne struje. (F.Fire, M. Ozuf, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/ Novi Sad, 1996, 894)

Isto se može reći i o ideji da je suverena vlast nedeljiva. „Volja je opšta ili to nije; ona je volja naroda u celini ili samo jednog njegovog dela“, ističe Ruso. (Ž.Ž.Ruso, 107) Uticaj ovog principa na francuske revolucionare bio je jedan od razloga zbog kojih su oni u svim uzastopnim revolucionarnim skupštinama odbacivali bilo kakav oblik ravnoteže među vlastima, odnosno, bilo kakav sistem teže i protivteže. Ali ovde treba precizno razaznati u čemu se tačno sastoji doprinos rusozima. Ovo iz razloga što ideja da je suverena vlast nedeljiva nije Rusoov izum. Naime, celokupna teorijska i praktična tradicija francuskog monarhijskog apsolutizma prožeta je načelom skladno kojem postoji samo jedna najviša vlast, i to kraljevska, kojoj su sve ostale podređene. Shodno tome, upravo je apsolutistička monarhija nametnula u Francuskoj ideju i činjenicu da postoji samo jedno mesto za suverenu vlast, pa se otuda Rusoovo zaveštanje Revoluciji ne sastoji baš sasvim u ideji da je suverenost nedeljiva. Pre bi se moglo reći da je ono mnogo više sadržano u njegovoj ideji da je narod jedan, te da kao pojedinac ima jednu volju. Međutim, i ovakvo shvatanje nije neosporno niti opšteprihvaćeno, posebno ako se uzme u obzir da su brojni drugi mislioci upravo u narodu videli nesređeno mnoštvo pojedinaca u sukobu ili pak skup podeljen različitim mišljenjima i interesima. Pa ipak, valja istaći da je upravo Ruso, insistirajući više nego drugi mislioci na tome da je narod u suštini jedno, odnosno, da može biti objedinjen, pritom ga definišući kao subjekta lišenog volje, doprinio da odlučna operacija koju je sprovodila Revolucija, postane intelektualno moguća i prihvatljiva, te da se oni koji izražavaju volju naroda postave na mjesto koje je nekada zauzimao kralj. (F.Fire, M. Ozuf, Kritički rečnik Francuske

revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/ Novi Sad, 1996, 894)

Osim Rusoove teorije o organizaciji vlasti čiju osnovu čine opšta volja i načelo narodne suverenosti, snažan uticaj na francuske revolucionare, a posebno na jakobinske vođe, izvršile su i njegove ideje o dobroti naroda i ljubavi koju mu treba ukazivati, te o vrlini. Vezano prve ideje, Robespjer je neretko isticao da mu je ista pomogla da razumije veliku moralnu i političku istinu koju je Ruso najavio još mnogo pre Revolucije, a to je da ljudi uvijek iskreno vole samo one koji i njih vole; da je samo narod dobar, pravičan i uzvišen, a da su, s druge strane, korupcija i tiranija isključiva svojstva onih koji narod preziru, potertavajući na koncu, da niko o narodu nije pružio ispravniju ideju od Rusoa, jer niko narod nije više ni voleo. (D.P. Jordan, *The Revolutionary Career od Maximilien Robespierre*, University of Chicago Press, Chicago, 1989, 32-35) Ruso je bio opsednut idejom o dobroti čoveka, te idejom o značaju i vrednosti osobnih osećanja. Zlo je posmatrao kao spoljašnjost; kao ogledalo u odnosu čoveka sa drugim, pritom čvrsto vjerujući da zlo ne može postojati u samoj ljudskoj prirodi. Slijedom navedenog, preporučivao je povratak prirodi u svakom smislu. Takođe valja istaći da je Ruso civilizaciji pretpostavljao prirodno stanje u kojemu je svaki čovjek dobar, pritom naglašavajući da je to prirodno stanje narušeno porocima koji se stiču putem nauka i umetnosti, uz konstataciju da je osnovni izvor poroka nejednakost koja vlada među ljudima. (V. Radaković, „Autoportret filozofa u kontekstu prosvetiteljstva“ *Filozofija i društvo*, 3/2012, 201.)

Široko prihvaćena među francuskim revolucionarima bila je i Rusoova ideja o vrlini. Konkretizovana kroz ideju da republika zahteva vrlinu i žrtvovanje pojedinačnih interesa javnom dobru, ona je zauzimala centralno mjesto u okviru političke misli 18. veka. Istina, Robespjer je, poput ostalih revolucionarnih vođa, ovu ideju više vezivao za Monteskjea i Mablja. Pa ipak, nikada nije propustio istaći da se Rusoov doprinos po pitanju iste sastojao u posebnom načinu na koji ovaj upotrebljava izraz vrlina, povezujući klasičnu republikansku vrlinu sa dobrotom. Naime, slika spartanske ili pak rimske vrline podrazumeva strogu odlučnost, pa čak i krutost u predanosti javnoj stvari. Za Rusoa pak, vrlina, iznad svega, označava i dobrotu, osjećajnost i blagost u privatnom ponašanju. I premda Ruso ne komentariše izričito odnos između ova dva aspekta vrline, valja istaći da njihovo difuzno spajanje podaruje spartanskoj vrlini čari subjektivnosti i osjećajnosti što je, bez sumnje, odigralo odlučujuću ulogu u naklonosti koju je ideal kreposne republike uživao koncem 18. veka. Takođe, valja istaći i to da je godine 1793/1794, upravo ovaj spoj blagosti ponašanja u privatnom životu i nepopustljivosti u borbi za javni spas, obilježio mentalitet kako jakobinskih vođa, tako i sankilota. O tome svedoči i tvrdnja jednog od najpoznatijih revolucionarnih vođa, Sen – Žista, da su oba ova svojstva vezana za „revolucionarnog“ čoveka koji je, prema njegovom mišljenju, neumoljiv prema nevaljalcima i neprijateljima Revolucije, ali je osećajan i toliko ponosan na slavu svoje otadžbine koju ljubomorno čuva na način da ništa ne radi nepromišljeno. Ovo odsustvo razlike između privatne moralnosti i javne vrline koje je obilježilo jedan dio revolucionarnog mentaliteta, svakako je proizvod rusoizma. (F. Fire, M. Ozuf, 894)

ZAKLJUČAK

I premda Ruso nije bio zakonodavac Francuske revolucije, kako je to tvrdio Kine, ipak je neosporan uticaj njegovog učenja na ovaj epohalni događaj i delovanje revolucionarnih vođa. Istina, njegov Društveni ugovor nije bio program Revolucije obzirom da revolucionari nisu u potpunosti sledili njegova precizna uputstva, pa ipak su u istom pronašli opšta načela o prirodi čoveka, društvu i državi, koja su primjenjivali u toku revolucionarnih previranja. U konačnici, i nije nužno da odnos između jednog misaonog djela i akcije bude shvaćen na način na koji bi, skladno linearnoj teporalnoj šemi, jedan prethodno smišljen projekat bio potom u potpunosti i primenjen. Uočili su to dobro svi teoretičari Francuske revolucije koji su isticali da Društveni ugovor nije doveo do Revolucije, nego da je naprotiv, upravo Revolucija mnogima objasnila Društveni ugovor. Pa ipak, valja istaći da je ovo Rusoovo delo pružilo akterima Revolucije sredstvo koje im je omogućilo da imenima označe i ispravno pojme nove realnosti u koje ih je istorija bacila, te da se u njima snađu i osmisle svoje delovanje.

Uticaj Rusoa bio je vidljiv i kod zasedanja Skupštine državnih staleža, a potom i njenog pretvaranja u Nacionalnu skupštinu. Njegov pojam opšte volje, ma koliko u duhovima neodređen, omogućio je skupštinskim zastupnicima koje revolucionarna događanja uvlače u dotad nevidenu situaciju, da promišljaju i imenuju entitet koji zasniva njihovu legitimnost. Takođe, Ruso je revolucionarima koji su godine 1792/1793, preuzeli formulaciju „volja se ne predstavlja“, pružio sredstvo da promisle i opravdaju činjeničnu situaciju pritiska naroda na Skupštinu kao predstavničko tijelo. Osim pojma opšte volje, revolucionarne vođe su preuzele i Rusoovo načelo nedjeljive i neotuđive narodne suverenosti. Ovo načelo korišteno je svaki put kada se želelo ukazati na to da se uloga građanina u postupku odlučivanja ne može i ne smije svesti na biranje predstavnika i prepuštanje njima da upravljaju i odlučuju shodno vlastitoj volji. Iz Rusoove misli potiče i ustanova ratifikacije odnosno potvrđivanje zakona od strane naroda koju su prihvatili revolucionari, neretko se pozivajući na formulaciju iz Društvenog ugovora koja glasi: „Svaki zakon koji narod sam ne potvrdi je ništavan i ne smatra se zakonom“.

Ruso je uticao i na revolucionarni mentalitet tokom 1793 i 1794. godine, a njegova ideja o vrlini koju je vezivao za strogu odlučnost u predanosti javnoj stvari, s jedne strane, i dobrotu, osećajnost i blagost u privatnom životu, s druge strane, gradila je revolucionarnog čoveka. Imajući u vidu sve navedeno, na koncu se može istaći da je Rusoov uticaj na revolucionarni mentalitet i delovanje revolucionarnih vođa proveden posredstvom izvesnog broja opštih ideja i principa koji su, osim opšte volje i neotuđive narodne suverenosti, obuhvatali preporod, autonomiju i jedinstvo naroda, jednakost i slobodu, te dobrotu naroda i ideal vrline. Njihova relativna neodređenost na odlučujući način je doprinela njihovoj privlačnosti, pa otuda ne čudi što su isti spajani sa konkretnim političkim rešenjima u toku Revolucije. Otuda se, bez sumnje, može reći da su francuski revolucionari kod Rusoa našli nadahnuće za izvesna politička rešenja, ali ne i konkretne političke i ustavne tehnike. No, to ne umanjuje značaj njegovog učenja i uticaj istog na revolucionarne vođe, niti umanjuje činjenicu da je njegova politička teorija u celini, a posebno njegova koncepcija nedeljive i

neotuđive narodne suverenosti, uprkos pojedinim unutrašnjim suprotnostima, vrhunac i krajnja konsekvencija predrevolucionarne građanske političke misli.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ruso, Žan Žak, Društveni ugovor , Prosveta, Beograd, 1949
2. Ruso, Žan Žak, O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Prosveta , Beograd, 1949.godine
3. Anderson, Maloy, Frank, The constitutions and the other selected documents illustrative of the history of France 1789-1907, The B. W. Wilson Company, Minneapolis, 1908.
4. Brachvogel, Carry, Robespierre i Francuska revolucija, Nolit, Beograd, 1937.
5. Fire, Fransoa, Ozuf, Mona, Kritički rečnik Francuske revolucije, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1996.
6. Jordan, David, The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre, University of Chicago Press, Chicago, 1989.
7. Just, Saint, Esprit de la révolution et de la constitution de France, Chez Beuvin, Libraire, rue de Rohan, Paris, 1791.
8. Kurtović, Šefko, Hrestomatija opće povijesti prava i države, Novi vijek, Zagreb, 2000.
9. Dimitrov, Evgeni, „Ustavi i politički režimi Francuske građanske revolucije“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, JAZU, Zagreb 1991.
10. Nikolić, Srđan „O Rusoovoj radikalnosti: sloboda, jednakost, događaj politike“, Filozofija i društvo, 2012.
11. Stanovčić, Vojislav, „Montesquieu, Rousseau i Francuska revolucija“, Zbornik radova Francuska revolucija – ljudska prava i politička demokracija nakon dvjesto godina, JAZU, Zagreb 1991.
12. Vejvoda, Ivan, „Robespierre i revolucija“, Filozofska istraživanja,/1989,
13. Radaković, Vanja, „Autoportret filozofa u kontekstu prosvjetiteljstva“ Filozofija i društvo2012.

RESUME

And although Rousseau was not the legislator of the French Revolution, as China claimed, the influence of his teachings on this epochal event and the actions of revolutionary leaders is indisputable. True, his Social Contract was not the program of the Revolution, since the revolutionaries did not fully follow his precise instructions, and yet found in it the general principles of human nature, society, and the state, which they applied during the revolutionary turmoil. Ultimately, it is not necessary for the relationship between a thought act and an action to be understood in a way that, in accordance with a linear teporal scheme, a previously conceived project would then be fully implemented. This was well noticed by all the theorists of the French Revolution, who pointed out that the Social Contract did not lead to the Revolution, but that, on the contrary, it was the Revolution that explained the Social Contract to many. Nevertheless, it should be pointed out that this work of Rousseau's provided the actors of the Revolution with a means that enabled them to name and correctly understand the new realities into which history had thrown them, and to find their way in them and make sense of their actions.

Rousseau's influence was also visible during the session of the Assembly of State Estates, and then its transformation into the National Assembly. His notion of general will, no matter how vague in spirit, enabled the deputies of the Assembly, who were dragging revolutionary events into an unprecedented situation, to reflect and name the entity that based their legitimacy. Also, Rousseau provided the revolutionaries who took the formulation "the will does not represent itself" in 1792/1793, with a means to think about and justify the factual situation of pressure of the people on the Assembly as a representative body. In addition to the notion of general will, revolutionary leaders also took over Rousseau's principle of indivisible and inalienable people's sovereignty. This principle was used whenever it was wanted to point out that the role of citizens in the decision-making process cannot and must not be reduced to electing representatives and leaving them to manage and decide according to their own will. From Rousseau's thought comes the institution of ratification or confirmation of the law by the people, which was accepted by the revolutionaries, often referring to the wording of the Social Contract which reads: "Any law that the people themselves do not confirm is null and void."

Rousseau also influenced the revolutionary mentality during 1793 and 1794, and his idea of virtue, which he linked to strict determination in devotion to the public cause, on the one hand, and kindness, sensitivity and gentleness in private life, on the other, built of revolutionary man. Having in mind all the above, in the end it can be pointed out that Rousseau's influence on the revolutionary mentality and actions of revolutionary leaders was carried out through a number of general ideas and principles which, apart from the general will and inalienable people's sovereignty, included rebirth, autonomy and unity. and freedom, and the goodness of the people and the ideal of virtue. Their relative uncertainty decisively contributed to their attractiveness, so it is not surprising that they were merged with concrete political solutions during the Revolution. Hence, without a doubt, it can be said that the French revolutionaries found inspiration in Rousseau for certain political solutions, but not for specific political and constitutional techniques. However, this does not diminish the importance of his teachings and their influence on revolutionary leaders, nor does it diminish the fact that his political theory as a whole, and especially his conception of indivisible and inalienable people's sovereignty, despite certain internal contradictions, is the culmination of pre-revolutionary civic political thought.

HYPOTHESIS OF THE SCIENTIFIC RESEARCH

Remzi Rexhep Bujari

Ministria e Punëve të Brendshme
r.bujari@hotmail.com

Bashkim Ali Azemi

Instituti Pedagogjik i Kosovës
alifazliazemi@gmail.com

Abstract

To clarify the hypotheses of scientific research and their role, it is first necessary to clarify the hypothesis concept.

The hypothesis is called the initial and unsafe assumption, but it is, however, unlikely to be verified, based on which the first explanations can be given about any occurrence, issue of relationships, problem, etc. They seek to find explanations, relationships, comparisons, predictions, generalizations, and theories. Assumptions should be formulated clearly and simply connected to your assumption for the expected results.

It represents the starting point for defining goals and tasks. Any experimental or explanatory work starts waiting for a certain result. This expectation is the result of a hypothesis. Hypothesis initiative and provides incentives for research and affects the search method.

Depending on the research hypothesis may be a theoretical or empirical puzzle. Research must have at least a hypothesis, which aims to provide answers. The researcher must determine which hypothesis is appropriate, develop new theories and concepts.

The hypothesis should traditionally be "proved" as a statement or expression of the relationship between two or more concepts. "It is a proven assertion of the relationship or relationship between two or more concepts, reasonable interpretations of what we find in our analysis of texts, content, people or events.

In the literature encountered different types of hypotheses, depending on the criteria to be taken to determine the type. We have the general hypothesis, auxiliary, null hypothesis, inductive, deductive, one-way, two-way, etc.

All the hypotheses of a study must not only be based on reasoning or intuition, but in the first place should be formulated and tested on the database collected through observation of real-world phenomena as occur, or through experiments. Testing the hypothesis can be done in several ways, but testing through advanced software is more accurate and more reliable.

Keywords: supposition, auxiliary, null, alternative, testing, hypothesis.

HIPOTEZA E HULUMTIMIT SHKENCOR

Abstract

Për të sqaruar hipotezat e kërkimit shkencor dhe rolin e tyre, nevojitet fillimisht të sqarohet koncepti hipotezë.

Hipotezë quajmë supozimin fillestar dhe jo të sigurt, por që megjithatë ka gjasa të vërtetohet, në bazë të së cilës mund të jepen shpjegimet e para lidhur me ndonjë dukuri, çështje marrëdhënieve, problem etj.

Ato kërkojnë të zbulojnë shpjegime, marrëdhënie, krahasime, parashikime, përgjithësime dhe teori. Çdo punë eksperimentale ose shpjeguese nis duke pritur ndonjë rezultat të caktuar. Kjo pritje e ndonjë rezultati është HIPOTEZA. Hipoteza siguron nismë dhe nxitje për kërkim shkencor dhe ndikon në metodën e kërkimit.

Varësisht nga hulumtimi hipoteza mund të jetë një enigmë teorike ose empirike. Hulumtimi duhet të ketë, së paku, një hipotezë, së cilës synon t'i japë përgjigje. Hulumtuesi duhet të përcaktojë se cila hipotezë është e përshtatshme, të zhvillojë teori dhe koncepte të reja.

Hipoteza tradicionalisht duhet të 'provohet' si një pohim ose shprehje e marrëdhënieve midis dy ose më shumë koncepteve." Ajo është një pohim i testueshëm për marrëdhënien ose marrëdhëniet midis dy ose më tepër koncepteve, interpretime të arsyeshme të asaj që gjejmë në analizën tonë të teksteve, përmbajtjeve, njerëzve apo ngjarjeve.

Në literaturë hasen lloje të ndryshme të hipotezave, në varësi prej kriterit që merret për përcaktimin e llojit. Kemi hipotezën e përgjithshme, ndihmëse, hipotezën nul, induktive, deduktive, njëdrejtimëshe, dydrejtimëshe, etj.

Hipotezat duhet të jenë të formuluar qartë dhe thjesht, lidhur me supozimin tuaj për rezultatet e pritshme. Ajo përfaqëson bazën nismëtare për përcaktimin e qëllimeve dhe detyrave.

Të gjitha hipotezat e një studimi nuk duhet të bazohen vetëm në arsyetime ose në intuitë, por në radhë të parë duhet të formulohen dhe testohen mbi bazën e të dhënave që grumbullohen përmes vëzhgimit të dukurive të botës reale ashtu siç ndodhin, ose përmes eksperimenteve. Testimi i hipotezës mund të bëhet në disa mënyra, mirëpo testimi përmes programeve të avancuara është më i saktë dhe më i besueshëm.

Fjalë kyçe: supozim, ndihmëse, nul, alternative, testim, hipotezë

HYRJE

Para fillimit të një hulumtimi shkencorë-empirik, hulumtuesi/t, duhet të parashtrorë hipotezat e hulumtimit. Hipotezat e hulumtimit është e vërtet se janë supozime paraprake, lidhur me rezultatet e hulumtimit, mirëpo nuk do të thotë se hipotezat nuk duhet të kenë kurrfarë baze shkencore. Hulumtuesi, derisa të vijë te ngritja apo parashtrimi i hipotezave shkencore, ka një rrugë të gjatë. Ai paraprakisht duhet të ketë njohuri mjaft të mira për dukurinë që do ta studiojë, të shfletojë literaturë relevante dhe pas një pune të mirëfilltë shkencore të parashtrorë hipotezat e hulumtimit, e jo të parashtrorë hipoteza nga hamendësimi i tij.

Hulumtuesi mund të parashtrorë një apo më shumë hipoteza, mirëpo duhet të ketë të qartë se, parashtrimi i hipotezave kërkon edhe testimin e tyre. Pas përfundimit të hulumtimit në terren, gjatë analizimit të të dhënave, kërkohet që të testohen hipotezat e hulumtimit dhe në bazë të kësaj mund të konstatojmë nëse janë mbështetur ose jo hipotezat e parashtruara para fillimit të hulumtimit. Mosmbështetja e

hipotezave nuk do të thotë se hulumtimi ka dështuar, por tregon se supozimi i hulumtuesit nuk është mbështetur.

HIPOTEZAT NË HULUMTIMET SHKENCORE

Kur në shkencë shfaqet një problem, kërkohet një zgjidhje e tij.

“Hipotezat janë një lloj i veçantë i pyetjeve të hulumtimit... një pohim ose shprehje e marrëdhënieve midis dy ose më shumë koncepteve”. (Matthews dhe Ross, 2010).

Ato janë pohim i testuar për marrëdhënien ose marrëdhëniet midis dy ose më tepër shkaqeve .

- Hipotezat burojnë nga supozimet ose nga frymëzimet, por pasi të jenë formuluar ato duhet të testohen në mënyrë të rreptë, duke përdorë metodën e duhur.
- Nëse parashikimet e nxjerra nga hipoteza juaj nuk dalin të jenë të sakta, atëherë ju duhet të braktisni ose të modifikoni hipotezën. Nëse parashikimet dalin të sakta, atëherë hipoteza juaj është provuar/supported dhe mund të qëndrojë përderisa teste të ardhshme të provojnë josaktësinë e saj.
- Hulumtuesi gjithnjë duhet të formulojë një hipotezë para se ta testojë atë.
- Me fjalë të tjera, të testojë hipotezat, ose do të zbulojë mënyrën më të mirë të zgjidhjes së një problemi kompleks.

Hipoteza propozohet si zgjidhje e supozuar e problemit të shtruar në formën e pyetjes kërkimore. (Kocani, 2008) Hipoteza është një ide ose sugjerim që bazohet në fakte të njohura dhe që përdoret si bazë për investigim të mëtejshëm. Ajo bazohet në gjetjet e kërkimeve të mëparshme, në literaturën për atë fushë, në eksperiencën e mëparshme të punës me atë subjekt.

Hipotezë quajmë supozimin fillestar dhe jo të sigurt, por që megjithatë ka gjasa të vërtetohet, në bazë të së cilës mund të jepen shpjegimet e para lidhur me ndonjë dukuri, çështje marrëdhënieve, problem etj.

Hipotezë, pra, s’ mund të quhet çdo supozim, andaj kur e shkruajmë një hipotezë paraprakisht duhet të dimë se ajo duhet të ketë:

- Një mbështetje solide në faktet e konstatuara dhe në parimet e mendimit logjik;

- Të ketë relevancë, të jetë e thjeshtë;

- Zakonisht është një supozim që mund të verifikohet, ose do të verifikohet pas kërkimit.

Çdo hipotezë i ka tri tipare kryesore:

- Është e pasigurt, por mund të verifikohet;

- Është e përkohshme, ngase duhet të verifikohet ose të përgënjeshtrohet;

- Duhet të jetë patjetër e verifikueshme.

Përfundimisht një hipotezë origjinale është kur Kërkimet e deritanishme nuk kanë dhënë përgjigje për pyetjen, dhe ajo është një pyetje që kërkon përgjigje, dhe që ka hulumtues të interesuar për përgjigjen.

Llojet e hipotezave shkencore

Koncepti i hipotezës, respektivisht i pohimit shpjegues të problemit, duhet kuptuar si proces në proces dhe jo si proces i cili një herë ndërmerret dhe përfundon. (Osmani, 2014)

Në literaturë hasen klasifikime të ndryshme lidhur me hipotezat.

Ndër llojet e hipotezave, janë edhe:

Hipoteza alternative H_a , e cila pohon ndikimet, dallimet, etj;

Hipoteza nul-zero H_0 , e cila është në kundërshtim me hipotezën alternative dhe kryesisht e mohon lidhjen, ndikimin.

a. Sipas fazës së zhvillimit, hipotezat mund të ndahen në:

- Hipoteza fillestare;
- Hipoteza preliminare;
- Hipoteza konkrete ose specifike. (Osmani, 2014)

b. Nga mënyra sesi nxirren hipotezat ndahen në:

- Hipoteza induktive.- Mënyrë arsyetimi e kërkuesit për hipotezën që nisët nga e veçanta dhe e pjesshmja për të nxjerr përfundime të përgjithshme;
- Deduktive, mënyrë arsyetimi e kërkuesit për hipotezën që nisët nga e përgjithshmja për të nxjerr një koncept të ri, më pak të përgjithshëm.

c. Në bazë të karakterit të raportit mes fakteve ekzistuese dhe të pritura, hipotezat mund të ndahen në:

- Hipoteza deskriptive;
- Hipoteza analitike.

d. Nga mënyra e formulimit të tyre, kemi:

- Hipoteza alternative (e kërkimit): hipoteza që përshkruan parashikimin tuaj specifik për marrëdhënien në mes të variablave. (Hipoteza që studiuesi përpiket të tregojë se është e vërtetë) (Simboli: H_1 ose H_A). (Azemi & Bujari, 2013)

Shembull i hipotezës alternative: **Konfliktet në mes të prindërve, janë një faktor i cili mund t'i nxisë fëmijët të bëhen delikuentë.**

Në kuadër të hipotezave të kërkimit hyjnë:

- Hipoteza njëdrejtimëshe.- Ky lloj i hipotezës shpreh një drejtim specifik në marrëdhëniet mes variablave dhe hipoteza nul shpreh se nuk do të ketë ndonjë ndryshim ose shpreh ndonjë parashikim por në drejtimin e kundërt me atë të hipotezës alternative.

Shembull i hipotezës njëdrejtimëshe:

Problemi: **Ndikimi i konflikteve në mes të prindërve, të moshës shkollore, në sjelljet delikuede të tyre.**

Hipoteza alternative (H_1 ose H_A): **Konfliktet në mes të prindërve, janë një faktor i cili mund t'i nxisë fëmijët e moshës shkollore të bëhen delikuentë.**

Hipoteza nul (H₀): **Konfliktet në mes të prindërve, nuk i nxisin fare fëmijët e moshës shkollore të bëhen delikuentë.**

- Hipoteza dydrejtimëshe. - Kur studiuesi beson se do të ketë një ndikimi, mirëpo hipoteza alternative nuk specifikon një drejtim në marrëdhënien mes variablave.

Shembull i hipotezës dydrejtimëshe:

Problemi: Ndikimi i emisioneve televizive tek fëmijët e moshës shkollore në edukimin moral të tyre.

Hipoteza alternative (H₁ ose H_A): emisionet televizive ndikojnë në edukimin moral të fëmijëve të moshës shkollore.

Hipoteza nul (H₀): Emisionet televizive nuk ndikojnë në edukimin moral të fëmijëve të moshës shkollore.

- Hipoteza zero (statistikore): hipoteza që përshkruan të gjitha rezultatet e tjera të mundshme në lidhje me marrëdhënien mes variablave në studim. (Hipoteza e kundërt e hipotezës alternative (Simboli: H₀ ose H₀).

1.2. NDËRTIMI I HIPOTEZAVE TË KËRKIMIT

Hipotezat nxirren nga teoritë ekzistuese, sfidojnë ato, ose përpiqen të nxjerrin teori të reja.

Hipoteza duhet të përfundoj me një tezë e cila duhet të jap përgjigje për pyetjen, e cila deri më tani nuk ka dhënë përgjigje ose ka dhënë përgjigje por ne nuk jemi të kënaqur ose dëshirojmë ta verifikojmë ose fare nuk pajtohemi, duhet të jetë specifike pra nuk duhet të jetë e përgjithshme. Hipoteza duhet të të çojë tek përgjigja ndërmjet shkakut dhe pasojës, në formë të një marrëdhënie logjike ndërmjet ndryshoreve me anë të një metode të zgjedhur (p.sh. krahasuese, etj.)

Hipoteza është një parashikim specifik dhe i testueshëm empirikisht për një marrëdhënie midis dy ose më shumë variablave. Ajo përshkruan në mënyrë konkrete se çfarë pritet të ndodhë në studim, dhe pohon ekzistencën e një marrëdhënieje midis variablave të studimit dhe drejtimin specifik të marrëdhënies.

Hipotezat burojnë nga supozimet ose nga frymëzimet, por pasi të jenë formuluar ato duhet të testohen në mënyrë të rreptë (pilotohen), duke përdorë metodën e duhur.

Në varësi prej problemit hulumtues, dhe asaj që dëshirojmë të nxjerrim me anë të hulumtimit, paraprakisht edhe parashtrijmë hipotezën.

Shembull:

1. Nëse tema është: Ndikimi i dhunës ndaj nxënësve në braktisjen e shkollës, dhe dëshirojmë të dimë se nxënësit e cilës gjini e braktisin më tepër shkollën si rezultat i dhunës në shkollë, atëherë hipoteza alternative do të ishte: Dhuna e mësimdhënësve ndikon më shumë tek nxënësit e gjinisë femërore që ta braktisin shkollën, ose si hipotezë e përgjithshme mund të ishte: Dhuna ndaj nxënësve ndikon shumë që nxënësit ta braktisin shkollën.

2. Tema: Ndikimi i Mësimdhënies tradicionale dhe mësimdhënies ndërvepruese në procesin mësimor (krahasim)

Hipoteza: Mësimdhënia ndërvepruese ndikon më mirë në procesin mësimor se sa mësimdhënia tradicionale.

1.3. FORMULIMI I HIPOTEZAVE

Hipoteza paraqet pikën fillestare në kërkim, që duhet të mbështetet në njohjen e thellë të problemit. Hipotezat duhet të jenë të formuluar qartë dhe thjeshtë, lidhur me supozimin e juaj për rezultatet e pritshme. Ajo përfaqëson bazën nismëtare për përcaktimin e qëllimeve dhe detyrave. (Azemi&Bujari, 2013) Çdo kërkim eksperimentale ose shpjegues nis duke pritur ndonjë rezultat të caktuar. Kjo pritje e ndonjë rezultati është HIPOTEZA.

Hipoteza siguron nismë dhe nxitje për kërkim shkencor dhe ndikon në metodën e kërkimit.

Në dritë të kësaj pritjeje disa vrojtime vlerësohen si relevante dhe disa të tjera si jorelevante, përdoret një metodologji ndërsa të tjerat jo, bëhen disa eksperimente dhe jo të tjera. Ku është kërkimi naiv, i pastër dhe objektiv këtu?!

Ekzistimi i principeve dhe rregullave metodologjike mbi mënyrën e formulimit të hipotezave është më se i domosdoshëm, jo për shkak se hulumtuesit do të zhvillojnë një konceptualizim uniform të përgjigjeve të supozuara në problemet e parashtruara, por para së gjithash, për shkak se principet dhe rregullat konsiderohen si domosdoshmëri. (Osmani, 2014)

Si bëhet pilotimi i hipotezës dhe si jemi në dijeni se ajo është e saktë? Nëse parashikimet dalin të sakta, atëherë hipoteza juaj është provuar (mbështetur) dhe mund të qëndrojë përderisa teste të ardhshme të provojnë josaktësinë e saj.

1.4. MODIFIKIMI I HIPOTEZAVE

Hipotezat mund të ndryshohen apo modifikohen në proces e sipër gjatë punës hulumtuese.

Nëse parashikimet e nxjerra nga hipoteza juaj nuk dalin të jenë të sakta, atëherë ju duhet të braktisni ose të modifikoni hipotezën.

Pasi të keni arritur tek hipoteza e juaj, që është produkt i imagjinatës tuaj, atëherë ju kaloni në një proces më rigoroz dhe logjik, bazuar në argument deduktiv-së këndejmë rrjedh termi ‘hipotetiko-deduktiv’.

Kërkuesi gjithnjë duhet të formulojë një hipotezë para se ta testojë atë, për shembull, “Lëvdatat ndikojnë më shumë se qortimet në të nxëniet e nxënësve të shkollës fillore”.

Nuk ka shkencëtar që pret deri sa të mbledhë të gjitha të dhënat për të provuar t’u japë kuptim atyre.

Parashtrimi ngritja e hipotezave

Ngritja e hipotezave pas modifikimit mund të bëhet në tri forma:

Si shprehje eksplicite – kur nisemi nga fakti se ekziston korrelim midis dy variablave apo dukurive;

Së dyti si shprehje implicite – kur shtrojmë pyetje se a ekziston dallimi midis dy dukurive;

Se treti si shprehje zero – se nuk ekziston lidhja midis dy dukurive.

1.5. TESTIMI I HIPOTEZËS

Hipoteza duhet të argumentohet në aspektin empirik dhe interpretimine arsyeshëm teorik në bazë të gjetjeve në kërkimet e mëparshme edhe nga analiza e literaturës për atë fushë. Të gjitha hipotezat e një studimi nuk duhet të bazohen vetëm në arsyetime ose në intuitë, por në radhë të parë duhet të formulohen dhe testohen mbi bazën e të dhënave që grumbullohen përmes vëzhgimit të dukurive të botës reale, ashtu siç ndodhin, ose përmes eksperimenteve (Azemi & Bujari, 2013).

Hipoteza sprovuese është një hipotezë e mundshme, një parashtrim që duhet provuar, disaprovar ose rishikuar. Pra, hipoteza duhet të ‘provohet’. Megjithatë, ky është një term që, me disa përjashtime të vogla, nuk përdoret më në kërkimet bashkëkohore, sepse “provohet”, por kjo varet nga konteksti vendor dhe rasti. P.sh. Ndikimi i rrethit shoqëror në edukimin e sjelljes.

Qëllimi i testimit të hipotezave është që të hidhen hipotezat jo të vërteta dhe të përkrahen hipotezat e vërteta.

Kur përcaktohet forma e distribuimit të testit statistikor mbi shkallën e vërtetësisë së hipotezës si dhe niveli i signifkancës, atëherë mund të përcaktohet edhe zona e pranimit të hipotezës zero. Nëse testi statistikor bie në zonën e pranimit, atëherë hipoteza zero konsiderohet si e saktë, ndërsa e refuzojmë hipotezën alternative. Në të kundërtën, kur vlera e testit statistikor bie në zonën e refuzimit të hipotezës, atëherë pranohet hipoteza alternative. (Osmani, 2014)

Po që se mesi aritmetik në një grup përfaqësues me lakore normale largohet nga mesi aritmetik i popullacionit më pak se 1.96 të devijimit standard, atëherë mund të përfundojmë me një gjasë prej 95 % se hipoteza zero mbështetet, sepse dallimet janë shumë të vogla. (Bekteshi, 2005) Kur këto dallime janë më të mëdha se 1.96 gabime standarde, atëherë hipoteza zero nuk mbështetet nën shkallën 5 % të sinjifikancës.

Testet statistikore të cilat zbatohen për të vërtetuar hipotezën, janë:

- ❖ Testet statistikore parametrike;
 - Testi t;
 - Testi ANOVA, etj.
- ❖ Testet statistikore joparametrike.
 - Testi Hi katror $-X^2$, etj.

a. Testi t.- është test parametrik, dhe zbatohet për testimin e hipotezës zero. Testi t, përdoret në të gjitha rastet kur duhet konstatuar nëse ekziston dallimi dhe sa është i rëndësishëm dallimi midis dy grupeve të mostrave për nga mesataret aritmetike. Testi t, gjithmonë krahason dy mesatare apo dy vlera të ndryshme. Testi t, preferohet në rastet kur madhësia e mostrës nuk është e madhe, kur nuk dihet devijimi standard i popullimit që është marr nga mostra dhe kur parametrat e popullimit nuk përdoren në testin e hipotezës. (Kalayci, 2017)

b. Testi ANOVA.- është test parametrik, përdoret për vërtetimin e rëndësisë së diferencave ndërmjet më shumë mesatareve aritmetike. Në analizën dhe vërtetimin e efikasitetit të më shumë se dy faktorëve në kërkimet shkencore, zbatohet analiza e variancës, e cila zakonisht zbatohet për vërtetimin e hipotezës zero.

c. Testi Hi katror X^2 -është një test statistikor joparametrik, nëpërmjet të cilit maten marrëdhëniet ndërmjet variablave, kur ata janë nominalë dhe të numërueshëm, duke bërë të mundur që të numërohen frekuencat e çdo kategorie të variablave të matur, duke i lejuar studiuesve të testojnë pavarësinë e kategorive dhe të vlerësojnë efektin e tyre. Me anë të këtij testi, zakonisht verifikohen hipotezat zero. (Murati, 2004)

Për ta zbatuar procedurën e testimit të X^2 , duhet llogaritur frekuencat teorike dhe ato empirike, pastaj të gjenden dallimet në mes të këtyre frekuencave.

Testimi i hipotezës, mund të bëhet në mënyra të ndryshme dhe me anë të testeve të ndryshme, si ato parametrike dhe testeve joparametrike, mirëpo programet kompjuterike, ofrojnë mundësi të automatizuara për testimin e hipotezave. programi SPSS, është një program mjaftë i avancuar, e që ndihmon në analizimin e të dhënave të grumbulluara në terren, dhe ndër shumë operacione që mund të kryhen përmes këtij programi, është edhe testimi i hipotezave.

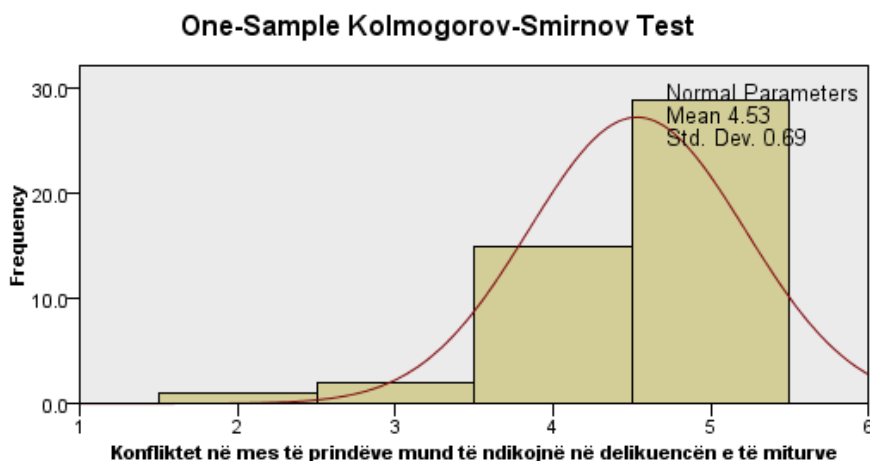
Më poshtë, me anë të tabelës dhe grafikonit, po e paraqesim testimine hipotezës përmes testimit joparametrik.

Tabela nr. 1. Testit Kolmogorov Smirnov

Hypothesis Test Summary				
	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of Konfliketet në mes të prindëve mund të ndikojnë në delikuencën e nxënësve të moshës Kolmogorov-shkollore is normal with mean 4.53 Smirnov Test and standard deviation 0.69.		.000	Reject the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is .05.

Grafikoni nr. 1. Testit Kolmogorov Smirnov

Me sa shihet në tabelën dhe grafikunin nr. 1, vërehet se mesatarja është 4.53, ndërsa devijimi standard është 0.69, dhe në bazë të këtij rezultati, hipoteza zero nuk është mbështetur.

1.5.1. GABIMET NË MARRJEN E VENDIMEVE

Rreth hedhjes poshtë dhe pranimit të hipotezës shpeshherë bëhen dy lloj gabimesh. Këto gabime, në terminologjinë statistikore, janë të njohura si gabimi i tipit të parë ose alfa- α dhe gabime të tipit të dytë ose beta- β . Gabimi i tipit të parë na paraqitet kur përfundojmë se ka lidhshmëri ose dallime, e në të vërtetë nuk ka. Ky tip i gabimit shfaqet kur hidhet poshtë hipoteza zero, edhe pse ajo është e vërtetë. (Bekteshi, 2005) Gabimi ndodh, sidomos kur e marrim nivelin 95 % të gjasës, sepse zona e pranimit apo hedhjes poshtë të hipotezës është shumë e vogël, 1.96 gabime standarde.

Gabimi i tipit të dytë na paraqitet kur e përkrahim hipotezën zero edhe pse ajo është jo e vërtetë, kur përfundon se ka dallime, e në të vërtetë nuk ka dallime. Ky lloj gabimi shfaqet atëherë kur merret niveli 99 % të mundësisë, kur zona e pranimit ose hedhjes së hipotezës zero është më e madhe se ai 95 %.

1.5.2. NIVELI I RËNDËSISË (A) DHE INTERVALI I BESIMIT (1-A)

Niveli i rëndësisë është një standard bazë statistikor për të refuzuar hipotezën zero. Në testimin e hipotezave, në të njëjtën kohë α tregon nivelin e rëndësisë. Qëllimi i nivelit të rëndësisë është që të japë një bazë rreth dallimeve të krijuara ndërmjet vlerës së mostrës dhe parametrave të popullimit që marrin pjesë në hipotezë dhe për të vendosur dallimet a janë krijuar rastësisht apo janë të rëndësishme në mënyrë statistikore.

Niveli i përzgjedhur i rëndësisë siguron përcaktimin e zonave të pranimit dhe të refuzimit në shpërndarjen e mostrës. Zakonisht përdoret niveli i rëndësisë prej 0.01, 0.05, por mund të përdoren edhe vlera më të mëdha si 0.10. (Kalayci, 2017)

Niveli i rëndësisë mund të shpjegohet edhe përmes konceptit të intervalit të besueshmërisë. Niveli i rëndësisë prej 5 % shpreh intervalin e besueshmërisë prej 95 %.

Në bazë të dy llojeve të gabimeve, ekzistojnë edhe dy lloje të vendimeve të sakta: pranimi i hipotezës së saktë zero dhe refuzimi i hipotezës së gabuar zero. Në qoftë se niveli i rëndësisë është 0.05, probabiliteti i pranimit të një hipoteze të saktë zero është $1.00 - \alpha = 1.00 - 0.05 = 0.95$.

1.6. FUNKSIONI I HIPOTEZAVE

Hipoteza e kërkimit ka dy funksione themelore:

Përcakton qëllimin e kërkimit;

Përcakton mënyrat e kërkimit (metodat teknikat, instrumentet dhe llojin e të dhënave) për ta verifikuar ose hedhur poshtë.

Hipoteza parqet një “orientim” ide udhëheqëse në rrugën e kërkimit, e cila na shërben edhe në seleksionimin e fakteve për verifikimin e saj.

Andaj në literaturë flitet për tri funksionet kryesore të hipotezës që janë:

- konstatimi dhe shpjegimi i fakteve;
- shpjegimi i lidhjes konkrete midis gjësendeve;
- shpjegimi i lidhjeve midis atyre proceseve që janë thelbësore dhe atyre që nuk janë thelbësore.

Nga hipoteza varet qasja, përcaktimi i metodave, teknikave, instrumenteve dhe zbatimi i procedurave hulumtuese.

1.7. VLEFSHMËRIA E HIPOTEZËS NË KËRKIM

Një hipotezë shkencore është me vlerë më të madhe njohëse, me shumë gjasa të verifikohet nëse është valide.

Për të qenë valide ajo duhet të ketë:

- Mbështetje në sa më shumë fakte të mbledhura paraprakisht dhe me plan;
- Të jetë rrjedhojë nga njohuritë e mëparshme të kërkuesit;
- Që ka lidhje të drejtpërdrejt me temën që hulumtohet;
- Është e frytshme, d.m.th nëse me anë të saj mund të shpjegohen sa më shumë dukuri, apo procese që hulumtohen;
- Të jetë sa më e thjesht domethënia, nëse asaj nuk i nevojiten hipoteza të tjera ndihmëse.
- Kur hipoteza është e vlefshme pas testimit dhe e formuluar mirë, atëherë hipoteza ngrihet në nivel të tezës (gjeneralizohet) dhe ju do të jeni në gjendje të gjykoni mbi bazën e saj.

BIBLIOGRAFIJA

1. Azemi, Bashkim & Remzi Bujari. 2013. Bazat e kërkimit në edukim, Instituti Pedagogjik i Kosovës, Prishtinë.
2. Bekteshi, Bektesh. 2005. Statistika elementare, "Libri shkollor", Prishtinë.
3. Cohen, L. & L., Manion. 1990. Research Methods in Education. London: Routledge.
4. Dadds, M. 2002. "Taking Curiosity Seriously: the role of awe and Wanda in research-based professionalism", Educational Action Research, 10.
5. Kalayci, Şeref (redaktor). 2017. Teknikat statistikore me shumë ndryshore me aplikim në SPSS (përktheu Nga botimi i 6, Kujtim Hameli). <https://www.scribd.com/.../Teknikat-Statistikore-Me-Shume-Ndryshore-Me-Aplikim-Ne-...>
6. Karaj, Th., E., Rapti. 2001. Kërkimi shkencor në shkencat e edukimit, AEDP, Tiranë.
7. Kemmis, Stephen, and McTaggart, Robin, eds. (1988). The action research planner third edition. Victoria: Deakin University.
8. Kocani, Aleksandër. 2008. Udhëzuespërdorimin e paketës statistikore për shkencat sociale (SPSS), Tiranë.
9. Matthews, Bob dhe L., Ross. 2010. Metodatat e hulumtimit (udhëzues praktik për shkencat sociale dhe humane), CDE, Tiranë.
10. Murati, Xh. 2004. Metodologjia e kërkimit pedagogjik (botimi i tretë i plotësuar), "Qabej", Tetovë.
11. Publication Manual of the American Psychological Association. 2002. fifth edition, Washington DC.
12. Osmani, Qufli. 2014. Metodologjia e hulumtimit shkencor në psikologji (botimi iparë), Tetovë.
13. Wellington, J., 2000, Educational Research: contemporary issues and practical approaches, London: Continuum
14. Wilson, E. (ed) (2009) School-based research; a guide for education students. Sage Publications

RESUME

There are various aspects that you manage in a class that can be directed (to students as an individual, to a student group and to a department as a social unit, to a teacher and his styles of leadership and management in the classroom, on techniques and procedures for creating and maintaining discipline). However, there are some general points to be considered, regardless of what their attention is focused on, which is reflected in the endeavor of influencing self-discipline as the ultimate goal of the teaching process.

Meta analysis, as well as video studies and studies that have increased learning effects, provide the answer: In any case, effective classroom management is required, which implies the complexity of group events so that it is reduced, and all learning and learning stakeholders are loaded with a small number of errors . behavior. In doing so, it is not a problem in "understanding" the dimension of teaching and learning, but

in their realization and synchronization in teaching. Overall, research shows that relatively more rigorous and disciplined teaching is more convenient for achieving cognitive and social success in teaching, and teachers are required to become a reflex practitioner who rejects the attitude and behavior of researchers, who assesses, the effects and impacts of their work, opportunities to improve and Professionalization and saving is to cut off its routine knowledge structures. Reflexive practical work professionally, explores and examines his own beliefs and perceptions about the possibilities of action, trying to modify them in order to pass his own field. When asked if you pass the techniques correspond to his beliefs and values, as well as to a specific group of students in a specific situation. In solving the problem, it connects its strategies to the current situation and needs of students, all through the ability to generate new, better organize behaviors. He is a researcher in the social system of the group who teaches and at the same time experimenter in the laboratory of the classroom.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 18, str. 88-100, 2019 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pedagogija

Datum prijema rada: 19.07.2018.

Datum prihvatanja rada: 03.04.2019.

doi: doi: 10.5937/univmis1918088K

Originalni naučni rad

STEPEN UKLJUČENOSTI OČEVA U VASPITNO-OBRAZOVNOM PROCESU DECE

Suada Kadrić

Novi Pazar, Srbija

suada.a.kadric@hotmail.com

Mustafa Fetić

Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija

mustafa.fetic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Vaspitni uticaj oca zavisi od: položaja porodice i žene u društvu, preovlađujućeg tipa porodice datom vremenu i sredini, modelu braka roditelja, usklađenosti njihovih bračnih odnosa i shvatanja o ulozi partnera u braku, strukture porodice, očevog viđenja sopstvene uloge u porodici i njegovog zadovoljstva očinstvom, vrste i stepena njegovog uključivanja u neposrednu negu deteta, očevih ličnih karakteristika, pola deteta.

Empirijskih podataka bilo je malo do 70-ih godina, kada je „otkriveno da su i očevi roditelji“. Promenjena su teorijska shvatanja o ulozi roditelja u dečijem razvoju, kao što je promenjeno i stvarna uloga oca u porodici, za tradicionalnu patrijarhalnu porodicu u industrijskom društvu, u kojoj je otac jedini ekonomski oslonac, zaposlen van kuće i samo se povremeno bavi decom, dok je majka zadužena za domaćinstvo i potpunu brigu o deci – moglo je važiti shvatanjem da otac nema značajnu ulogu u detetovom razvoju do treće godine („vaspitni matrijarhat“, „društvo bez oca“), kada počinje za dete predstavnika autoriteta, glavni faktor ograničavanja ponašanja, prenosilac društvenih, moralnih i kulturnih vrednosti, veza sa svetom van porodice.

Ključne riječi: Otac, vaspitanje i obrazovanje, porodica.

THE DEGREE OF INVOLVEMENT OF FATHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF CHILDREN

Abstract

The father's influence depends on: the position of the family and the woman in the society, the prevailing type of family given to the time and the environment, the model of parent marriage, the conformity of their marital relationships, and the understanding of the role of the partner in marriage, the family structure, the father's view of his own role in the family and his satisfaction with paternity, the type and degree of his involvement in the immediate care of the child, the father's personal characteristics, the half-child.

Empirical data were only a little over 70 years ago, when "parents were found to be fathers". Theoretical perceptions about the role of parents in child development have changed, as the father's family role in the family has changed, for the traditional patriarchal family in an

industrial society, where the father is the only economic support, employed outside the home and only occasionally deals with children, while the mother in charge of the household and the full care of children - could have been validated by the fact that the father does not play an important role in the child's development until the third year ("matriarchate maturity", "society without father"), when starting with the child of representatives of authority, a factor of limiting behavior, a transporter of social, moral and cultural values, a connection with a world outside the family.

Keywords: Father, upbringing and education, family.

RODITELJI KAO VASPITAČI ZNAČAJ EMOCIONANE ZRELOSTI RODITELJA

Poznavati osnovne zakonitosti psihičkog razvoja deteta kao i mentalne principe odgoja deteta je svakako veoma važno, ali nedovoljno da bi dete izraslo u psihički zdravu ličnost. Poznato je da su neki vrhunski pedagozi, koji su napisali i po nekoliko knjiga o odgoju dece i koji su se posebno bavili problemima vaspitno zapuštene dece, imali i sami vaspitno zapuštenu decu. Na drugoj strani imamo primere pojedinih nepismenih ljudi koji su uspeali da pravilno odgoje svoju decu (da im deca izrastu u psihički stabilne i zrele osobe). Ovde je presudnu ulogu imao faktor emocionalne zrelosti roditelja. F. Berjen (1944) je rekao: "Najbolji roditelji nisu oni koji znaju najviše o fizičkom, mentalnom i emocionalnom razvoju deteta, nego oni koji su i sami dobro prilagođene i integrisane ličnosti". Moramo doduše, dodati da znanje ipak olakšava pristup odgoju dece. (Jovanović B., 1998)

"Odnos roditelja prema deci treba da je srdačan pošto je dokazano da će deca više oponašati ponašanje roditelja ako postoji srdačan odnos roditelja prema njima nego ako ne postoji. Takođe lakše dolaziti do formiranja osećanja odgovornosti, a osim toga, lakše i češće se javiti osećanje krivice kod deteta ako pristupi suprotno zahtevima roditelja. Deca su takođe privrežnija roditeljima koji su srdačni prema njima. Dete je, osim toga, motivisano da stekne odobravanje roditelja a izbegne neodobravanje." (Jovanović B., 1998,; 88.)

Ako su roditelji uspostavili srdačan odnos s detetom, oni mogu koristiti i tzv. psihološko kažnjavanje, tj. povremeno manifestovati „kiselost” i mrzovoju kada dete napravi neki prestup, a što će izazvati osećanje krivice kod deteta. Kod deteta postoji intezivna potreba za podrškom i ljubavi pa „kiselost” roditelja i te kako ima efekta na njegovo negativno ponašanje.

Za pravilan razvoj deteta veoma je važan sklad između roditelja. Naskalad između roditelja dovodi do konflikta u samom detetu jer dete voli oba roditelja i želi da se roditelji međusobno vole. Deca iz porodica u kojima vladaju sukobi među roditeljima su obično ljubomorna, sebična, emocionalno nestabilna, strašljiva, svadljiva i pate od osećanja nesigurnosti. (Milić A., 1987)

Zbog toga neki stručnjaci smatraju da je bolje za decu da se roditelji između kojih postoji težak nesavladiv sukob razvedu, nego da žive zajedno samo zbog dece. Neka istraživanja pokazuju da je najvažniji uslov za srećan brak emocionalna stabilnost supružnika, a najvažniji faktor od koga zavisi ova stabilnost je srećan brak

njihovih roditelja. Posebno je važno da bude srećan brak roditelja sa muževljeve strane. (Milić A.,1987)

Majka kao vaspitač

“Postoje biološki, socijalni, ekonomski, običajni i drugi razlozi zbog kojih je žena uvek smatrana za “hraniteljicu” (grčki: thelia) i “tvorateljicu života” (hebrejski: Eve), odnosno prvog i često najvažnijeg vaspitača svoje dece. Međutim, sa njenom znato izmenjenom ulogom i emancipacijom u savremenom društvu započeli su sporovi oko karaktera ove uloge i mogućnosti da se ona zameni ili dopuni nekim drugi licem ili institucijom. “(Jovanović B., 1998, :89.)

Zahvaljujući rezultatima istraživanja Dž. Boulbija (Bowlby) i R. Spica (Spitz) odbačene su predrasude dominante između dva rata, kada je majkama sugeriran bezličan, sterilan i prenaplašeno higijenski odnos prema deci. Oni su ukazali na suštinsku potrebu da beba i malo dete dožive topao, intiman i kontinuiran odnos sa svojom majkom, u kome će oboje naći zadovoljstvo. Nezadovoljavanje ove potrebe dovodi do “materinske uskraćenosti” sa veoma štetnim posledicama. Ukazano je da materinska ljubav u detinjstvu važna za mentalno zdravlje isto kao vitamini i proteini za fizičko.

Odnos između majke i deteta uspostavlja se već pre rođenja i zavisi od toga koliko je dete željeno, prilagođavanja majke zahtevima svakog stadijuma trudnoće i odsustva izraženiye anksioznosti. Majka je aktivnija u svojo diadi sa detetom u toku prve godine njegovog života kada započinje sa vaspitnim uticajima. Tada je njen najvažniji zadatak da svoje postupke uskladi sa potrebama koje dete izražava raznim znacima (izrazima lica, glasovima, pokretima i dr.). Zahvaljujući spremnosti da se odazove i ponavlja ove znake (što predstavlja poseban oblik komunikacije), uspostavlja se harmoničan odnos u kome učesnici mogu da predvide ponašanje jedan drugom, što stvara osećanje bliskosti, razumevanja i sigurnosti za oboje. Rađa se i uzajamna privrženost koja jača ukoliko je ne naruši strah deteta da ne bude napušteno. On se javlja kada majka ne obraća dovoljno pažnje na dete ili ga predugo ostavlja samo.

Sa uzrastom sa odnos između majke i deteta postepeno menja, ali ostaje prislan i značajan za detinji razvoj ukoliko demokratičan i omogućava mu da izrazi svoje potrebe, oseća se kao ličnost, ima inicijativu i svi više bude partner odraslima u kući. Sasvim suprotan ishod ima suviše restriktivno ili nezainteresovano permisivno držanje prema detetu, kao i nespremnost roditelja da ga oslobađaju od svog tutorstva. Odnos majke prema detetu zavisi od niza faktora kao što su broj dece u porodici, redosled i vremenski razmak između njihovog rođenja, pol i druge karakteristike samog deteta itd. Uspešnost njenih vaspitnih uticaja je uslovljena podrškom koju ima od ostalih članova porodice, iskustvom, zdravstvenim stanjem, starošću i dr.

“Polazeći od odnosa koji uspostavi sa majkom, kao i najužim članovima porodice, dete će graditi sve ostale odnose prema drugim ljudima, prema životu, kao i samome sebi. I pored toga što je u ovom pogledu biološku majku moguće zameniti nekom drugom osobom, deca koja nisu imala prilike da u prelomnim periodima razvoja osete materinsku ljubav nose trajne posledice na svojoj ličnosti, imaju problema u socijalnoj adaptaciji, izboru bračnog druga, odnosu prema sopstvenoj deci

i dr. Otuda majka ostaje ne samo "stub porodice" već i uslov valjanog porodičnog vaspitanja kojim se obezbeđuje pravilan psiho-socijalni razvoj i sazrevanje ličnosti, prebrođivanje razvojnih kriza i uspešno uključivanje deteta u širu društvenu zajednicu." (Milić A.,1987, :166.)

Otac kao faktor vaspitanja

Vaspitni uticaj oca zavisi od: položaja porodice i žene u društvu, preovlađujućeg tipa porodice datom vremenu i sredini, modelu braka roditelja, usklađenosti njihovih bračnih odnosa i shvatanja o ulozi partnera u braku, strukture porodice, očevog viđenja sopstvene uloge u porodici i njegovog zadovoljstva očinstvom, vrste i stepena njegovog uključivanja u neposrednu negu deteta, očevih ličnih karakteristika, pola deteta.

Empirijskih podataka bilo je malo do 70-ih godina, kada je „otkriveno da su i očevi roditelji“. Promenjena su teorijska shvatanja o ulozi roditelja u dečijem razvoju, kao što je promenjeno i stvarna uloga oca u porodici, za tradicionalnu patrijarhalnu porodicu u industrijskom društvu, u kojoj je otac jedini ekonomski oslonac, zaposlen van kuće i samo se povremeno bavi decom, dok je majka zadužena za domaćinstvo i potpunu brigu o deci – moglo je važiti shvatanjem da otac nema značajnu ulogu u detetovom razvoju do treće godine („vaspitni matrijarhat“, „društvo bez oca“), kada počinje za dete predstavnika autoriteta, glavni faktor ograničavanja ponašanja, prenosilac društvenih, moralnih i kulturnih vrednosti, veza sa svetom van porodice.

U savremenom, „partneskom“ modelu braka gde su oba supružnika zapošljena van kuće, podrazumeva se njihova zajednička odgovornost za podizanje dece; otac uključen u neposredne aktivnosti sa decom najranijeg uzrasta (svakodnevna nega i čuvanje, igra, razgovor, druženje).(Milić A.,1987)

Prema novim proučavanjima, uticaj oca može biti veoma značajan još u ranom detinjstvu, dete može biti emotivno više vezano za njega nego za majku, a rano odvajanje od oca može biti isto tako nepovoljno kao i odvajanje od majke. Smatra se da su emotivna veza oca i deteta formira još u prvim danima po rođenju (u nekim zemljama omogućen je u porodilištima rani kontakt oca i deteta, što može ne samo na neposredan već i na posredan način uticati na formiranje njihove emotivne veze, mada nije dokazano postojanje „kritičnog perioda“ za tu vezu. Još uvek se ne može određenije govoriti o specifičnostima vaspitnog uticaja oca; govori se o njegovom opštem pozitivnom značaju za detetov saznajni, društveno-moralni i emotivni razvoj. Prema nekim istraživanjima otac ima značajnu ulogu za razvoj (kod dečaka) otpora prema kršenju moralnih standarda i samokontrole. O ulozi oca u moralnom razvoju postoje dve vrste shvatanja: paronovsko – otac unosi u porodici najšire društvene norme; frojdovsko – identifikacijom sa ocem dečak usvaja moralne standarde društva.

“Prema tradicionalnim teorijama identifikacije, otac je glavni model za dečake u razvoju ponašanja tipičnog za pol, a majka devojčice. Međutim, prema savremenim shvatanjima on je značajan kao lični uzor u identifikaciji za ćerke. O vaspitnom uticaju oca zaključuje se na osnovu podataka o posledicama njegovog odsustva: deca koja rastu bez oca češće imaju problema u shvatanju polne uloge, niže skorove na merilima intelektualnog i moralnog razvoja, lošiji školski uspeh, agresivna su i sklonija prestupništvu. (Milić A.,1987)

Ove posledice su izraženije kod dečaka nego kod devojčica, zavisi od tipa očevog odsustva (napuštanje porodice, razvod, smrt), i detetovog uzrasta kada je odsustvo nastalo; one mogu biti ublažene prisustvom očuha (zavisno od veze očuh – dete) kao i načinu majčine nege.

METODOLOGIJA RADA

PREDMET ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja ovog empirijskog istraživanja je uloga oca u vaspitno-obrazovnom procesu, pa se planiralo doći do saznanja o stepenu uključenosti oca u odgoju dece, o posledicama kod uključenosti i ne uključenosti očeva od strane majki.

Cilj teorijske analize

Cilj istraživanja se temelji na tome da se istraže, ustanove, analiziraju i interpretiraju podaci o tome da li učenici odnosno očevi dovoljno uključeni i da li pridaju dovoljan značaj potrebama za učešće u odgoju svoje dece.

Zadaci teorijske analize

Na osnovu postavljenog cilja, proizlaze osnovni zadaci rada:

- Ispitati i utvrditi da li je na zadovoljavajućem nivou učešće očeva u vaspitno obrazovnom procesu dece

- Ispitati i utvrditi da li je percepciju očeva dovoljno razvijena o njihovoj ulozi u vaspitanju.

Hipoteze istraživanja

Glavna hipoteza istraživanja

Uloga oca je veoma značajna i podjednako važna kao i uloga majke u vaspitno-obrazovnom procesu dece

Podhipoteza istraživanja

Deca su samouverinija i sigurnija u sebe, kad su očevi uključeni u njihovom vaspitno-obrazovnom putu.

Metode istraživanja

Metode koje su korištene u ovom istraživanju su slijedeće:

- Metoda teorijske analize

- Servej metoda kao metoda koja se temelji na ispitivanju stavova

- Metoda ispitivanja

- Analitičko – deskriptivna metoda kao metoda istraživanja, analiziranja i opisivanja

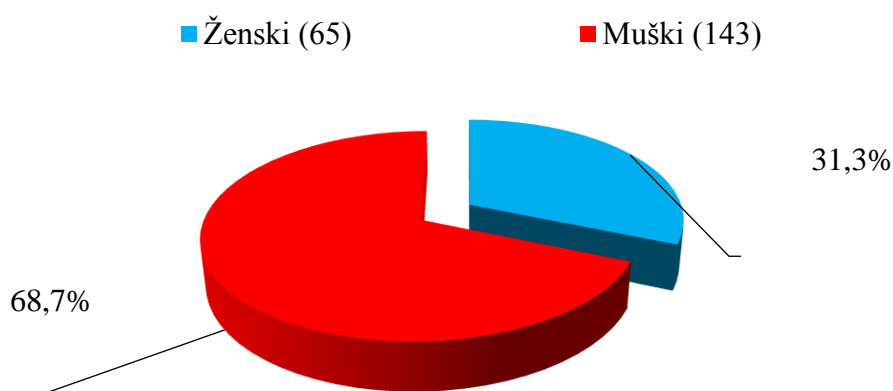
REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Na izdvojenu varijablu slobodno vreme provodim sa decom kroz usmerene vaspitno obrazovne aktivnosti "Uloga oca u odgojno obrazovnom procesu dece na području sjevernog dijela Sandžaka" istraživali su se stavovi roditelja s obzirom na pol, uzrast i na mesto boravka.

Uzorak istraživanja je obuhvatio 208 ispitanika, roditelja sa područja Severnog dela Sandžaka (Novi Pazar – 58, Sjenica – 77 i Tutin – 73), obrada podataka se vršila SPSS programskim paketom.

Tabela 1. Slobodno vreme provodim sa decom kroz usmerene vaspitno obrazovne aktivnosti *s obzirom na pol*

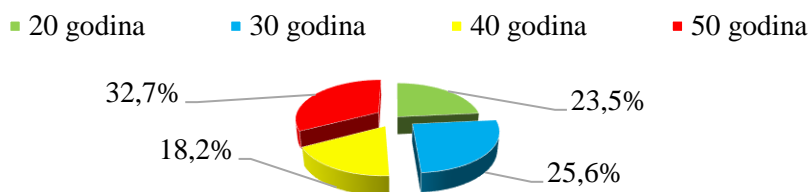
Parametri	Pol	N	M	SD	Razl. M	F	Znač.	t-vrijed.	Znač.
Samoaktualizacija	Ž	65	4,52	,503	-,24	23,93	,000	-3,325	,001
	M	143	4,76	,427					

Grafikon 1. Slobodno vreme provodim sa decom kroz usmerene vaspitno obrazovne aktivnosti *s obzirom na pol*

Kada je zainteresovanost očeva za učešće u vaspitanje svoje dece $t = -3,325$ i njegova značajnost $\text{Sig.} = 0,001$ ukazuju da postoji statistički značajna razlika u stavovima između ispitanika. Aritmetička sredina nam pokazuje da učenici ženskog pola imaju pozitivnija mišljenja u odnosu na ispitanike muškog pola. Vrijednost standardne devijacije (SD) pokazuje da je odstupanje od aritmetičke sredine (M) veće kod ispitanika muškog pola.

Tabela 2. Struktura ispitanika (roditelja) s obzirom starosnu dob

Parametar	N	df	F	Sig.
Samoaktualizacija	208	3	12.138	0.000

Grafikon 2. Struktura ispitanika (roditelja) s obzirom starosnu dob

Dio istraživanja koji se odnosio uključenošću očeva u svakodnevne aktivnosti dece s obzirom na uzrast i mesto vrednosti F-testa i njegova značajnost (Sig.) pokazuje da postoji statistički značajna razlika između ispitanika.

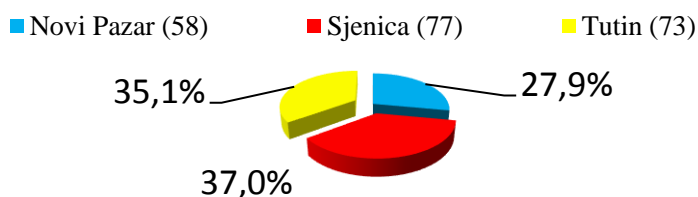
Tabela 3. Uključenost očeva u svakodnevne aktivnosti dece i mogućnost za samoaktualizaciju (potrebu za postignućem) s obzirom na starosnu dob

Starosna dob		MD	SE	SIG.
20 GOD	20	-.463	,085	,000
	30	-,369	,093	,000
	40	-,412	,081	,000
30	20	,463*	,085	,000
	30	,093	,092	,310
	40	,051	,079	,521
40	20	,369*	,093	,000
	30	-,093	,092	,310
	40	-,043	,087	,626
50	20	,412*	,081	,000
	30	-,051	,079	,521
	40	,043	,087	,626

Rezultati nam pokazuju da postoji statistički značajna razlika između 20 tih i 30 tih, 20 i 40, te između 20 i 50 godina. Dakle, stavovi roditelja 20 tih godina statistički se razlikuju od stavova starijih roditelja. Razlike između 30, 40 i 50 razreda srednje škole nisu statistički značajne. Te konačno, uključenošću očeva u svakodnevne aktivnosti dece s obzirom na mesto nam pokazuje (F-test i značajnost Sg) da postoji statistički značajna razlika između ispitanika .

Tabela 4. Aktivnosti u slobodnom vremenu doživljam prije svega kao potrebu za postignućem (samoaktualizaciju) – upoređivanje značajnosti s obzirom na mjesto

Mesto	MD	SE	SIG.
Novi Pazar	-,071	,076	,352
Sjenica	-,379*	,077	,000
Tutin			
Sjenica	,071	,076	,352
Novi Pazar	-,308*	,071	,000
Tutin			
Tutin	,379*	,077	,000
Novi Pazar	,308*	,071	,000
Sjenica			

Grafikon 3. Struktura ispitanika (roditelja) s obzirom na mesto boravka

Upoređivanjem značajnosti, s obzirom na mesto a kada je u pitanju uključenost očeva u svakodnevne aktivnosti dece, vidimo da postoje statistički značajne razlike između Nov Dakle, ispitanici koji žive u Tutinu statistički se razlikuju u stavovima o uključenost očeva u svakodnevne aktivnosti dece od ispitanika u Novom Pazaru i Sjenici. Razlike između ispitanika koji žive u Novom Pazaru i Sjenici nisu statistički značajne.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Možemo izvesti sledeće zaljučke, porodica je prva grupa u kojoj se dete socijalizuje. Od porodice i porodične atmosfere zavisi zapravo i vaspitanje deteta, i njegovo odrastanje u zdravu i celovitu ličnost. Bez obzira da li je u porodici jedno dete, ili više dece, da li je dete ometeno u razvoju, dete je dete, i uloga porodice jeste da to dete podstiče, podržava ... a ne da ga sputava.

Pedagoško obrazovanje roditelj ima veoma važnu ulogu. Naime, ako su roditelji pedagoški obrazovani, svakako će na najbolji mogući način vaspitati svoje dete. Isto

tako , ukoliko je dete sa nekim teškoćama u razvoju, pedagoški odgojeni roditelji, će znati kako da se na najbolji način postave prema tom detetu kako bi mu omogućili normalan život koliko je to za to dete moguće. Obrazovanje roditelja je drugi važan faktor porodičnog vaspitanja. Obrazovani roditelji će se mnogo bolje postaviti prema deci od onih roditelja koji nisu obrazovani. Obrazovani roditelji će pokušavati da utiču na svih pet komponenti kod vaspitanje svoje dece. Intenzivno će posmatrati emocionalni, fizički i psihički razvoj svoje dece. Obezbediće detetu zdravu i toplu porodičnu atmosferu, razvijati kod njega osećanja poput empatije, i pripremati ga za nove izazove koji mu slede. Pomoći će detetu da se adaptira u vrtiću, jer pedagoški obrazovani roditelji znaju koliko je bitno da dete bude u grupi sa drugom decom. Znaju da je pored porodice ta socijalizacija u vrtićima ključna za dobar razvoj i vaspitanje svog deteta.

Prema novim proučavanjima, uticaj oca može biti veoma značajan još u ranom detinjstvu, dete može biti emotivno više vezano za njega nego za majku, a rano odvajanje od oca može biti isto tako nepovoljno kao i odvajanje od majke. Smatra se da su emotivna veza oca i deteta formira još u prvim danima po rođenju (u nekim zemljama omogućen je u porodilištima rani kontakt oca i deteta, što može ne samo na neposredan već i na posredan način uticati na formiranje njihove emotivne veze, mada nije dokazano postojanje „kritičnog perioda” za tu vezu. Još uvek se ne može određenije govoriti o specifičnostima vaspitnog uticaja oca; govori se o njegovom opštem pozitivnom značaju za detetov sazajni, društveno-moralni i emotivni razvoj. Prema nekim istraživanjima otac ima značajnu ulogu za razvoj (kod dečaka) otpora prema kršenju moralnih standarda i samokontrole. O ulozi oca u moralnom razvoju postoje dve vrste shvatanja: paronovsko – otac unosi u porodici najšire društvene norme; frojdovsko – identifikacijom sa ocem dečak usvaja moralne standarde društva.

PRILOG

ANKETNI UPITNIK I SKALA PROCJENE

Stepen uključenosti očeva u vaspitno-obrazovnom procesu dece na području

Sjevernog Sandžaka

Dragi ispitanici,

Ovo istraživanje se provodi na području Sjevernog Sandžaka .Svi podaci će biti obrađivani za sve sudionike istraživanja i tvoji lični podaci neće biti otkriveni.

Prije nego što kreneš sa ispunjavanjem ankete, u nastavku možeš naći definiciju slobodnog vremena.

I Opšti podaci (Zaokruži)

Pol :	a) muški	b) ženski		
Uzrast :	a) 20 god	b)30 god	c) 40 god	d) 50 god
Mesto boravka:	a) Novi	b) Sjenica	c) Tutin	d) drugo

	Pazar			
--	-------	--	--	--

II Skala stavova

1. Koliko prosečno imaš slobodnog vremena koje provodiš sa svojom decom? (zaokruži)

- a) uopšte nemam slobodnog vremena
- b) do 1 sat na dan
- c) 2 do 3 sata dnevno
- d) preko 3 sata dnevno

2. U kojoj meri si zadovoljan/a sprovođenjem slobodnog vremena i uključivanjem u vaspitno obrazovni proces dece? (zaokruži svoj stav)

- a) u potpunosti sam nezadovoljan/a
- b) nezadovoljan/a sam
- c) niti sam zadovoljan/a niti sam nezadovoljan/a
- d) zadovoljan/a sam
- e) u potpunosti sam zadovoljan/a

3. Jesi li član/ica neke organizacije koja okuplja mlade očeve? (zaokruži)

- a) DA
- b) NE

4. Ako je odgovor iz 3. zadatka DA koji je tvoj najvažniji povod za pristupanje organizaciji koja okuplja mlade roditelje? (zaokruži i/ili dopiši, moguće više odgovora)

- a) višak slobodnog vremena
- b) ostvarivanje vlastitih ineteresa/razvoja novih vještina
- c) želja za upoznavanjem novih ljudi
- d) nagovor prijatelja
- e) želja da mogu nešto promijeniti
- f) drugo (navesti) _____

5. Ako je odgovor iz 3. zadatka NE odgovori zašto nisi član neke organizacije koja okuplja mlade roditelje? (zaokruži jedan odgovor ili dopiši)

- a) ne zanima me članstvo u organizaciji koja okuplja mlade roditelje
- b) nemam dovoljno vremena da bih bio član/ica organizacije koja okuplja mlade roditelje
- c) u mojoj lokalnoj zajednici ne postoji takva organizacija koja okuplja mlade roditelje očeve prvenstveno
- d) ne sviđa mi se osoba koja vodi aktivnosti u organizaciji koja okuplja mlade roditelje
- e) drugo (navesti) _____

6. Koliko si zadovoljan/a ponudom aktivnosti za roditelje sa svojom decom vremena u mestu u kojem živiš?

- a) u potpunosti sam nezadovoljan/a
- b) nezadovoljan/a sam
- c) niti sam zadovoljan/a niti sam nezadovoljan/a
- d) zadovoljan/a sam

e) u potpunosti sam zadovoljan/a

7. Na koji se način najčešće informišeš o svojim mogućnostima za uključivanje u vaspitno obrazovni proces deteta

- putem interneta
- putem medija
- preko poznanika i prijatelja roditelja
- obraćanjem nadležnim institucijama
- kroz saradnju s organizacijom za mlade roditelje
- drugo (navesti) _____

8. Bi li želio/la imati na raspolaganju mesto gdje bi se mogao/la savjetovati u vezi sa

različitim pitanjima vezanima za uključivanje roditelja u vaspitno obrazovne aktivnosti? (zaokruži)

- a) da b) ne

9. Prema tvom mišljenju, s kojim problemima se mladi roditelji u tvojoj lokalnoj zajednici najčešće susreću? (zaokruži maksimalno pet problema)

- a) fizičko nasilje među mladima
- b) nedostatak tolerancije prema manjinskim društvenim skupinama (vjerske, nacionalne, osobe s invaliditetom, starije osobe i dr.)
- c) nezaposlenost mladih
- d) ovisnost mladih o drogama, alkoholu i duhanu
- e) nekvalitetno i nedostupno obrazovanje
- f) niska politička participacija mladih
- g) nedovoljna briga društva i države za mlade
- h) nizak životni standard
- i) nedostatak interesa za društvena zbivanja
- j) okupiranost zabavom i potrošnjom
- k) nedostatak životne perspektive
- l) problem stanovanja
- m) nepostojanje mjesta za izlaske i druženja
- n) neki drugi (navesti) _____

10. Želiš li još nešto reći, a nismo te pitali?

Hvala na

saradnji!

BIBLIOGRAFIJA

1. Vilotijević, N. (2002) Porodična pedagogija. Beograd: Učiteljski fakultet. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača
2. Vukov, M. i sar. (1994) Putevi i stranputice porodice. Beograd: Kultura
3. Vilotijević N., Porodična pedagogija, Beograd, 1999. god.
4. Grandić, R. (2006) Prilozi porodičnoj pedagogiji. Novi Sad: Savez pedagoških dr
5. Đorđević D., Velike brige mali saveti, Gornji Milanovac, 1975.
6. Đorđević D., Pedagoška psihologija, Gornji Milanovac, 1980.
7. Golubović, Z., „Porodica kao ljudska zajednica“, Zagreb, 1981. god.
8. Ekerman, N. (1987) Psihodinamika porodičnog života. Podgorica: Pobjeda
9. Stanojlović, B. (1994) Porodica i vaspitanje dece. Beograd: Naučna knjiga
10. Prodanović, Lj. (1990) Sadržaji, oblici i metode saradnje vaspitno-obrazovnih organizacija i porodice, Pedagoška stvarnost, 1-2, Novi Sad
11. Rosić, V., Zloković, J. (2002) Prilozi obiteljskoj pedagogiji. Rijeka: Graftrade
12. Obitelj - škola - društvo (zbornik radova) (1999) Zagreb: HPKZ
13. Pjurkowska-Petrović, K. (1990) Dete u nepotpunoj porodici. Beograd: Prosveta
14. Koković, D. Tripković, M. Mitrović, M., Sociologija, Novi Sad
15. Stojaković, M., Čovek i društvo, Vranje, 2005. god.
16. Matić, V., „Sociologija“, Beograd, 2005. god.
17. Milić, A., „Rađanje moderne porodice“, Beograd, 1988. god.
18. Mladenović, M., „Uvod u sociologiju porodice“, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 1969. god.
19. Petković, V., „Sociologija“, Visoka Poslovna Škola, Čačak, 2008. god.
20. Jovanović B., (1998), Porodično vaspitanje, Jagodina
21. Malić J., Mužić V., Pedagogija, Zagreb, 1986.
22. Mandić P., Saradnja porodice i škole, Sarajevo, 1980.
23. Košiček M., I vaše dete je ličnost, Zagreb, 1968.
24. Krneta LJ., Pedagogija, Beograd, 1979.

RESUME

We can report the following conclusions, the family is the first group in which the child socializes. The upbringing of the child, and his growing into a healthy and complete personality, actually depends on the family and the family atmosphere. Regardless of whether there is one child in the family, or shouting at children, whether the child is developmentally disabled, the child is a child, and the role of the family is to encourage, support and not to hinder that child.

Pedagogical education, the parent has a very important role. Namely, if the parents are pedagogically educated, they will certainly raise their child in the best possible way. Also, if a child with some developmental difficulties, pedagogically educated parents, will know how to best treat that child in order to enable him to live a normal life as much as possible for that child. Parental education is another important factor in family upbringing. . Educated parents will treat their children much better than those parents who are not educated. Educated parents will try to influence all five components in the upbringing of their children. They will intensively observe the

emotional, physical and mental development of their children. It will provide the child with a healthy and warm family atmosphere, develop feelings such as empathy, and prepare him for the new challenges that follow. It will help the child to adapt in kindergarten, because pedagogically educated parents know how important it is for a child to be in a group with other children. They know that in addition to the family, that socialization in kindergartens is key to the good development and upbringing of their child.

According to new research, the influence of the father can be very significant in early childhood, the child can be more emotionally attached to him than to the mother, and early separation from the father can be just as unfavorable as separation from the mother. It is believed that the emotional bond between father and child is formed in the first days after birth (in some countries, early contact between father and child is allowed in maternity hospitals, which can not only directly but also indirectly affect the formation of their emotional bond, although not The existence of a "critical period" for this relationship has been proven. The specifics of the father's educational influence cannot yet be said more specifically; his general positive significance for the child's cognitive, socio-moral and emotional development is discussed. There are two types of understanding of the role of the father in moral development: paronovsko - the father introduces the broadest social norms in the family, Freudian - identification with the father, the boy adopts the moral standards of society.

ZNAČAJ MOLITVE U PSIHOTERAPIJI

Ferid Orahovac

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

forahovac7@gmail.com

Apstrakt

Temu o značaju molitve u psihoterapiji sam odabrao iz više razloga. Prvi razlog je taj, što je jedna od aktuelnih tema današnjice, kada se govori prije svega o liječenju psihičkih oboljenja, gdje su nerazdvojne religija i psihoterapija. Pošto sam diplomirani teolog, molitva mi je veoma bliska kao obred i njen značaj sam uočio od religijskih predavanja i empirijskog aspekta, a kako eligijske elemente upotrebljavam u liječenju ljudi koji pate od raznih psihosomatskih oboljenja i životnih teškoća, iz tog razloga sam se još više zainteresovao da iz jednog specifičnog naučnog aspekta pridem i proniknem u njen značaj u psihoterapijskom procesu. Religija je jedan veoma značajan aspekt u ljudskom životu. Zapravo, kod mnogih je osnovna ideja vodilja i mjerilo za formiranje svog sistema vrijednosti u životu i životnoj filozofiji. Na osnovu teorijske analize raznih sadržaja (knjiga, brošura, enciklopedija, djela) pronašao sam podatke da su naučnici našli izvjesnu vezu između nauke i molitve. Ta veza se u tim radovima uglavnom ogleda u značaju molitve u psihoterapijskom procesu i pomaganju ljudima koji imaju određene životne teškoće i psihičke probleme. U objašnjenju ovog problema i njegovom značaju, u radu sam koristio kako vjersku tako i naučnu literaturu u kojoj se obrađuje molitva, kao dio religijskog obreda. Očekujem da će ovaj rad u izvjesnoj mjeri osvijetliti prirodu same molitve kao religijskog obreda i relacije između molitve kao specifičnog instrumenta i psihoterapijskih tehnika u procesu psihoterapije. Molitvi kao fenomenu (specifičnosti) i njenom značaju u psihoterapiji, pristupio sam sa više aspekata, kako sa religijskog tako i sa naučnog aspekta. U objašnjenju ovog fenomena navešću dokaze da se molitva na svojstven način koristi u svrhu liječenja tj. traženja pomoći od Boga za otklanjanju nevolje, i u hrišćanstvu i u islamu. Sljedbenici hrišćanstva na način kako ona stoji objašnjenja kod hrišćana, a sljedbenici islama na način kako je islamom propisana.

Ključne reči: religija, molitva, psihoterapija, nauka.

IMPORTANCE OF PRAYER IN PSYCHOTERAPY

Abstract

I have decided to write about the importance of prayer in psychotherapy from many reasons. The first reason is because prayer is today a dominant topic, especially when we talk about the treatment of psychical diseases, where religion and psychotherapy are inseparable. Since I am a theolog, prayer as a religious ritual is very common to me, and I've noticed it's importance from various religious lectures and from empirical aspect also and, since I use elements of religion to treat people who suffer from various psychosomatic diseases and life difficulties, I was therefore even more interested to approach from a specific scientific aspect and fathom its

significance in the psychotherapeutic process. Religion is an aspect of a very big importance in humans lives. Actually, for most of people, it is one of the main ideas and a criterion for the establishment of their system of values. Analysing various content (like: books, brochures, encyclopedias, writings), I have found information that scientists have found a certain relationship between science and prayer. This relationship, in these contents is mainly reflected to the importance of prayer in the process of psychotherapy and helping people who have life difficulties and psychological problems. In explaining of this problem, I have used in this work both, scientific and religious literature, in which prayer is treated as a part of religious ritual. I expect that to a certain extent, this work will enlight the nature of the prayer as a religious ritual, but also the relationship between prayer as a specific instrument and psychotherapy techniques, in the process of psychotherapy. I have approached to prayer as a phenomenon and its importance in psychotherapy, from religious and scientific aspect as well. In explaining of this phenomenon, I will bring up the evidence that prayer is uniquely used in treatment, or better said in seeking help of God for solving various difficulties, by the followers of Christianity and by the ones of Islam as well. The followers of Christianity in the way it is explained to christians, and followers of Islam in the way it is prescribed by Islam.

Keywords: religion, prayer, psychotherapy, science.

UVOD

Govoreći o značaju molitve u psihoterapiji, čovjek treba da se rukovodi visokim stepenom moralnosti, disciplinovanosti, obazrivosti i odgovornosti. Zbog čega kažem ovo? Svaki čovjek koji se bude dao na istraživanje molitve kao jednog religioznog obreda naići će na jednu heterogenu masu podataka, toliko obimnu, sadržajnu a i komplikovanu, da će jednostavno poželjeti da ide dalje i dalje u dublje analize. Poznato nam je da je religija nastala i pojavila se samom pojavom čovjeka na zemlji, a ni dan danas njen značaj ne jenjava. Čak možemo reći da se u savremenom dobu pitanje religije, a sa njom i molitve aktuelizuje i dobija na težini. Za to postoji više razloga. Navešćemo samo neke. Na primjer, u poslednjih nekoliko decenija sistem vrijednosti je u dramatičnoj tranziciji, ljudi se otuđuju jedan od drugog i sve se više okreću religiji. Drugo, u okviru tranzicije mnogih država dolazi do uspostavljanja demokratije na svim područjima. Uz taj proces, otvara se prostor za intenzivnije djelovanje religije, iako je religija bila i ostala u svijesti ljudi pomažući im da shvate i riješe mnoge životne teškoće i dileme. Iako postoje mnoge teorije koje govore za i protiv religije, vjere i Boga kritična razmatranja ovog problema otvorili su mnoga pitanja i ideje u cjelokupnom pristupu religiji i njenim pratećim tj. sadržajnim fenomenima. Osim traženja odgovora na osnovno pitanje da li Bog postoji ili ne, ljudi postavljaju i neka dublja filozofska i psihološka pitanja? Osim toga, mnogi veliki naučnici i ne postavljaju pitanja o postojanju Boga već vjeruju da On postoji. Takođe, savremena medicina nije u stanju da odgovori na mnoge zagonetke bolesti i životne teškoće, pa se zbog toga ljudi u savremenom svijetu javno okreću vjeri koristeći i njen najznačajniji segment, zapravo njen fenomen tj. molitvu.

Odgovora na ovakva pitanja ima u raznolikom i ogromnom broju, a ja želim naglasiti da pripadam onoj grupi koja je uvjerena da Bog postoji, zastupajući program uvjerenja da je On Jedan Jedini, Stvaraoc svega postojećeg, a kroz rad sam pokušao dati i odgovore na to, zbog čega imam ovo mišljenje i vjerovanje, naravno kroz naučne

elemente, kroz istinite događaje kako mog (s obzirom na to da sam diplomirani teolog islamskih nauka, a i bavim se liječenjem Kur'anom), tako i iskustva velikih naučnika iz oblasti psihologije, medicine, i ostalih nauka. Velike religije koje spominjemo u ovom radu, hrišćanstvo i islam, pridaju molitvi veliki značaj u rješavanju psihičkih poteskoća, a svaka religija, ponavljamo, ima neke svoje elemente različitosti, s tim što su srž i cilj molitve u suštini iste, i u hrišćanstvu i u islamu. Osim toga, molitva se u posljednje vrijeme spominje i u zvaničnoj nauci kao forma specifične komunikacije između psihoterapije, medicine i fizike. „Molitva je, stoga, neophodna u našem spasenju, a što je više nego do sada važno uspostaviti kao novi oblik ekološke svijesti (ekologija duše) i odnošenja čovjekovog prema svijetu, živom i neživom, kao i prema samome sebi.“ (<https://www.rastko.rs/>). Takođe, fenomen svijesti još uvek je otvoreno pitanje. Iako joj se prilazilo sa raznih strana ona do kraja nije objašnjena. Zanimljivi su nalazi dobijeni na području kvantne fizike. Tako na primjer poznati naučnik Dejan Raković za molitvu kaže „da u suštini mijenja stanje kolektivne svijesti. Ona može da promijeni i mijenja evoluciju u prostoru i vremenu čak i kvantno-holografskog univerzuma kao izolovane cjeline. Molitva unošenjem novih graničnih uslova mijenja ono što je prethodno bilo određeno postojećim opterećenjima kolektivne svijesti. Molitva unosi suštinski element slobode. Izvan molitve mi nemamo slobodu ni mogućnost da mijenjamo evoluciju kolektivne svijesti kao cjeline, pa indirektno ni naših individualnih svijesti, jer smo dio te cjeline.“ (<http://kpv.rs/?p=1752>)

Molitva ima veliki značaj u psihoterapiji u prevenciji (na svim nivoima) psihičkih oboljenja, životnih teškoća a posebno kod bolesnika u terminalnom stadijumu. Svaka molitva ima svoje specifičnosti u zavisnosti od vjeroispovjesti.

Drevni ljekari, još iz doba Hipokrata, kao uzrok nastanka raznih oboljenja kod čovjeka, smatrali su spoljašnje faktore poput infekcija, neuravnotežene ishrane, promjene temperature i sl., ali isto tako među uzroke nastanka oboljenja su isticali i unutrašnje stanje čovjeka kao što su: očaj, dugotrajna prisutnost straha, mržnje i sl., svjesno ili čak nesvjesno, drugim riječima, stanje unutrašnjeg duha. Upravo iz ovih razloga sam odlučio da u okvirima standarda i prirode ovog rada, objasnim značaj molitve u psihoterapijskom procesu.

ISTRAŽIVANJA O MOLITVI

Do danas su izvršena mnoga istraživanja o fenomenu molitve i njenom uticaju na zdravlje ljudi. Ovim problemom se bavio još davne 872. godine, poznati psiholog Frensis Golton. Po njemu, čim je molitva univerzalna i izvođena od strane tolikog broja ljudi, mora biti i djelotvorna.

Istraživanjem molitve bavili su se mnogi sa područja psihologije. Poznate su studije psihologa Broda iz San Antonija u Teksasu, zatim poznatog psihijatra Danijela Benoa i sl.

Doktor Endrju Njuberg, iz bolnice Tomas Džeferson u Filadelfiji, već 20 godina proučava efekat molitve na mozak svojih pacijenata i navodi da molitva ima veoma jaku iscjeliteljsku moć, objašnjavajući mozak osobe koja se moli, sa znatno većim brojem moždanih aktivnosti, u odnosu na mozak osobe koja se nalazi u stanju

mirovanja, naglašavajući da je to veoma bitno, iz razloga što je mozak najbitniji organ u tijelu koji kontrolira rad srca, krvni pritisak, disanje, pa se na objašnjeni način, efekti koji su prikazani da molitva ima na mozak, mogu prenijeti u cijelom tijelu... (<http://www.bebamur.com/blog/snaga-molitve>)

Pažnju su molitvi poklanjali i razni drugi istraživači od kojih i oni sa univerziteta Redlands u Kaliforniji, 1951. godine. Rezultati ovog istraživanja su prikazani i u knjizi pod nazivom Molitva može promijeniti vaš život, a čiji su autori Vilijam Parker i Elein Džoins. (W. Parker and E. Johns, Prayer Can Change Your Life (Prentice Hall, New York, 1957).

Dalje, kao jedna od interesantnih studija vezana za molitvu, koju Snažana Milenković, u svom radu „Molitva između nauke i religije“, navodi jeste i istraživanje kardiologa Radolfa Birda (R. Byrd, 1988). Rezultati ovog eksperimenta su bili veoma pozitivni, u korist molitve.

Zatim su se naravno kroz istoriju vršila još mnoga istraživanja, a ista se i dan danas vrše, čak možemo reći sa još većim davanjem značaja molitvi i religiji, o čemu smo već u radu napomenuli. Možemo reći na osnovu istraživanja prirode relacija između religije i molitve kao instrumenata u tretiranju psihosomatskih oboljenja, da će ta veza s vremenom biti mnogo intezivnija nego danas.

Nedavno su ruski naučnici sa Petersburškog univerziteta materijalno dokazali da su čudesna izliječenja povezana s duhovnošću istinita, te su otkrili mnoge tjelesne i duševne promjene koje čovek može da doživi u trenutku molitve ili vjerskog obreda. Naučnici su dokazali da vjernik udubljen u molitvu potpuno isključuje moždanu koru, a to označava potpunu sigurnost i odsustvo stresa.

„Molitva je snažan lijek te, ne samo da reguliše sve procese u ljudskom organizmu, nego i obnavlja uništenu strukturu svijesti“, tvrdi Valeri Slezin, direktor Laboratorije za neuropsihofiziologiju na Institutu za istraživanje i razvoj psihoneurologije u St Petersburgu. (<https://beograd.in/naucnici-tvrde-obracajte-se-bogu-svaki-dan-jer-su-cudesna-izlečenja-povezana-s-duhovnoscu-istinita/>)

Dobitnik Nobelove nagrade, prof.dr. medicine, Aleksis Karel, molitvu naziva najmoćnijim oblikom energije, koja ima snagu ravnj snazi sile teže. U jednoj svojoj studiji navodi: „Možda je molitva najveća snaga koja proizvodi aktivnost do danas poznata. Budući da sam ljekar, vidio sam mnoge bolesnike kojima nijesu pomogli propisani lijekovi u liječenju, pa pošto je medicina zbog svoje nemoći digla ruke, došla je molitva i otklonila uzroke njihovih bolesti.“ (El – Kardavi, 2001)

Veliki broj islamskih znanstvenika, ljekara, praktično su se uvjerali da je Kur'an svrsishodan lijek za eliminisanje raznih oboljenja kod čovjeka. S tim u vezi, naučni institut islamskih ljekara i liječnika Kur'anom u pokrajini Florida u Americi, pokrenuo je postupak za ispitivanje djelotvornosti Kur'ana na oboljele osobe, kojom je prilikom eksperiment urodio plodom kod nevjerovatnih 97 odsto eksperimentisanih bolesnika. Posebna se efikasnost tom prilikom ustanovila u povećanju koncentracije i smirenosti usljed napada i napetosti nervnog sistema. Sve ovo nije pretpostavka, već naučna potvrda naučnika iz kruga ove ispitivačke ekipe uslijed liječenja Kur'anom. Božijom voljom, učenjem Kur'ana, kažu ovi istraživači, došlo je do izliječenja određenih bolesti, kojima konvencionalnom medicinom ljekari nijesu bili u stanju pomoći, poput padavice, neplodnosti kod žena, leukemije itd. (Orahovac F., 2008)

U toku 24 sata, musliman obavi pet namaza, što znači najmanje 17 rekata, a što sadrži 119 poza. Uz to, pokreti su takve prirode da ih mogu obaviti ljudi svih starosnih dobi, i to je vježba koja ne uzrokuje napor ili umor i doprinosi unutrašnjem miru. Iz navedenih razloga, tim sa Tehnološkog univerziteta u Maleziji u 2011. godini (W. Mohd Fatihilkamal, W. Mohd Ridzvan, Nasrul Humaimi Mahmood, Nor Aini Zakaria and Elia Ameer Ali, 2011) odlučio je da analizira EEG signale i izvrši računanje nakon obavljanja namaza. Tokom ovog istraživanja vršena su mjerenja pozitivnog uticaja nakon slušanja "natura" muzike i obavljanja namaza. Eksperiment, urađen od strane navedenog tima sa Tehnološkog univerziteta, pokazao je da pored dotadašnjih istraživanja koja su dokazala pozitivne efekte slušanja "natura" muzike na mozak, pozitivan uticaj namaza je veći. Usporedbu su postigli mjereći nivo gama valova nakon slušanja spomenute muzike, te potom nakon obavljenog namaza. Gama valovi su se povećali znatno više nakon obavljenog namaza, nego nakon slušanja "natura" muzike. (<http://www.n-um.com/koristi-namaza-sa-naucnog-aspekta/>)

Dakle, istraživanja o molitvi su došla do nalaza da molitva zauzima značajno mjesto u unapređenju psihoterapijskog procesa, poboljšanju zdravlja, određenih psihosomatskih poremećaja, kao i uopšte u poboljšanju kvaliteta života.

POTREBA I ZNAČAJ RELIGIJE ZA ČOVJEKA, ISTAKNUTI NAUČNICI O RELIGIJI

„Što više proučavam prirodu, to više ostajem zapanjen i zadivljen pred djelima Stvoritelja. Ja se molim u toku svoga rada u laboratoriji.“ – Luj Paster (<http://www.istina.us/author/myistinaadmin/page/4/>)

Kroz istoriju su se pojavljivale razne teorije kao i mišljenja o religiji. Kada govorimo o različitim naučnicima, po pitanju religije, dobijamo jednu veoma heterogenu sliku i mišljenja. Jedna grupa su oni naučnici koji zastupaju mišljenje da je religija samo iluzija, kao što su Frojd i njegovi sljedbenici. S druge strane postoje naučnici koji itekako tvrde da religija postoji i da je Bog stvoritelj svega. Istorija je puna vjerujućih naučnika. Jedan od Frojdovih učenika, Karl Gustav Jung, rekao je: „Ideju Boga treba svjesno priznati u čovjeku“ – kaže Jung – „jer inače, po pravilu, postaje bilo šta drugo bogom, najčešće neko ili nešto što je nedovoljno i glupo i što na tek probudenu svijest tzv. prosvijećenog skoroevića djeluje zarazno. Ljudska duša govori o bogovima već eonima dugo i govoriće još eonima budućeg vremena“. (<http://www.seminarski-diplomski.co.rs/RELIGIJA/Psihoanaliza-i-religija.html>)

Isak Njutn, Nikola Tesla, Vilijam Džejms, kao i mnogi drugi svjetski neprikosnoveni naučnici su bili religiozni i vjerovali da Bog postoji. Svakako da je po mom mišljenju vrijedno čuti riječi svakog od njih, a Njutn, najveći naučnik i fizičar je rekao: „Zadivljujući poredak u svemiru može se pripisati samo Jednom Svemoćnom i Premudrom Biću. Ovo Uzvišeno Biće upravlja svijetom ne kao njegova suština, već kao njegov Gospodar! Zbog te svoje vlasti Gospod Bog se naziva svemoćnim i sveopštim Gospodarem. Pravi Bog je živi, premudri i sveobuhvatni Bog! On je iznad svega i bezgranično savršen...“ (<http://www.istina.us/category/kapljice-mudrosti/>)

A ono što svakako ostavlja jedan dubok trag na čovjeka su i riječi Wenera Heisenberga, koji kaže: „Prvi gutljaj iz čaše „prirodna znanost“, učini vas ateistom,

ali na dnu čaše, čeka vas Bog.“ (<http://kreacionizam.blogger.index.hr/post/najveci-znanstvenici-i-umovi-o-bogu/13918895.aspx>)

„Nije slučajno da su najveći mislioci svih vremena bili duboko religiozni.“ - Ervin Šredinger, fizičar (<http://www.nezavisne.com/nauka-tehnologija/nauka/Naucnici-o-Bogu/130261>)

Blaisea Pascal, jedan od najinteligentnijih mislilaca u istoriji čovječanstva, smatrao je da je najvažnije pitanje u čovjekovom životu, upravo pitanje o Bogu.

Nikola Tesla je rekao: „U srcu sam duboko religiozan i stalno se odajem zadovoljstvu i vjeri da najveće tajne našeg bića tek treba da budu protumačene.“

(<http://kreacionizam.blogger.index.hr/post/najveci-znanstvenici-i-umovi-o-bogu/13918895.aspx>)

Interesantan je slučaj poznatog profesora psihologije koji je predavao na Harvardu, Kembridžu, Oksfordu i sl., a koji je decenije svog života proveo kao ateista, da je na jednom intervjuu došao do zida, nakon čega je priznao da Bog postoji i poslije toga napisao još nekoliko knjiga koje su govorile o tome da je on griješio ranije i da je ipak Bog Stvaraoc univerzuma. Riječ je o poznatom Profesoru Entoni Flu-u koji kaže da je razlog zbog kojeg je donio ovakvu odluku, ono što je uvidio analizirajući DNK. (<https://www.scribd.com/document/125639505/Postoji-Bog>). Nensi Pirsi, autor knjige "Totalna istina" (Nancy Pearcey, 2008.) to objašnjava: „U središtu života, u centru svake ćelije kod svakog živog organizma, nalazi se jezik, kod, ili ono što zovemo informacija. Ne postoji poznati prirodni proces sposoban da proizvede informaciju. Poruka ili informacija jesu potvrda postojanja inteligentnog izvora informacije.“

U današnjem vremenu, sve je više dominantna religija kao jedan od oblika psihoterapije. Jednostavno se istraživanjima došlo do zaključka da je religija jedan od onih najučinkovitijih faktora u izliječenju posebno psihičkih oboljenja.

Religija predstavlja elemenat duhovne kulture ljudske svijesti. Pojam religija, potiče iz latinskog naziva religio, religare, što znači povezati, iznova uspostaviti neku vezu koja je već izgubljena. Prema oksfordskom rječniku, religija predstavlja vjerovanje u nadnaravnu Moć, lični bog ili bogovi koji se obožavaju. Na primjer, po islamu, prije stvaranja ljudi, na zemlji su stvoreni džini, o čemu govore riječi svevišnjeg Gospodara kao dokaz:

وَالْجَانَّ خَلْقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ * وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ

"Mi smo stvorili Adema od ilovače, od blata ustajalog, a još prije smo stvorili džine od vatre užarene" (*Kur'an, poglavlje (sura) El-Hidžr, citat (ajet)26.-27.*)

A takođe sa stanovišta istraživača, historičara, začeci religije vezuju se za pojavu još davnih prvih ljudskih zajednica, kada humanoidi nijesu bili u mogućnosti da objasne određene prirodne pojave, zapravo većinu njih. Znači, vjerovanje u jednog Boga usađeno je još kod prvih stvorenih ljudi na zemlji, i to prevashodno Božijom objavom, objavljenom najodabranijem čovjeku tog perioda, a takođe čitajući spise istraživača i historičara, nailazimo na podatke da su se monoteističke religije pojavile kod ljudi nakon pojave prijašnjih stvorenja na zemlji. Karakteristično za sve religije je shvatanje da postoje određene sile, koje upravljaju pojavama u ovom svijetu, kao i shvatanje da pored ovog života postoji i drugi zagrobni svijet.

U suštini možemo izvesti zaključak da je još od samog postanka svijeta, religija bila prisutna kao jedan od ključnih aspekata života, u ovom ili onom obliku, tako je bilo ranije u historiji a tako je i danas. Za potvrdu ove konstatacije navešću nekoliko primjera:

Grčki historičar Plutarh kaže (<https://akos.ba/kolumna-potreba-covjeka-za-vjerom/>): “U povijesti sam nalazio gradove bez bedema, bez dvoraca, gradove bez škola, ali nikada nisam našao gradova bez hramova”.

Vjera je od izuzetno velikog značaja za formiranje jednog zdravog društva kao i za održavanje društvenih odnosa. Ona daje podstreka i motiviše pojedinca na dobročinstvo, reguliše ispunjavanje obaveza bez zakonske prisile. Vjera i religija su zapravo dvije strane iste medalje.

Američki psiholog, Vilijem Džejms je rekao: “Vjera je u stanju da promijeni čovjekov život, da čovjeku podari nježnost, prijateljstvo i sreću.” (<https://akos.ba/kolumna-potreba-covjeka-za-vjerom/>)

Mislilac Murteza Mutahhari (<http://medzlis-zvornik.info/v2/2-tekst/797-vjera-potreba-covjeka>) kaže: „Pojedini ljudi u svojoj nutrini osjećaju nezadovoljstvo, nisu sretni i ne krase ih smirenost i strpljenje, depresivni su i pesimisti, i na koncu izgledaju poput uvenulog cvijeta. Ni sami nisu svjesni zbog čega se tako osjećaju. Znaju da raspolažu svim ovosvjetskim materijalnim mogućnostima, ali ipak nisu sretni. Ovakve osobe moraju znati da im nedostaje duševno zadovoljstvo koje do tada nisu uspjeli ostvariti. Oni osjećaju duševnu prazninu, no ne smiju zaboraviti da su po strani stavili osnovnu potrebu ljudske jedinice - vjeru u Boga. Kada dodemo na izvorište vjere i osjetimo Njegovu blizinu, tek tada shvatamo vrijednost i značenje vjere, istinsko zadovoljstvo i sreću. Kao što to u Kur'anu Kerimu učimo, samo spominjanjem Allaha i sjećanjem na Njega možemo ostvariti potpunu sreću i smiraj u srcu. Lijek za unutrašnju sigurnost i smiraj, za spas od beznada i ništavila, možemo pronaći samo u sjenci vjere u Boga.“

Vjera čovjeku u slabosti daruje snagu, pomaže mu da se oslobodi tereta. Osoba koja vjeruje, lakše podnosi razne poteškoće koje mu se na ovom putu života nameću. Vjera daje psihičko zdravlje a samim tim i duhovnu snagu. Čovjek koji živi bez vjere, živi nesigurno, rastrgano i uzrujano. Pripadnost vjeri je jedna potpuno prirodna pojava jer je čovjek ustvari rođen da bude u vjeri.

Okolnosti, društvene prilike kao i sredina u kojoj čovjek živi, sve one u velikoj mjeri imaju uticaja na njegovo razmišljanje i ponašanje, a bolest savremenog doba je upravo nedostatak vrijednosti, ili poremećen sistem vrijednosti, samoaktualizacija, konzumerizam, a duhovnost, religija, altruizam, su stanja koja nijesu na dominantnom nivou a kojima svakako treba težiti i u tome veliki broj stručnjaka vidi budućnost. O ovim pitanjima savremenog čovjeka raspravlja se u okviru više društvenih, naučnih disciplina, opisuju stanje, traže se uzroci i nude se odgovori.

U modernoj nauci koja se bavi liječenjem otuđenosti i psihičkih poremećaja, u terapiji se sve više koristi pomoć vjere/religije. U mnogim zapadnim zemljama nije nista neobično da u procesu liječenja bolesnika učestvuje i duhovnik, vjerski službenik. Molitva je danas u žiži interesovanja, kao jedan od novih načina komunikacije između medicine, religije i psihologije. Navešću zanimljivo iskustvo Dr. Karla Panga koje bilježi u svojoj knjizi “Savremeni čovjek traži sebe” gdje kaže: (<http://medzlis-zvornik.info/v2/2-tekst/797-vjera-potreba-ovjeka>) “Razlog bolesti svakog bolesnika

koji mi se obratio tokom proteklih 30 godina je nedostatak vjere i kolebljivost u ubjeđenjima. Izliječili su se onda kada su se vratili vjeri.”

Dakle, svaki čovjek od postanka ljudske civilizacije postavlja nekoliko pitanja. Zašto postojim, ko me je stvorio, koji je moj zadatak u ovom svijetu i koja je moja misija u istom, gdje idem ja poslije ovog svijeta, ako znamo da je smrt zagarantovana svakome? Odgovori na ova pitanja su neminovnost čovjeku, jer, koja je svrha postojanja, ako čovjek ne zna razlog tog svog postojanja, cilj svog postojanja, a i misiju koju ima na zemlji. Odgovor na ova pitanja su pokušavale dati sve filozofije, kako na istoku tako i na zapadu. Tragajući za istima, čovjek mora doći u dodir sa Bogom. Dekart kaže (El – Kardavi, 2001): „Uz stalni osjećaj nedostatka u mom biću, ja osjećam prisustvo potpunog Bića, i ja sam primoran da vjerujem da je ovaj moj osjećaj u mene usadilo to potpuno Biće, koje nosi sve atribute savršenstva, a to Biće je Bog.“

Vjerovanje u višu silu je iznad prirode i uzroka, to je stvar koja je zajednička svim ljudima, u svim područjima, različitim rasama, od nastanka svijeta pa do dan danas. Mnogi mislioci i filozofi ranijeg doba su smatrali da je religija samo iluzija i da će njen uticaj sa prolaskom vremena opadati. Ali se danas dešava upravo suprotno. Religija danas postaje sve aktuelnija, uprkos haosu i beznađu u kojima se svijet nalazi. Možda upravo razočarani tim beznađem, spas i rješenje ljudi nalaze u vjerovanju, u Boga.

POJAM, ZNAČAJ I DEFINISANJE MOLITVE

Mogli bismo reći da postoji više definicija molitve. Molitva predstavlja vezu čovjeka sa Bogom, čovjekov razgovor, obraćanje Bogu. Dakle, to je način na koji ljudi komuniciraju sa Bogom. Da bi čovjek mogao da održava tu vezu, zajednicu sa Bogom, mora imati vjeru u Istog, Stvaraoca svega postojećeg. Kroz molitvu mi Bogu iznosimo svoje molbe, potrebe, brige, tuge, strahovanja. Zanimljivo je i mišljenje Dr William Sadler, psihijatra koji kaže: "Molitva je moćno i efektivno oružje koje otklanja brige. Čovjek i žena koji su naučili da se mole sa dječijom iskrenošću, bukvalno razgovaraju sa „Nebeskim Ocem“. Oni imaju veliku tajnu, a to je da veruju Bogu i da znaju da on brine za njih. (<http://dopisna-biblijska-skola.org>) "Riječ molitva potiče od latinske riječi „precarius“, što znači dobiti prošnjem i „precari“ – moliti. (L. Dossey, *Healing Words* (Harper Paperbacks, New York, 1993)

Ono što nas posebno u ovom radu zanima, jeste značaj molitve u psihoterapiji. Ako u obzir uzmemo jednu od definicija psihoterapije, da je ona grupa postupaka, procedura i metoda u liječenju psihičkih smetnji, stanja i poremećaja, koja je prihvaćena ne samo u okviru medicine već mentalne higijene i psihopatologije, možemo reći da ona osim svog osnovnog značenja tj. liječenja riječima, pomaže u rješavanju svakodnevnih problema i poboljšanja kvaliteta življenja i dobar prilagođaj ljudi. Psihoterapija je tijesno povezana sa mnogim humanističkim i društvenim naukama, psihologijom, filozofijom, etikom, religijom, pedagogijom, sociologijom, pravom itd. Psihoterapija se smatra civilizacijskim dostignućem koji bitno obilježava moderno doba. (Eric Lj., psihoterapija)

O značaju molitve svakako da treba govoriti, zbog toga što je on ogroman, posebno u pogledu liječenja. Ako pokušavate liječiti nečiju dušu, u širem smislu te riječi, onda neminovno morate doći u susret sa duhovnošću, tj. sa Bogom. Iz iskustva, u radu sa vjernicima raznih vjeroispovjesti, došlo se do nalaza da se postiže mnogo veći uspjeh kada se u terapiji koristi i molitva. Jači uticaj molitve je kod ljudi koji su više odani vjeri. Molitva pomaže čovjeku da bude svjestan sebe, da objektivnije procjenjujemo sebe i sva ljudska bića. U svakoj terapiji psihoterapeuti bez obzira kojoj psihoterapijskoj školi pripadaju liječe u osnovi dušu koja je oboljela od bolesti zavisnosti, depresije, koji su opsjednuti zlim duhovima itd. Naravno da preko duše molitvom se ostvaruje pozitivan efekat i na ostale dimenzije čovjekove ličnosti.

I ako je molitva različita u različitim religijama, suština u njima se ogleda u tome da se njome održava veza sa Gospodarem, da se putem nje sa Stvaraocem komunicira. U zavisnosti od različitih faktora, postoje i razne vrste molitvi. Prema teologu Ričardu Fosteru, postoji dvadeset i jedna vrsta molitve. (R. Foster, 1992)

Ideja da ljudski duh može uticati i na tjelesno zdravlje čovjeka, svakako je logična, razumna, a i govorilo se o tome još u grčko doba kada je Hipokrat rekao da „postoji uticaj svjesne misli na tijelo“ (L. Dossey, 1993). Zatim su persijanci proširili taj uticaj, tvrdeći da ljudski duh može uticati, ne samo na tijelo te iste osobe, već i na drugu osobu koja može biti sasvim daleko. Mišljenja sam da upravo na ovim relacijama dolazi do izražaja značaj molitve.

Onako kako molitva može djelovati u neposrednoj blizini, tako može djelovati i na najudaljenijim tačkama na zemlji. Dakle, moć molitve svakako nije lokalna i zavisi od mnogih psihosocijalnih činilaca, prevashodno od procenta vjerovanja, od kulture, ideologije društva, filozofije, jer je ona humane orijentacije. S tim što želim naglasiti da, iz teorijskih razmatranja ovog problema, kada govorimo o nekim specifičnim stanjima i opsjednućima, pokazalo mi se puno sigurnijim i djelotvornijim, bezbjednijim, prisustvo osobe na licu mjesta.

MOLITVA U HRIŠĆANSTVU

U osnovi, zbog same prirode religije, njenih učenja i stanovišta, možemo reći da je molitva ključni elemenat u hrišćanstvu. Tako postoji molitva za vozače, za putnike, za učenje, poslije učenja, zdravlje, za napredak.

U nastavku ćemo navesti nekoliko citata iz Biblije, primjera kako je molitva krucijalni dio ove religije:

„I ode malo dalje, pade ničice moleći: „Oče moj! Ako je moguće, neka me mimoide ova čaša. Ali ne kako ja hoću, nego kako hoćeš ti.“ Matej 26:39

„Dođite, naklonimo se u obožavanju, poklonimo se našem Gospodaru, našem Stvoritelju.“ Pslam 95:6

„... svi oni koji idu prema prašini, nakloniti će se pred njim...“ Psalam 22:29

„Manoah i njegova žena, padoše licima svojim na zemlju“ Suci 13:20

„Kad svi ljudi videše ovo, padoše ničice i plakaše, „Gospodar – on je Bog! Gospodar – on je Bog!“ 1 Kraljevima 18:39

„Pao sam na lice svoje, I plakao, i rekao, ah Gospodar Bog!“ Ezekiel 9:8

„David se podiže iz zemlje prema jugu, i pade licem prema tlu, i pokloni se tri puta...“
1 Samuel 20:41

„Jošua pade licem na zemlju, i obožavao je, i rekao mu, Šta kaže Gospodar moj o svojim slugama?“ Jošua 5:14

POJAM, ZNAČAJ I DEFINISANJE MOLITVE

S obzirom na moje religiozno obrazovanje, praktičan rad i iskustva u radu sa vjernicima raznih vjeroispovijesti, više prostora sam posvetio molitvi u islamu.

Vjera islam se sastoji od pet stubova vjerovanja: obavljanje molitve – namaza, pet puta dnevno, svjedočenje da je Bog jedan jedini i da je Muhammed, p.b.u.h., Božiji poslanik (kao što vjeruju da su Isus – Isa, Adam – Adem, Abraham – Ibrahim, Mojsije – Musa, bili Božiji poslanici), post mjeseca Ramazana, obavljanje hadža, hodočašća u Mekki po mogućnosti, i zekat – davanje određenog procenta (2,5 %) od svog bogatstva koje preleži godinu, da bi se na taj način pomoglo stanovništvu slabijeg i ugroženog materijalnog stanja.

S obzirom na vrijeme u kojem se klanjaju, razlikujemo dvije vrste namaza, i to:

a) pet dnevnih namaza, a to su: sahad – jutarnja molitva, podne, ikindija – popodnevna molitva, akšam – molitva u izmjeni dana u noć i jacija-namaz – molitva na početku noći, i

b) ostali namazi, u koje spadaju: džuma namaz – sedmična molitva koja se obavlja petkom, dženaza namaz – molitva za oprost umrle osobe, bajram-namaz, teravih namaz – molitva u trideset dana mjeseca Ramazana, tehijetu-l-mesdžid – molitva pri ulasku u Božiju kuću, istihare namaz – molitva za iznalaženje riješenja u nedoumici, hādždže namaz – molitva za razne potrebe, nafile namaz – dobrovoljna molitva, kijamul-lejl – molitva u zadnjoj trećini noći i druge.

Uzvišeni Bog je vjernicima propisao namaz u tačno određenim vremenima, kad omrkne, kad svane, na početku noći i u podne. Svrha zbog koje je propisan pet puta dnevno, jeste da bi vjernik koji ga obavlja, njime čistio srce od nemara i prljavštine grijeha. Cilj namaza nije samo otklanjanje i brisanje grijeha, već njegovo obavljanje ima i drugu veoma bitnu ulogu, dakle, samo vrijeme namaza predstavlja blagoslovljene trenutke. Pet puta dnevno se čovjek „udaljava“ od ovog svijeta, svijeta mržnje i sukoba, materijalizma, da bi se povezao sa svojim Gospodarom, i u tim trenucima samoće i tišine, ublažio sve ovosvjetske tegobe, opustio se, revitalizovao i povratio, negdje u danu, izgublenu energiju. Pobjeći od svakodnevnice, i to pet puta dnevno, predstavlja pravi odmor i relaksaciju. Čovjek bez duhovnosti je poput blijede krpe, na korak do bolesti. Duhovnost čovjeka može da izliječi, s obzirom na to da duhovnost čovjeku daje smisao, i udružena sa terapijskim tehnikama, može biti prava terapija. (Selimović E., 2013)

Zatim kao jedna u nizu osobenosti obavljanja namaza, jeste i čistoća i urednost samog čovjeka, jer, kako ćemo dalje u radu naglasiti, uslov za pristupanje namazu, jeste i čišćenje određenih djelova tijela, što opet ima svoje koristi. Zatim ćemo u narednom poglavlju objasniti da namaz u njegovoj propisanoj formi, predstavlja vid sportske aktivnosti, rekreacije i vježbi odnosno treninga.

Kada musliman ustaje ujutro kako bi klanjao sabah namaz, susrijeće se s tri značajne promjene (<http://dokazi.com/namaska-vremena-njihova-povezanost-vitalnosc-tijela/>):

a) Pripravnost na susret sa svjetlošću u određeno vrijeme, što dovodi do smanjene aktivnosti štitne žlijezde, umanjuje se melatonin i pokreću druge aktivnosti povezane sa svjetlošću;

b) završava se kontrola nervnog sistema, koji je umiren tokom noći, i otpočinje njegova nova aktivnost;

c) pripravnost na upotrebu energije koju osigurava povišen kortizon tokom jutra. Ova povišenost dešava se sama od sebe, a ne zbog aktivnosti i izlaskom iz postelje; isto se tako hormoni serotonin i adrenalin povećavaju.

Tokom obavljanja podnevnog namaza musliman se susreće s tri vrlo bitne stvari:

1. biva miran tokom obavljanja podne - namaza usljed povećanja adrenalina krajem jutra;

2. tjelesno se smiruje kada testosteron biva u podne najviši;

3. biološki sat zahtijeva od tijela povećanu energiju ako podnevni obrok ne bude na vrijeme.

Na ovaj način molitva biva umirujući činilac za napetost koja je nastala zbog gladi. Musliman klanja ikindiju, a u vrijeme ikindije procenat adrenalina je vrlo visok, u tom vremenu aktivnost nekih organa je takođe izražena, a posebno aktivnost srca. Odmah nakon ovog vremena udvostručena je komplikacija bolesti srca; isto tako, u to vrijeme smrtnost novorođene djece je najveća, odnosno oko 14 h, a najveće komplikacije kod novorođenčadi dešavaju se između 14-16h. Kad je riječ o akšam-namazu, on se smatra terminom kada se prelazi iz svjetlosti u pomračenje, što je suprotno sabah-namazu. U vrijeme akšamskog vakta počinje povećano izlučivanje melatonina zbog nadolazeće tmine, dešava se osjećaj pospanosti i lijenosti, a postotak serotoninina, kortizola i androfina snižava se. U vrijeme jacija-namaza prelazi se iz aktivnog u pasivno stanje, tj. iz aktivnosti u smiraj. U to vrijeme temperatura tijela opada, otkucaji srca se smanjuju, dok se hormoni povećavaju. Proporcionalnost ovih pet vremenskih termina, dakle u vrijeme pet namaza, vrlo je bitna za tijelo, jer se ovi vremenski termini podudaraju s pet bioloških promjena u tijelu, što znači da pet dnevnih namaza reflektuju pozitivan učinak i djelovanje tokom vremena njihovog praktikovanja.

Kao što smo već naveli, molitva predstavlja komunikaciju, obraćanje čovjeka Bogu. S obzirom na prirodu mog posla i obrazovanja u ovom dijelu rada ću objasniti ovaj fenomen sa aspekta islama. U islamu postoje različiti vidovi molitve, a jedna od najvrednijih i iz tog razloga najviše propagiranih od strane Boga, jeste namaz, koji zapravo predstavlja dokaz pripadnosti i slijeđenosti Božije objavljene vjere, što smo i ranije naglasili. Namaz predstavlja vrstu molitve koja ima preventivni karakter, pored ostalog. Namaz je u islamu strogo propisan pet puta dnevno. To je dakle molitva, tj. momenat kada čovjek direktno staje ispred Boga, predaje Mu se cijelim svojim bićem. Cilj namaza jeste da očisti dušu od svih zlih osjećaja, loših želja i od negativnih djela. Namaz je istovremeno podstrek za činjenje dobrih djela. Iskreni namaz odgaja i njeguje vrline u čovjekovoj duši, a otklanja mane i nedostatke. (Poglavlje u Kur'anu, El-'Ankebut, citat br. 45)

يَعْلَمُ مَا يَ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ أَتَىٰ مَا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ
تُصْنَعُونَ

“Kazuj Knjigu koja ti se objavljuje i obavljaš namaz, namaz, zaista, odvraća od razvrata i od svega što je zabranjeno; a veličanje Allaha je veće od toga! – A Allah zna šta radite”.

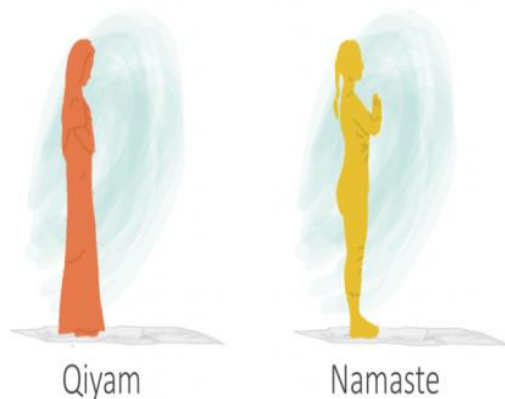
Činjenica da moć molitve (bilo to u formi pet dnevnih namaza, bilo obraćanjem Bogu molbom svojim riječima), nikada ne smije biti potcijenjena, dobro je poznata, kao čin koji osobito one koji imaju i psihičke i fizičke zdravstvene probleme, vraća iz akutnih stanja bolesti, ukoliko se vjerovanjem u Boga pouzdaju. Nauka je do sada vršila istraživanje raznih propisa u islamu. Dokazana je djelotvornost namaza. Naime, obavljanje namaza ima ogroman uticaj na psihičko i duševno zdravlje čovjeka. Kada čovjek pristupi namazu, ostavlja iza sebe sve ovosvjetsko, vezuje se za Boga. Članak pod nazivom “Ergonomska studija pokreta tijela za vrijeme muslimanske molitve obavljena uz pomoć digitalnog modeliranja” objavljen je u zadnjem broju časopisa International Journal of Industrial and Systems Engineering. (<http://www.pozivistine.com/americki-naucnici-potvrdili-zdravstvene-koristi-namaza/>)

Upravo iz ovog razloga je posljednji Božiji poslanik, Muhammed, p.b.u.h., tražio od svojih slijedenika da obavljaju molitvu na način kako on to radi ili onako kako im je on, poštivajući svaku njegovu formu, objašnjavao. Namaz je, kao što vidimo, prevashodno vrsta ispovijedanja Bogu. Naravno, logično je da je to izvrsna terapija za dušu i um, jer sami osjećaj koji čovjek ima nakon što svoje muke podijeli sa nekim, je svima nama poznat i ogleda se u relaksaciji, rasterećenju i oslobođenju od nekog pritiska, a pogotovo kada takvo nešto podijeli sa Svevišnjim, od kojeg očekuje mnogo veću pomoć nego od stvorenja poput sebe. Sama činjenica koju čovjek u podsvijesti ima, da je njegov Gospodar, Sveznajući, Svemoguć, Sveobuhvatni i Milostivi, pruža mu mogućnost spokoja, psihičkog rasterećenja i duševnog mira, jer se obraća, i za izlazak iz krize oslanja, na nekog, ko sa svim i svačim upravlja i ko je jedino zasigurno u mogućnosti da jednom svojom neopozivom odlukom od čovjeka sve brige, patnje, boli, tugu, bolesti i probleme otkloni. Zar je isti osjećaj sigurnosti za uspjeh onog studenta koji se maksimalno nastojao za ispit spremi i onog koji se uopšte nije ni potrudio da bilo što o toj materiji pročita. Identičan je osjećaj za uspjeh onih vjernika koji se iz pokornosti Bogu propisanim molitvama obraćaju, za razliku od onih koji su neposlušni, nepokorni i gluvi pri pozivu na istu ostali. U praksi se do kasno dosta govorilo o ovoj duhovnoj sferi namaza, međutim veoma malo se govorilo o fizičkim koristima koje čovjek namazom ostvaruje, tj. o fizičkom zdravlju koje čovjek održava ili postiže, klanjanjem. Dok obavlja namaz, klanjač (onaj koji obavlja molitvu – namaz) čini u prosjeku oko 25 različitih, precizno ustanovljenih i sistematizovanih pokreta, te s medicinskog aspekta onaj koji redovno klanja, čini oko 90 minuta tjelesne aktivnosti a uz to i duhovne blagodati. Molitva bi trebala da se obavlja veoma svjesno i privrženo, kako fizički, tako i psihički. Ponavljajući fizički pokreti u islamskim molitvenim ritualima (namazima), smanjuju izgleda za pojavom bolova u donjem dijelu leđa, pokazalo je istraživanje američkih naučnika, prenosi Independent. Kada bolje pogledate te pokrete, ustanovit ćete da su vrlo slični onima

koji se praktikuju u jogi ili fizikalnoj terapiji, a svrha im je ublažiti ili smanjiti bol u leđima“ – kazao je koautor studije, prof. Mohamad Khasawneh. Na fizičko zdravlje utiču društveno-ekonomski i vjerski faktori te način života – kazao je Khasawneh sa univerziteta Penn State Behrend u Pensilvaniji. „Molitva uklanja i smanjuje fizički i psihički stres te tjeskobu, a naše je istraživanje pokazalo da molitveni rituali mogu biti učinkovita vježba kod neuromuskuloskeletalne disfunkcije“ – kazao je. „Svi ovi pokreti u cijelosti povećavaju pokretljivost zglobova, jačaju mišiće, utiču na bolju koordinaciju pokreta, utiču na opštu izdržljivost organizma, poboljšavaju cirkulaciju i metaboličke procese.“ (<http://www.pozivistine.com/americki-naucnici-potvrdili-zdravstvene-koristi-namaza/>)

ZANIMLJIVOSTI O PSIHOFIZIOLOŠKIM ASPEKTIMA MOLITVE

O koristima joga se takođe već odavno zna. Ako bismo povukli i napravili određenu paralelu između namaza u islamu i joga, iznenadili bismo se, koliko je to zapravo SLIČNO! Tiha molitva otklanja fizičku i psihičku napetost, a pravilan položaj koljena i gležnjeva te stalni pokreti djeluju poput efikasnih kliničkih vježbi. Početni položaj u namazu u islamu se naziva „Kijam“ (stajanje), a kao što možemo vidjeti na slici broj 1. lijevo, to je položaj, veoma sličan položaju koji se u jogi naziva „Namaste“.

Slika 1 - (<http://novi.ba/clanak/19803/zdravstvene-prednosti-namaza-joga-u-osnovnoj-praksi-muslimana>)

Tokom Kijama i Namaste su stopala poravnata. Ovaj ovakav položaj opušta nervni sistem i dovodi tijelo u stanje balansa i puni ga pozitivnom energijom. Ova pozicija učvršćuje kičmu i ispravlja držanje. U ovom položaju se uči ajet (citat iz Kur'ana): 'Uputi nas na pravi put.' Neki su ovo protumačili u smislu poravnanja Čakri. Ruku (položaj koji se pokazuje lijevo na slici 2) i podizanje sa rukua skroz rasteže mišiće donjih leđa, prednjeg torza i bedara. Krv odlazi u gornji torzo. Ova pozicija utiče i na mišiće stomaka i bubrege.

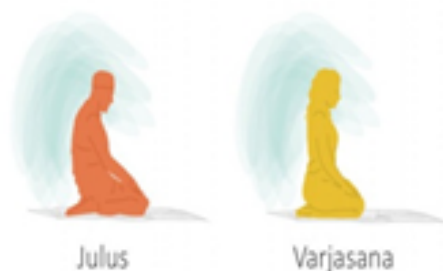

Slika 2 - (<http://novi.ba/clanak/19803/zdravstvene-prednosti-namaza-joga-u-osnovnoj-praksi-muslimana>)

Slika 3 - (<http://novi.ba/clanak/19803/zdravstvene-prednosti-namaza-joga-u-osnovnoj-praksi-muslimana>)

Sedžda je najvažniji dio namaza, gdje je klanjač najbliže Bogu. Kao što nam prikazuje slika 3, ova pozicija stimuliše prednji korteks mozga. U ovom položaju se srce nalazi u visočijem položaju u odnosu na mozak, što povećava dolazak krvi u gornje dijelove tijela, posebno pluća i glavu, što omogućava čišćenje mentalnih toksina. Ovaj položaj omogućava trbušnim mišićima da se razviju i sprječava nastajanje mlitavosti u srednjem dijelu tijela, svodi krvni pritisak na normalu, povećava elastičnost i ublažava stres, anksioznost, vrtoglavicu i umor. Sjedenje u namazu i Vajrasana pomažu detoksifikaciju jetre i stimulišu probavne aktivnosti u debelom crijevu. Ovaj položaj smo prikazali na slici 4.

Slika 4 - (<http://novi.ba/clanak/19803/zdravstvene-prednosti-namaza-joga-u-osnovnoj-praksi-muslimana>)

Ovaj položaj potpomaže probavu na način da pritiska sadržaj stomaka prema dolje. To pomaže u liječenju varikoziteta kao i bolova u zglobovima, a i ojačava karlične mišiće.

Učenje Kur'ana služi ne samo da čovjeka vodi kroz namaz, nego i kroz život. Mnogi opisuju meditaciju kao izvor prosvjetljenja koji ih ostavlja u smirenosti i olakšava njihove svakodnevne aktivnosti. Upravo to je svrha i namaza. Spokoj kao i uputa su glavne vrijednosti u Islamu do te mjere da je namaz obavezan pet puta dnevno.

MENTALNO – HIGIJENSKI I ZDRAVSTVENI ASPEKTI MOLITVE U ISLAMU

Uslov da bi se pristupilo obavljanju namaza, po islamskom šerijatu (islamski zakon), jeste uzimanje abdesta. Abdest predstavlja pranje tačno određenih dijelova tijela, tačno određeni broj puta. Uslov je da bi čovjek mogao klanjati jer se namazu može pristupiti samo kada je čovjek čist. Dakle, prilikom abdesta donese se srcem nijjet (namjera) za to, zatim se operu ruke do iza šaka, usta, nos, lice, ruke do iza lakata, potire se glava, operu se uši i zadnje, operu se noge do iznad članaka. Do kakvih su rezultata došli naučnici? Naime, za svaki dio čišćenja, naveli su naučne, medicinske koristi obavljanja istog. Preko svojih receptora, koža je povezana sa centralnim i vegetativnim nervnim sistemom. Hladna voda je jaka draž za te receptore. Pranjem šaka, lica, stopala, zbog razlike u temperaturi vode i kože, dolazi do reakcije krvnih sudova – kapilara, koji se pod dejstvom, pogotovo hladne vode zgrče, skupljaju, koža dobije blijedu boju, i dolazi do osjećaja hladnoće, jer je cirkulacija smanjena u tim momentima. A ubzro nakon toga, dolazi do procesa širenja kapilara, što ima za rezultat veći protok krvi kroz iste, što dalje ima za rezultat, obogaćenu, jaču cirkulaciju u tijelu. Ovi krvni sudovi, koji se iz glavnih granaju po tijelu u periferne, su zapravo kapilari i oni su takođe od velikog značaja po zdravlje čovjeka. Usljed različitih uticaja, ovi krvni sudovi mogu postepeno da gube svoju elastičnost i postanu tijesni, čime se opterećuje srce i naravno povećavaju šanse za oboljenje istog. Upravo ovi krvni sudovi koji se nalaze u nogama, rukama su najviše osjetljivi na takve uticaje slabljenja, pa je i u tome mudrost pranja tih dijelova tijela, jer se pod dejstvom vode

uzrokuje porast temperature što dovodi do, kao što smo već rekli, određenih kontrakcija i proširenja tih krvnih sudova, a takođe, prisiljava hranljive stvari koje su se usljed slabe cirkulacije naslagale na tkivo, da se vrate u krvotok, pod dejstvom promjene temperature. Dalje, kratkotrajni uticaj, a pogotovo hladne vode, povećava broj eritrocita (crvenih krvnih zrnaca) i leukocita (bijelih krvnih zrnaca), kao i hemoglobina (krvnog pigmenta). Djeluje osvježavajuće, redukuje umor i zamor, nadražujuće djeluje na CNS (centralni nervni sistem) kao i na psihu itd.

Istraživanja su pokazala da takođe, jedan od glavnih razloga zbog kojeg dolazi do oboljenja od raka kože, izloženost iste, raznim hemikalijama kao i da je prevencija od oboljenja: često pranje ruku. Područja tijela koja se peru tokom uzimanja abdesta su ona područja koja su najviše izložena zagađenju i prljavštini, bilo da zagađivači dolaze izvana ili od tjelesnih izlučevina čovjeka. Abdest uklanja sve te nečistoće pet puta dnevno i tako održava kožu čistom, a što pomaže ćelijama ispod kože da optimalno, normalno funkcionišu.

Stručnjaci koji se bave brigom o zdravlju, vrše edukaciju ljudi o ličnoj higijeni i održavanju čistoće, jer je to jedan od glavnih faktora za očuvanje zdravlja tj. dokazani put do zdravlja. Da je nebriga o čistoći jedan od bitnih uzroka bolesti, kao dokaz nam služe mnogobrojni slučajevi pacijenata koji se javljaju u bolnice, a kojima su se problemi javili upravo zbog ne vođenja računa u dovoljnoj mjeri, o čistoći tijela. Samo nečišćenje ruku, veoma često može dovesti do nastanka različitih problema, zbog toga što znamo da, većinu onoga što čovjek unosi u svoj organizam, unosi rukama. Pa ako su te ruke pune nečistoće, bakterija i parazita, naravno da će lagano ući i u nutritivnu čovjeka. Otuda tolika važnost pranja ruku prilikom abdesta. Ista je logika i sa pranjem ostalih djelova tijela, poput usta gdje se odstranjuju razni ostaci hrane koja se upotrijebi u toku dana. O abdestu kao jednom od vidova ibadeta (izršavanje propisa od Boga), postoje brojne naučne studije i istraživanja kao i dokazi naučni koji ukazuju i potvrđuju njegovu učinkovitost i pozitivno djelovanje na tijelo i duh čovjeka. Na osnovu navedenih činjenica, možemo zaključiti da sam molitveni obred pozitivno utiče na organske sisteme, u smislu njihovog optimalnog tj., na poboljšavanje fizičkog zdravlja. Rezultanta ove činjenice je unaprijeđenje mentalnog zdravlja čovjeka, u smislu smanjenja frekvencija i intenziteta određenih psihopatoloških karakteristika, kao što su: depresivnost, impulsivnost, hipohondričnost, hipersenzitivnost itd. U ovoj vezi između uticaja i molitve na fizičko i mentalno stanje čovjekovog organizma, se potvrđuje stara istina da je u zdravom tijelu zdrav duh.

ZAKLJUČAK

Svojim precizno izdefinisanim vrijednostima, religija kroz molitvu pruža niz moralnih pravila sa konkretnim uputstvima za život, nudi niz etičkih osnovnih načela koja podržavaju socijalizaciju a takođe i ima efekte na očuvanje mentalnog zdravlja.

Molitva kao najjače oružje religije, takođe predstavlja i predstavljajuće predmet zanimljivih istraživanja, naročito u prevenciji i liječenju raznih psihosomatskih oboljenja, otklanjanju ili amortizaciji životnih teškoća, a takođe i kod bolesnika u terminalnom stadijumu.

Sa aspekta psihoterapije a uzimajući u obzir činjenicu da sve što pomaže čovjeku u rješavanju njegovih problema, ne narušavajući njegovo i tuđe zdravlje i dostojanstvo, molitva kao instrument u terapiji zauzima značajno mjesto, u ukupnom psihoterapijskom procesu. S tim u vezi, terapija kojom se ja bavim, u liječenju određenih poremećaja, a posebno onih koja su nastajala od zlih duhova demona, sve više me uvjerava, da je molitva neophodan instrument u terapiji.

U radu sam se bavio samo onim korisnim efektima molitve a korisni su kada ih obavlja stručno lice. Kao i svako ljudsko iskustvo i saznanje, tako i ovaj obred ili spomenuti molitveni proces mora da se obavlja od strane obučanih vjernika, ljudi koji su za to školovani, obrazovanih kadrova sa područja religija, ali to ne znači da se kroz vjeronauku ne mogu obrazovati za određene molitve i laici, počevši od djece itd.

S druge strane, ovaj rad otvara nove ideje i nove probleme ne samo u religioznom području o uticaju molitve već i u mnogim naukama, kao što je npr. kvantna fizika.

Ono što je sigurno jeste da sva istraživanja i eksperimenti koji su obavljani, vezano za molitvu, su od bazične, temeljne vrijednosti, i pored određenih manjkavosti koje su neki eksperimenti mogli imati, jer nam ipak pomažu da nađemo važne odgovore na, ne manje važna pitanja naših života. Takođe je sasvim očito da religija sa svojim obredima postaje sve više uticajna. Religija je ponovo postala aktuelna i uticajna, kako za one pojedine ljude koji su smisao života pronašli u vjeri, tako i po broju naučnih radova koji se objavljuju o ovoj tematici. Ona, kao tajna i dalje predstavlja jedan izazov i pobuđuje interesovanja istraživača kao što je vjekovima bila inspiracija u oblasti umjetnosti, i putokaz u svakodnevnom životu.

LITERATURA

1. Biblija, (2010.), Sovereign Grace Publishers
2. Byrd R., (1988), „Positive therapeutic effects of intercessory prayer in a coronary care unit population“, Southern Medical Journal 81
3. Čolaković, R., (2017), Šta čovjek da radi kada ne zna šta da radi, Banja Luka PIM (knjigau izradi)
4. Dossey L., (1993), „Healing Words“, New York, Harper Paperbacks
5. El - Kardavi J., (2001), „Ibadet u islamu“, Bosna i Hercegovina, Medžlis IZ Konjic
6. Erić Lj, Psihoterapija kao metod lečenja u psihijatriji i medicini,
7. Foster R., (1992), „Prayer: Finding the Heart's True Home“, San Francisco Harper,
8. Husein F., (2014), „Terapija kroz Kur'an i hadis“, Bosna i Hercegovina, Bužim, Ilum
9. Jerotić V., (2006), „Religija i psihoterapija“, Beograd, Ars libri
10. Kur'an, (2009.), Novi Pazar, El – Kelimeh, Zajednica sandžačke dijaspore,
11. Milenković S., (1997), „Vrednosti savremene psihoterapije“, Novi Sad, Prometej
12. Milenković S., (2002), „Molitva između nauke i religije“, Beograd, Bogoslovski fakultet SPC i Ministarstvo vera Vlade Republike Srbije
13. Nancy R. Piercay, (2008.), „Total truth: Liberating Christianity from Its Cultural Captivity (Study Guide Edition)“, USA
14. Orahovac F. (2008) „Izliječiti se rukjom Kur'ana i Sunneta“, Podgorica, Ferid Orahovac
15. Parker W. and Johns E., (1957), „Prayer Can Change Your Life“, New York, Prentice Hall

16. Selimović E., (2013), „Tajne psihoterapijske vještine – pravi put da pronađete sebe“, Konjic, Fondacija „Lijepa riječ“
17. W. Mohd Fatihilkamal, W. Mohd Ridzvan, Nasrul Humaimi Mahmood, Nor Aini Zakaria and Elia Ameer Ali. (2011.) „Salat and brainwave signal analysis“, Journal of Teknology 191-192.
18. Izvori sa interneta
19. <http://dokazi.com/namaska-vremena-njihova-povezanost-vitalnoscu-tijela/>(april, 2017)
20. <http://kreacionizam.blogger.index.hr/> (mart, 2017.)
21. <http://medzlis-zvornik.info/>(april, 2017.)
22. <http://novi.ba/>(mart, 2017.)
23. <http://srednjiput.rs/> (mart 2017.)
24. <http://www.istina.us/>(mart, 2017.)
25. <http://www.istina.us/> (mart, 2017.)
26. <http://www.nezavisne.com/> (april. 2017.)
27. <http://www.n-um.com/> (april, 2017)
28. <http://www.pozivistine.com/> (mart, 2017.)
29. <https://akos.ba/> (april, 2017.)
30. <https://beograd.in/> (mart, 2017.)
31. <https://www.scribd.com/> (april, 2017.)
32. <http://dopisna-biblijska-skola.org> (april,2017)

RESUME

With its precisely defined values, religion through prayer provides a series of moral rules with specific instructions for life, offers a number of ethical basic principles that support socialization and also has effects on maintaining mental health.

Prayer, as the strongest weapon of religion, also represents and will be the subject of interesting research, especially in the prevention and treatment of various psychosomatic diseases, elimination or amortization of life difficulties, and also in patients in the terminal stage.

From the aspect of psychotherapy and taking into account the fact that everything that helps a person to solve his problems, without violating his and others' health and dignity, prayer as an instrument in therapy occupies a significant place in the overall psychotherapeutic process. In this regard, the therapy I deal with, in the treatment of certain disorders, especially those caused by demonic evil spirits, is increasingly convincing me that prayer is a necessary instrument in therapy.

In my work, I have dealt only with those useful effects of prayer, and they are useful when performed by a professional. Like all human experience and knowledge, this rite or the mentioned prayer process must be performed by trained believers, people who are educated for it, educated personnel from the field of religions, but that does not mean that through religious education they cannot be educated for certain prayers and lay people, starting with children, etc.

On the other hand, this paper opens new ideas and new problems not only in the religious field of the influence of prayer, but also in many sciences, such as e.g. quantum physics.

What is certain is that all the research and experiments that have been done, related to prayer, are of basic, fundamental value, despite certain shortcomings that some

experiments may have, because they still help us find important answers to no less important questions. of our lives. It is also quite obvious that religion is becoming more and more influential with its rituals. Religion has become topical and influential again, both for those individual people who have found the meaning of life in faith, and for the number of scientific papers published on this topic. It, as a secret, still represents a challenge and arouses the interest of researchers, as it has been an inspiration in the field of art for centuries, and a signpost in everyday life.

NAČELA KRIVIČNOG POSTUPKA I POJEDNOSTAVLJENE PROCESNE FORME SA POSEBNIM OSVRTOM NA ODNOS SPORAZUMA O PRIZNANJU KRIVICE I NAČELA ISTINE I PRAVIČNOSTI

Dženana Nuhodžić

Univerzitet Mediteran, Podgorica, Crna Gora

dzenana.nuhodzic@unimediterran.net

Apstrakt

Savremene države neprekidno pokušavaju da pronađu odgovarajuće instrumente za efikasniju borbu protiv kriminalista, budući da je redovni krivični postupak postao previše skup i spor za postizanje tog cilja. Uočljiva je tendencija uvođenja novih procesnih formi kojima se izostavljaju određene faze, odnosno stadijumi redovnog krivičnog postupka, a sve u cilju što efikasnije borbe sa kriminalom. Izostavljanje određenih faza, odnosno stadijuma krivičnog postupka razlog je modifikacije i prilagođavanja osnovnih procesnih načela, procesnih radnji i funkcija. Koja načela će pretrpjeti izmjene i izvjesna ograničenja uvođenjem pojednostavljenih formi nije moguće unaprijed reći. Ipak, jasno je da će se najprije suziti polje onih načela na kojima je dominantno izgrađen dio postupka, odnosno faza koja je izostavljena uprošćenom procesnom formom.

Ključne riječi: krivični postupak, procesna načela, pravosuđe, načelo istine i pravičnosti.

PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEDURE AND SIMPLIFIED PROCEDURAL FORMS WITH SPECIAL REFERENCE TO THE RELATIONSHIP BETWEEN PLEA AGREEMENT AND THE PRINCIPLES OF TRUTH AND JUSTICE

Abstract

Modern states are constantly trying to find appropriate instruments for a more efficient fight against crime, since regular criminal proceedings have become too expensive and slow to achieve that goal. There is a noticeable tendency to introduce new procedural forms which omit certain phases, ie stages of regular criminal proceedings, all with the aim of combating crime as efficiently as possible. The omission of certain phases, ie stages of criminal proceedings, is the reason for modification and adjustment of basic procedural principles, procedural actions and functions. It is not possible to say in advance which principles will undergo changes and certain limitations with the introduction of simplified forms. Nevertheless, it is clear that the field of those principles on which the part of the procedure is predominantly built, ie the phase that is omitted by the simplified procedural form, will be narrowed first.

Keywords: criminal procedure, procedural principles, justice, the principle of truth and justice.

UVOD

Od redovnog krivičnog postupka pojednostavljene procesne forme razlikuju se po strukturi koja se pojednostavljuje i prilagođava razlozima zbog kojih upravo i izostaje jedan dio strukture redovnog postupka. Te razloge možemo naći u prirodi i težini krivičnog djela, svojstvu okrivljenog, priznanju krivice, sporazumu stranaka i sl. Struktura redovnog krivičnog postupka mijenja se uprošćenim procesnim formama izostavljanjem pojedinih faza, pa čak i čitavih stadijuma postupka. Tako, nekada izostaje faza istage ili cijeli prethodni postupak, nekada izostaje i glavni postupak, nakon kojeg može izostati i postupak po pravnim lijekovima.⁸

Transformacija procesnih načela zarad pojednostavljenih formi jedino je podređena legitimirajućem osnovu zbog koga se određena uprošćena procesna forma i ustanovljava.⁹ Ipak, može se reći da pravosuđa modernih zemalja, i pored uvođenja pojednostavljenih procesnih formi, nastoje da što je moguće manje ograniče ustanovljena procesna načela.

Kroz istorijski razvoj nauke krivično procesnog prava sriječemo različita načela koja su se pojavljivala u pogodnom trenutku i na njima se izgrađivao jedan sistem, a koja su vremenom bila zamjenjivana drugim načelima na kojima bi opet bio izgrađivan drugačiji sistem krivičnog postupka.

Kako se navodi u literaturi, funkcija procesnih načela ostvaruje se u tri veoma važne oblasti prava, a to su: pravna nauka, pravna politika i pravna praksa.¹⁰ Osnovna načela od velikog su značaja za pravnu praksu i naročito su važna kada zakonodavac ne daje potrebne odgovore. Od nesumnjivog značaja biće načela u situacijama kada se pojave protivrječne i višeznačne pravne norme ili kada se jave pravne praznine i neodređene norme. Tada je uloga načela neprocjenjiva. S aspekta pravne nauke, potreba za teorijskom sistematizacijom i svođenjem velikog broja pravila, na određeni broj principa posljedica je ekonomije naučnog mišljenja koja podrazumijeva svođenje velikog broja objekata pod isti objašnjavajući pojam.¹¹

Nadalje, osnovna načela postupka naročito su važna prilikom stvaranja prava. Ona predstavljaju sredstva za ostvarivanje civilizacijske funkcije prava, a to je zaštita i razvijanje osnovnih društvenih i pojedinačnih vrijednosti, gdje je važnija racionalnost od političkog uticaja. Istovremeno načela su svojevrsna brana od arbitrarnosti zakonodavca.¹² Posmatrano sa aspekta zakonodavca načela predstavljaju najbolji izbor procesnih institucija u svijetlu kriminalne politike, dok u odnosu sa organima krivičnog postupka načela predstavljaju smjernice i pomoć pri tumačenju i primjeni krivično procesnog prava, pogotovu kad se pojave pravne praznine.¹³ Kao što je već napomenuto načela su se posmatrajući kroz istoriju mijenjala, stvarajuće nove, drugačije, sisteme postupka. To nijesu nepromjenjive konstante, već proizvod

⁸ Đurđić Vojislav, op. cit., str. 58.

⁹ Đurđić Vojislav, op. cit., str. 59.

¹⁰ Cigler Snežana, „Opšta pravna načela: objektivno pravo- pozitivno pravo“, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 95, 1993, str. 350-353.

¹¹ Živanović Toma, *Sistem sintetičke pravne filozofije*, Beograd, 1951, str. 265.

¹² Brkić Snežana, *Racionalizacija krivičnog postupka i uprošćene procesne forme*, Novi Sad, 2004, str. 255.

¹³ Krapac Davor, *Kazneno procesno pravo*, Zagreb, 2003, str. 78.

određenih kulturnih, socijalnih, političkih, ekonomskih i drugih prilika.¹⁴ „Vremenom principi, slično biološkim bićima stare i postaju manje otporni, njih nagrizaju promjene društvenih prilika i novi principi rođeni poslije njih.“¹⁵ Načela dakle, nijesu nepromjenjiva i univerzalna kategorija. Tačno je da su, u odnosu na druga pravna pravila, načela mnogo stabilnija i mnogo manje podložna promjenama, ali to nikako ne znači da ona mogu i moraju biti apsolutno statična.

Načela se kao i sve druge pojave moraju mijenjati zajedno sa promjenom faktora koji ih determinišu, pa bi insistiranje na tradicionalnim načelima, i onda kada je njihova svrsishodnost upitna bilo potpuno pogrešno. Upravo pod uticajem različitih pravnih i vanpravnih faktora načela se mijenjaju, mijenja im se i obim, značenje, razlozi koji ih opravdavaju, ali i ciljevi kojima služe.

Po pitanju određenja pojma načela, postoje brojne definicije¹⁶, a i brojna neslaganja, od shvatanja načela kao osnovnih ideja vodilja u izgradnji krivičnog postupka, preko shvatanja istih kao osnovnih pravnih postavki na kojima se zasniva cijeli postupak, do definisanja načela kao osnovnih zahtjeva koje bi trebalo realizovati u postupku. Ista situacija je i na polju klasifikovanja načela. Kroz literaturu se nailazi na značajan broj kalasifikacija načela u zavisnosti od kriterijuma od kojeg se polazi.¹⁷ Karakteristika pojednostavljenih formi postupka uopšte, kako je već rečeno, je upravo odstupanje od opšte procedure. To odstupanja se odnose na odstupanje od procesne strukture ili odstupanje od osnovnih procesnih načela. Odstupanje od opšte strukture postupka podrazumijeva da u slučaju pojednostavljene procesne forme izostane prethodni postupak, odnosno neke njegove faze, ili glavni postupak, tj. neke njegove faze. Sa druge strane, procesna načela u pojednostavljenim formama karakteriše promjenjivost, mogućnost njihovog stepenovanja, pa čak i mogućnost uvažavanja više suprotnih načela istovremeno.¹⁸

¹⁴ Radulović Drago, *Krivično procesno pravo*, Podgorica, 2009, str. 49.

¹⁵ Vasiljević Tihomir, „Transformacija principa krivičnog procesnog prava“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 3-4, 1969, str. 305.

¹⁶ To su prema definicijama: „procesna pravila, vezana za vrhunske procesne pojmove ili bića (procesne subjekte i procesne radnje), koja određuju karakter (tip) krivičnog postupka“- Grubač Momčilo, „Načela krivičnog postupka i njihova transformacija“, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1-2, 1995, str. 72.; „Osnovne pravne postavke koje su sadržajno rukovodne ideje na kojima je zasnovan krivični postupak, a akciono osnovni zahtjev za ostvarenje cilja krivičnog postupka“- Radulović Drago, op. cit., 2009, str. 50.

¹⁷ Po kriterijumu zakonskog osnova, neki autori načela dijele na : ustavna, zakonska i izvedena. Ustavna načela su ona čiji se osnov nalazi u samom Ustavu, zakonska su ona čiji je zakonski osnov u Zakoniku, a izvedena su ona čiji se osnov ne nalazi ni u Ustavu ni u Zakoniku, nego su izvedena iz drugih odredaba pozitivnog prava. Pojedini autori preskaču klasičnu klasifikaciju, te načela samo rangiraju po njihovoj važnosti. Na prvom mjestu se svakako nalazi načelo istine, pa onda ostala načela koja su u službi načela istine. Ako se za kriterijum uzme vezanost načela za krivično procesne pojmove, onda se načela klasifikuju na opšta i posebna. Opšta se vežu za krivičnoprocesne subjekte, a posebna se vežu za druge krivičnoprocesne pojmove, izvan subjekata i radnji. Najzad, neki autori sva načela dijele na osnovna, opšta i posebna. Prva grupa se vezuje za načela sa ciljem ostvarivanja krivičnoprocesnog zadatka, druga grupa za izgradnju krivičnog postupka i njegovu realizaciju, a treća grupa se vezuje za pojedine osnovne i druge pojmove krivično procesnog prava.- Radulović Drago, op. cit., 2009, str. 51-52.

¹⁸ Brkić Snežana, „Pojednostavljene forme krivičnog postupanja i postupak njihovog ozakonjenja u Republici Srbiji“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1, 2009, str. 94.

SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVICE I NAČELO ISTINE

Na prostoru kontinentalne Evrope načelo istine se tradicionalno smatra jednim od osnovnih načela krivičnog postupka. To načelo se u brojnim zakonodavstvima (uključujući i naše) u posljednje vrijeme upotpunjuje i načelom pravičnosti. Kako doći do istine predstavlja centralno pitanje krivičnoprocesnog prava. Prevedeno na teren krivičnog postupka, načelo istine znači da presuda mora biti donijeta na osnovu potpuno i istinito utvrđenog činjeničnog stanja. U želji da se napravi razlika između istine utvrđene u krivičnom postupku i one utvrđene u nekim drugim postupcima nerijetko se istini pridodaju razni epiteti. U tom smislu nekad se govori i o „materijalnoj“ i „formalnoj“ istini.

Ukoliko bismo posmatrali istorijski razvoj krivičnog postupka, odnosno krivično procesnog prava, možda bismo mogli naći opravdanje za razlikovanje materijalne i formalne istine. Naime, termin „materijalna istina“ javio se u trenutku kada se umjesto formalne ocjene dokaza prešlo na teoriju o slobodnoj ocjeni dokaza, pa se na taj način željela napraviti razlika od predašnjeg sistema. Teško da danas ima mjesta diferenciranju materijalne i formalne istine. Istina je cilj kome se teži bez obzira na to kakve joj atribute dodali uz naziv. Cilj krivičnog postupka i kroz istoriju uvijek je bio pronalažanje istine. Razlika je postojala samo u odnosu na to što su se vremenom iznalazili efikasniji načini kako doći do nje. Najprije se mislilo da je najbolji „recept“ za pronalažanje istine zapravo formalna ocjena dokaza, dok se danas to čini po slobodnom sudijskom uvjerenju.

Može se reći da je utvrđivanje istine prije svega u društvenom interesu,¹⁹ jer se na taj način (utvrđivanjem istine i kažnjavanjem krivaca) ostvaruje i zaštita društva od kriminaliteta. Krivična sankcija, budući da predstavlja i moralnu osudu, ima smisla samo onda kad je kažnjen onaj ko je kriv.²⁰ Međutim, isto tako nesumnjiv je i interes pojedinca za utvrđivanjem istine. Pronalaženje istine, bez dileme, je i u interesu optuženog za krivično djelo, ali i žrtve krivičnog djela.

Uprošćenim procesnim formama, a naročito sporazumu o priznanju krivice, legitimitet se vrlo često osporava zbog načela istine. Naime, ovaj institut najviše diskredituje upravo mogućnost nagodbe sa nevinim licima, te paradoks da ukoliko je dokaza manje, to se priznanje sve više podstiče.²¹ Navodi se da načelo istine svejsno trpi i biva zapostavljeno zarad ostvarivanja efikasnosti i da je sporazum o priznanju krivice u suprotnosti sa načelom istine jer se odlučuje kada je stepen izvjesnosti o krivičnoj stvari znatno niži u odnosu na odlučivanje u redovnom postupku. Strankama se dozvoljava da pregovaraju o onome što predstavlja dio klasične sudske funkcije, čime im se daju isuviše velika ovlašćenja.

Naročito se u Njemačkoj isticalo da je sporazum o priznanju krivice procvjetao zahvaljujući činjenici da je načelo istine izgubilo na značaju i počelo da ustupa mjesto načelu brzine i efikasnosti. Sudijama se zamjeralo da su zarad

¹⁹ Bayer Vladimir, *Jugoslovensko krivično procesno pravo*, Zagreb, 1987, str. 168.

²⁰ Sijerčić Čolić Hajrija, „Načelo materijalne istine u krivičnom postupku“, u: A. Petrović i I. Jovanović (prir.), *Savremene tendencije krivičnog procesnog prava u Srbiji i regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva*, Beograd, 2012, str. 172.

²¹ Brkić Snežana, „Dogovoreno priznanje (*Plea Bargaining*) u Angloameričkom pravu“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 1-2, 2003, str. 180.

efikasnosti prodale savjesnost i pravičnost,²² pa se ističe i prigovor „nekvalitetnosti“ istine koja se postiže sporazumom o priznanju krivice.

Načelo istine ne treba ni u kom slučaju poistovećivati s nekakvom „apsolutnom dužnošću“ suda, da uvek i u svakom slučaju utvrdi neku „pravu“, „realnu“, „apsolutno nespornu“ i sl., istinu, jer to često nije ni moguće i verovatno više predstavlja božanski, nego sudski prerogativ. Ovde se, u stvari, radi samo o tome da sud objektivno mora da učini sve što je moguće da utvrdi istinu u smislu da uvek teži istini, ali samo u granicama drugih procesnih pravila, koja inače, po logici stvari, donekle limitiraju traganje za istinom.²³

Za mješovite postupke kaže se da je nekad odluka donijeta i prije suđenja. Naime, sud već ima formiran stav budući da i prije glavnog pretresa ima uvid u spise, a i upoznat je sa dokazima i iskazima svjedoka. Taj stav se na glavnom pretresu rijetko i teško mijenja. Suprotno od pravog porotnog suđenja gdje je faktor iznenađenja na suđenju i moguć i čest, o faktoru iznenađenja i neizvjesnosti na glavnom pretresu u mješovitom postupku teško da bi se uopšte moglo i govoriti. Zbog toga je neopravdana tvrdnja da se istina utvrđuje samo i isključivo na glavnom pretresu, već bi se prije moglo reći da se na njemu uglavnom potvrđuje ono što je zaključeno u istrazi.²⁴ Ne može se tvrditi da je sporazum o priznanju krivice suprotan načelu istine, jer se istina ne utvrđuje isključivo na glavnom pretresu, već tokom cijelog postupka. Podrazumijeva se da zaključeni sporazum kad je priznanje lažno i u neskladu sa ostalim dokazima neće značiti sam po sebi ništa, jer je obaveza suda da takav sporazum odbije.

Sud je dužan da potpuno objektivno učini sve što je moguće kako bi se istina utvrdila. Ipak, sud istinu utvrđuje u granicama ostalih procesnih načela koja u izvjesnom smislu ograničavaju načelo istine. U cilju zaštite prava okrivljenog, u redovnom postupku ustanovljene su razne zabrane koje nesumnjivo predstavljaju prepreku na putu do istine (zabrana reformatio *in peius*, pravo okrivljenog na šutnju, tolerisanje njegovog lažnog iskaza, izdvajanje zapisnika lica koja su oslobođena dužnosti svjedočenja itd.). Nadalje, i ustanova pravosnažnosti²⁵ jasan je pokazatelj da postoje neke druge vrijednosti pred kojima istina uzmiče, kao što je vrijednost pravne sigurnosti.²⁶ Kada bi istinu shvatili kao neprikosnovenu i apsolutnu kategoriju koja se mora dostići po svaku cijenu, onda njeno utvrđivanje ničim ne bi smjelo da bude ograničeno, a to bi nas vjerovatno opet dovelo do nekih davno prevaziđenih metoda kao što su tortura, narkoanaliza i slično. Ipak, istina koja se utvrđuje u postupku nije

²² Turner Jenia I., „Judicial Participation in Plea Negotiations: A Comparative View“, *The American Journal of Comparative Law*, 54:1, 2006, 226-227.

²³ Škulić Milan, „Odnos načela istine i pojednostavljenih formi krivičnog postupka“, u I. Jovanović i M. Stanislavljević (prired.) *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima*, Beograd, 2013, str. 68.

²⁴ Bajović Vanja, *Sporazum o priznanju krivice, uporedno-pravni prikaz*, Beograd, 2009, str. 188.

²⁵ Mogli bismo zamisliti situaciju da određeno lice protiv koga se vodio postupak bude oslobođeno zbog nedostatka dokaza. Nakon toga, isti okrivljeni mogao bi javno priznati izvršenje djela, a to bi mogao potkrijepiti i izjavama brojnih svjedoka, koji sudu ranije nijesu bili poznati, pa stoga nijesu ni saslušavani kao svjedoci. Zbog pravila *ne bis in idem* okrivljeni ne bi mogao ponovo da bude izveden pred sud, iako je evidentno da istina nije otkrivena u krivičnom postupku. Ova situacija jasno ilustruje da istina nije apsolutna kategorija i da svakako ima svojih nedostataka.

²⁶ Brkić Snežana, op. cit., 2004, str. 280.

apsolutna kategorija. Ona zapravo predstavlja odraz događaja u svijesti sudije, pa se može reći da ona predstavlja i subjektivnu kategoriju, budući da iste činjenice mogu biti različito cijenjene od strane različitih subjekata.²⁷

Prije nego što donese konačnu odluku, odnosno presudu, sud je dužan da se uvjeri da je priznanje okrivljenog potkrijepljeno i drugim dokazima čiju vjerodostojnost takođe provjerava sud, zbog čega tvrdnje da je načelo utvrđivanja istine povrijeđeno sporazumom o priznanju krivice gube na značaju. Sudija će prihvatiti sporazum, samo onda kada je intimno ubijeden da se događaj odigrao upravo onako kako je opisan, što znači da presuda na osnovu sporazuma ne poništava načelo traženja istine. Takođe, aktivno učestvovanje okrivljenog prilikom zaključenja sporazuma, njegovo priznanje i objašnjenje događaja i načina na koji se odigrao, mogu se tumačiti i kao doprinos utvrđivanju istine i to uz sudjelovanje onoga koji jedini zna kako se događaj zapravo odigrao.

Načelo istine ograničeno je raznim institutima procesnog prava, pa se teško može tvrditi da je ovo načelo ugroženo sporazumom o priznanju krivice u većoj mjeri nego što je to slučaj uobičajeno sa načelom istine. Mogućnosti da istina bude izigrana jednake su i po sporazumu i u redovnom postupku, ali taj rizik postoji oduvijek i ništa nije značajniji zbog uvođenja ovog instituta.

SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVICE I NAČELO PRAVIČNOSTI

Načelo pravičnosti našlo je svoj izraz u brojnim zakonodavstvima, pa bi se čak moglo reći da u savremenom pravu načelo istine nerijetko ustupa mjesto ovom načelu koje sve češće postaje vrhovno (stožerno) načelo krivično procesnog prava.²⁸ Dostizanje pravičnosti postupka nije vezano samo za krajnji rezultat, već je pravičnost imperativ u toku cijelog postupka. Pravičnost se ogleda i u jednakoj mogućnosti stranaka da utiču na ishod postupka.²⁹

Posmatrano sa aspekta načela pravičnosti, teško da bi se sporazumu o priznanju krivice nešto moglo spočitati. Budući da je sporazum institut koji strankama nije nametnut, tj. one ne mogu biti prinuđene na zaključenje istog već je to izraz njihove volje, to znači da se njime ne dira u ostvarivanje načela pravičnosti. Čak naprotiv, ukoliko načelo pravičnosti shvatimo kao jednaku mogućnost stranaka da utiču na ishod postupka, tim prije će sporazum o priznanju krivice zapravo biti instrument za postizanje pravičnosti. Naime, kao što je okrivljeni slobodan da prihvati

²⁷ Bejatović Stanko, *Krivično procesno pravo*, Beograd, 2014, str. 101.

²⁸ Matovski Nikola, *Kazneno procesno pravo*, Skoplje, 2003, str. 98.

²⁹ Načelo pravičnosti znači : 1) zabranu diskriminacije među strankama; 2) utvrđivanje krivice i eventualne kazne sprovodi se prema autoritativnim pravnim standardima; 3) krivični postupak se vodi pred državnim organom sa prerogativima nezavisne sudske vlasti; 4) okrivljenom se mora omogućiti odbrana otklanjanjem nejednakosti između njega i državne represivne vlasti. Evropski sud za ljudska prava takođe je izdefinisao kriterijume za ostvarivanje načela pravičnosti, koji mogu biti opšti i posebni. Opšti su: pravo stranaka da prisustvuju preduzimanju krivičnoprocesnih radnji; pravo da preduzimaju sve radnje kao i protivna stranka, tzv. „jednakost oružja“; sudske odluke se ne smiju temeljiti na nezakonitim dokazima; i sudske odluke moraju biti obrazložene. Posebni se odnose na pretpostavku nevinosti koja u sebi sadrži sledeća pravila: postupanje bez predrasuda i bez predubjeđenja; teret dokazivanja nije na okrivljenom; i u slučaju sumnje odlučiti u korist okrivljenog (*in dubio pro reo*).- Radulović Drago, *Krivično procesno pravo*, Podgorica, 2015, str. 76.

ili ne prihvati prijedlog za zaključenje sporazuma, on je isto tako ovlašćen i da sam da prijedlog za zaključenje istog. Upravo zbog toga, moglo bi se reći da državni tužilac i okrivljeni, bar kad je riječ o zaključenju sporazumu o priznanju krivice, postupaju sa ravnopravnih pozicija. Okrivljeni je u mogućnosti da odbije prijedlog za zaključenje sporazuma ukoliko smatra da to nije najbolje rješenje za njega i „opropa“ se u redovnom krivičnom postupku. Sa druge strane, zaključenje sporazuma daje mogućnost da se istovremeno postigne zadovoljenje i državnih, tj. društvenih interesa i interesa okrivljenog.

Prigovori da je načelo pravičnosti ozbiljno poljuljano mogućnošću da okrivljeni koji se ne nagode sa tužiocem dobiju znatno veće kazne od onih koji su zaključili sporazum o priznanju krivice, takođe ne stoje. Svi okrivljeni imaju mogućnost da predlože zaključenje sporazuma, ili da prihvate takav prijedlog, pa se može reći da se svi oni nalaze u istoj poziciji.

Načelo pravičnosti, između ostalog, podrazumijeva i javno i brzo suđenje pred nepristrasnim i nezavisnim sudom. Sporazum o priznanju krivice nesumnjivo doprinosi brzini krivičnog postupka, pa je u tom smislu potpuno kompatibilan sa načelom pravičnosti. Jedino donekle sporno pitanje jeste pitanje suđenja pred nezavisnim i nepristrasnim sudom. Pravo na suđenje jedno je od osnovnih prava okrivljenog u krivičnom postupku. Međutim, to je njegovo pravo i u slučaju da on ne želi da se njime koristi, ne bi ga trebalo prisiljavati na to. Nezavisnost i nepristrasnost suda ostvaruje se propisanom obavezom da ukoliko sud odbije sporazum o priznanju krivice on se faktički uništava, a priznanje se ne može koristiti kao dokaz u postupku. Na kraju, ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu da će poslednju riječ dati sud koji će sporazum prihvatiti i donijesti presudu koja odgovara sadržini sporazuma tek ako, između ostalog, utvrdi da je sporazum u skladu sa interesima pravičnosti, a sankcija odgovara svrsi izricanja krivičnih sankcija.

LITERATURE

1. Bajović Vanja, Sporazum o priznanju krivice, uporedno-pravni prikaz, Beograd, 2009.
2. Bayer Vladimir, Jugoslovensko krivično procesno pravo, Zagreb, 1987.
3. Bejatović Stanko, Krivično procesno pravo, Beograd, 2014.
4. Brkić Snežana, „Dogovoreno priznanje (Plea Bargaining) u Angloameričkom pravu“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1-2, 2003, str. 177-192.
5. Brkić Snežana, „Pojednostavljene forme krivičnog postupanja i postupak njihovog ozakonjenja u Republici Srbiji“, Revija za kriminologiju i krivično pravo, 1, 2009, str. 77-121.
6. Brkić Snežana, Racionalizacija krivičnog postupka i uprošćene procesne forme, Novi Sad, 2004.
7. Cigler Snežana, „Opšta pravna načela: objektivno pravo- pozitivno pravo“, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, 95, 1993, str. 341-355.
8. Đurđić Vojislav, „Osnovna načela krivično procesnog prava i pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima“, u: I. Jovanović I M. Stanisavljević (prir.) Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima, Beograd, 2013, str. 55-66.
9. Grubač Momčilo, „Načela krivičnog postupka i njihova transformacija“, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 1-2, 1995.
10. Krapac Davor, Kazneno procesno pravo, Zagreb, 2003.

11. Matovski Nikola, Kazneno procesno pravo, Skoplje, 2003.
12. Radulović Drago, Krivično procesno pravo, Podgorica, 2009.
13. Radulović Drago, Krivično procesno pravo, Podgorica, 2015.
14. Sijerčić Čolić Hajrija, „Načelo materijalne istine u krivičnom postupku“, u: A. Petrović i I. Jovanović (prir.), Savremene tendencije krivičnog procesnog prava u Srbiji i regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva, Beograd, 2012, str. 162-192.
15. Škulić Milan, „Odnos načela istine i pojednostavljenih formi krivičnog postupka“, u I. Jovanović i M. Stanisavljević (prir.) Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima, Beograd, 2013, str. 67-86.
16. Turner Jenia I., „Judicial Participation in Plea Negotiations: A Comparative View“, The American Journal of Comparative Law, 54:1, 2006, pp. 199-267.
17. Vasiljević Tihomir, „Transformacija principa krivičnog procesnog prava“, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 3-4, 1969, str. 297-306.
18. Živanović Toma, Sistem sintetičke pravne filozofije, Beograd, 1951.

RESUME

Modern states are constantly trying to find appropriate instruments for a more efficient fight against crime, since regular criminal proceedings have become too expensive and slow to achieve that goal. There is a noticeable tendency to introduce new procedural forms which omit certain phases, ie stages of regular criminal proceedings, all with the aim of combating crime as efficiently as possible. The omission of certain phases, ie stages of criminal proceedings, is the reason for modification and adjustment of basic procedural principles, procedural actions and functions. It is not possible to say in advance which principles will undergo changes and certain limitations with the introduction of simplified forms. Nevertheless, it is clear that the field of those principles on which the part of the procedure is predominantly built, ie the phase that is omitted by the simplified procedural form, will be narrowed first.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 18, str. 128-139, 2019 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pravo

Datum prijema rada: 01.011.2019.

Datum prihvatanja rada: 01.12.2019.

doi: 10.5937/univmis1918128S

Pregledni rad

TEORIJSKA RAZMATRANJA O POJAVI I FUNKCIJI KRIMINALISTIČKO-OBAVJEŠTAJNOG RADA

Dženis Šaćirović

Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar, Srbija
dzenis.sacirovic@uninp.edu.rs

Haris Brulić

Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar, Srbija
haris.brulic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Trendovi, koji su utjecali na razvoj na suvremenisveukupni policijski rad su metodološki značajno različiti u odnosu na njegov, nekada ustaljeni tradicionalni oblik rada. Klasični policijski rad, koji je, u suštini bio, isključivo reaktivnog karaktera, sasvim je ustupio mjesto proaktivnom radu, koji se još naziva "policijskim radom rukovodnim obavještajnim radom" (intelligence-led policing), čija forma i sadržina proističu iz prirode suvremenih bezbjednosnih prijetnji, prije svega organiziranog kriminala i terorizma.

U novijoj historiji u europskim i drugim zemljama svijeta, kriminalistička policija pomjera svoju aktivnost u značajnoj mjeri od reakcije, tačnije od reaktivnog rada (Krivično djelo? Ko je izvršilac?), ka preventivnom radu (Kriminalci? Koje krivično djelo se pripremaju da izvrše?). Kriminalističko-obavještajni rad postaje primarna i pokretačka forma rada u suprotstavljanju kriminalcima, jer radi na izvršiocu. Namjena ovog rada je da upozna naučnu i stručnu javnost sa modelom rada koji će u budućnosti morati biti dominantan činioac rada policijskih službi na teritoriji Republike Srbije. Na taj način, ovaj rad nastoji da pruži policijskim službenicima ovladavanje osnovnim znanjima o kriminalističko-obavještajnom radu, sa teorijskog i praktičnog aspekta.

Ključne reči: policijski, reaktivno, intelligence-led policing, proaktivno.

THEORETICAL CONSIDERATIONS ON THE APPEARANCE AND FUNCTION OF CRIMINAL-INTELLIGENCE WORK

Abstract

Trends that have influenced the development of contemporary overall policing are methodologically significantly different from its once established traditional form of work. Classical policing, which was, in essence, exclusively reactive, has completely given way to proactive work, which is also called "intelligence-led policing", the form and content of which derive from the nature of modern security threats. , primarily organized crime and terrorism.

In recent history in European and other countries of the world, the criminal police has shifted its activity significantly from reaction, more precisely from reactive work (Criminal offense? Who is the perpetrator?), To preventive work (Criminals? What criminal offense are they preparing to commit?). Criminal intelligence work becomes the primary and driving form of work in opposing criminals, because it works on the perpetrator. The purpose of this paper is to acquaint the scientific and professional public with the model of work which in the future will have to be the dominant factor in the work of police services in the territory of the Republic of Serbia. In this way, this paper seeks to provide police officers with a basic knowledge of criminal intelligence, from a theoretical and practical point of view.

Key words: police, reactive, intelligence-led policing, proactive.

UVOD

Kriminalističko-obavještajni rad predstavlja suvremeni pristup rada policije s aspekta prepoznavanja kriminalne djelatnosti i otkrivanja kako postojećih, tako i potencijalnih prijetnji i rizika po nacionalnu i javnu bezbjednost jedne države. Kao suvremeni pristup prikupljanja informacija o kretanju i razvoju kriminala, čiji su akteri kriminalne grupe, kriminalističko-obavještajni rad nastoji da obuhvati sve nivoje policijskog djelovanja. Ta nastojanja su produkt sve većeg razvoja pojedinih oblika kriminaliteta koji su klasičnim policijskim aktivnostima preduzimanim od strane najviših institucionaliziranih policijskih i odbrambenih organa bili otvorena opasnost po društvo i društveni poredak, jer se upotrebom klasičnih modela zaštite najviših državnih interesa, u vidu klasičnog policijskog rada, nije mogla garantirati sigurnost od ekspanzije kriminala tijekom proteklih desetljeća. Iz tog razloga, kao produkt čvrstog stava širih društvenih zajednica i struktura na vlasti proizišao je efekat novih policijskih modela u sprječavanju kriminaliteta u općem smislu, njegovog dijagnosticiranja i suzbijanja sa novim modelom rada koji je, u razvijenim zemljama sa vrlo visokom stopom kriminalnog ispoljavanja, pokazao se vrlo uspješnim.

Primarni interes kriminalističko-obavještajnog rada jeste borba protiv svih vidova kriminala i očuvanje integriteta lične i javne bezbjednosti građana. Iako se na taj interes predstavljen u smislu uske oblasti rada, dinamičnosti i povezanosti suvremenih oblika kriminaliteta, kao i mobilnost i modificiranost modela djelovanja suvremenih kriminalnih grupa, koje rezultiraju ugrožavanjem opće bezbjednosti, mogu spomenuti mnoge poteškoće u iznalaženju rješenja, kriminalističko-obavještajni rad koristi se svim obavještajnim aktivnostima koje su od značaja za očuvanje bezbjednosti. Zapravo, za stvaranje ovakvog vida i pristupa rada, policijske službe upotrebljavaju sve resurse kojima raspolažu. Dakle, radi se o prikupljanju svih raspoloživih informacija kako o događajima na terenu, tako i praćenjem informacija u okviru informacionih sistema koji se odnose na prikupljanje podataka o postojanju i kretanju organiziranog kriminala i organiziranih kriminalnih grupa, ali je primarni interes u praćenju potencijalnih kriminalaca i njihovih namjera. Sistematizacijom ovih informacija, koncipira se i određuje konkretna kriminalističko-obavještajna aktivnost nasprječavanju svih potencijalnih oblika kriminaliteta. Umjesto fokusa na krivično djelo, koje je već izvršeno, ovaj model rada se zasniva na sprječavanju izvršenja kroz sprječavanje učinioca da izvrši konkretno djelo.

Što se tiče regiona Balkana, kriminalističko-obavještajni rad je još uvek manje poznat ili pogrešno praktično opredjeljen, protumačen, i povezan sa više poznatim klasičnim obavještajnim radom. Pored tako pogrešnog tumačenja i nepoznavanja primjene kriminalističko-obavještajnog rada, u naučnoj i stručnoj javnosti u Republici Srbiji, susrećemo se sa nedovoljnim teorijskim izlaganjima o značaju i primjeni ovog modela, što iziskuje ne samo nepoznavanje njegovog modela u radu, već i nedovoljnu primjenu u samom radu policije. Mali broj radova i udžbenika koji konkretnije govore o ovom modelu, manjkavost su za opću teorijsku i praktičnu primjenu koja se sama od sebe nameće policijskim službenicima i institucijama od ingerencije za bavljenjem kretanjima stope kriminala i njegovog sistematskog sprječavanja i suzbijanja u širim okvirima.

Cilj ovog rada je predstavljanje teorijskog i praktičnog pristupa u primjeni kriminalističko-obavještajnog rada, kako iz razloga neophodnosti za boljim upoznavanjem, kako šire javnosti, i kao naučnog diskursa koji može biti od koristi onima koji se direktno suprotstavljaju kriminalitetu, tako i naglaska njegovog značaja u radu policijskih službi danas. Pored navedenih razloga, konkretan cilj je da se objasni dosadašnja pojava ovog policijskog modela sa najnovijim teorijsko praktičnim iskustvima koja su prihvaćena u svijetu i kod nas, od strane vodećih autora, koji su dali svoj doprinos kriminalistici u ovoj sferi koja se tiče permanentnog odgovora svim izazovima koji se nameću razvojem kriminaliteta, ali i svih drugih rizika koji direktno ili indirektno mogu utjecati na ugrožavanje vitalnih interesa društva i nacionalne bezbjednosti.

Iz pomenutih razloga, koji se tiču suštine nastanka ovog rada, proistekla je i obaveza da se pored decidnog određenja kriminalističko-obavještajnog rada, pođe putem koji će najbolje objasniti njegov cilj i svrhu, a to je sistematizirano znanje koje počinje sa klasičnim upoznavanjem kriminalistike kao nauke, zatim njenog opredjeljenja, i dalje užeg izlaganja koje se tiče direktno same tematike koja je sadržana u samom naslovu rada.

POČETAK I RAZVOJ KRIMINALISTIČKO-OBAVJEŠTAJNOG RADA

U razvijenijim zemljama svijeta se krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog vijeka, počinju primjenjivati novi pristupi u organizaciji kriminalističke djelatnosti u cilju efikasnijeg suprotstavljanja pojave suvremenih oblika kriminalnog ispoljavanja. Novi uvjeti nastanka i razvoja kriminaliteta su počeli zahtijevati i nove pristupe u njegovom sprječavanju i suzbijanju; postavljanje novih strateških ciljeva i oblika organizacije; uvođenja novih i efikasnijih metoda djelovanja; i redefiniranje policijske uloge u društvu.

Pojava kriminalističko-obavještajnog rada, kao primarnog metoda policijske djelatnosti, prisutna je od početka devedesetih godina dvadesetog vijeka, kada se termin kriminalističko-obavještajni rad počeo primjenjivati kao termin u kriminalističkoj literaturi. Prva primjena kriminalističko-obavještajnog rada ilustruje rad britanske policije kasnih osamdesetih i ranih devedesetih godina dvadesetog vijeka, koji je nesumnjivo obilježio visok porast kriminala, koji se, naočigled starijih metoda suzbijanja, nije mogao staviti pod kontrolu, niti se efikasno mogao suzbijati tradicionalnim metodama. Čak ni uključivanje reaktivnog modela policijskog rada

na relacijama: otkrivanja ili prijave krivičnog djela i počinioca – aktiviranje organa policije – rješavanje krivičnog djela - krivično-pravno procesuiranje na relacijama suradnje suda i tužilaštva, nije također davalo odgovarajuće rezultate naspram ekspanzije kriminaliteta uopće. Zbog vrtoglavog rasta kriminaliteta početkom devedesetih godina prošlog vijeka, pojavio se veliki pritisak od strane javnosti na policiju da napravi drugačiji pristup koji bi ujedno bio efikasniji i koji bi doveo do smanjenja stope kriminala. Zbog oblika i prirode suvremenih bezbjedonosnih prijetnji, kao dominantan oblik uvodi se proaktivni model rada policije nazvan "intelligence-led policing" ili "obavještajno-vođen policijski rad" koji podrazumijeva svoje djelovanje na aktivnom prikupljanju podataka u sprječavanju vršenja krivičnih djela i bezbjedonosnih prijetnji, naročito terorizma, i organiziranog kriminala. Primjenom ovog modela prate se raniji počinioci krivičnih djela, i mogući, potencijalni počinioci. Međutim, iako se postavlja pitanje ljudskih prava, i granica koje mogu biti dozvoljene, funkcioniranje ovog modela od strane policije nije nikada moglo da se dovoljno obrazloži na način koji bi opravdao neke od primjenjivanih mjera obavještajnog rada kroz fokus ljudskih prava.

Razvoj ovog modela veže se za rad policijskih službi u Velikoj Britaniji i SAD-u od početka devedesetih godina. Raniji razvoj kriminalističko-obavještajnog rada policije počinje u Velikoj Britaniji. Tu su shvatili da je trošenje previše vremena na reagiranje prema prestupnicima neefikasno, i da se javlja problem ponavljanja. Izvještaji Komisije za reviziju 1993. godini i Inspektorata Njenog Veličanstva (Her Majesty's Inspectorate of Constabulary) za policiju u 1997. godini zauzimaju se za povećanu upotrebu obavještajnih, tajnih kanala za markiranje potvrđenih potencionalnih prestupnika tako da policija može biti efikasnija u borbi protiv kriminala. Naročito veliku primjenu kako u SAD-u, tako i u svijetu, kriminalističko-obavještajni rad se počinje primjenjivati nakon terorističkih napada 11. Septembra 2001. godine na američke gradove Nju Jork i Vašington. Prije ovih napada, većina svih organa vlasti često nije bila u suglasnosti o davanju informacija, niti da se otkrivaju bilo kakve informacije jednih o drugima.

Dr. Jerry Ratcliffe, profesor kriminalistike na Departmanu Tempel Univerziteta u Filadelfiji, SAD, sproveo je mnoga istraživanja, među kojima je pitanje nasilja kao jednog od najproširenijih oblika u Americi. Sprovedevši Camden Studiju u radu: *Gang Set Space, Drug Markets, and Crime around Drug Corners in Camden* (Taniguchi, Ratcliffe, Taylor, 2011: 2), Ratcliffe sa svojim suradnicima Travisom A. Taniguchijem i Ralphom R. Taylorom, zaključuje: "Velika količina nasilnog kriminala je pripisana delovanju bandi. Rivalske bande često osporavaju teritorijalne granice, gdje mogu da prodavati droge. Camden Studija je pokazala da većina kriminala održana je u oblastima u kojima postoje kriminalne bande. Zaključak je da se više policijskog posla fokusira na praćenje aktivnosti bandi, nego na lokacije navedene aktivnosti."

POJAM I PREDMET KRIMINALISTIČKO-OBAVJEŠTAJNOG RADA

Kriminalističko-obavještajni rad predstavlja policijsku (heurističku) djelatnost i filozofiju, koja obuhvata proces prikupljanja, analiziranja i vrijednovanja

bezbjednosno interesantnih podataka u cilju efikasnijeg suprotstavljanja kriminalitetu. Radi se o relativno novom pristupu u obavljanju kriminalističke djelatnosti koji je razvijen u državama engleskog govornog područja kao posljedica kvalitativnih i kvantitativnih promena u kriminalnom ispoljavanju i neefikasnosti postojećih koncepta organizacije kriminalističke djelatnosti. Naime, kriminalističko-obavještajni rad u najvećoj mjeri upravo obuhvata praćenje poznatih i potencijalnih kriminalaca, koje nije ograničeno na istragu konkretnih krivičnih djela, već na sticanje uvida u njihove kriminalne karijere, životne navike, moguće planove, kako bi se na osnovu analize tih saznanja mogle izvesti pretpostavke koje bi mogle biti od koristi za blagovremeno i efikasno preventivno postupanje. (Ivanović, 2014:55) Dakle, ne radi se o potpuno novom konceptu iz razloga što je kriminalističko-analitički rad oduvijek bio sastavni dio kriminalističkog postupanja. Naime, u kriminalističkoj djelatnosti su se još od ranije skupljale i obrađivale informacije dobijene na konspirativan način. Iako tajno prikupljanje informacija i njihova analiza čine sastavni dio kriminalističkog obavještajnog rada, kriminalističko obavještajni rad je mnogo više od toga iz razloga što se suština kriminalističko-obavještajnog rada ogleda u konverziji podatka u obavještajnu informaciju (intelligence). Obavještajna informacija omogućava onima koji odlučuju, znači rješavaju kriminalističke istražne probleme, da izaberu najbolja rješenja. Kriminalistički obavještajni rad tako postaje sinonim za novi model policijskog rada: obavještajno vođenom policijom, odnosno obavještajno vođenim policijskom radom (Intelligence Led-Policing). (Dvoršek, 2009: 46)

Također, ovde treba naglasiti da kriminalističko-obavještajni rad ima dosta sličnosti sa klasičnim obavještajnim radom, međutim za razliku od klasičnog obavještajnog rada, koji se od strane službi bezbjednosti jedne države sprovodi prema drugim državama ili nedržavnim akterima, i kojiprije svega spada u domen djelovanja koji je izvan zakonske jurisdikcije sopstvene zemlje, kriminalističko-obavještajni rad se sprovodi prema svim potencijalnim kriminalnim rizicima i prijetnjama, i to uglavnom na teritoriji sopstvene države. Ovo ujedno predstavlja i najvažnija statusnu razliku između klasičnog i kriminalističko-obavještajnog rada: klasični obavještajni rad je po definiciji u najvećem broju svojih oblika nezakonit u državama u kojima se odvija, dok je kriminalističko-obavještajni rad isključivo i strogo u skladu sa zakonom. (Fatić, Korać, Bulatović, 2011: 4) Dakle, kriminalističko-obavještajni rad se odvija u okviru pravnog sistema sopstvene države, a usmjeren je prema počiniocima ili potencijalnim počiniocima krivičnih djela, i to najtežih krivičnih djela, uključujući i djela političkog kriminala i organiziranog kriminala u oblasti klasičnog, političkog, privrednog i ekološkog kriminaliteta, a od njegovih rezultata se očekuje da imaju, prije svega, operativnu, odnosno preventivnu, ali i represivnu, odnosno dokaznu vrijednost. U suprotstavljanju terorizmu, kao jednom od oblika djelovanja unutrašnjih političkih ekstremista, primjenjuje se i klasični i kriminalističko-obavještajni rad, zavisno od okolnosti, države u kojoj se nalazi teroristička grupa, domena njenih aktivnosti i sličnih faktora, primarno očekivanje od rezultata obavještajnog rada je da služe prevenciji. To znači da se mogu primjenjivati kontroverznije metode, za čije rezultate ne postoje veliki izgledi da će biti prihvatljivi kao dokazi na sudu. Primjera radi, u mnogim zemljama danas postoje specijalni zakoni koji omogućavaju da se, kada se sumnja na pripremu terorističkih akcija, narušava privatnost stana ili ličnih komunikacija bez uobičajenih dozvola i ovlašćenja, da se pristupa bankovnim

računima, listama telefonskih poziva ili drugim ličnim podacima bez naloga, pa čak i da se bez naloga obavlja pretres. Sve te metode služe onemogućavanju izvođenja terorističke akcije, ali su, istovremeno, svi ovi postupci suprotni tradicionalnim liberalnim građanskim pravima koje garantiraju ustavi demokratskih država, pa stoga materijal do koga se njihovom primjenom dođe često nije prihvatljiv kao dokaz na sudu. Od kriminalističko-obavještajnog rada, usmjerenog na organizirani kriminal, očekuje se da njegovi rezultati budu prihvatljivi na sudu, jer se radi o prethodnoj fazi pretkrivničkog postupka. Stoga sve aktivnosti kriminalističko-obavještajnog rada moraju biti strogo u skladu sa zakonom, a rizik za operativce u pravnom smislu faktički i ne postoji. (Ivanović, 2014: 7)

Primjena tehnologije za svrhe kriminalističko-obavještajnog rada, također, je jednostavnija nego u domenu klasičnog bezbjednosnog obavještajnog rada, jer su rizici znatno manji. Za razliku od konteksta odnosa jedne države prema drugoj, odnos države prema pojedincu ili grupi, koji karakterizira kriminalističko-obavještajni rad, toliko je nesamerljiv po moći i utjecaju, da primjena opreme za presretanje komunikacija, na primjer, ukoliko se otkrije, ne dovodi ni do kakvih opasnosti za operativce niti za državu, što znači da se takva oprema može liberalnije primjenjivati, uz manje oklijevanja i za širi domen slučajeva. Danas se, primjera radi, presretanje telekomunikacija toliko široko primenjuje da se, u pojedinim slučajevima, njime zamjenjuju i klasične metode kriminalističkog rada samo zbog uštede vremena i resursa, što je problematično sa tačke gledišta liberalnih prava. Ova faza obuhvata određivanje obavještajnih/informacionih potreba u podnošenju zahtjeva za pokretanje obavještajnog istraživanja, odnosno uočavanje i razmatranje obavještajnog (bezbjednosnog) problema.

Zbog daljeg razumijevanja uloge kriminalističko-obavještajnog rada u zaštiti nacionalne bezbjednosti, najprije treba predstaviti neke najvažnije teoretske osnove kriminalističko-obavještajnog rada. Za razliku od klasičnog obavještajnog rada, čiji obavještajni ciklus obično sastoji iz sljedećih koraka: inicijative za obavještajnim istraživanjem, prihvatanja inicijative, planiranja, skupljanja informacija, obrade, analiziranja i prijenosa, odnosno ustupanja završnih obavještajnih saznanja korisnicima. Obavještajni ciklus kriminalističko-obavještajnog rada obuhvata sljedeće korake: inicijativu za kriminalističko-obavještajnim istraživanjem, izdavanje obavještajnog zadatka, prikupljanje kriminalističko-obavještajnih podataka, procjenu prikupljenih kriminalističko-obavještajnih podataka, sređivanje (razvrstavanje) dobijenog obavještajnog materijala, integraciju obavještajnog materijala, analiza konsolidovanog obavještajnog materijala, izvođenje operativno korisnih zaključaka (pretvaranje obavještajnog materijala u gotov obavještajni proizvod), raspoređivanje (distribucija) obavještajnog proizvoda korisnicima (odnosno vršenje uticaja analitičara na donosioce odluka da iznađu adekvatna rješenja i nalože preduzimanje konkretnih aktivnosti u cilju sprječavanja, odnosno suzbijanja određene kriminalne djelatnosti), ponovna procjena (re-evaluacija). (Ivanović, Ibid: 56)

Iz navedenog, možemo uvidjeti da u ovom modelu jednu od ključnih uloga igraju analitičari, tj. da je najkompleksnija faza analiza prikupljenih podataka koja obuhvata procjenu, odnosno tumačenje analiziranih podataka i njihov utjecaj na dalju kriminalističku djelatnost. Na ovaj način, analize dobijene kriminalističko-

obavještajnim radom dobijaju na značaju, iz razloga što se sama analiza ne ogleda u klasičnom serviranju obavještajnih informacija, već i ukazivanje na moguće načine djelovanja u pravcu sprječavanja i suzbijanja bezbjednosnih rizika i prijetnji, odnosno davanje prijedloga za konačno rješenje bezbjednosnih problema. To nužno zahtjeva visok nivo znanja analitičara iz oblasti preventivnog i represivnog djelovanja na području suprotstavljanja ozbiljnim oblicima kriminalnog ispoljavanja. Dakle, kriminalističko-obavještajni rad treba da bude koncipiran tako da inicijativa ide od nosilaca, odnosno subjekata kriminalističko-obavještajne funkcije ka donosiocima odluka. Ovdje treba još napomenuti da za razliku od klasičnog obavještajnog rada, u kome su uglavnom nosioci spoljopolitički odlučioi naručioi obavještajnih informacija, kod kriminalističko-obavještajnog rada donosioci odluka nisu uvijek i subjekti koji su prvobitno naručili obavještajne proizvode. (Ibid)

SUŠTINA KRIMINALISTIČKO-OBAVJEŠTAJNOG RADA - PROBLEM KAO FOKUS I POČINILAC KAO FOKUS

Razmatranje odnosa KOR i klasičnog policijskog rada najčešće se svodi na konstatiranje činjenice da je KOR proaktivan i prije svega preventivan, dok je klasični policijski rad reaktivan i usmjeren na prikupljanje dokaza za procesuiranje počinitelja krivičnih djela pred sudovima. Međutim, klasični policijski rad je još od sedamdesetih godina 20. vijeka pod znakom pitanja, jer je već tada počeo da se razvija još jedan alternativni model policijskog djelovanja, nazvan „problemski orijentiran policijski rad“ (POP). Njegov osnivač je profesor Herman Koldstin (Herman Goldstein). (Goldstein, 1990: 2) POP je usmjeren na to da se sitni detalji različitih aspekata policijskog djelovanja, pojedinačnih krivičnih djela, policijskih postupaka i incidenata, analiziraju sa tačke gledišta ukupne problematike bezbjednosti u nekom području, te da se, posebno koristeći vještine policijskih analitičara, iz takvih sitnih djelića informacija izvode zaključci koji mogu biti osnova za izgradnju obuhvatnih preventivnih strategija. Stoga je suština POP-a prevencija, a njegov naglasak je na rješavanju bezbjednosnih pitanja bez aktiviranja krivično-pravnog sistema. To znači da je riječ o modelu policijskog rada koji ne uključuje represiju u smislu kazne, utvrđivanja odgovornosti, i velikih troškova procesuiranja počinitelja, već prosto na djelovanju prije nego što se steknu svi neophodni uslovi da krivično djelo uopće bude učinjeno. U ovom segmentu, POP je suštinski sličan KOR-u, mada KOR uključuje i prikupljanje dokaznog materijala za krivično-pravni sistem i za sam sudski postupak. Suštinska razlika između POP-a i KOR-a je u tome što je, kao što mu i ime kaže, fokus POP-a na sam bezbjednosni problem, to jest na bezbjednosnu prijetnju, dok je fokus KOR-a uglavnom na potencijalne i aktualne počiniocce. Dakle, u smislu predmeta prevashodnog interesiranja, moglo bi se reći da je karakteristika klasičnog policijskog rada krivično djelo, POP-a bilo koja bezbednosna prijetnja u širem smislu, sa nastojanjem da do krivičnog djela nikada i ne dođe, a KOR-a ličnosti, prošlo i sadašnje djelovanje i planovi počinitelja, bez obzira na to da li se ti planovi ostvare ili ne. Sva tri modela policijskog rada su kompatibilna, pa i komplementarna; jedna dobro integrisana policijska služba trebalo bi da ima razvijena sva tri oblika policijskog rada. (Tilley, Dando, 2011: 1, pristup 25.02.2011.)

Primjena POP modela policijskog rada, međutim, nije primjerena specifičnim i danas posebno aktualnim prijetnjama od sofisticiranih počinitelja složenih i često nedovoljno jasno motiviranih krivičnih djela organiziranog kriminala i terorizma. Djela organiziranog kriminala mogu biti jednostavna, locirana u uskom geografskom ambijentu, mogu se sastojati iz velikog broja krivičnih djela istog tipa, a njihovi počinioci mogu biti mali broj dobro poznatih karijernih kriminalaca, što onda otkrivanje i rješavanje tih djela čini prilično jednostavnim za profesionalnu policijsku službu. Istovremeno, međutim, takva djela mogu biti raširena na teritorijama više država, njihovi počinioci se mogu brojati u hiljadama i pripadati različitim kriminalnim organizacijama, ili prosto biti nezavisni kriminalci ili legitimni poslovni ljudi koji nisu, uopće poznati policiji od ranije, a planeri akcija mogu biti dobro skriveni na udaljenim lokacijama. Tada ni klasični policijski rad, ni POP, ne mogu dovesti do zadovoljavajućih rezultata, i mora se pribjeći KOR djelovanju. Naime, iako POP, kao i KOR, uključuju izraženu upotrebu analitike kao glavnog sredstva za dostizanje bezbjedonosnih ciljeva, POP podrazumijeva definiranje izvjesnih lokalnih tačaka na koje se usmjerava policijski napor: karijerni kriminalci sa obimnim historijama činjenja krivičnih djela, kriminalne organizacije poznate na nekoj teritoriji, grupe koje su aktivne u regrutovanju novih počinitelja, ili tržišta i posrednici u prodaji ukradene imovine. Površinski posmatrano, mnoge od ovih ciljnih grupa istovremeno su i ciljne grupe KOR, ali POP i KOR tim metama pristupaju sasvim različito. POP djelovanje često sadrži prevenciju u smislu uklanjanja prilika za činjenje krivičnog djela kakvo se postiže takozvanom „situacionom prevencijom kriminala“. Riječ je o strategijama postavljanja video kamera, većeg prisustva uniformirane policije na ulicama, češćim obimnim provjerama svih prolaznika i legitimiranjem svih prisutnih (tzv. „racije“), privođenjem sumnjivih lica u većem broju i stvaranjem straha u javnosti. Riječ je o tzv. policijskom „blicu“, koji uključuje naglo i stresno povećanje pritiska na dijelove zajednice kako bi se obeshrabrio potencijalni počinitelj nekog naročito ozbiljnog krivičnog djela (racije u kritičnim krajevima grada kada se dobije informacija o pripremi naručenog ubistva ili preuzimanja veće količine droge, i slični slučajevi). Neki autori smatraju da je ovakva metodologija „u saglasnosti sa KOR“, ali se sa tim ne treba snažno složiti. (Tilley, Dando, Ibid: 2)

Sama suština obavještajnog rada, koji je tek naknadno u metodološkom smislu preuzet u KOR kontekstu, leži u potrebi da se tajno prikupljaju informacije. Stoga je tradicionalno obavještajna funkcija strogo odvojena od represivne funkcije: obavještajac u dobro osmišljenim KOR sistemima nikada nikoga ne „hapsi“, niti se pojavljuje kao predstavnik policije; njegov zadatak je da prati događaje, prikuplja obavještenja i, u osnovi, posmatra zbivanja, učeći iz njih. Kada je neophodno da se djeluje represivno, da bi se spriječilo ozbiljno krivično djelo, obavještajac će zatražiti uključenje klasične policije, jer bi njegovo djelovanje u represivnom smislu, osim što bi ga izložilo riziku, kompromitiralo samu njegovu misiju. Samo u vrlo loše osmišljenim obavještajnim sistemima, kakav je bio sistem državne bezbjednosti u balkanskim zemljama, u vrijeme komunizma, bilo je uobičajeno da operativci službi državne bezbjednosti hapse ljude, da ih ispituju i da se bave pisanjem krivičnih prijava. To je posao policije koji uopće ne spada u domen državne bezbjednosti u njenom suvremenom obliku, koji se uglavnom formirao u Velikoj Britaniji. Sama ta

činjenica sugerira da primjena racija i sličnih metoda vršenja pritiska na javnost, osim što je problematična sa tačke gledišta demokratije i prava građana (jer pitanje je kakvo pravo ima policija da se, recimo, pojavi sa puškama u nekom restoranu i da, bez obrazloženja i osnova, pod prijetnjom oružjem legitimira sve goste, primjera radi), nije u skladu sa diskretnim duhom KOR. Ako je KOR obavještajna strategija, a on to po samoj svojoj definiciji jeste, onda je KOR djelovanje, također, po definiciji tajno, i ne može imati nikakve veze sa javnim demonstracijama sile i masovnim privođenjima ili legitimiranjima. Djelovanje policije, koje uključuje takve akcije, može biti u skladu sa POP strategijom (mada se ni tu ne bismo uopće složili sa idejom da je to nužno slučaj), ali nikako ne može biti u skladu sa KOR strategijom. Informacije do kojih se dođe hapšenjima i privođenjima, ili pak zastrašivanjima zajednice i njenim „utjerivanjem“ u suradnju sa policijom nisu KOR informacije: one su informacije dobijene, u osnovi, isljedničkim metodama prijetnji i manipulacija. KOR informacije su vrijedne, upravo zbog toga što subjekt od koga se one dobijaju i ne zna da ih daje, pa one pružaju pristup nekoj situaciji na maksimalno efikasan način. Sistemi KOR policijskog djelovanja stoga i imaju demokratsko lice na površini: u njima nema potrebe za velikim prisustvom naoružane policije na ulicama, za masovnim hapšenjima, u njima postoji osjećaj slobode, ali je bezbjednost na visokom nivou upravo zbog toga što KOR djelovanje omogućava maksimalno fokusiranje policijskog napora na stvarne izvore prijetnje, kao i maksimalno efikasno djelovanje na njihovom uklanjanju, tako da većina zajednice za to uopće i ne zna. Britanska policija je KOR delovanjem uspjela mnogo puta da preseče lance organiziranog krijumčarenja izbjeglica u Veliku Britaniju preko luke Dover kao i terorističke akcije u zemlji, a da ni najbliže susjedstvo u oblastima u kojima su akcije izvođene to nije primjetilo. Suprotno tome, model rada nekih dijelova američke policije, a naročito model rada policije u balkanskim zemljama, tradicionalno je usmjeren ka tome da se što više „stvari utisak“ u zajednici. Sama činjenica da se za borbu protiv organiziranog kriminala koriste jedinice poput žandarmerije u Srbiji govori o tome da je usvojena strategija suprotstavljanja najvećim prijetnjama bezbjednosti u stvari paravojna, a ne primarno KOR strategija, iako čak i srpska žandarmerija ima sopstvenu KOR službu. (Metode i tehnike kriminalističko-obavještajnog rada, Ibid, str. 4. Dokument preuzet sa sajta: www.cbs-css.org. Dostupan 14.02.2015. godine. 12:34 PM.)

TEORIJSKO PRAKTIČKI PRISTUP KRIMINALISTIČKO- OBAVJEŠTAJNOG RADA

Kao dio teorijske debate, postoji zaseban teorijsko-praktični pristup koji se odnosi na kriminalističko-obavještajni rad. U osnovi, kriminalističko-obavještajni rad uključuje kriminalističku analizu i kriminalističko mapiranje, koje je najčešće dio kriminalističke analize. Kriminalističko-obavještajni rad je utemeljen na radu općih obavještajnih službi i to, prije svega, na radu vojnoobavještajnih službi. Upravo je naučni pristup u razvoju obavještajne analize doprinio počecima primjene stječenih naučnih i praktičnih iskustava u radu policije, a samim tim i doveo do razvoja kriminalističko-obavještajnog rada tokom osamdesetih godina XX. vijeka. (Ibid: 153)

Ulazeći u teorijski razvoj kriminalističko-obavještajnog rada i analize i njegovog prakticanja, Velika Britanija primjenjuje dvije definirane kategorije za

praktični rad prilikom sprovođenja zakona i funkcioniranje kriminalističke analize. Te dvije kategorije su: figurativno razmišljanje i razmišljanje o praćenju kriminala. Ustvari, figurativno razmišljanje odnosi se na teorijski pristup u razvoju kriminalističko-obavještajnog rada, što je povezano sa praćenjem kriminala. U osnovi, tojestatističko praćenje i podrška stvaranju slike kriminalnog okruženja na svim nivoima, kao i njegova analiza. (Richards, 2010: 123) Ovakav teorijsko-praktični razvoj predstavlja samo uvod u suštinu kriminalističko-obavještajnog rada i svega onoga što se od njega u krajnjoj distanci očekuje, kao instrument kreiranja bezbjednosne politike na svim nivoima. Suvremeni uvjeti razvoja kriminala nameću da se teorijski pristup kriminalističko-obavještajnog rada više fokusira i temelji na kriminalističkoj analizi. Pri tome se otvara široki spektar mogućnosti rasprava i direktnog povezivanja obavještajnog rada i teorijske rasprave koja se o njemu vodi. (Andonov, Stanković, 2014: 153)

S obzirom na sve što je rečeno, sa teorijskog aspekta opredjeljenja obavještajnog rada, može se reći da kriminalističko-obavještajni rad nije nauka, već više oblik neprecizne vještine, koja se podupire na varijable koje su najčešće u interakciji sa ljudskim faktorom ili uključuju različite subjektivne analize u datoj situaciji. Upotrebu ovih varijabli i uspostavljanje hipoteza jeste primarni zadatak kriminalističke analize. Zbog toga je neophodno da u pogledu teorijskog pristupa bude odabran adekvatni nivo ili deo obavještajnog rada, a posebno u odnosu na kriminalističko-obavještajni rad i kriminalističku analizu. (Ibid)

Upravo se kriminalističko-obavještajni rad čvrsto povezuje sa kriminalističkim istraživanjem, kriminalističkom analizom i kriminalističkim mapiranjem, što su njegovi sastavni dijelovi, čak nerazdvojni u odnosu na uspješno ostvarenje kriminalističko-obavještajnog rada. Ovi dijelovi kriminalističko-obavještajnog rada čine njegov praktični spoj sa naučnim dostignućima i daju temelj teorijsko-praktičnog opredjeljenja kriminalističko-obavještajnog rada kao novi izazov u okvirima bezbjednosnih studija. Njegov praktični doprinos jeste direktni utjecaj na ličnu i javnu bezbjednost u bezbjednosti društva. Zbog toga se kriminalističko-obavještajni rad u svojim načelima i principima moralnosti umnogome razlikuje od klasičnog shvatanja obavještajnog rada, što se svakodnevno ispoljava u praksi. Osnovna pitanja praktičnog djelovanja povezana su sa demokratskim pristupom policije, a ne isključivo za ciljeve koje treba da ostvari kriminalističko-obavještajni rad. U odnosu na praktični pristup kriminalističko-obavještajnog rada, ključnu ulogu ima kriminalistička analiza u korelaciji sa kriminalističkim istraživanjem i upotrebom instrumenata koji praktično realizirju kriminalističko-obavještajni rad. (Ibid: 154).

ZAKLJUČAK

Sada na kraju rada, kao i na početku, smisao ostaje isti: naglasiti važnost primjene kriminalističko-obavještajnog rada u radu policijskih službi na sprječavanju i suzbijanju kriminaliteta (iako je primarno određen kao vid preventivnog djelovanja, njegova primjena se itekako odnosi na suzbijanje u vidu dostupnosti raspoloživih korisnih informacija do kojih dolazi svojim izražavanjem). Suština ovog rada se pored teorijskog izlaganja i prikaza praktične primjene kroz upoznavanje, također, zasniva i na stavu da je široka primjena ovog modela policijskog rada, zapravo, budućnost

rada policijskih službi i da ga kao takvog u naučnoj i stručnoj literaturi treba sve više forsirati. Pošto je zadatak kriminalističko-obavještajnog rada da postigne prednost u odnosu na kriminalce putem obavještajnog materijala o subjektima interesiranja, zadatak je i da dostigne prednost u odnosu na sve dosadašnje modele rada koji se više ne mogu nositi sa najnovijim trendovima koji se tiču praćenja i sprječavanja pojedinih oblika kriminalnog ispoljavanja.

Prema mnogim autorima suvremene teorije i prakse kriminalistike i nauka o bezbjednosti, sadašnji metod rada kriminalističke policije konkretno u organima ministarstava unutarnjih poslova zemalja Balkana je prevaziđen. Efektivna primjena klasičnog modela policijskog rada izostaje samim tim što iziskuje i unapređivanje rada, tj. mehanizama inovacije u radu policijskih službenika a koje se tiču prepoznavanja pojava iz kriminalnog okruženja. Klasični pristup pored toga iziskuje i velike troškove, a vreme nikako ne ide u korist organima koji se bave suzbijanjem kriminala, jer klasične metode okrenute otkrivanjem već postojećih oblika kriminaliteta posvjećuju se iznova istom poslu u kome se uspješno bazira na otkrivanju fenomena umesto na prepoznavanju etiološke baze kriminala. Također, kada se govori o edukaciji policijskog kadra, valja napomenuti da je korist od primjene klasičnog djelovanja policije umanjena jer njena uloga ne iziskuje pažljivije uočavanje pojava, jer kriminalna pojava se ne smije samo promatrati, već i pročitati, što baš i ne ide u korist policijskim kadrovima klasičnog modela naročito u današnjici kada kriminal iz minuta u minut dobija nove oblike i sve suvremenije metode vršenja krivičnih djela. Zato se kao ključ stagnacije iz ove oblasti pominju nekompetentnost i nepostojanje profesionalne selekcije, a to svakako jemči i nepostojanje primjene i poznavanja efikasnosti djelovanja pod kriminalističko-obavještajnim radom.

LITERATURA:

1. Andonov, O, Stanković, V.: Kriminalističko-obaveštajni rad – teorijski i praktični pristup savremenog rada policije, Vojno delo, Beograd, 2014.
2. Dvoršek, A.: Kriminalističko obaveštajni rad i njegove perspektive u kriminalistici, Zbornik radova: Pravo i forenzika u kriminalistici, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009.
3. Fatić, A., Korać, S., Bulatović, A.: Etički standardi za kriminalističko obaveštajni rad, Centar za bezbednosne studije, Beograd, 2011.
4. Goldstein, H.: Problem-Oriented Policing, McGraw Hill, New York, 1990.
5. Ivanović, R, A.: Kriminalističko obaveštajni rad u funkciji zaštite nacionalne bezbednosti, Perjanik: časopis za teoriju i praksu u oblasti policije, bezbednosti, teorije i prava, god. 2, br.31. Policijska akademija Danilovgrad, Podgorica, 2014.
6. Richards, J.: The Art and Science of Intelligence Analysis, Oxford University Press, Oxford, 2010.
7. Taniguchi, T.A., Ratcliffe, J.H., Taylor, R.B.: Gang set space, drug markets, and crime around drug corners in Camden, Journal of Research in Crime and Delinquency, 2011. Internet:
8. http://www.jdi.ucl.ac.uk/downloads/publications/crime_science_short_reports/problem_oriented_policing.pdf, pristup 25.02.2011.
9. http://www.jdi.ucl.ac.uk/downloads/publications/crime_science_short_reports/problem_oriented_policing.pdf, pristup 25.02.2015.

10. <http://www.cbs-css.org>. pristup 14.02.2015.

RESUME

Now, at the end of the paper, as at the beginning, the meaning remains the same: to emphasize the importance of criminal intelligence in the work of police services in preventing and combating crime (although it is primarily defined as a form of preventive action, its application is very much about accessibility). available useful information that comes to his research). The essence of this paper, in addition to theoretical presentation and presentation of practical application through acquaintance, is also based on the view that the wide application of this model of policing is, in fact, the future of policing and that as such in scientific and professional literature should be increasingly forced. Since the task of criminal intelligence work is to gain an advantage over criminals through intelligence material on subjects of interest, it is also a task to achieve an advantage over all previous models of work that can no longer cope with the latest trends in monitoring and preventing certain forms of criminal manifestation.

According to many authors of modern theory and practice of criminology and security science, the current method of work of the criminal police, specifically in the bodies of the ministries of internal affairs of the Balkan countries, has been overcome. The effective application of the classical model of police work is lacking because it requires the improvement of work, ie. mechanisms of innovation in the work of police officers, which concern the recognition of phenomena from the criminal environment. The classical approach also requires high costs, and time does not benefit the bodies dealing with crime prevention, because the classical methods aimed at detecting already existing forms of crime are dedicated again to the same work in which success is based on detecting phenomena instead of recognizing the etiological basis. crime. Also, when it comes to educating police personnel, it should be noted that the benefit of the application of classical police action is diminished because its role does not require more careful observation of phenomena, because the criminal phenomenon must not only be observed but also read, which is not very beneficial. police personnel of the classical model, especially in today's world, when crime is gaining new forms and more and more modern methods of committing crimes. Therefore, incompetence and the non-existence of professional selection are mentioned as the key to stagnation in this area, and this certainly guarantees the non-existence of application and knowledge of the efficiency of action under criminal intelligence work.

PRAVNI OKVIR ZAŠTITE PRAVA MANJINA

Ana Budak

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu,

Beograd, Srbija

ana.budak@ius.bg.ac.rs

Apstrakt

Pitanje zaštite prava manjina i njihovih pripadnika postalo je jedno od značajnijih problema ljudskih prava. Predmet analize rada je pravni okvir zaštite prava manjina, kao integralnog dela ljudskih prava. Problem je analiziran primenom deskriptivno-kvalitativnog metoda, sinteze saznanja iz postojeće literature i induktivnog metoda. Ključni rezultati istraživanja su da oblast zaštite prava manjina odlikuju kontroverze, počevši od pojma prava manjina, pa do prakse budući da su Savetodavni komitet Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i Evropski sud za ljudska prava zauzeli dijametralno suprotne stavove po pitanju ispoljavanja veroispovesti. S obzirom da je zaštita koju pruža Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, kao jedini pravno obavezujući dokument koji se isključivo bavi zaštitom prava manjina, ograničena *ratione loci*, pripadnici manjina u velikom broju država nemaju adekvatnu pravnu zaštitu. Stoga, nameće se potreba za usvajanjem univerzalno obavezujućeg međunarodnog ugovora koji bi u celosti bio posvećen zaštiti prava manjina.

Ključne reči: prava manjina, Evropski sud za ljudska prava, Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, zabrana diskriminacije

THE LEGAL FRAMEWORK OF THE PROTECTION OF MINORITY RIGHTS

Abstract

The question of the protection of minorities' rights became one of the important issues of human rights. The subject of the analysis in this paper is the legal framework of minorities' rights protection, as the integral part of human rights. This problem was analysed using the descriptive-comparative method, synthesis of the existing literature and the inductive method. The main result of the research is that the minorities' human rights protection are characterised by controversies, starting from the term minorities' rights to the practice, considering that Advisory Committee of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and European Court of Human Rights took a diametrically opposing stances regarding the manifestation of religion. As the protection envisaged by the Framework Convention for the Protection of National Minorities, the only legally binding document pertaining to the protection of minorities' rights, and its limited *ratione loci*, the minorities in many countries do not enjoy adequate legal protection. Thus arises the need to adopt a universally obligatory international convention, which would be entirely dedicated to the protection of minorities' rights.

Key words: minority rights, European Court of Human Rights, Framework Convention for the Protection of National Minorities, prohibition of discrimination

UVOD

Konferencija za evropsku bezbednost i saradnju (KEBS) je bila prva organizacija u Evropi koja je pokrenula inicijativu za zaštitu manjina i to kako na Konferenciji u Helsinkiju (1975), tako i u Kopenhagenu (1990), gde su prepoznali potrebu da države preduzmu specijalne mere za zaštitu manjina u vezi sa njihovim jezikom, verom, kulturom. Visoki komesar za zaštitu manjina osnovan je 1992. godine. Njegov mandat odnosi se na uočavanje i sprečavanje tenzija koje uključuju nacionalne manjine na teritoriji. Međutim, on nema nadležnost da razmatra kršenja ljudskih prava, već ima isključivo preventivnu i diplomatsku ulogu.

Ne postoji univerzalni instrument koji štiti nacionalne manjine kao takve. Manjine su bile zaštićene u Društvu naroda. Danas, čini se da čine periferiju pravnog okvira u sistemu Ujedinjenih nacija (Higgins, 2014: 383). Castellino komentariše da, uprkos sofisticiranom sistemu prava Ujedinjenih nacija, čini se da su manjine bile bolje zaštićene u periodu pre postojanja Ujedinjenih nacija (Castellino, 2010: 393).

Jedini univerzalni instrument koji se odnosi i na manjine je Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Osim opšte obaveze da obezbede da manjine i lica koja im pripadaju ne budu diskriminisana i da uživaju jednakost, specifični sadržaj prava manjina ili obratno, obim obaveza države u vezi sa manjinama može biti interpretiran na različite načine. Ne postoji pravno obavezujući „katalog“ prava manjina. Naprotiv, postoji čak i sumnja u pogledu toga da li držve imaju bilo kakve pozitivne obaveze osim obaveze nemešanja u prava lica koja pripadaju manjinama (Pejić, 1997: 676).

Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina usvojena je 1992. godine. Generalna Skupština Ujedinjenih nacija je u Preambuli Deklaracije potvrdila, kao što proklamuje Povelja, da je jedan od glavnih ciljeva Ujedinjenih nacija da potpomaže i podržava poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda svih. Navedeni instrument inspirisan je odredbama člana 27 Međunarodnog prakra o građanskim i političkim pravima (Deklaracija, 1992: Preambula).

Odlučne da u okviru svojih teritorija zaštite postojanje nacionalnih manjina i smatrajući da su previranja u istoriji Evrope pokazala da je zaštita nacionalnih manjina suštinska za stabilnost, demokratsku bezbednost i mir na ovom kontinentu (Okvirna konvencija, 1995: Preambula), države članice Saveta Evrope i druge države potpisnice su 1995. godine donele Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina jasno postavlja zaštitu manjina u pravo ljudskih prava, propisujući članom 1 da je zaštita nacionalnih manjina i prava i sloboda pripadnika tih manjina sastavni deo međunarodne zaštite ljudskih prava i kao takva spada u domen međunarodne saradnje.

Cilj ovog rada je da prikaže dostignuti nivo zaštite prava manjina na univerzalnom i regionalnom nivou. Ovo je ostvareno primenom primenom deskriptivno-kvalitativnog metoda, sinteze saznanja iz postojeće literature i induktivnog metoda. Deskriptivno-kvalitativnim metodom opisan je postojeći pravni okvir zaštite prava manjina. Sintezom saznanju postojeće literature iz ove oblasti predstavljani su prednosti i nedostaci postojećeg sistema zaštite prava manjina. Na kraju, induktivnim metodom su iz pojedinačnih slučajeva iz prakse Evropskog suda

za ljudska prava izvedeni opštiji zaključci o stanju primene postjeće regulative zaštite prava manjina. Primenom opisanih metoda izvedeni su relevantni zaključci i predstavljeni najznačajnije praktične implikacije.

Imajući u vidu navedeno, rad je organizovan na sledeći način. U prvom delu rada predstavljena je postojeća regulativa zaštite manjina kako na univerzalnom, tako i na regionalnom nivou. Drugi deo rada uporedio je nacionalne manjine i domorodačke narode, kao i proveru stanja zaštite tih prava u državama kroz Univerzalni periodični pregled. Treći deo rada prikazao je zaštitu prava manjina u Evropskoj konvenciji za ljudska prava, sa osvrtom na praksu Evropskog suda za ljudska prava. U četvrtom delu rada prikazana je zaštita prava manjina u Evropskoj uniji. Na kraju, predstavljeni su zaključci ovog istraživanja.

REGULATIVA ZAŠTITE MANJINA

Gilbert upozorava na neodređenost pojma „nacionalna“ ističući da on ima dva značenja – kada je preduslov za sve manjine u okviru države da njihovi članovi budu državljani te države i kada se klasifikuje određenu vrstu manjine (Gilbert, 1996: 169). Ovaj pojam je značajan i zbog statusa Roma. Naime, i Visoki komesar za prava manjina je istakao da činjenica da su Romi u velikom broju slučajeva lica bez državljanstva, može otežati njihov položaj (OSCE, 1994). Imajući u vidu da države odredbe Okvirne konvencije implementiraju, bilo bi poželjno, prema Gilbertu, da preciziraju značenje reči „nacionalnosti“ i istaknu da ga ne traže kada su u pitanju Romi (Gilbert, 1996: 177).

Rane debate u Potkomisiji za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina sugerisala je da se samo one nedominantne grupe, lojalne državi, koje teže da sačuvaju stabilne etničke, verske ili jezičke tradicije ili karakteristike, značajno različite od ostatka populacije mogu smatrati manjinama (Fawcett, 1979: 4).

Capotorti, čija se definicija obično navodi kao opšte prihvaćena, predložio je sledeću definiciju manjina „grupa bročano manja od stanovništva jedne države, u nedominantnom položaju, koji pripadnici, inače državljani te države, imaju etničke, verske ili jezičke osobine različite od osobina ostalog stanovništva, i barem prećutno ispoljavaju osećaj uzajamne solidarnosti usmerene ka očuvanju svoje kulture, tradicije, vere ili jezika“ (Capotorti, 1977: 33).

Elementi iz gore navedene definicije - državljanstvo, dovoljno brojna grupa, bročana manjina, nedominantan položaj, i etničke, verske ili jezičke osobenosti su elementi objektivne prirode, dok su osećanje solidarnosti i želja za očuvanjem identiteta elementi subjektivne prirode, koje treba uzeti kao implicitne ukoliko je postojanje objektivnih nesporno. Navedeno čini biće pojma manjine u opštem smislu (Paunović, Krivokapić i Krstić, 2014: 278-279).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima propisuje da u državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine ne sme se licima koja pripadaju takvim manjinama uskratiti pravo da, zajedno sa članovima svoje grupe, imaju svoj vlastiti kulturni život, da ispovedaju i obavljaju verske dužnosti ili da se služe svojim vlastitim jezicima (PGPP, 1966: 27).

Pejić ističe tri ograničenja člana 27 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Prvo, rečima „u državama gde postoje“ Pakt državama daje opciju da objave da na njihovoj teritoriji ne postoje manjine, čime se isključuje zaštita takvim licima na teritoriji tih država ili na teritoriji pod jurisdikcijom tih država. Pejić nadalje ističe da, iako većina država nije iskoristila ovu mogućnost, Francuska jeste. Drugo ograničenje člana 27 tiče se njegove formulacije „licima koja pripadaju takvim manjinama” - što ne daje odgovor na pitanje da li je državljanstvo preduslov za ostvarivanje ovog prava. Pored toga, ovakva formulacija ne daje ni odgovor na pitanje da li se i domorodačkim narodima pruža zaštita na osnovu istog tog člana. Na kraju, treće ograničenje člana 27 jeste što je navedena odredba jedina odredba Pakta koja je negativno formulisala obavezu država (Pejić, 1997: 669-670).

Prvo ograničenje koje navodi navedena autorka, čini se, nije sasvim utemeljeno ukoliko se ima u vidu Opšti komentar Komiteta za ljudska prava u kome je naglašeno da postojanje manjina u jednoj državi ne zavisi od prepoznavanja manjine od strane te države, već se to određuje objektivnim kriterijumima (Hum. Rts. Comm., 1994: 235).

Čini se da se ni drugo ograničenje člana 27 koje navodi Pejić ne može uzeti bez rezerve budući da je Komitet a ljudska prava u svom Opštem komentaru broj 15 istakao da se prava Pakta priznaju svima, bez obzira na državljanstvo, te da stranci koji čine manjinu u smislu člana 27 ne treba da budu lišeni tog prava (Hum. Rts. Comm., 1989: 861). U istom Komentaru navodi se i da takva lica ne moraju čak biti ni rezidenti, što omogućava da se ova prava priznaju i radnicima migrantima, pa čak i posetiocima neke države (Hum. Rts. Comm., 1994: 235).

Neki autori kao potencijalnu poteškoću vide to što bi države mogle kvalifikovati neku manjnu kao versku i pružiti joj pravo s tim u vezi dok bi se te iste manjine pre možda želele smatrati nacionalnim, s obzirom da tako imaju i neka druga prava (Eide, 1992: 71)

Preece smatra da su prava manjina pokušaj da se ograniče potencijalni destabilizacioni efekti. Iza tih garancija je pretpostavka da će se pravljemjem specijalnih ustupaka manjinama smanjiti njihove težnje da menjanju teritorijalni status quo (Preece, 1997: 76).

Za zadovoljenje osnovnog cilja zaštite manjina (opstanak i nesmetan život i razvoj manjina) nije dovoljno obezbediti pripadnicima manjina uživanje opštih ljudskih prava i nediskriminaciju. Zapravo, dati ista prava licima odnosno grupama koje se suštinski nalaze u nejednakom položaju znači samo ozakoniti nejednakost. Stoga, manjinama treba priznati i posebna prava. Kao osnovna manjinska prava mogu se izdvojiti: pravo na opstanak, pravo na identitet, pravo na jednakost i nediskriminaciju, pravo na upotrebu manjinskog jezika, posebna prava u domenu školstva, pravo na negovanje posebne kulture i tradicije, pravo na delotvorno učešće u životu zajednice, pravo na međunarodne kontakte i saradnju, pravo na efikasnu zaštitu zajemčenih prava (Paunović, Krivokapić i Krstić, 2014: 292-293).

Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima pripadnika nacionalnih, etničkih, verskih ili jezičkih manjina (1992) praktično reprodukuje odredbu člana 27 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Deklaracija u članu 2, stav 3 postavlja uslov da se prava manjina ne smeju ostvarivati na način da budu nespojiva sa nacionalnim zakonodavstvom. U Preambuli Deklaracije je istaknuto da je stalno

pomaganje i ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih ili jezičkih manjina, kao integralni deo razvoja društva u celini i u okviru demokratskog okvira zasnovanog na vladavini prava, ono što bi doprinelo učvršćenju prijateljstva i saradnje između naroda i Država.

Okvirna Konvencija Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina iz 1995. godine je jedini multilateralni ugovor u pozitivnom međunarodnom pravu koji za predmet ima zaštitu nacionalnih manjina. Okvirna konvencija sadrži norme programskog karaktera (Explanatory Report, 1995: 2). Njene odredbe nisu direktno primenljive, već ostavljaju na volju državi da izabere mere kojima će implementirati njene ciljeve. Kao instrument koji sadrži generalne principe pre nego detaljna pravila, sa usklađenošću koju nadzire političko telo (Komitet ministra Saveta Evrope potpomognuto Savetodavnim komitetom eksperata), Okvirna konvencija se obično može okarakterisati kao pravno značajna, na sredini između „mekog“ i „čvrstog“ prava (Abbott, Keohane, Moravcsik i Slaughter, 2000: 406). Ovakve norme omogućavaju svakoj državi diskrecionu ocenu u pogledu načina implementiranja normi, omogućavajući im da uzmu u obzir uslove u svojoj zemlji.

Prvi izveštaj o preduzetim zakonodavnim i drugim merama države podnose godinu dana od dana stupanja na snagu Okvirne konvencije za tu državu, dok se dalje izveštaji podnose regularno, ali nije propisano u kojim razmacima. Okvirna konvencija u članu 1 predviđa da zaštita nacionalnih manjina i prava i sloboda lica koja pripadaju tim manjinama predstavljaju integralni deo međunarodnih ljudskih prava. Ali je i izričito istaknuto u Komentarima da ova Konvencija ne poznaje kolektivna prava manjina. Konvencija propisuje da se ova prava vrše individualno i u zajednici sa drugima (Okvirna konvencija, 1995: 3).

Isto rako, s obzirom da države neretko strahuju da će davanje prava nacionalnim manjinama voditi iredentizmu, nije ni čudo da su pisci Okvirne konvencije ve' u njenoj Preambuli jasno istakli da ostvarenje tolerantne i prosperitetne Evrope ne zavisi samo od saradnje među državama, već zahteva prekograničnu saradnju među lokalnim i regionalnim organima bez štete po ustav i teritorijalni integritet svake države.

Stoga, jasno je da manjine nemaju pravo na samoopredeljenje jer bi to bilo u suprotnosti sa osnovnim principima međunarodnog prava (suverenitet i teritorijalni integritet, a izvedeno do kraja značilo bi atomizaciju skoro svih savremenih država) (Međunarodna ljudska prava, 2014: 298). Okvirna konvencija u članu 20 propisuje da svaki pripadnik nacionalne manjine poštuje prava drugih, posebno pripadnika većine i drugih nacionalnih manjina, a u članu 21 posebno propisuje da se ništa iz ove Okvirne Konvencije neće tumačiti tako da može označiti pravo na preduzimanje delatnosti ili vršenje dela suprotnih osnovnim načelima međunarodnog prava, a posebno suverenoj jednakosti, teritorijalnom integritetu i političkoj nezavisnosti država.

Pravo na samoopredeljenje pripada narodima, a ne manjinama. U literaturi se pokušava napraviti razlika između naroda i manjina, pa tako manjine bi trebalo razlikovati od naroda koji ne samo da žele da očuvaju i razvijaju svoje osobenosti, već žele i suverenitet i potpunu nezavisnost. Kada su u pitanju manjine, obično postoji država porekla (sa izuzetkom domorodačkih naroda), dok narodi nemaju svoju državu (Gilbert , 1996: 167).

Kriterijume za utvrđivanje manjina Okvirna konvencija postavlja na objektivnan način, kao esencijalne elemente njihovog identiteta, te u članu 5, stav 1 nabroja religiju, jezik, tradiciju i kulturu. Ipak, u komentarima Konvencije se navodi da ne čine sve razlike na tim osnovama manjine, a koje tumačenje pogoduje državama i ostavlja im prostor za relativno diskrecionu ocenu (Gilbert, 1996: 177).

Gilbert zaključuje da je nesporno da je zaštita manjina u Evropi neophodna i da je Okvirna konvencija prvi, ali slab pokušaj (Gilbert, 1996: 189). Pejić zaključuje da bi najcelishodnije bilo donošenje konvencije na univerzalnom nivou koja bi se bavila isključivo pravima manjina, ali ističe da to u ovom trenutku nije moguće. U svakom slučaju, ukazuje da čisto pravni instrumenti ne mogu biti efektivni sve dok država sama ne shvati da je priznanje manjina u njenom sopstvenom interesu (Pejić, 1997: 684). Fundamentalni princip je ovde bona fides među državama, koji je ključan za postizanje multikulturalizma, a država se na bona fides pristup problemu manjina ne može prinuditi pravnim instrumentima.

MANJINE, DOMORODAČKI NARODI I UNIVERZALNI PERIODIČNI PREGLED

Radna grupa Ujedinjenih nacija za prava manjina i Radna grupa Ujedinjenih nacija za domorodačke narode objasnile su svoje shvatanje razlike manjina i domorodačkih naroda, ističući da manjine imaju pravo na integraciju, a domorodački narodi na prilagođavanje; manjine traže individualna prava, a domorodački narodi zahtevaju kolektivna prava; manjine se zalažu za nediskriminaciju, a domorodački narodi za samoupravljanje (ECOSOC, 2000). Nacionalne manjine su inkorporisane u postojeću državu od strane neke susedne evropske države, dok su domorodački narodi kolonizovani od strane daleke evropske države. Nadalje, nacionalne manjine su obično na istom stepenu ekonomskog razvoja, dok domorodački narodi imaju stare modele ekonomske proizvodnje i žive u izolovanim i zabačenim krajevima (Kymlicka, 2007: 9).

Domorodački narodi prevashodno su bili zaštićeni Konvencijom MOR 169, koja se odnosila isključivo na prava rada. Dnna su domorodački narodi zaštićeni Deklaracijom Ujedinjenih nacija o domorodačkim narodima iz 2007. godine. Jedna od najvećih mana ove Konvencije je nedostatak obaveze država članica da podnose izveštaje po ovom pitanju. Stoga, 2007. godine osnovan je Savet za ljudska prava koji je uspostavio novi model nadgledanja implementacije standarda u oblasti ljudskih prava u formi univerzalnog periodičnog pregleda stanja ljudskih prava (Universal Periodic Review - UPR), koji omogućava diskusiju o svim pitanjima ljudskih prava, što obuhvata i pitanja manjina i domorodačkih naroda.

Sve države članice Ujedinjenih nacija u obavezi su da Savetu za ljudska prava svake 4 godine podnose izveštaje o svom nacionalnom zakonodavstvu i praksi. Kako tema izveštaja nije precizirana, ostavljen je prostor i za diskusiju o zaštiti manjina i domorodačkih naroda. Prvi univerzalni periodični pregled bio je 2008-2011. godine.

Savetu za ljudska prava je data uloga da, na osnovu objektivnih i pozdanih informacija, na univerzalni i jednak način prema svim državama, rukovodi ovim procesom koji ispituje ispunjavanje obaveza koji se tiču ljudskih prava od strane svake

države. Predviđeno je da ovo bude interaktivni mehanizam, zasnovan na dijalogu. Predviđeno je da nadzorna tela Ujedinjenih nacija i ovaj mehanizam budu komplementarni, a ne da se dupliraju standardi (UNGA, 2006). Može se slobodno reći da je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima osnova, uz koju idu i sve druge ugovorne obaveze koje je država preuzela (HRC, 2007: 1.A.1.). Dakle, države bi u svojim izveštajima mogle da se pozivaju i na Deklaraciju Ujedinjenih nacija iz 1992. godine.

Iako je nadzor nad poštovanjem ljudskih prava glavni cilj ovog procesa, on služi i da procenjuje pozitivne prakse države, kao i da olakša međusobnu komunikaciju među državama u deljenju pozitivnih praksi (Higgins, 2014: 387).

Ovaj proces ima četiri elementa. Prvi element je skupljanje informacija, koji se sastoji od (1) jednog kratkog izveštaja od strane države koja se posmatra (kako bi pripremile svoje izveštaje, Visoki komesar za ljudska prava podelio je materiju ljudskih prava na 14 oblasti, od kojih je jedna „manjine i domorodački narodi” (ova podela nije obavezujuća za države, te oni mogu strukturirati svoj izveštaj kako žele i da uključe teme po svom izboru); (2) kratkog pregleda informacija od strane drugih učesnika, uključujući i nevladine organizacije; (3) informacija od strane nezavisnih eksperata, ugovornih tela Ujedinjenih nacija i drugih entiteta Ujedinjenih nacija (na primer, informacije pribavljene od strane Specijalnog izvestioca za domorodačke narode). Drugi element je interaktivni dijalog gde posmatrana država usmeno predstavlja svoj izveštaj. Druge države joj tada mogu postavljati pitanja, davati komentare i preporuke. Ovaj postupak traje tri sata (trideset minuta za usmeni izveštaj, dva sata za komentare, pitanja i preporuke i trideset minuta u okviru kojih država može da odgovori na njih. Ovo vreme je u poslednjem periodu 2012-2016 produžen na četiri do četiri i po sata) (Higgins, 2014: 387-389). Neki autori ukazuju na negativni trend „prijateljskih država” koje koriste vreme udeležujući komplimente prijateljskoj državi, kao i na „blok glasanje” gde se države uzdržavaju od davanja negativnih izjava jednoj od svojih (Sweeney i Saito, 2009: 210; Abebe, 2009: 19). Treći element je izveštaj dijaloga. Na kraju interaktivnog dijaloga radna grupa sačinjava izveštaj dijaloga u koji unosi odgovore države koja je predmet posmatranja na komentare drugih država. Ovde se takođe sačinjava i dodatni dokument koji uključuje odgovore države na preporuke koje je imala priliku da razmotri. Ovaj dokument se obično sačinjava u formi aneksa Izveštaja Radne grupe. Četvrti element jeste konačni Izveštaj Radne grupe, koji se usvaja na plenarnoj sednici Saveta za ljudska prava. Pregled izveštaja vrši se tokom sledećeg Univerzalnog periodičnog pregleda (Higgins, 2014: 388-389).

Generalna procena UPR sistema je pozitivna (UPR, 2012). Preporuke tokom interaktivnog dijaloga ipak pronalaze svoj put u zakonodavstvima država kroz izmene zakona i praksi, ratifikaciju ugovora i promeni državne politike (Higgins, 2014: 396).

Jedna od glavnih prednosti ovog sistema je njegova univerzalnost. Svaka država je obavezna da prođe kroz ovaj proces, a od posebnog značaja je i da se sve države tretiraju jednako, bez obzira na svoju veličinu i moć.

Legitimnosti čitavog postupka svakako doprinosi i dijalog među državama jer države, kao suverene jedinice, radije prihvataju ovakve vrste prekora, nego prinudu i sankcije (Higgins, 2014: 398). Nadalje, države mogu i da uče na greškama drugih država, te i na taj način doprinesu menjanju svoje politike (Higgins, 2014: 399).

Izveštaji se prikupljaju i od nevladinih organizacija, kao i od samih manjina i domorodačkih naroda, tako da čitav postupak dobija dodatnu vrednost. Ovo je posebno važno jer su ove grupe u svojim državama uglavnom marginalizovane. Dokumenti koje dostavljaju nevladine organizacije objavljuju se na sajtu Visokog komesara za ljudska prava na stranici država na koju se odnosi, što im daje dodatno na značaju i omogućava im da se njihov glas čuje. Na plenarnoj sednici na kojoj se usvaja konačan izveštaj nevladine organizacije sa konsultativnim statusom imaju pravo da izraze svoje mišljenje. Ovo važi i za grupe manjina i domorodačke narode (Higgins, 2014: 400-401).

EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA I ZAŠTITA MANJINA

Generalna skupština Saveta Evrope je 1993. godine predložila Protokol o pravima manjina uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, ali je ovaj predlog odbijen. Stoga, ne postoji posebna zaštita nacionalnih manjina u okviru Evropske konvencije za ljudska prava, već posredna – kroz odredbe koje se tiču zabrane diskriminacije u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i u Protokolu 12 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava.

Član 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima i član 1 Protokola 12 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima propisuju da se uživanje prava i sloboda predviđenih u Konvenciji obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, povezanost sa nekom nacionalnom, manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

U okviru Evropske konvencije o ljudskim pravima za zaštitu manjina značajne su i odredbe člana 9 (sloboda veroispovesti) i člana 11 (sloboda udruživanja). Član 9, stav 1 propisuje da svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja i slobodu svakog da, bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, podučavanjem, običajima i obredom. Stav 2 navedenog člana propisuje da sloboda ispovedanja vere ili ubeđenja sme biti podvrgnuta samo zakonom propisanim ograničenjima neophodnim u demokratskom društvu u interesu javne bezbednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Član 11, stav 1 Konvencije propisuje da svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i pristupi mu radi zaštite svojih interesa. Stav 2 navedenog člana propisuje da se za vršenje ovih prava ne smeju postavljati nikakva ograničenja osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih..

Evropskom sudu za ljudska prava se zamera što ostavlja državama široko polje slobodne procene kada je u pitanju član 9 (sloboda veroispovesti), za razliku od Savetodavnog komiteta Okvirne konvencije za zaštitu manjina koji državama ostavlja malo prostora u ovom smislu. Standardi uspostavljeni Okvirnom konvencijom su viši

od standarda uspostavljenih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, tako da postoji opasnost da se postignuti standardi Savetodavnog komiteta ugroze ukoliko Evropski sud za ljudska prava nastavi sa praksom širokog polja slobodne procene (Berry, 2012: 10).

Ove dve konvencije imaju i različita polja primene (Berry, 2012: 12). Naime, Evropska konvencija o ljudskim pravima ima opšte primenljiva prava, dok su prava iz Okvirne konvencije primenljiva samo na „nacionalne manjine“. Ipak, Okvirna konvencija nameće i opštu obavezu državama da „podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i razumevanja i saradnje među svim licima koja žive na njihovoj teritoriji, nezavisno od etničkog, verskog ili jezičkog identiteta tih lica, posebno u oblastima obrazovanja, kulture i medija“ (Okvirna konvencija, 1995: 6). Državama se nameće i pozitivna obaveza da preduzmu odgovarajuće mere zaštite lica izloženih pretnjama ili diskriminaciji, neprijateljstvima ili nasilju zbog svog etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta.

Okvirna konvencija se u dva člana osvrće na Evropsku konvenciju o ljudskim pravima – u članu 19 predviđa da se ograničenja prava mogu sprovesti samo u smislu člana 15 Evropske konvencije o ljudskim pravima, odnosno strane ugovornice se obavezuju da će poštovati i primenjivati principe ugrađene u postojeću Okvirnu konvenciju namećući, tamo gde je to potrebno, samo ona ograničenja, restrikcije ili odstupanja koja su predviđena međunarodnim pravnim instrumentima, posebno Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u meri u kojoj su ona relevantna za prava i slobode koje proističu iz pomenutih principa; u članu 23 Okvirna konvencija ističe da će se njene odredbe tumačiti u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, odnosno da će se prava i slobode koje proizlaze iz principa ugrađenih u nju, ukoliko su predmet odgovarajuće odredbe u Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda ili u pratećim protokolima, smatrati saglasnim tim odredbama.

Ovo bi trebalo tumačiti tako da označava minimalne standarde budući da je zaštita koju Okvirna konvencija pruža manjinama veća od zaštite koju im pruža Evropska konvencija o ljudskim pravima). Veza između Okvirne konvencije i Evropske konvencije iskazana je i u članovima 22 i 23 Okvirne Konvencije. Naime, članom 22 propisano je da se ništa sadržano u ovoj Okvirnoj konvenciji neće tumačiti tako da predstavlja ograničenje ili odstupanje od bilo kojih ljudskih prava i osnovnih sloboda koje mogu biti osigurane zakonom bilo koje strane ugovornice ili bilo kojim drugim sporazumom čija je ona potpisnica. Nadalje, članom 23 Okvirne konvencije popisano je da će se prava i slobode koje proizlaze iz principa ugrađenih u ovu Okvirnu konvenciju, ukoliko su predmet odgovarajuće odredbe u Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda ili u pratećim protokolima, smatrati saglasnim tim odredbama.

Okvirna konvencija stvara pravne obaveze za države u međunarodnom pravu, ali ne uspostavlja supranacionalni prinudni mehanizam. Ona samo uspostavlja nadzorni mehanizam u vidu Komiteta ministara Saveta Evrope kroz redovne izveštaje država (Okvirna konvencija, 1995: 24-26). Shodno Preambuli Konvencije, principi iz Okvirne konvencije trebalo bi sprovesti kroz nacionalno zakonodavstvo i odgovarajuću vladinu politiku.

Razvoj efektivnog nadzornog sistema u okviru Okvirna konvencije bio je jedan od ranih uspeha Savetodavnog komiteta koji je prvobitno uspostavljen, a danas pomaže pri proceni adekvatnosti mera koje preduzimaju države. Danas je standardna procedura da Savetodavni komitet prima i traži informacije od drugih izvora različitih od države, kao i da posećuje države čiji su izveštaji predmet posmatranja. Takođe, državi je dozvoljeno da komentariše izveštaj pre nego što ga Savetodavni komitet objavi (Craig, 2012: 54).

Uloga Evropskog suda za ljudska prava je takva da rešava slučajeve zaštite manjina na ad hoc osnovi, što rezultira nejasnim okvirima zaštite, za razliku od Savetodavnog komiteta koji ima istraživački pristup, te prati implementaciju odredbi u članicama, kao i izvore informacija od nevladinih organizacija, međuvladinih organizacija i samih država, što mu omogućava da problem manjina sagledava na sholističan način.

Čini se da je Evropski sud za ljudska prava dao primat društvu na osnovu uslova „neophodnosti u demokratskom društvu” u cilju zaštite prava i slobode drugih, morala, javnog reda, u odnosu na pravo slobode veroispovesti (Berry, 2012: 14).

U slučaju Dahlab protiv Švajcarske (Dahlab v. Switzerland, 2001) Sud je prihvatio stanovište Švajcarske i utvrdio da Švajcarska nije prekoračila polje slobodne procene da nošenje istaknutih verskih simbola (hidžaba od strane profesorke u školi) nije u skladu sa neutralnošću Švajcarske, tako da je ograničenje člana 9 dozvoljeno u cilju zaštite prava drugih i javnog reda, pri čemu je posebno uzet u obzir uzrast dece, koja su bila mala, te je to potencijalno moglo da utiče na njihov izbor religije. U slučaju Sahin protiv Turske (Şahin v. Turkey, 1993) Sud je potvrdio ovo stanovište.

Evropski sud za ljudska prava je dosta kritikovan zbog svog širokog polja slobodne procene usled navodne negacije testa proporcionalnosti i nekritičkog prihvatanja da su ograničenja legitimna kako bi se održala rodna ravnopravnost, sekularizam, pluralizam i tolerancija (Berry, 2012: 29).

Ironično, iako Evropski sud za ljudska prava prava široko polje slobodne procene u vezi sa sekularizmom pravda tvrdnjom da je sekularizam osnova demokratije i neophodan u demokratskom društvu kako bi se osigurao pluralizam, eliminacija razlika u društvu pre će imati negativan efekat i voditi povećanju netolerancije prema manjinama (Evans, 2000-2001: 342). Široko polje slobodne procene država da ograniče slobodu ispoljavanja veroispovesti nošenjem verskih nošnja može biti opravdano u izuzetnim okolnostima - kako bi se zaštitila demokratija i princip državne neutralnosti (Letsas, 2006: 126). Ipak, to ne može opravdati presude Suda u slučajevima gde ni demokratija ni princip sekularizma nisu mogli biti smatrani ugroženim (Martínez-Torrón, 2005: 622).

U svom mišljenju na izveštaj Ujedinjenog Kraljevstva u uvođenju uniformi u škole, Savetodavni komitet je istakao da bi to moglo dovesti do zabrane nošenja hidžaba u školama (AC, 2007: 158) i da se pre uvođenja uniformi treba konsultovati sa manjinama budući da bi to znatno ograničilo njihovo ispoljavanje veroispovesti (AC, 2007: 161).

Ovaj pristup pokazuje da se stav Savetodavnog komiteta po pitanju ispoljavanja veroispovesti znatno razlikuje od stava Evropskog suda za ljudska prava. Na taj način

Evropski sud za ljudska prava može, uslovno rečeno, unazaditi dostignuti nivo zaštite u okviru Okvirne konvencije i Savetodavnog komiteta (Berry, 2012: 38).

Pejić je istog mišljenja ističući da Okvirna konvencija nije donela ništa i da zapravo predstavlja „korak nazad”. Ovo, između ostalog, objašnjava i time što se usklađenost država sa Okvirnom konvencijom koje prati Savetodavni komitet Saveta Evrope zasniva na periodičnim izveštajima koje podnose same države. Pored toga, Okvirna konvencija ne predviđa podnošenje niti međudržavnih predstavki niti predstavki pojedinaca (Pejić, 1997: 683).

PRAVA MANJINA I EVROPSKA UNIJA

Povelja Evropske unije članom 21 propisuje da je zabranjena svaka diskriminacija po bilo kom osnovu, na primer, po osnovu pola, rase, boje kože, etničkog ili društvenog porekla, genetskih karakteristika, jezika, veroispovesti ili uverenja, političkog ili bilo kojeg drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovnog stanja, rođenja, invaliditeta, starosnog doba ili seksualne orijentacije. U stavu 2 navedenog člana navodi se da je, u okviru primene ovog ugovora, i ne dovodeći u pitanje njegove posebne odredbe, zabranjena svaka diskriminacija po osnovu državljanstva. Unija poštuje kulturnu, versku i jezičku raznolikost (Povelja, 2000: 23).

Ugovor iz Lisabona uneo je četiri stavke vredne pomena u kontekstu manjina. Pre svega, manjine se prvi put eksplicitno pominju u primarnom pravu Evropske unije. Drugo, Povelja o fundamentalnim pravima dobila je pravno obavezujući status. Treće, Ugovor iz Lisabona omogućuje pristupanje Evropske unije Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima. Četvrto, Ugovori Evropske unije otvorili su prostor za građanske inicijative (Barten, 2015: 74).

Pre stupanja na snagu Ugovora iz Lisabona manjine u zemljama - kandidatima za članstvo u Evropskoj uniji bolje su bile zaštićene nego manjine u zemljama članicama s obzirom da zemlje kandidati moraju da poštuju Kriterijume iz Kopenhagena iz 1992 (European Council, 21-22 June 1993: A.iii), koji, inter alia, uključuju i zaštitu manjina (Barten, 2015: 77). Stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona Povelja Evropske unije postaje obavezujuća, zajedno sa svojim odredbom o zabrani diskriminacije po osnovu pripadnosti nacionalnoj manjini (član 21) i odredbom kojom je proklamovano da Evropska unija poštuje kulturnu, versku i jezičku raznolikost (član 22).

Stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona Ugovor o Evropskoj uniji doneo je pozitivne novine u zaštiti manjina tako što je unesen član 1a koji govori o vrednostima na kojima je zasnovana Evropska unija; koje, inter alia, uključuju i „poštovanje svih ljudskih prava, uključujući i prava lica koja pripadaju manjinama”. Barten ukazuje da zaštita manjina nije cilj (ciljevi Unije formulisani su u članu 3), već jedna od vrednosti na kojima je zasnovana Evropska unija, što svedoči o dubokom i prirodnom razumevanju među državama (Barten, 2015: 78).

Formulacija „poštovanje svih ljudskih prava, uključujući i prava lica koja pripadaju manjinama” nesumnjivo svrstava prava manjina u ljudska prava. U tom smislu, Barten je izneo stav da se može smatrati da prava manjina predstavljaju

svojevrsni *lex specialis* u odnosu na pravo ljudskih prava kao *lex generalis* (Barten, 2015: 79).

Reč „poštuje” u navedenom članu 2 izazvala je polemike u naučnoj javnosti. Naime, u Ujedinjenim nacijama obaveze koje se tiču ljudskih prava mogu se podeliti na „poštovati“, „štititi“ i „ispuniti“/„promovisati“ (protect, respect i fulfill/promote) (Moeckli, Shah i Sivakumaran, 2014: 101-104). S obzirom da je „poštovanje“ najosnovnija obaveza koja se može nametnuti državama - to je negativna obaveza da država aktivno ne krši ljudska prava, takva formulacija člana 2 svedoči o opreznom pristupu (Barten, 2015: 79). Barten je opravdano ukazao i na nejasnoću Ugovora budući da je ostalo nejasno na kakve se manjine zaštita odnosi jer se međunarodni dokumenti obično odnose na nacionalne, etničke, jezičke, verske a mogu biti i tzv. „stare“ - nacionalne i domorodački narodi) ili „nove“ - imigranti, izbeglice, tražioci azila i slično (Barten, 2015: 79).

U slučaju ozbiljnog kršenja osnova nabrojanih u članu 2, a u koje osnove spadaju i prava manjina, Evropski savet može, na osnovu predloga jedne trećine država članica ili Komisije, i nakon dobijanja pristanka Evropskog parlamenta, jednoglasno utvrditi postojanje ozbiljnog i upornog kršenja od strane države članice, vrednosti opisanih u članu 2, posle poziva države članice u pitanju da podnese svoje opservacije. U tom smislu, Savet kvalifikovanom većinom može odlučiti da suspenduje neka prava koja proizlaze iz primene Ugovora na državu članicu u pitanju, uključujući i pravo glasa njenog predstavnika vlade u Savetu (Consolidated version, 2013: 7).

Ključan faktor u razvoju ljudskih prava u Evropskoj uniji je Agencija Evropske unije za fundamentalna prava čije aktivnosti su, iako nije nadzorni organ Povelje Evropske unije, usko povezane sa Poveljom. Ona se bavi problemima predstavljenim u višegodišnjem okviru. Godinama su manjine bile deo tog okvira (Barten, 2015: 77). U trenutno važećem Višegodišnjem okviru za Agenciju Evropske unije za fundamentalna prava eksplicitno se pominje integracija Roma kao jedna od tematskih oblasti (Council decision, 2013: 2(d)), dok se nacionalne manjine pominju u kontekstu deskriminacije (Council decision, 2013: 2(g)), koja je takođe jedna od tematskih oblasti.

ZAKLJUČAK

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i Povelja o fundamentalnim pravima Evropske unije potvrdile su da prava manjine čine integralni deo ljudskih prava. Poštovanje ljudskih, posebno manjinskih prava, preduslov je za demokratiju i razvoj društva u celini. Stoga, može se slobodno reći da je poštovanje različitosti pokazatelj funkcionalnosti jednog demokratskog društva.

Međutim, do danas nema pravno obavezujućeg dokumenta koji se bavi zaštitom prava manjina na univerzalnom nivou. Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina, iako nesumnjivog suštinskog značaja, formalno nije obavezujući dokument. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, iako prvi višestrani ugovor u ovoj oblasti, ograničena je *ratione loci*. Pored toga, njene odredbe su uglavnom programskog tipa,

odnosno predstavljaju pre rukovodna načela, nego konkretne norme koje države preduzimaju na polju zaštite manjina.

Države neretko strahuju da će davanje prava nacionalnim manjinama voditi iredentizmu. Stoga je primetan jaz između potreba prava manjina na univerzalnu zaštitu, sa jedne strane, i relativne nespremnosti država na takav korak, sa druge strane. U svakom slučaju, nije osnovan strah država budući da su i Deklaracija Ujedinjenih nacija i Okvirna konvencija jasno naznačile da manjine ne smeju delovati u suprotnosti i sa, inter alia, teritorijalnim integritetom država.

Nadgledanje implementacija standarda ljudskih prava od strane Saveta za ljudska prava ima pozitivne efekte po ljudska prava, a time i prava manjina, kao njihovog integralnog dela. Indikativna je u tom smislu činjenica da sve države, bez razlike, podležu Univerzalnog periodičnog pregledu. Na navedeni način, otvara se prostor za sugestije jednih država drugima, ali i na učenju na greškama od strane drugih država.

Glavni nedostatak UPR sistema je brzina, odnosno njen nedostatak. Naime, preporuke su predmet ponovnog pregleda tek za četiri godine. Problem je, kako je praksa pokazala, postojanje tzv. „prijateljskih država” i „bloka glasanja”. Koji imaju tendenciju da umanje efekat objektivnosti čitavog postupka.

Saveodavni komitet i Evropski sud za ljudska prava zauzeli su dijametralno suprotne stavove po pitanju ispoljavanja veroispovesti. Naime, kao što se iz prakse Evropskog suda za ljudska prava može zaključiti, Sud je praktično dozvolio državama da u ime sekularizma uklone religiozne razlike, dok Savetodavni komitet, a contrario, podstiče države da „podstiču zajedničko potovanje i razumevanje“ (Okvirna konvencija, 1995: 12).

U Evropskoj uniji su Ugovorom iz Lisabona unete pozitivne novine u zaštiti prava manjina budući da su deklarirane kao jedna od vrednosti na kojima je Evropska unija zasnovana. Od posebnog značaja je odredba prema kojoj se državi članici koja ozbiljno i uporno krši vrednosti iz člana 2 Povelje o fundamentalnim pravima Evropske unije mogu suspendovati neka prava, pa i pravo glasa njenog člana vlade u Evropskom savetu.

Nepobitno je da Evropski savet ima izuzetno značajnu ulogu u sistemu organa Evropske unije, ali je isto tako jasno da Evropski savet može (dakle, ne mora, već ima diskreciono ovlašćenje) odlučiti da takvoj državi suspenduje neka prava. Neizvesnost povlači za sobom pitanje na koji način će Savet odlučiti tako, odnosno u kojim okolnostima neće to učiniti. Isto tako, „ozbiljna“ i „uporna“ kršenja, iako na prvi pogled jasne reči, u konkretnom slučaju ipak predstavljaju pravni standard, što nesumnjivo znači da će se o njihovom postojanju odlučivati na ad hoc osnovi.

Za manjine su značajni članovi 9, 11 i 14 Evropske konvencija o ljudskim pravima, odnosno Protokol 12 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Navedene odredbe štite građanska i politička prava, za razliku od Povelje o fundamentalnim pravima Evropske unije koja uključuje i neka ekonomska i socijalna prava. Stoga, nedvosmisleno porizlati da bi manjinama pogodovalo da Evropska unija pristupi Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima.

Kao najcelishodnije rešenje nameće se univerzalni konsenzus država odnosno usvajanje multilateralnog ugovora koji bi za predmet regulisanja imao isključivo zaštitu prava manjina. Na navedeni način bi se sveobuhvatno pristupilo ovom

problemu koji svakako predstavlja važan faktor stabilnosti i mira u svetu. Stoga, uređenje ovog značajnog pitanja ostaje kao jedan od važnih ciljeva čitave međunarodne zajednice.

LITERATURA

1. Abbott, Kenneth, W., Keohane, Robert, Moravcsik Andrew i Slaughter, Anne-Marie. 2000. The concept of legalization. *International organization*, god. 54, br. 3: 401-419
2. Abebe, Allehone Mulugeta. 2009. Of shaming and bargaining: African states and the universal periodic review of the United Nations human rights council. *Human Rights Law Review*, god. 9, br. 1: 1-35
3. Barten, Ulrike. 2015. Minority Rights in the European Union after Lisbon. *Nordic Journal of Human Rights*, god. 33, br. 1: 74-94
4. Berry, Stephanie E. 2012. A Tale of Two Instruments: Religious Minorities and the Council of Europe's Rights Regime. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, god. 30, br. 1: 10-39
5. Capotorti, Francesco. 1977. Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities.
6. Castellino, Joshua. 2010. The Protection of Minorities and Indigenous Peoples in International Law: A Comparative Temporal Analysis. *International Journal on Minority and Group Rights*, god. 17, br. 3: 393-422
7. Council of Europe. (1995). Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities.
8. Craig, Elizabeth. 2012. From security to justice? The development of a more justice-oriented approach to the realisation of European minority rights standards. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, god. 30, br. 1: 40-64
9. Dahlab v. Switzerland (admissibility decision), Application no. 42393/98 (European Court of Human Rights February 15, 2001).
10. Eide, Asbjorn. 1992. Possible ways and means of facilitating the peaceful and constructive solution of problems involving minorities, (Second Progress Report, E/CN.4/Sub.2/1992/37.
11. European Council. 2013. Council Decision No 252/2013/EU of 11 March 2013 Establishing a Multiannual Framework for 2013-2017 for the European Union Agency for Fundamental Rights.
12. European Council. 21-22 June 1993. Conclusions of the Presidency SN 180/1/93 Rev. 1, no. 7. Copenhagen.
13. European Union. 2013. Consolidated version of the Treaty on European Union.
14. Evans, Carolyn. 2000-2001. Individual and Group Religious Freedom in the European Court of Human Rights Cracks in the Intellectual Architecture. *Journal of Law and Religion*, god. 26, br. 1: 331-343
15. Evropska unija. 2000. Povelja o fundamentalnim pravima Evropske unije.
16. Fawcett, James. 1979. The International Protection of Minorities 4 (Minority Rights Group Report No. 41.
17. General Assembly of the United Nations. 2006. UN Doc A/RES/60/251.
18. Gilbert, Geoff. 1996. The Council of Europe and Minority Rights. *Human Rights Quarterly*, god. 18, br. 1: 160-189
19. Higgins, Noelle. 2014. Advancing the rights of minorities and indigenous peoples: Getting UN attention via the Universal Periodic Review. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, god. 32, br. 4: 379-407

20. Human Rights Committee. 1986. General Comment No. 15.
21. Human Rights Committee. 1994. General Comment No. 23.
22. Human Rights Council. 2007. Res 5/1 UN Doc A/HRC/Res/5/1 annex.
23. Kymlicka, Will. 2007. The internationalization of minority rights. *International Journal of Constitutional Law*, god. 6, br. 1: 1-32
24. Letsas, George. 2006. Two Concepts of the Margin of Appreciation. *Oxford Journal of Legal Studies*, god. 26, br. 4: 705-732
25. Martínez-Torrón, Javier. 2005. Limitations on religious freedom in the case law of the European Court of Human Rights. *Emory International Law Review*, god. 19, br. 2: 587-636
26. Moeckli, Daniel, Shah, Sangeeta i Sivakumaran, Sandesh. 2014. *International Human Rights Law*, 2nd ed. Oxford: Oxford University Press
27. Organization for Security and Co-operation in Europe. 1994. Address to the OSCE Human Dimension Seminar Roma in the OSCE Region. Warsaw.
28. Paunović, Milan, Krivokapić, Boris i Krstić, Ivana. 2014. *Međunarodna ljudska prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
29. Pejić, Jelena. 1997. Minority rights in international law. *Human Rights Quarterly*, god. 19, br. 3: 666-685
30. Preece, Jennifer. 1997. Minority rights in Europe: from Westphalia to Helsinki. *Review of international studies*, god. 23, br. 1: 75-92
31. Şahin v. Turkey, Application no.. 16278/90 (European Court of Human Rights May 3, 1993).
32. Savet Evrope. 1995. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina.
33. Sweeney, Gareth i Saito, Yuri. 2009. An NGO assessment of the new mechanisms of the UN Human Rights. *Human Rights Law Review*, god. 9, br. 2: 203-223
34. The Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. 2007. Second Opinion on the United Kingdom ACFC/OP/II(2007)003.
35. The Universal Periodic Review: A Work in Progress. An Evaluation of the First Cycle of the New UPR Mechanism of the United Nations Human Rights Council, 2012. (2018, September 30). Preuzeto sa www.upr-info.org/IMG/pdf/mcmahon_a_work_in_progress.13.09.2012.pdf
36. Ujedinjene nacije. 1966. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.
37. Ujedinjene nacije. 1992. Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima pripadnika nacionalnih, etničkih, verskih i jezičkih manjina.
38. United Nations Economic and Social Council. 2000. Comm'n on Human Rights, Sub-Comm. on Promotion & Prot. of Human Rights, Working Paper on the Relationship and Distinction between the Rights of Persons Belonging to Minorities and those of Indigenous Peoples.

RESUME

The Framework Convention for the Protection of National Minorities and the Charter of Fundamental Rights of the European Union have confirmed that minority rights are an integral part of human rights. Respect for human, especially minority rights, is a prerequisite for democracy and the development of society as a whole. Therefore, it can be freely said that respect for diversity is an indicator of the functionality of a democratic society.

However, to date, there is no legally binding document dealing with the protection of minority rights at the universal level. The United Nations Declaration on the Rights of

Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, although undoubtedly essential, is not formally a binding document. The Framework Convention for the Protection of National Minorities, although the first multilateral treaty in this area, is limited *ratione loci*. In addition, its provisions are mainly of the program type, ie they represent governing principles, rather than specific norms that states undertake in the field of protection of minorities.

States often fear that giving rights to national minorities will lead to irredentism. Therefore, there is a noticeable gap between the needs of the right of minorities to universal protection, on the one hand, and the relative unwillingness of states to take such a step, on the other hand. In any case, the fear of states is unfounded, since both the United Nations Declaration and the Framework Convention have clearly stated that minorities must not act contrary to, *inter alia*, the territorial integrity of states.

Monitoring the implementation of human rights standards by the Human Rights Council has positive effects on human rights, and thus the rights of minorities, as an integral part of them. Indicative in that sense is the fact that all states, without distinction, are subject to the Universal Periodic Review. In this way, space is opened for suggestions from one country to another, but also for learning from mistakes by other countries.

The main disadvantage of the UPR system is the speed, ie its lack. Namely, the recommendations are subject to re-examination only in four years. The problem is, as the practice of indicators is, the existence of the so-called "Friendly states" and the "voting bloc". Which tend to diminish the effect of the objectivity of the whole procedure.

The Advisory Committee and the European Court of Human Rights have taken diametrically opposed positions on the issue of religion. Namely, as can be deduced from the case law of the European Court of Human Rights, the Court has practically allowed states to remove religious differences in the name of secularism, while the Advisory Committee, a *contrario*, encourages states to "encourage common travel and understanding" (Framework Convention, 1995). : 12).

In the European Union, the Treaty of Lisbon introduced positive innovations in the protection of minority rights, since they were declared as one of the values on which the European Union is based. Of particular importance is the provision according to which a member state that seriously and persistently violates the values from Article 2 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union may be suspended from certain rights, including the right to vote of its member of the European Council.

It is undeniable that the European Council has an extremely important role in the system of bodies of the European Union, but it is also clear that the European Council can (therefore, does not have to, but has discretionary authority) decide to suspend such rights to such a state. Uncertainty raises the question of how the Council will decide so, or in what circumstances it will not do so. Likewise, "serious" and "persistent" violations, although at first glance clear words, in this case still represent a legal standard, which undoubtedly means that their existence will be decided on an *ad hoc* basis.

Articles 9, 11 and 14 of the European Convention on Human Rights, ie Protocol 12 to the European Convention on Human Rights, are important for minorities. These provisions protect civil and political rights, unlike the Charter of Fundamental Rights of the European Union, which includes some economic and social rights. Therefore, it is clear that it would benefit minorities for the European Union to accede to the European Convention on Human Rights.

The most expedient solution is the universal consensus of the states, ie the adoption of a multilateral agreement which would have as its subject of regulation exclusively the

protection of the rights of minorities. In this way, this problem would be comprehensively approached, which is certainly an important factor of stability and peace in the world. Therefore, the regulation of this important issue remains one of the important goals of the entire international community.

POVEZANOST VASPITNIH STILOVA RODITELJA I RELIGIOZNOSTI KOD ADOLESCENATA

Semrija Smailović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,

Novi Pazar, Srbija

semrija.smailovic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Vaspitni stil roditelja igra važnu ulogu u formiranju različitih osobina ličnosti, stilova ponašanja, stavova i interesovanja adolescenata. U ovom istraživanju, ispitavli smo povezanost vaspitnih stilova i religioznosti na uzorku od 200 adolescenata u Novom Pazaru. Kao merni instrument za određivanje načina vaspitanja, korišćen je Upitnik o stilovima i dimenzijama roditeljstva, sa dve forme-za stil majke i stil oca (PSDQ-Robinson et al., 2001). Upitnik je nastao na osnovu modela vaspitanja Baumrindove (1971), po kome se razlikuju tri vaspitna stila: autoritarni, autoritativni i permisivni. Upitnik intrinzičke/ekstrinzičke religiozne orijentacije koji smo upotrebili u istraživanju nastao je na osnovu revizije upitnika Intrinsic/Extrinsic Scale (IES; autor je Feagin, 1964) i upitnika „Age Universal“ (I-E Scale; autori su Gorsuch i Venable, 1983), koji predstavlja reviziju Religious Orientation Scale (ROS; autori su Allport i Ross, 1967).

Rezultati pokazuju da je povezanost Intrinzična religioznost na ovom uzorku u negativnoj korelaciji sa Uspostavljanje veze - Autoritativni vaspitni stil (majka) i Regulisanje odnosa - Autoritativni vaspitni stil (majka). Ekstrinzička religioznost nije u statistički značajnoj povezanosti sa autoritativnim vaspitnim stilom. Postoji pozitivna korelacija na varijabli ekstrinzične religioznosti i Fizičke korekcije-Autoritarni vaspitni stil (majka), Fizičke korekcije- Autoritarni vaspitni stil (otac), Bezrazložno kažnjavanje- Autoritarni vaspitni stil (majka). Intrinzična religioznost je u negativnoj korelaciji sa Bezrazložno kažnjavanje-Autoritarni vaspitni stil (otac). Ne postoji statistički značajna povezanost Permisivnog vaspitnog stila, intrinzične i ekstrinzične religioznosti. Takođe, dobijeni su rezultati da ne postoji statistički značajna razlika u izraženosti varijabli u odnosu na pol ispitanika.

Ključne reči: vaspitni stil, religioznost, adolescente.

AIMS AND PERSPECTIVES IN CONTEMPORARY MUSIC EDUCATION OF CHILDREN AT THE PRE-SCHOOL AGE

Abstract

The parents' educational style plays an important role in the formation of different personality traits, behavioral styles, attitudes and interests of adolescents. In this research, we examined the connection of educational styles and religiosity on a sample of 200 adolescents in Novi Pazar. As a measuring instrument for determining the way of education, a questionnaire on the styles and dimensions of parenting was used, with two forms-for the style of the mother and the style of father (PSDQ-Robinson et al., 2001). The questionnaire was based on the model of the upbringing of Baumrind (1971), which distinguishes three educational styles:

authoritarian, authoritative and permissive. The questionnaire of the intrinsic / extrinsic religious orientation that we used in the research emerged from the revision of the questionnaire Intrinsic / Extrinsic Scale (IES by Feagin, 1964) and the Age Age questionnaire (IE Scale; authors Gorsuch and Venable, 1983) represents the revision of the Religious Orientation Scale (ROS; the authors are Allport and Ross, 1967). The results show that the connection Intrinsic religiosity on this sample is in a negative correlation with Establishing a connection - Authoritative educational style (mother) and Relationship regulation - Authoritative educational style (mother). Extrinsic religiosity is not statistically significant with authoritative educational style. There is a positive correlation to the variables of extrinsic religiosity and Physical Correction-Authoritarian Educational Style (Mother), Physical Corrections- Authoritarian Educational Style (Father), Diligent Punishment - Authoritarian Educational Style (Mother). Intrinsic religiosity is in a negative correlation with the Unreasonable Punishment-Authoritarian Educational Style (father). There is no statistically significant association of permissive educational style, intrinsic and extrinsic religiosity. Also, the results were obtained that there was no statistically significant difference in the expression of the variables in relation to the sexes.

Key words: educational style, religiousness, adolescent

UVOD

Vaspitni stil roditelja podrazumeva procenu roditelja, kojim vaspitnim postupcima će na najbolji način ostvariti svoje vaspitne ciljeve, a da ne naruše, pre svega, emocionalni odnos prema detetu. Osećajni deo vaspitnih postupaka u najvećoj meri odražava stavove roditelja i doprinosi njihovom delovanju (Todorović, 2005). U stilu porodičnog vaspitanja pojedini autori apostrofiraju tehnike disciplinovanja – kažnjavanje, nagrađivanje, uskraćivanje ili pružanje ljubavi, zavisno od različitih faktora kao što su tradicija, nasleđe, običaji, kultura, ličnost roditelja i tolerantnost (Bogojević, 2002:67-97).

Diana Baumrind (Baumrind, 1971; prema Milenković, 2012), istraživanjem o vaspitnim stilovima dolazi do zaključka, da je roditeljska kontrola najvažniji element roditeljske funkcije. Definisala je tri različita vaspitna stila: autoritarni, autoritativni i permisivni. Autoritarni vaspitni stil odlikuje se natprosečno izraženom kontrolom, često neprilagođenom uzrastu i niskom toplinom, strog nadzor, postavljanje granica i pravila, a prekršaji ovih pravila se kažnjavaju, često i fizički, dok se manje ili uopšte ne primenjuju metode ubeđivanja i nagrađivanja. Primena ovog stila uzrokuje socijalnu ne kompetentnost, povučena su, nedostaje im inicijativa i submisivna su, bojažljiva, razdražljiva i sklona promenama rapoloženja (Baumrind, 1970; prema Keresteš, 2002). Autoritativan vaspitni stil ima sedeće odlike; roditelji postavljaju detetu visoke zahteve, određuju granice i sprovode čvrstu kontrolu, ali i pružaju visoku toplinu i podršku. Roditelj praktikuje čvrstu kontrolu u trenucima neslaganja sa detetom, ali ne drži dete zarobljeno ograničenjima. Ovim vaspitnim stilom postiže se razvoj autonomije kod deteta i njegovo slobodno izražavanje vlastitih ideja (Baumrind, 1970; prema Keresteš, 2002). Permisivni vaspitni stil (popustljiv, stihijni) praćen je niskom kontrolom i niskim zahtevima uz opšte prihvatanje i toplinu u odnosima. Popustljivi roditelji ne postavljaju pred svoju decu jasna pravila ponašanja i nedosledni su u zahtevima da se pravila poštuju. Pred dete se postavlja vrlo malo

očekivanja (Baumrind, 1970; prema Keresteš, 2002). Permisivno vaspitanje pogoduje razvoju egoizma, bezbrižnosti i nesposobnosti za prihvatanje društvenih obaveza.

Religija je oblik društvene svesti, sistem stavova, pravila, normi i vrednosti. Predstavlja uverenost u postojanje vrhunskog transcendentnog bića. Religioznost je jedan od socijalnih stavova i predstavlja uži pojam od religije. From (prema: Krešić 1981:34) razlikuje autoritarnu i humanističku religiju. Olport razlikuje dve vrste religioznosti: površnu-ekstrinzičnu i unutrašnju ili intrinzičnu. Prema površnoj religioznosti, na Boga se gleda kao na dobrog oca. Kod intrinzične religioznosti, religiozne vrednosti predstavljaju vrednosti koje se cene same po sebi, a za vernike je karakterističan doživljaj koji je imanentni ili transcendentni religiozni misticizam (prema: Sakač, 2005:472). Skinner, religiozne vrline (pobožnost, moralnost) smatra oblicima ponašanja koji su formirani u određenoj društvenoj okolini, a za njega je "Bog" samo arhetipski uzorak objašnjive fikcije (prema Ćorić, 1998:238). U osnovi svih religija nalazi se učenje o ljubavi prema ljudima, potrebi brige i pružanja pomoći ljudima u nevolji.

METODOLOŠKI PRISTUP PROBLEMU

Problem istraživanja bio je da se utvrdi da li postoji povezanost vaspitnih stilova roditeljstva i religioznosti kod adolescenata u Novom Pazaru. Takođ, drugi problem istraživanja bio je da ispitamo da li postoji statistički značajna razlika u sraženosti religioznosti u odnosu na sociodemografske varijable istraživanja (pol, mesto boravka).

Teoriski značaj ovog istraživanja je proširivanje saznanja o uticaju vaspitnih stilova na razvoj religioznosti kod mladih. Nastojali smo da ovim istraživanjem ispitamo odnos između vaspitnih stilova i religioznosti kod adolescenata. Ovo istraživanje uz brojna dosadašnja, trebalo bi da upotpuni postojeće shvatanje o važnosti primene određenih vaspitnih stilova koji doprinose pozitivnom razvoju ličnosti. Praktični značaj ovog istraživanja ogleda se doprinosu i bližem upoznavanju faktora koji utiču na religioznost i prosocijalno ponašanje kod mladih. Takođe, praktični značaj ovog istraživanja se ogleda u proširivanju saznanja o vaspitnim stilovima roditelja, odabiru vaspitnog stila koji pogoduje pozitivnom razvoju ličnosti deteta.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Prvi cilj istraživanja bio je ispitati da li postoji povezanost vaspitnih stilova roditeljstva i religioznosti kod adolescenata.

Drugi cilj se odnosi na utvrđivanje statističke značajnosti u stepenu izraženosti religioznosti ispitanika u odnosu na sociodemografske varijable (pol, mesto boravka).

VARIJABLE ISTRAŽIVANJA

Vaspitni stil

Vaspitni stil podrazumeva procenu roditelja kojim vaspitnim postupcima ostvaruju svoje vaspitne ciljeve, a da ne naruše, pre svega emocionalni odnos prema detetu,

tj. postupak proističe iz bazičnog osećanja prihvatanja i ljubavi, ili odbacivanja i uslovne ljubavi (Piorkowska-Petrović, 1990). Prema Diani Baumrind postoje tri vaspitna stila: autokratski, demokratski (autoritativni) i popustljivi ili permisivni roditeljski stil. Vaspitni stilovi operacionalizovani su preko upitnika PSDQ (PARENTING STYLES & DIMENSIONS QUESTIONNAIRE) kreiranog od strane sledećih autora Robinson, C. C., Mandlco, B., Olsen, S. F., & Hart, C. H. (2001).

Religioznost

Religioznost označava zanimanje za religiju, angažiranost ili sudelovanje u religiji. Odnos prema religiji ne shvata se kao dihotomija religiozni - ateisti, već kao kontinuum na čijem se jednom kraju nalazi potpuna religioznost, a na drugom potpuna nereligioznost. Između ta dva ekstrema nalaze se svi mogući prelazni stupnjevi na kojima se mešaju komponente religioznosti s komponentama nereligioznosti (Bahtijarević, 1975., prema Marinović Jerolimov, 2000).

Definisanje kontrolnih varijabli:

Kontrolne varijable: Pol ispitanika; varijabla operacionalno definisana sama po sebi u dve kategorije. (Muškarac/ Žena); Sredina u kojoj žive ispitanici; varijabla operacionalno definisana u dve kategorije: (grad/selo).

HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

H1. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna povezanost dimenzija vaspitnih stilova roditeljsva i religioznosti adolescenata na uzorku istraživanja.

H2. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika u izraženosti religioznosti u odnosu na pol ispitanika.

H3. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika u izraženosti religioznosti u odnosu na mesto stanovanja adolescenata.

INSTRUMENTI

Za prikupljanje podataka od ispitanika koliko često njihovi roditelji primenjuju određeno ponašanje u vaspitanju, korišćen je Upitnik o stilovima i dimenzijama roditeljstva (Parenting Styles & Dimensions Questionnaire – Robinson et al., 2001) sa dve forme za stil majke i stil oca. Upitnik je zasnovan na teoriji Dajane Baumrind o postojanju tri vaspitna stila roditelja – autoritarni, autoritativni i permisivni vaspitni stilovi. Upitnik se sastoji od 64 pitanja, od kojih jedna polovina meri odnos majka – dete, a druga odnos otac- dete. Detektuju se tri stila roditeljstva - petnaest stavki se odnosi na autoritativni stil, dvanaest na autoritarni i pet na popustljivi stil.

Autoritativni stil obuhvata sledeće dimenzije: dimenzija topline i podrške, dimenzija regulacije, dimenzija davanja autonomije i demokratskog načina rešavanja problema. Sadrži tri subfaktora od kojih svaki obuhvata po pet tvrdnji (uspostavljanje veze, regulisanje odnosa, dopuštanje autonomije). Pitanja koja se odnose na autoritarni vaspitni stil mere sledeće dimenzije; dimenzije fizičke prinude, verbalnog neprijateljstva i primene kaznenih mera i tri subfaktora (fizičke korekcije, verbalno izražavanje ljutnje i bezrazložno kažnjavanje). Pitanja koja se odnose na permisivni vaspitni stil, mere dimenzije koje ukazuju na popustljivo ponašanje roditelja i jednog subfaktora (popustljiv).

Za prikupljanje podataka o religioznosti ispitanika korišćen je Upitnik intrinzičke/ekstrinzičke religiozne orijentacije, nastao je na osnovu revizije upitnika Intrinsic/Extrinsic Scale (IES; autor je Feagin, 1964) i upitnika „Age Universal“ (I-E Scale; autori su Gorsuch i Venable, 1983), koji predstavlja reviziju Religious

Orientation Scele (ROS; autori su Allport i Ross, 1967). Skalu intrinzičke religiozne orijentacije čine čestice: 1, 5, 7, 13, 15, 17, 19 i 20, a skalu ekstrinzičke religiozne orijentacije čestice: 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16 i 18. Bodovanje odgovora u ovom upitniku je tako da više intrinzičan, kao i više ekstrinzičan odgovor (veći stepen slaganja s tvrdnjom, tj. manji zaokruženi broj) dobivaju više odgovora na skali intrinzičke odnosno ekstrinzičke religioznosti.

Za potrebe ovog istraživanja sastavljen je upitnik o sociodemografskim varijablama kao najpogodniji način prikupljanja podataka potrebnih za ovo istraživanje. Pitanja se odnose na pol ispitanika, sredina u kojoj žive.

Za obradu podataka i utvrđivanje stepena izraženosti osnovnih varijabli istraživanja. upotrebljene su : tehnike deskriptivne statistike-aritmetička sredina i standardna devijacija, te statistika zaključivanja kroz korelativne tehnike za utvrđivanje stepena i smera povezanosti nezavisne i zavisne varijable (Pirsonov koeficijent korelacije) kao i t-test i analizu varijanse, za utvrđivanje značajnosti razlika između aritmetičkih sredina.

UZORAK ISTRAŽIVANJA

Tabela 1. Struktura uzorka prema polu

		Frekvencija	Procenat
	Muški	111	55,5
	Ženski	89	44,5
	Total	200	100,0

U tabeli br.2. prikazana je struktura uzoraka prema polu. Muškaraca je bilo 111 (55,5%) i 89 (44,5%) žena. Na osnovu tabele, vidimo da nije ravnomerna zastupljenost polova.

Tabela 2. Struktura uzorka prema sredini u kojoj žive

		Frekvencija	Procenat
	Grad	138	69,0
	Selo	62	31,0
	Total	200	100,0

U tabeli br.2. prikazana je struktura uzorka na osnovu sredine u kojoj žive ispitanici. 138 (69%) ispitanika živi u gradu , 62 (31%) ispitanika žive u seoskim sredinama.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Struktura prikaza rezultata sastojće se u prikazivanju stepena izraženosti varijabli i rezultata dobijenih testiranjem hipoteza. Izraženost varijabli će biti predstavljena aritmetičkim sredinama i standardnim odstupanjima. Testiranje hipoteza je urađeno primenom t-testa za utvrđivanje razlika.

Tabela br. 3. Izraženost vaspitnih stilova očeva i majki

	N	Min	Max	AS	SD
Autoritativni vaspitni stil (majka)	195	29,00	75,00	57,5590	9,48033
Autoritarni vaspitni stil (majka)	195	15,00	68,75	39,9231	11,74500
Autoritativni vaspitni stil (otac)	192	22,00	73,00	52,3802	9,92781
Autoritarni vaspitni stil (otac)	192	15,00	60,00	35,9701	9,95875
Permisivni vaspitni stil (majka)	195	5,00	25,00	15,0449	3,53639
Popustljivost – Permisivni vaspitni stil (otac)	192	5,00	22,50	14,0365	3,75100

Napomena: aritmetička sredina (AS), standardna devijacija (SD), raspon podataka (Minimum i Maksimum)

Na ovom uzorku, relativno visoke je izražen Autoritativni vaspitni stil. Srednje izražen Permisivni vaspitni stil (majka) i Popustljivost - Permisivni vaspitni stil (otac).

Tabela br.4. Izraženost intrinzičke i ekstrinzičke religioznosti

	N	Min	Max	AS	SD
Intrinzička religioznost	200	8,00	30,00	14,2250	4,41268
Ekstrinzička religioznost	200	12,00	38,00	26,3600	4,69367

Napomena: aritmetička sredina (AS), standardna devijacija (SD), raspon podataka (Minimum i Maksimum). Na ovom uzorku Intrinzička religioznost je nisko izražena (AS=14,22). Ekstrinzična religioznost je srednje izražena (AS=26,37).

Tabela br.5. Izraženost subfaktora vaspitnih stilova očeva i majki učenika

	N	Min	Max	AS	SD
Uspostavljanje veze - Autoritativni vaspitni stil (majka)	195	7,00	25,00	20,8051	4,00811
Regulisanje odnosa - Autoritativni vaspitni stil (majka)	195	8,00	25,00	18,3282	3,90677
Dopuštanje autonomije - Autoritativni vaspitni stil (majka)	195	7,00	25,00	18,4256	3,98041
Fizičke korekcije - Autoritarni vaspitni stil (majka)	195	5,00	25,00	11,7628	4,89679

Verbalno izražavanje ljutnje - Autoritarni vaspitni stil (majka)	195	5,00	25,00	15,7885	4,09832
Bezrazložno kažnjavanje - Autoritarni vaspitni stil (majka)	195	5,00	23,75	12,3718	4,78597
Popustljivost - Permisivni vaspitni stil (majka)	195	5,00	25,00	15,0449	3,53639
Uspostavljanje veze - Autoritativni vaspitni stil (otac)	192	5,00	25,00	18,6354	4,30541
Regulisanje odnosa - Autoritativni vaspitni stil (otac)	192	7,00	25,00	16,7500	4,10975
Dopuštanje autonomije - Autoritativni vaspitni stil (otac)	192	7,00	25,00	16,9948	4,09379
Fizičke korekcije - Autoritarni vaspitni stil (otac)	192	5,00	25,00	9,9479	3,92133
Verbalno izražavanje ljutnje - Autoritarni vaspitni stil (otac)	192	5,00	25,00	14,4010	3,86486
Bezrazložno kažnjavanje - Autoritarni vaspitni stil (otac)	192	5,00	21,25	11,6211	4,42920
Popustljivost - Permisivni vaspitni stil (otac)	192	5,00	22,50	14,0365	3,75100

Napomena: aritmetička sredina (AS), standardna devijacija (SD), raspon podataka (Minimum i Maksimum)

Relativno visoko izražene skorove beležimo na subfaktorima Autoritativni vaspitni stil (majka)-Uspostavljanje veze, Dopuštanje autonomije, Regulisanje odnosa. Srednje izražene skorove na Autoritarni vaspitni stil- Verbalno izražavanje ljutnje (majka), Permisivni vaspitni stil – Popustljivost. Nisko izražene skorove na Bezrazložno kažnjavanje - Autoritarni vaspitni stil (majka) i Fizičke korekcije - Autoritarni vaspitni stil (majka).

Ispitanici postižu relativno visoke skorove na Autoritativni vaspitni stil (otac)-Uspostavljanje veze, Regulisanje odnosa, Dopuštanje autonomije (otac), srednje izražene skorove na; Autoritarni vaspitni stil- Verbalno izražavanje ljutnje, Permisivni vaspitni stil-Popustljivost, Bezrazložno kažnjavanje - Autoritarni vaspitni stil i relativno niske skorove očevi na Fizičke korekcije - Autoritarni vaspitni stil (otac).

H1. Prepostavljamo da postoji statistički značajna povezanost dimenzija vaspitnih stilova roditeljsva i religioznosti adolescenata na uzorku istraživanja.

Tabela br.6. Povezanost autoritativnog vaspitnog stila, intrinzične i ekstrinzične religioznosti

Celokupan uzorak		Intrinzička religioznost	Ekstrinzička religioznost
Uspostavljanje veze - Autoritativni vaspitni stil (majka)	R	-,255**	-,022
	P	,000	,761
	N	195	195
	R	-,147*	-,032

Regulisanje odnosa - Autoritativni vaspitni stil (majka)	P	,040	,654
	N	195	195
Dopuštanje autonomije - Autoritativni vaspitni stil (majka)	R	-,006	-,102
	P	,930	,156
	N	195	195
Uspostavljanje veze - Autoritativni vaspitni stil (otac)	R	-,069	,028
	P	,339	,703
	N	192	192
Regulisanje odnosa - Autoritativni vaspitni stil (otac)	R	-,030	-,092
	P	,683	,203
	N	192	192
Dopuštanje autonomije - Autoritativni vaspitni stil (otac)	R	-,074	,041
	P	,307	,573
	N	192	192

r – Pirsonov koeficijent korelacije, p – statistička značajnost, N – broj ispitanika

**Statistička značajnost na nivou 0,01

*Statistička značajnost na nivou 0,05

Na osnovu rezultata vidimo da je Intrinzička religioznost j u statistički značajnoj ($p < 0,01$) niskoj, negativnoj korelaciji ($r = -0.25$) sa Uspostavljanje veze - Autoritativni vaspitni stil (majka). Na varijabli Intrinzička religioznost i Regulisanje odnosa - Autoritativni vaspitni stil (majka) niskog intenziteta, negativna ($r = -0.14$) i statistički značajna ($p < 0,05$). Uspostavljanje veze-Autoritativni vaspitni stil (majke) je srednjeg inteziteta, negativna ($r = -0,26$) i statistički značajna na nivou($p < 0,01$). Autoritativni vaspitni stil prepoznat je kao korelat visokog samopuzdanja, samokontrole, postizanja zadovoljavajućeg nivoa socijalizovanosti kod adolescenata. Dobri porodični odnosi, topla emocionalna klima koja prati ovaj vaspitni stil ne tera adolescente na traženje utehe u nečemu drugom. Brojna istraživanja pokazuju , ukoliko mladi žive u religioznoj porodici, postoji velika vjerovatnoća da i oni budu religiozni. Erickson (1992) ističe da je religioznost ponašanje koje čovjek uči od onih oko njega ili nje. Cox (1967) je utvrdio da je roditeljska religioznost i pohađanje bogomolja bitan prediktor adolescentske religioznosti. Nedostatak našeg istraživanja je svakako ne poznavanje religioznosti roditelja.

Tabela br.7. Povezanost autoritarnog vaspitnog stila, intrinzične i ekstrinzične religioznosti

Celokupn uzorak		Intrinzička religioznost	Ekstrinzička religioznost
Fizičke korekcije – Autoritarni vaspitni stil (majka)	R	,070	,194**
	P	,332	,007
	N	195	195
Verbalno izražavanje ljutnje – Autoritarni vaspitni stil (majka)	R	-,004	-,013
	P	,958	,857
	N	195	195
Bezrazložno kažnjavanje – Autoritarni vaspitni stil (majka)	R	-,168*	-,036
	P	,019	,619
	N	195	195

Fizičke korekcije – Autoritarni vaspitni stil (otac)	R	,114	,289**
	P	,117	,000
	N	192	192
Verbalno izražavanje ljutnje – Autoritarni vaspitni stil (otac)	R	,051	-,131
	P	,480	,069
	N	192	192
Bezrazložno kažnjavanje – Autoritarni vaspitni stil (otac)	R	-,194	,201*
	P	,011	,016
	N	192	192

r – Pirsonov koeficijent korelacije, p – statistička značajnost, N – broj ispitanika

**Statistička značajnost na nivou 0,01 *Statistička značajnost na nivou 0,05

Na uzorku postoji pozitivna korelacija varijabli ekstrinzične religioznosti i Fizičke korekcije-Autoritarni vaspitni stil (majka) niske izraženosti, pozitivna ($r=0.19$) i statistički značajna ($p<0,01$); korelacija varijabli ekstrinzične religioznosti i Fizičke korekcije- Autoritarni vaspitni stil (otac) srednjeg intenziteta, pozitivna ($r=0.29$) i statistički značajna ($p<0,01$); Ekstrinzička religioznosti sa Bezrazložno kažnjavanje- Autoritarni vaspitni stil (majka) je u pozitivnoj korelaciji ($r= 0,20$), statistički značajna na nivou ($p<0,05$) srednjeg inteziteta. Intrinzična religioznost je u negativnoj korelaciji sa Bezrazložno kažnjavanje-Autoritarni vaspitni stil (otac), niske izraženosti ($r= -0,19$), statistički značajna na nivou ($p<0,05$).

Na osnovu dobijenih rezultata, pretpostavka, da je autoritarni vaspitni stil u negativnoj korelaciji sa religioznošću je potvrđena. Intrinzična religioznost ili unutrašnja trebala bi postojati bez ikakvih rezervi, bez uslovljavanja. Ekstrinzička religioznost je više instrumentalna, “služeća”, bazirana na motivima zaštite, prihvatanja od socijalne grupe, u funkciji ostvarivanja nekih drugih potreba kao što su sigurnost, viši socijalni status itd. Allport slikovito kaže da je intrinzička religioznost, religioznost koja se živi, a ekstrinzička religioznost, religioznost koja se koristi (Allport, 1950). Dosadašnja istraživanja (Spilka et al., 2003; Weigert i Thomas, 1972; prema Dušanić,2007) su pokazala da prihvaćenost adolescenta u porodici, tj. dobra atmosfera u porodici, kvalitet veze sa roditeljima, nezavisno od religioznosti roditelja, pozitivno utiču na religioznost kod adolescenata (Spilka et al., 2003; prema Dušanić,2007). Weigert i Thomas (Weigert i Thomas, 1972; prema Dušanić,2007) su ustanovili, da je religioznost adolescenata povezana sa stepenom roditeljske podrške. Religioznost možemo shvatiti kao izlaz iz trenutne situacije , jer ekstrinzična religioznost je instrumentalna . Okretanje ka religiji u ovom slučaju, religioznost deluje kao sredstvo kontrole svih negativnih situacija, (prema Beit-Hallahmi, Argyle, 1997). Ekstrinzična religioznost u našem istraživanju je u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji sa Fizičke korekcije – Autoritarni vaspitnistil (majka), Fizičke korekcije – Autoritarni vaspitni stil (otac) i Bezrazložno kažnjavanje – Autoritarni vaspitni stil (otac). Kitpatrick, ističe da kod osoba koje imaju hladnije ili nestabilnije odnose sa roditeljima u porodici, kao kompenzacija takvog stanja može da dođe do ekspanzije religioznosti i prihvatanja Boga, ali i ta religioznost takođe ima takav karakter, distanciran, nestabilan i površan (Kirkpatrick, 2005). Rezultat je očekivan s obzirom na to da autoritarni vaspitni stil (autokratski, krut, strog) odlikuje se izraženom kontrolom, često neprilagođenom uzrastu i niskom toplinom.

Tabela br.8. Povezanost permisivnog vaspitnog stila, intrinzične i ekstrinzične religioznosti

Celokupan uzorak		Intrinzička religioznost	Ekstrinzička religioznost
Popustljivost - Permisivni vaspitni stil (majka)	R	,126	,002
	P	,080	,980
	N	195	195
Popustljivost - Permisivni vaspitni stil (otac)	R	,096	-,050
	P	,184	,487
	N	192	192

Ne postoji statistički značajna povezanost Permisivnog vaspitnog stila , intrinzične i ekstrinzične religioznosti. Hipoteza je potvrđena.

Razlog naše pretpostavke da je permisivni vaspitni stil u negativnoj korelaciji sa religioznošću jesu same odlike permisivnog vaspitnog stila. Deca , čiji su roditelji primenjivali permisivni vaspitni stil (prema: Šindić, 2009, str. 64–66). preovladavala je pozitivna pažnja, ljubav, ali nedostaje zahteva kojima se potstiče integracija u društvu i socijalizacija. Njihovi roditelji su okarakterisani kao nekontrolisajući, nezahtevni i relativno topli, popustljiv (Dogra, Parkin, Frake i Gale, 2002). Permisivno vaspitanje pogoduje razvoju egoizma, bezbrižnosti i nesposobnosti za prihvatanje društvenih obaveza. Baumrind, D (1967). Ako dozvolimo detetu da se ponaša kao ono hoće, ne utičemo na promene ponašanje , poglede na svet, na kulturu, religiju, malo je dece koja će se sama interesovati za religiju. Permisivni vaspitni stil, ukazuje na razvoj nesigurne afektivne vezanosti. Neka istraživanja su pokazala da se intrinzična religioznost povećava sa starošću. Nesigurna afektivna vezanost vodi povećanju religioznosti u budućem vremenu, koja reguliše i redukuje stanje nesigurnosti (longitudinalni kompenzacioni efekat). Kroz svoje zaštitne mehanizme religioznost može da pomogne da individua vrati stanje sigurnost. Kirkpatrick i Shaver (1990) su u svom istraživanju pokazali da deca koja su imala siromašnu afektivnu vezanost sa roditeljima, kasnije pokazuje izraženu religioznost (Dušanić).

H2. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika u izraženosti religioznosti u odnosu na pol ispitanika.

Pretpostavljamo da postoji značajna statistička razlika u stepenu izraženosti religioznosti ispitanika u odnosu na kontrolne varijable (pol, mesto boravka).

Tabela br.9. Izraženost varijabli u odnosu na kontrolne varijable pol ispitanika

	Pol	N	AS	SD	T	P
Intrinzička religioznost	Muški	111	1,8029	,56194	,709	,479
	Ženski	89	1,7472	,53994		
Ekstrinzička religioznost	Muški	111	2,4447	,42682	1,800	,073
	Ženski	89	2,3361	,42117		

Ne postoji statistički značajna razlika u stepenu izraženosti religioznosti s obzirom na pol ispitanika na celom uzorku.

Rezultati istraživanja na ovom uzorku se razlikuju od brojnih istraživanja u kojima je ustanovljeno da žene imaju bliskosti sa Bogom. Žene češće posećuju religijska bogoslužjenja (Beit-Hallahmi, Argyle, 1997; prema Dušanić, 2007). Religioznost žena se objašnjava socijalnom ulogom, preko veze sa određenim osobinama, kao što su zavisnost, osećaj krivice, submisivnost, a koje se u većoj mjeri pripisuju ženama (Garai, Scheinfeld, 1968, prema Dušanić, 2007: 36). Rezultat istraživanja na našem uzorku možemo objasniti uzrastom i adolescentnom fazom koja je veoma "burna", adolescen trazi svoje mesto u društvu na razne načine, važnu ulogu imaju drugi faktori socijalizacije kao što je škola, uticaj vršnjaka koji često imaju isti ili jači uticaj na adolescente.

H3. Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika u izraženosti religioznosti u odnosu na mesto stanovanja adolescenata.

Tabela br.10.. Izraženost varijabli u odnosu na kontrolne varijable mesto boravka

	Sredina u kojoj žive ispitanici	N	AS	SD	T	P
Intrinzička religioznost	Grad	138	1,8134	,57237	1,352	,178
	Selo	62	1,6996	,49767		
Ekstrinzička religioznost	Grad	138	2,4084	,41945	,596	,552
	Selo	62	2,3695	,44471		

Sociokulturalno delovanje predstavlja pravila, norme koje se neguju kroz generacije. Selo je još mesto gostoprimstva, manja je otuđenost među ljudima, ljudi se međusobno više poznaju, pomažu jedini drugima. U selima još imamo uglavnom proširene porodice, znači više generacija živi zajedno. Život u proširenim porodicama ima prednosti kada je u pitanju religioznost. Očekivali smo da postoji povezanost religioznosti i mesta stanovanja, jer se religija brže širi u gradu, a lakše čuva u selu. Kada su u pitanju duhovni razvoj i moralni kvaliteti ljudi, selo ima prioritet nad gradom. Kao objašnjenje nepostojanja statističke značajnosti mesta boravka i religioznosti nalazimo u sve većim nastojanjim svih verskih zajednica da ne zapostave stanovnike sela. Bogomolje se održavaju, obnavljaju. Verska lica se angažuju u podučavanju i širenju religije iz razloga da se ne zapostave oni koji žive u selima. Ne postoji statistička značajnost religioznosti i mesto boravka ispitanika.

ZAKLJUČAK

Na osnovu rezultata sprovedenog istraživanja i rezultata koji postoje dolazimo do zaključka da je uticaj od strane roditelja i okoline, kojima je dete izloženo od samog rođenja usmeravaju njegov razvoj. Upravo u tome se ogleda značaj proučavanja vaspitnih stilova roditelja. Istraživanje je sprovedeno sa ciljem da utvrdimo da li postoji povezanost vaspitnih stilova i religioznosti na posmatranom uzorku adolescenata u Novom Pazaru

Ispitujući povezanost Autoritativnog vaspitnog stila i religioznosti na ovom uzorku ispitanika, dobili smo sledeće rezultate: Intrinzična religioznost na celom

uzorku je u negativnoj korelaciji sa Uspostavljanje veze - Autoritativni vaspitni stil (majka) i Regulisanje odnosa - Autoritativni vaspitni stil (majka). Dobijeni rezultati se razlikuju od nekih ranijih istraživanja. Očekivali smo pozitivnu povezanost autoritativnog vaspitnog stila i intrizične religioznosti, jer autoritativni stil pogoduje stvaranju zadovoljstva, dobrih odnosa, tople emocionalne klime koja pogoduje jačanju intrizične religioznosti. Na osnovu dobijenih rezultata, pretpostavka, da je autoritativni vaspitni stil u negativnoj korelaciji sa religioznošću je potvrđena. Da bismo upotpunili ove rezultate i objasnili zašto je negativna povezanost ove dve varijable nedostaje poznavanje religioznosti roditelja.

Ekstrinzična religioznost na celom uzorku nije u statistički značajnoj povezanosti sa autoritativnim vaspitnim stilom. Permisivni vaspitni stil nije u korelaciji sa religioznošću na uzorku.

Ne postoji statistički značajna razlika u stepenu izraženosti religioznosti s obzirom na pol ispitanika istraživanja. Dobijeni rezultati se razlikuju od brojnih dosadašnjih istraživanja čiji rezultati ukazuju na izraženiju religioznost kod žena.

Ne postoji statistički značajna razlika u izraženosti religioznosti u odnosu na mesto boravka.

Ograničenja ovog istraživanja se prvenstveno odnose na metodološke nedostatke. Nisu svi učesnici uvek motivisani za učestvovanje u istraživanjima, nemaju dovoljan uvid u svoje osobine, daju socijalno poželjne odgovore ili ne žele biti iskreni. Socijalno poželjni odgovori su karakteristični pogotovu kada se ispituje religioznost kod adolescenata. Takođe smatramo da je ispitivanje religioznosti veoma „osetljivo“, kada se radi o višenacionalnim sredinama. Kao nedostatak i ograničenje istraživanja smatramo nedostatak podataka o religioznosti roditelja.

Preporuka za buduća istraživanja jeste da istraživanja treba ponoviti u nekom narednom istraživanju, na većem uzorku, uključiti i roditelje. Značajno bi bilo ispitati roditelje o njihovoj proceni vaspitnih stilova koje primenjuju, o njihovoj religioznosti i uporediti sa rezultatima kod njihove dece.

LITERATURA

1. Argyle, M. (2000). *Psychology and religion*. New York: Routledge.
2. Wilson, J., Sherkat, D.E. (1994). Returning to the fold. *Journal for the scientific study of religion*, 33, str. 148-161.
3. Baumrind, D. (1967): *Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior*, Genetic Psychology Monographs.
4. Beit-Hallahmi, B., Argyle, M. (1997): *The psychology of religious behaviour, belief, experience*. New York: Routledge.
5. Bogojević, S. (2002): *Stilovi vaspitanja*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
6. Ćorić, Š. Š. (1998): *Psihologija religioznosti*. Naklada Slap, Jastrebarsko.
7. Dogra, N., Parkin, A., Frake, C., Gale, F. (2002): *A multidisciplinary handbook of child and adolescent mental health for front line professionals*. Kingsly Publishers, London and New York.
8. Donahue, M.J. (1985): *Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-Analysis*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(2), 400-419

8. Dušanić, S. (2005a): Religiozna orijentacija i naučena bespomoćnost adolescenata. Magistarski rad. Banja Luka: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Banjaluci.
9. Dušanić, S. (2005b). Socijalno-psihološki korelati religiozne orijentacije mladih. U M. Franceško (Ur.), Psihosocijalni aspekti društvene tranzicije u Srbiji, str.165-189. Novi Sad: Filozofski fakultet(dušanićeve knjiga relig).
10. Dušanić, S. (2007): Prediktori religioznosti mladih. U M.Biro, S. Smederevac (ur.), Psihologija i društvo, str. 133-150. Novi Sad : Filozofski fakultet
11. Đorđević, B. Dragoljub (1994a): "Religijsko–crkveni kompleks, raspad Druge i budućnost Treće Jugoslavije (fragmenti)" u: Raspad Jugoslavije, Filozofija i društvo,VI.
12. Frankl, V. (1987): Nečujan vapaj za smislom, Zagreb, Naprijed.
13. Hoge, D.R., Petrilo, G.H., Smith, E.I. (1982). Transmission of religious and social values from parents to teenage children. *Journal of marriage and the family*, 44, str. 569-580.
14. Kirkpatrick, L.A., Shaver, P.R. (1990). Attachment theory and religion : Childhood attachments, religious beliefs, and conversion. *Journal for the scientific study of religion*, 29, str. 315-334.
15. Kirkpatrick, L.A. (2005). Attachment, evolution, and the psychology of religion. New York: Guilford Press.
16. Maccobi, EE (2007). Istorijski pregled socijalizacije istraživanja i teorije. U JE Grusec & PD Hastings (ur.), Priručnik socijalizacije: Teorija i istraživanja (str. 13-41). New York: Basic Books.
17. Milivojević, Z. i saradnici (2007): Mala knjiga za velike roditelje. Novi Sad: Psihopolis institut.
18. Piorkowska-Petrović, K. (1990): Dete u nepotpunoj porodici. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.
19. Rot, N. (1980): Psihologija ličnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
20. Smith, H.L., Fabricatore, A. et al (1999): Religiosity and Altruism Among African American Males. *Journal of Black Studies*, 29(4), 579-598
21. Spilka, B., Hood, R.W., Hunsberger, B., Gorsuch., R. (2003). The psychology of religion, an empirical approach. New York: The Guilford Press.
22. Stevanović, B. (1978): Pedagoška psihologija. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
23. Šindić, A. (2009): Vaspitni stilovi roditelja i razvoj kompetencija za 21. vijek djece predškolskog uzrasta. Neobjavljena doktorska disertacija. Banja Luka: Filozofski fakultet.
24. Todorović, J. (2005): Vaspitni stilovi roditelja i samopoštovanje adolescenata. Niš: Prosveta.

RESUME

Based on the results of the conducted research and the existing results, we come to the conclusion that the influence of the parents and the environment, to which the child is exposed from birth, directs his development. This is where the importance of studying parenting styles is reflected. The research was conducted with the aim of determining whether there is a connection between educational styles and religiosity in the observed sample of adolescents in Novi Pazar.

Examining the connection between Authoritarian upbringing style and religiosity on this sample of respondents, we obtained the following results: Intrinsic religiosity on the whole sample is negatively correlated with Establishing a connection - Authoritative upbringing style (mother) and Regulation of relations - Authoritative upbringing style (mother). The results obtained differ from some previous research. We expected a positive connection between authoritarian upbringing style and intriguing religiosity, because authoritative style favors the creation of pleasure, good relations, a warm emotional climate that favors the strengthening of intriguing religiosity. Based on the obtained results, the assumption that the authoritarian upbringing style is negatively correlated with religiosity was confirmed. To complete these results and explain why the negative connection between these two variables is the lack of knowledge of parental religiosity.

Extrinsic religiosity in the whole sample is not in a statistically significant correlation with the authoritarian educational style. Permissive parenting style does not correlate with religiosity in the sample.

There is no statistically significant difference in the degree of religiosity with regard to the sex of the respondents. The obtained results differ from numerous previous researches whose results indicate a more pronounced religiosity among women. There is no statistically significant difference in the expression of religiosity in relation to the place of residence.

The limitations of this research relate primarily to methodological shortcomings. Not all participants are always motivated to participate in research, do not have sufficient insight into their characteristics, give socially desirable answers or do not want to be honest. Socio-desirable responses are characteristic especially when examining religiosity in adolescents. We also believe that the examination of religiosity is very "sensitive" when it comes to multinational environments. We consider the lack of data on parental religiosity as a lack and limitation of research.

The recommendation for future research is that the research should be repeated in a future study, on a larger sample, to include parents. It would be important to examine parents about their assessment of the educational styles they apply, about their religiosity and compare them with the results of their children.

Pregledni rad

**UTICAJ RAZVOJNIH STILOVA RODITELJA NA IZGRADNJU
LIČNOSTI I POZITIVNIH I NEGATIVNIH RAZVOJNIH
KOMPETENCIJA KOD DJECE**

Muradif Hajder

Edukacijski fakultet Travnik,

BiH

muradif_hajder@windowlive.com muradif.hajder@uninp.edu.rs

Apstrakt

U ovom radu prikazali smo originalan grafički prikaz dvodimenzionalnog razvojnog interakcijskog stila u kojem na apscisi (x koordinati) je prikazana pozitivna i negativna dimenzija emocionalnosti, a na „y“ ordinati prikazana je pozitivna i negativna dimenzija kontrole ponašanja. Razvoj pozitivne i negativne emocionalnosti i pozitivnih i negativnih crta karaktera prikazani su u razvojnim kvadrantima i svaki razvojni kvadrant predstavlja i razvojni interakcijski stil koji različito razvija pozitivne ili negativne osobine emocionalnosti i pozitivne ili negativne crte karaktera kao i druge pozitivne ili negativne razvojne kompetencije. Prvi razvojni kvadrant (++) razvija emocionalnu toplinu i pozitivne crte karaktera (odgovornost). Drugi razvojni kvadrant (-+) razvija emocionalnu hladnoću i odgovornost. Treći razvojni kvadrant (--) razvija emocionalnu hladnoću i neodgovornost i četvrti razvojni stil (+-) razvija emocionalnu toplinu (zaštitu) i popustljivost i neodgovornost. Svaki od ovih razvojnih stilova različito (pozitivno ili negativno) razvijaju i različite razvojne kompetencije s kojima će se ličnost razvijati i funkcionirati u interakciji sa okruženjem.

Ključne reči: pozitivan razvoj, negativan razvoj, pozitivni razvojni stil, negativni razvojni stil, pozitivne razvojne kompetencije, negativne razvojne kompetencije, dvodimenzionalni razvojni stil, ++ razvojni stil, -+ razvojni stil, -- razvojni stil, +- razvojni stil.

**THE IMPACT OF PARENT'S DEVELOPMENT STYLES ON
PERSONALITY-BUILDING**

Abstract

In this work we presented an original graphic representation of a two-dimensional developmental interaction style in which the positive and negative dimensions of emotionality are shown on the abscissa (x coordinates) and the positive and negative dimensions of behavioral control are shown on the "y" coordinate. The development of positive and negative emotionality and positive and negative character traits are shown in the development quadrants and each development quadrant represents a developmental interaction style that differently develops positive or negative emotional traits and positive or negative character traits as well as other positive or negative developmental competences. The first development quadrant (++) develops emotional warmth and positive character traits (responsibility). The second developmental quadrant (-+) develops emotional coldness and responsibility. The third

development quadrant (-) develops emotional coldness and irresponsibility and the fourth developmental style (+ -) develops emotional warmth (protection) and indulgence and irresponsibility. Each of these development styles differently (positively or negatively) develops different developmental competences with which the personality will develop and interact with the environment.

Key words: positive development, negative development, positive development style, negative development style, positive developmental competencies, negative developmental competencies, two-dimensional development style, ++ development style, - + development style, - development style, + - development style.

UVOD

U ovom radu govorićemo o uticaju razvojnih interakcijskih stilova roditelja u formiranju pozitivnih i negativnih razvojnih osobina ličnosti i razvojnih kompetencija kod djece. Razvojni stilovi roditelja, odgajatelja i nastavnika su dominantni stilovi interakcije i ponašanja koji oni koriste kao razvojno-spoznajne strategije u kognitivnom, emocionalnom, socijalnom, konativnom i tjesnom radu sa djecom. Za razliku od ogojnih stilova (koji su uži), razvojni stilovi kao razvojne strategije su puno širi i obuhvataju i odgoj i sveukupni razvoj ličnosti djeteta kroz cjeloživotni razvoj.

Bolbi (Bowlby, 1969) otkrio je da dijete ima urođenu potrebu da se emocionalno veže za bitne osobe u svom razvoju, a to je urođena potreba ranog emocionalnog vezivanja ili tzv. attachment-a. Zato je važno da dijete od ranog učenja i razvoja ima emocionalno tople i brižljive self-objekte (majku, oca) i druge bliske i drage osobe. Posebno će u tim emocionalnim odnosima doći pozitivni interakcijski i razvojni stilovi roditelja ili odgajatelja koji će pozitivno uticati na emocionalni, socijalni, karakterni i svaki drugi razvoj.

Čeranić (2005) navodi da je kod djeteta urođena sposobnost da od samog rođenja razlikuje pozitivna i negativna iskustva u interakciji sa drugima i da će na osnovu tih iskustava biti formiran njihov mentalni aparat sa pozitivnim ili negativnim posljedicama u razvoju. Zato je važno od samog početka razvoja kod djece razvijati pozitivna iskustva i raditi na zdravom i pozitivnom razvoju. Isto tako dijete je od početka svog razvoja aktivno uključeno u interakcijski odnos sa okruženjem i zdrava i stimulativna okolina mu treba omogućiti pozitivan razvoj ličnosti, kako bi razvijalo svoje vještine i različite kompetencije kao strategije učenja i cjelovitog razvoja.

Hajder, M., (2017.) govori o pozitivnim razvojnim inovacijama kao planskim i sistematskim razvojnim strategijama koje trebaju da stimuliraju i razvijaju pozitivan razvoj i time preveniraju negativan i bolestan razvoj. Pozitivnim razvojnim strategijama, kao razvojnim inovacijama, razvijamo pozitivnu, zdravu ličnost sa različitim pozitivnim razvojnim kompetencijama i preveniramo devijantan i bolestan razvoj. Ova su naučna otkrića temeljena na učenjima pozitivne razvojne psihologije koja se počela razvijati krajem XX stoljeća u Americi.

Iz navedenih razloga, u ovom radu, govorićemo o roditeljskim razvojnim stilovima kao strategijama razvoja i uticajima tih razvojnih stilova na razvoj različitih pozitivnih i negativnih osobina ličnosti i razvojnih kompetencija kod djece. Sva psihopatologija rezultat je loših interakcijskih odnosa između dječijeg selfa i

djetetovih self-objekata (dominantnih osoba u razvoju) koji su izvori sve psihopatologije i negativnog razvoja koji je zasnovan na lošem iskustvu. To su otkrića i humanističke psihologije, self-psihologije, ego - psihološke teorije i teorije objektivnih odnosa koja kažu da su djeca svojim rođenjem nevinna bića, a od našeg odnosa prema njima zavisice da li će biti humana ili devijantna ili pak bolesna bića.

1. RAZVOJNI STILOVI RODITELJA U INTERAKCIJI SA DJECOM

U uvodu ovog rada naglasili smo da su razvojni stilovi roditelja i drugih edukatora oni razvojni, dominantni ili preferirani razvojni stilovi interakcije koji oni koriste kao razvojno – spoznajne strategije u kognitivnom, emocionalnom, socijalnom, konativnom i tjelesnom radu sa djecom u procesu socijalizacije, poučavanja, sticanja iskustva i razvoju pozitivnih ili negativnih osobina ličnosti i razvojnih kompetencija. U odnosu na odgojne stilove, razvojni stilovi su mnogo širi i obuhvataju sveukupni razvoj ličnosti i njenih razvojnih kompetencija do kraja života.

Razvojni stilovi roditelja i odgajatelja predstavljaju ciljanu strategiju interakcije sa djecom da bi se kod njih razvijale različite i jasno usmjerene razvojne kompetencije kod djece u svim sverama razvoja i funkcioniranja ličnosti i obuhvataju kognitivni, emocionalni, socijalni, moralni, konativni i tjelesni razvoj djeteta. U tim razvojnim postupcima oni žele da podstiču i usmjeravaju razvoj na način kako to oni žele i kako to nalažu standardi života, kulture i okruženja.

1.1. Jednodimenzionalni razvojni stilovi

Jednodimenzionalni razvojni stilovi su oni stilovi koji u strategiji razvoja obuhvataju samo emocionalnu dimenziju razvoja koja na pozitivnoj strani apscise (x) ima emocionalnu toplinu, a na negativnoj strani te ose emocionalnu hladnoću. Postoje roditelji i odgajatelji koji u svojim interakcijama sa djetetom koriste više emocionalnu toplinu ili emocionalnu hladnoću i tako se razvijaju dvije krajne razvojne strategije – emocionalno topla i emocionalno hladna jednodimenzionalna strategija razvoja.

1.1.1. *Emocionalno topla razvojna strategija* uspostavlja tople emocionalne odnose u razvoju i omogućuju razvoj emocionalno tople ličnosti djeteta. U ovoj razvojnoj strategiji postoji opasnost prenatravanosti emocionalne topline i zaštite djeteta pa se u takvim okolnostima razvoja mogu razvijati prenatravanosti emocionalni odnosi vezivanja djeteta za majku ili oca i takvi razvojni postupci mogu izgrađivati zavisnu, narcisoidnu i preosjetljivu ličnost djeteta na bilo kakve frustracije ili neuspjehe. Pojavom adolescencije takva djeca će imati neadekvatne interakcije sa vršnjacima, biće jako osjetljiva, napeta, frustrirana i odbačena i to može izazvati prve adolescentne krize sa povlačenjem od vršnjaka i vraćanju zaštiti od strane roditelja.

Prenatranosti razvojni stil sa emocionalnom toplinom i zaštitom izgrađuje Borderline, odnosno graničnu organizaciju ličnosti koja je granična organizacija ličnosti između zdravog i psihopatološkog razvoja ličnosti. Bilo kakvi neuspjesi, frustracije ili odbacivanja borderline strukturu ličnosti vode u psihološke krize i

različitu psihopatologiju – sve do težih anksioznih i psihosomatskih stanja, depresija, neuroza ili psihoza.

Iz navedenog se može izvesti zaključak da ni jedna krajnost nije dobra, pa čak i ona pozitivna, poput poželjne emocionalne topline u razvoju. Ova razvojna strategija prenaplašeno vodi računa o unutarnjem emocionalnom stanju djeteta u kojem se želi postići da dijete bude voljeno, sretno, zaštićeno, a malo se vodi računa o tome da se uviđa i ograničava njegovo vanjsko ponašanje koje gradi razvojnu strukturu razmaženog, posesivnog, egocentričnog djeteta (kasnije adolescenta) i da se razvoj odvija bez bilo kakvih zabrana, čime se izgrađuju negativne crte karaktera.

1.1.2. *Emocionalno hladna razvojna strategija* je strategija sa dominantnom ili prenaplašenom hladnoćom u interakcijskim razvojnim odnosima sa djetetom koja je više usmjerena na stogoću, pritisak i autoritarni stav u razvoju ličnosti djeteta.

Cilj ove razvojne strategije je da se uviđa i usmjerava vanjsko ponašanje djeteta (razvija odgovornost) kako bi ono bilo poslušno i razvojno disciplinirano. Ova razvojna strategija potpuno zapostavlja uvid u unutarnje psihičko stanje djeteta (emocionalna hladnoća) i koristi razvojni stil koji je u kontinuitetu razvoja više pod pritiskom i strahom.

Ovaj razvojni stil razvija različitu psihopatologiju zavisno od fiziološke osnove i emocionalne stabilnosti djeteta. Ako je dijete više emocionalno nestabilno, bojažljivo i introverno stvaraće anksioznu, nesigurnu, paranoidnu, autodestruktivnu i autoagresivnu strukturu ličnosti. Ako je dijete više temperamentnije i otvorenije razvijaće se u smjeru impulsivnosti, emocionalne hladnoće i agresivnog ponašanja.

1.1.3. *Emocionalno „topla – hladna“ razvojna strategija* je kompromisna tkz. „srednja“ kompromisna razvojna strategija u kojoj, zavisno od situacije, dominira umjerena emocionalna topla ili umjereno hladna razvojna interakcija. Kada dijete radi dobro - pruža mu se podrška i emocionalna toplina i obrnuto. Ova „toplo-hladna“ razvojna strategija ima za cilj da podsticajem ili pritiskom usmjerava dječije ponašanje i razvoj. Pod normalnim okolnostima u ovoj razvojnoj interakciji koristiće se više podsticaji, jer će dijete više težiti da radi ono što roditelji ili odgajatelji žele, jer ih na to podstiču ili nagrađuju. Ova razvojna strategija koristi pragmatične razvojne interakcije gradeći kod djeteta odgovornost i jasnu granicu između dobrog i lošeg ponašanja, odnosno pozitivne crte karaktera.

Emocionalno „toplo – hladna“ razvojna strategija uviđa i usmjerava vanjsko ponašanje djeteta, ali prati i unutarnje stanje i omogućuje djetetu da kroz podsticajno i dobro ponašanje dobije i pozitivnu emocionalnu podršku i obrnuto - ako želi pozitivnu podršku mora mijenjati i svoje nepoželjno ponašanje. Tako se dijete osposobljava da pravi distancu između dobrog i lošeg ponašanja i tako izgrađuje pozitivne crte karaktera.

1.2. Dvodimenzionalni razvojni stil roditelja ili odgajatelja

Dvodimenzionalni razvojni stilovi obuhvataju dvije dimenzije u razvojnim interakcijama sa djecom i to dimenziju emocionalne topline – hladnoće (predstavljenu na „x“ apscisi) i dimenziju psihološke kontrole koja na pozitivnoj „y“ ordinati ima standardiziranu kontrolu (standarde ponašanja), a na negativnoj strani zanemarujuću ili popustljivu (sumbisivnu) kontrolu ponašanja djeteta koja je zaštitnički orijentirana.

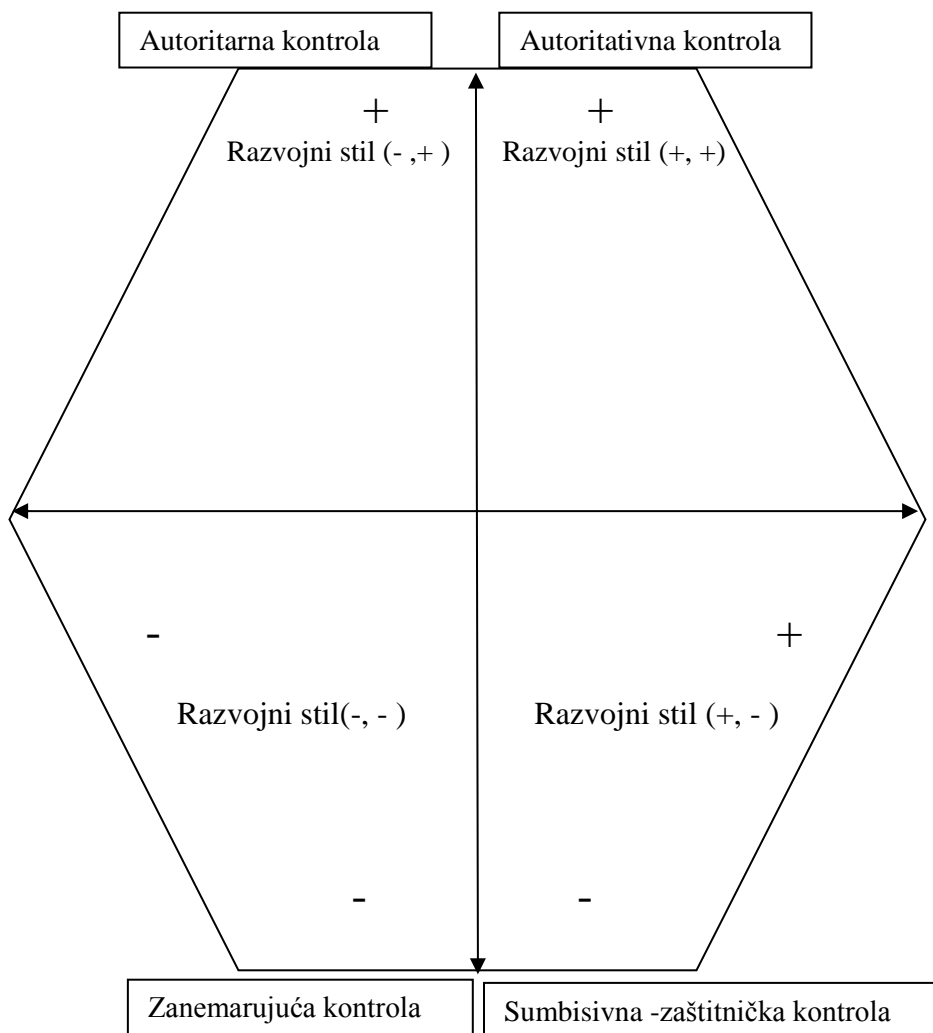
Prva *emocionalna razvojna dimenzija* na pozitivnoj (desnoj) strani apscise (x - ose) ima emocionalnu toplinu, a na negativnoj (suprotnoj) strani iste x - ose - emocionalnu hladnoću.

Druga razvojna dimenzija nazvana *psihološki nadzor ili kontrola* prikazana je na vertikalnoj „y“ ordinati i to tako da je na pozitivnoj (gornjoj) stani „y“ ordinate pozitivna (+) ograničavajuća- autoritativna (standardizirana) kontrola, a na donjoj negativnoj (suprotnoj) strani iste „y“ ordinate zanemarujuća, popustljiva (sumbisivna) ili zaštitnička kontrola (označena kao negativna - kontrola).

Psihološka razvojna kontrola na dimenziji ograničenja ili nadzora (na pozitivnoj strani u prvom kvadrantu) ima autoritativan ograničavajući (standardiziran) nadzor, a na negativnoj strani - u drugom kvadrantu - ima autoritarni ograničavajući nadzor. Dimenzija psihološke kontrole na (donjoj) negativnoj strani ordinate „y“ ima zanemarujuću, popustljivu (sumbisivnu) kontrolu i to tako da u trećem kvadrantu (lijevo) ima ravnodušnu ili zanemarujuću kontrolu, a u četvrtom kvadrantu (desno) popustljivu (sumbisivnu) ili zaštitničku kontrolu.

Roditelji i ogajatelji zavisno od svoje strukture ličnosti u prvoj dimenziji emocionalnosti koristiće više ili emocionalnu toplinu (x, +) ili emocionalnu hladnoću (x, -). U drugoj razvojnoj dimenziji (psihološka kontrola) koristiće više autoritativan (standardiziran) stil nadzora koji je u prvom kvadrantu u kombinaciji sa pozitivnom emocionalnom toplinom (kvadrant „plus plus“, +,+) ili će koristiti više autoritaran (strožiji) razvojni stil kontrole koji će u drugom kvadrantu biti u kombinaciji sa emocionalnom hladnoćom (kvadrant, „minus plus“, -,+). Donja (negativna) strana „y“ ordinate označava zanemarujuću ili popustljivu (sumbisivnu) psihološku kontrolu i to tako da se u trećem kvadrantu (dolje lijevo) nalazi dimenzija emocionalne hladnoće u kombinaciji sa zanemarujućom kontrolom - to je kvadrant „minus minus“ (-,-), dok se u četvrtom kvadrantu (dolje desno) nalazi kombinacija emocionalne topline i popustljive (sumbisivne) ili zaštitničke kontrole ili nadzora , kvadrant „plus minus“ (+,-).

Dvodimenzionalne razvojne stilove prikazaćemo na slici broj 1.

Slika 1. Dvodimenzionalni razvojni stilovi

1. U prvom kvadrantu koordinatnog sistema „plus plus“, gornji kvadrant desno (+,+), nalazi se pozitivna razvojna interakcija emocionalne topline (apscisa, x +) i autoritativne (standardizirajuće) kontrole ponašanja djeteta (ordinata, y +) *i to je najbolja kombinacija pozitivnog razvojnog stila interakcije koja se odvija sa djecom*. Ovakav razvojni stil razvija i emocionalnu toplinu i podršku u razvojnom radu sa djecom, ali i standardiziranu kontrolu ponašanja djeteta i time se nastoje razvijati i pozitivne emocije kod djece, ali i radne navike i odgovornost kao pozitivne karakterne razvojne kompetencije. Ovaj

razvojni stil interakcije nazvan „plus plus“ najbolji je razvojni stil koji trebaju preferirati roditelji, edukatori i odgajatelji, jer njime se kontrolira i podstiče unutarnji pozitivni emocionalni razvoj i vanjsko ponašanje s kojim se izgrađuju pozitivne crte karaktera. Ovim razvojnim stilom pozitivno ćemo razvijati emocionalne kompetencije, ali i pozitivne kompetencije karaktera, kao i socijalne, konativne i kognitivne kompetencije.

2. U drugom razvojnom kvadrantu kordinantnog sistema, nazvan „minus plus“ (-,+), gornji kvadrant lijevo, nalazi se spoj emocionalne hladnoće (apscisa x , -) i autoritarne (čvršće) kontrole vanjskog ponašanja djeteta (ordinata y , +). To je (-,+) razvojni interakcijski stil koji razvija emocionalnu hladnoću kod djece i pojačanu (čvršću) kontrolu vanjskog ponašanja. Ovakav razvojni stil razvija negativne emocionalne kompetencije kod djeteta i pojačan pritisak, kao sistem kontrole, čime se razvija ličnost koja će biti emocionalno hladna, napeta, nezadovoljna i agresivna i koja će biti pozitivna (odgovorna) u izvršavanju radnih zadataka. Ovakvim razvojnim stilom razvijamo negativne (devijantne) emocionalne kompetencije (posebno emocionalne hladnoće, napetosti i nezadovoljstva) i čvrste karakterne i konativne kompetencije, što će opet ovisiti o tipu temperamenta djeteta i njegove emocionalne osjetljivosti i stabilnosti.
3. U trećem razvojnom kvadrantu smješten je „minus minus“ razvojni interakcijski stil (kvadrant, -,-) i to je najlošija razvojna kombinacija u ličnosti djeteta u kojem se spaja emocionalna hladnoća (- , x) i zanemarujuća razvojna kontrola ponašanja (- , y) i takav razvojni stil roditelja i odgajatelja izgrađuje emocionalno hladnu, neodgovornu i razvojno i karakterno zanemarenu razvojnu strukturu ličnosti. Takav razvojni stil gradi loše, devijantne emocionalne razvojne kompetencije i loše, devijantne, socijalne i karakterne kompetencije.
4. U četvrtom razvojnom kvadrantu nalazi se razvojni interakcijski stil „plus minus“ (+, -) sa kombinacijom emocionalne topline i zaštite (x , +) i popuštajuće (sumbisivne) ili zaštitničke kontrole (y , -). Ovakav razvojni stil „plus minus“ (+, -) razvija izraženije kompetencije emocionalne topline i vezanosti djeteta za roditelja ili odgajatelja, ali i negativne, labilne crte karaktera koje će se ogledati u neefikasnosti ega u stresnim i drugim situacijama u kojima se traži upornost, istrajnost, samostalnost i odgovornost. Ovim interakcijskim strategijama rada

stvara se narcisoidna, egocentrična, razmažena, zavisna, nesigurna i neefikasna ličnost koja će prve izraženije disfunkcije iskazati pojavom adolescencije u kojoj će doživljavati prve psihološke krize, depresivna raspoloženja i regresije (povlačenje od vršnjaka i ponovno vezivanje za roditelje).

2. RAZVOJ KOMPETENCIJA KROZ RAZVOJNE STILOVE

Pojam kompetencija razvilase od lat. riječi *competentia*, što znači sposobnost kompetencije, rivaliteta ili superiornosti u nekoj aktivnosti ili takmičenju.

„Kompetencije predstavljaju dinamičnu kombinaciju kognitivnih i metakognitivnih vještina, znanja i razumijevanja, međuljudskih i praktičnih vještina, te etičkih vrijednosti“ (Vidović, 2008). Iz navedene definicije izvlači se zaključak da osim izuzetne efikasnosti u nekoj aktivnosti, kompetencija ima i svoje etičke (moralne) vrijednosti. Npr. Haker svoje velike informatičke kompetencije može iskazati pozitivno i to tako da pravi programe zaštite protiv krađe automobila, ali i negativno, da svoje kompetencije stavi u funkciju krađe automobila. Cilj razvojnih stilova treba biti usmjeren ka razvoju pozitivnih razvojnih kompetencija koje će biti u skladu sa etičkim standardima i društveno prihvatljivim vrijednostima, jer samo takve razvojne kompetencije izgrađivaće sretnu, uspješnu i zdravu individuu, njenu sretnu i prosperitetnu budućnost i sretnije i moralnije društvo.

„Kompetencija je nastojanje osobe da dostigne i poboljša vlastite sposobnosti bez ikakve fizičke nagrade“ (Bussch – Rossnagel, 1977:1). Ova definicija odnosi se na razvoj lične kompetentnosti koja teži cjeloživotnom učenju i razvoju i obuhvata „globalnu“ ili specifičnu subjektivnu percepciju pojedinca da je sposoban realizirati neke oblike ponašanja i postizati rezultate kojima teži ili koji se od njega očekuju“ (Bezinović, 1988:53). U razvojnim stilovima interakcije i edukacije djece bitno je ne samo razvijati različite pozitivno orijentirane kompetencije nego i učiti djecu da realno procjenju svoje kompetencije, koliko, kad i šta mogu uraditi bolje od drugih i u čemu su lošiji od drugih (metakognitivnost kompetentnosti).

U razvojnim stilovima kao strategijama pozitivnog razvoja trebamo u različitim sferama ličnosti razvijati različite pozitivno - razvojne kompetencije koje će biti u skladu sa psihofizičkim razvojnim mogućnostima individue. Posebno kod darovite djece trebamo razvijati one razvojne sposobnosti u kojima je dijete superiorno u odnosu na svoje vršnjake i omogućiti djetetu da u tom razvoju jača svoje pozitivne kognitivne, emocionalne, socijalne, voljne i karakterne kompetencije. Razvoj kompetencija treba biti što više sinhroniziran i što je moguće više usklađen, posebno u kognitivnoj, emocionalnoj, socijalnoj, voljnoj i karakternoj sferi razvoja ličnosti djeteta.

Ličnost kao cjelovit sistem sastoji se od tjelesno-organizmičkog selfa i mentalnog ili psihičkog selfa (duše) i svako narušavanje jedinstva ili ravnoteže unutar tog jedinstvenog sistema narušava i razvoj, funkcioniranje, prilagodbu i zdravlje ličnosti. Zato je neophodno da razvojne strategije roditelja i odgajatelja djeluju u

koordiniranom smjeru i da kroz svaku razvojnu kompetenciju pozitivno djelujemo i na druge razvojne kompetencije, na jedinstvo duše i tijela.

Razvojni interakcijski stilovi trebaju razvijati uzajamnost i jedinstvo tijela i duše i djelovati u razvoju cjelovitog sistema ličnosti i razvojnih kompetencija u okviru tog cjelovitog sistema. U centru razvoja ličnosti nalazi se tjelesno – organizmički self (tijelo kao cjelovit sistem). U okviru tog jedinstvenog sistema je mentalni self sa 11 vrsta bitnih razvojnih kompetencija koje se pod uticajem razvojnih interakcija - pozitivno ili negativno razvijati. Taj psihički ili mentalni self čine bitne razvojne kompetencije: općeljudske kompetencije, identitet i samopimanje, kognitivne, emocionalne, socijalne-karakterne, konativne, kreativne (umjetničke), psihomotorne (sportske), psihoseksualne, egzistencijalne komprtrncije i kompetencije samoeфикаsnosti ili primjenjene praktičnosti.

Svaka navedena razvojna kompetencija zavisice od fiziološke osnove organizmičko - tjelesnog selfa (genetskih predispozicija), ali i od razvojnog interakcijskog i edukativnog stila roditelja, odgajatelja i edukatora, od stimulativnih podsticaja iz okruženja, ativiteta i interakcije individue u procesu učenja i razvoja i kvaliteta sveukupnosti tog procesa razvoja. Svaki razvojni interaktivni stil razvijaće različite pozitivne ili negativne razvojne kompetencije i crte ličnosti. Svaki osoben razvoj je i specifičan razvoj kojem trebamo prilagođavati razvojne i edukativne strategije shodno predispozicijama djeteta i okolnostima u kojima se dijete razvija. Sve razvojne kompetencije će činiti jedinstven sklop ličnosti i njenu efikasnost, dosljednost, specifičnost i trajnost u djelovanju ifunkcioniranju. Pozitivni razvojni stilovi roditelja i odgajatelja, kao razvojne strategije, trebaju razvijati kod djece pozitivne *opće ili generalne kognitivne kompetencije* koje omogućuju individui da se kvalitetno snalazi u općim životnim situacijama i *specifične razvojne kompetencije* sa kojima će individua odlično iskazivati svoje sposobnosti i kreativne potencijale. U razvoju kompetencija treba pozitivno razvijati i usklađivati kognitivne, emocionalne, socijalne, karakterne i konativne kompetencije kao pozitivne općeljudske, građanske i društvene kompetencije.

2.1. Općeljudske kompetencije

Cilj svakog pozitivnog razvoja je izgradnja *općeljudskih kompetencija i vrijednosti* kao što su humanizam, tolerancija, prihvatanje različitosti i svih drugih pozitivnih crta ličnosti koje spadaju u domen općih ljudskih vrijednosti. Negativnim razvojnim stilovima razvijali bi suprotne, devijantne općeljudske crte, poput nacionalizma, netolerancije, neprihvatanje drugih i drugačijih i svih drugih negativnih, općeljudskih crta ličnosti.

2.2. Identitet – samopimanje

„Identitet označava doživljaj suštinske istovjetnosti i kontinuiteta „Ja“ tokom dužeg vremena, bez obzira na njegove izmjene u različitim periodima i okolnostima (Erikson,2008). Pozitivni razvojni stilovi, kao strategije razvoja, imaju suštinski cilj *razvoj osobnog i čvrstog identiteta*. Identitet je svijest o sebi, svom bitisanju, svojoj

polnoj, ljuskoj, nacionalnoj, vjerskoj, kulturološkoj identifikaciji i određenju. Identitet se sastoji od ličnog i socijalno – kulturološkog identiteta.

Lični identitet čine lične crte, razvojne kompetencije i postignuća, dok socijalno – kulturološki identitet čine socijalne, kulturološke kompetencije i vrijednosti. Ovaj lični identitet se odnosi na samopimanje, a to je ukupnost misli, percepcija, emocija i vrednovanja sebe i vlastite efikasnosti kao iskustvenog bića i kao interakcijskog bića. Razlika između identiteta i samopimanja je u tome što je identitet vanjska i socijalna kategorija, a samopimanje je unutarnja, doživljajna i lična procjena sebe i svojih razvojnih kompetencija i vrijednosti. Zadatak pozitivnih razvojnih stilova razvoja je izgradnja zdravog, čvrstog i realnog identiteta i samopimanja, jer individua sa jasnim, čvrstim identitetom i slikom o sebi imaće jasne ciljeve u životu i neće biti žrtva predrasuda i socijalnih manipulacija. Pozitivni razvojni stilovi trebaju razvijati osjećaj lične i socijalne sigurnosti, pripadanje porodici, naciji, vjeri i kulturi, samopoštovanje, odgovornost, samokontrolu i samosvijest, vjeru u sebe i potrebu za cjeloživotnim napretkom i za samoaktualizacijom.

2.3.Kognitivne kompetencije

Pojam kompetencija obuhvata dinamičku kombinaciju kognitivnih i metakognitivnih sposobnosti, vještina, znanja i razumijevanja, međuljudskih, intelektualnih i praktičnih vještina, te etičkih vrijednosti (Vizek-Vidović, Vlahović-Štetić, Rijavec, Miljković,2003).

Za razliku od kognitivnih sposobnosti koje su zadužene za spoznavaju i učenje, za donošenja racionalnih odluka i zaključaka, *kognitivne kompetencije* čine širi pojam i obuhvataju cjelovit sistem kognitivnih, metakognitivnih, uvidajnih i primjenjenih znanja, vještina i sposobnosti zasnovanim na perceptivnim i misaonim operacijama i produkcijama i praktičnim sposobnostima izražavanja i prezentiranja svojih otkrića ili zaključaka. Razvojnim stilovima kod djece i mladih treba pozitivno razvijati kognitivne kompetencije koje su zasnovane na šematskim memorijskim mentalnim mapama, uviđanjima i spoznajama - kako se nešto uči, otkriva i radi. Digitalno doba traži i razvoj informatičkih i digitalnih kompetencija i kompetencija govora stranih jezika i one trebaju biti realitetan cilj razvoja društva.

Pozitivni razvojni stilovi interakcije i edukacije trebaju *razvijati opće i specifične kognitivne sposobnosti kao bitne razvojne kompetencije*. Posebno treba razvijati sposobnost percepcije, uviđanja, analize, sinteze, evaluacije u procesu mišljenja i zaključivanja kao i sposobnost konvergentne i divergentne produkcije i stvaralaštva. Cilj razvojnih stilova treba biti razvoj višestruke inteligencije, odnosno višestruke darovitosti kod djece, razvijajući više one sposobnosti za koje dijete ima dara i kreativnih potencijala, kako bi se postizala visoka postignuća i cjelovit progres razvoja ličnosti.

2.4.Emocionalne kompetencije

„Emocionalne kompetencije su sposobnost ili spremnost ličnosti da razumije vlastite kao i emocije drugih, da vlada svojim emocijama i da ih nadograđuje i

usavršava, te koristi u socijalnim i životnim situacijama (Suzić,2006:95). Poseban razvojni zadatak obuhvata razvoj emocionalne inteligencije, prema: Salovey, Mayer 1999. Chabot, D. i Chabot, M. 2009. koji navode da je *emocionalna inteligencija* skup povezanih sposobnosti koje nam omogućuju prepoznavanje, razumijevanje, izražavanje i adekvatno upravljanje vlastitim emocijama i prilagodbi emocijama drugih. Poseban razvojni zadatak u razvojnim stilovima interakcije obuhvata razvoj *empatije kao emocionalne kompetencije*, a pod empatijom misli se na sposobnost „čitanja“ i razumijevanja tuđih emocija.

Goleman (1997) navodi da su *emocionalne kompetencije naučene sposobnosti* i da se one ogledaju u emocionalnoj inteligenciji i visokim postignućima u interprsonalnim emocionalnim i socijalnim interakcijama. Emocionalna inteligencija obuhvata *pet oblasti ili dimenzija*: a) *Svijest o sebi i svojim emocijama*, b) *upravljanja vlastitim emocijama (samokontrola) i prilagodba tuđim emocijama*, c) *sposobnost empatije (uživljavanje u osjećanja drugih ljudi)*, d) *motiviranost u djelovanju (nada, optimizam, upornost)*, e) *sposobnost isocijalnih i komunikacijskih vještina i liderstva*. Važna pozitivna razvojna kompetencija obuhvata razvoj *asertivnosti tj. da ličnost otvoreno, argumentirano i direktno ispolava svoje stavove, ne ugrožavajući prava drugih*.

Emocionalna inteligencija (EQ) za razliku od opće iteligencije (IQ) je više „razvojno vaspitljiva“ i može se učiti i razvijati emocionalnim i socijalnim interakcijama i njeno jezgro se gradi u ranom učenju i ranom razvoju. Zato je važno pozitivnim razvojnim stilovima razvijati kod djece pozitivno razvojno emocionalno iskustvo i učiti djecu kako da prepoznaju, izražavaju i kontroliraju svoje emocije, da uviđaju emocije drugih i da daju adekvatne emocionalne odgovore. Razvoj emocionalne topline treba otpočeti sa prvim emocionalnim kontaktima i uvažavati fiziološku osnovu i tip temperamenta kod djeteta. Kroz pozitivne razvojne interakcije neophodno je razvijati samopoštovanje kao posebnu kompetenciju koja uključuje procjenu sebe na osnovu interakcijasa drugima.

2.5.Razvoj socijalnih i karakternih kompetencija

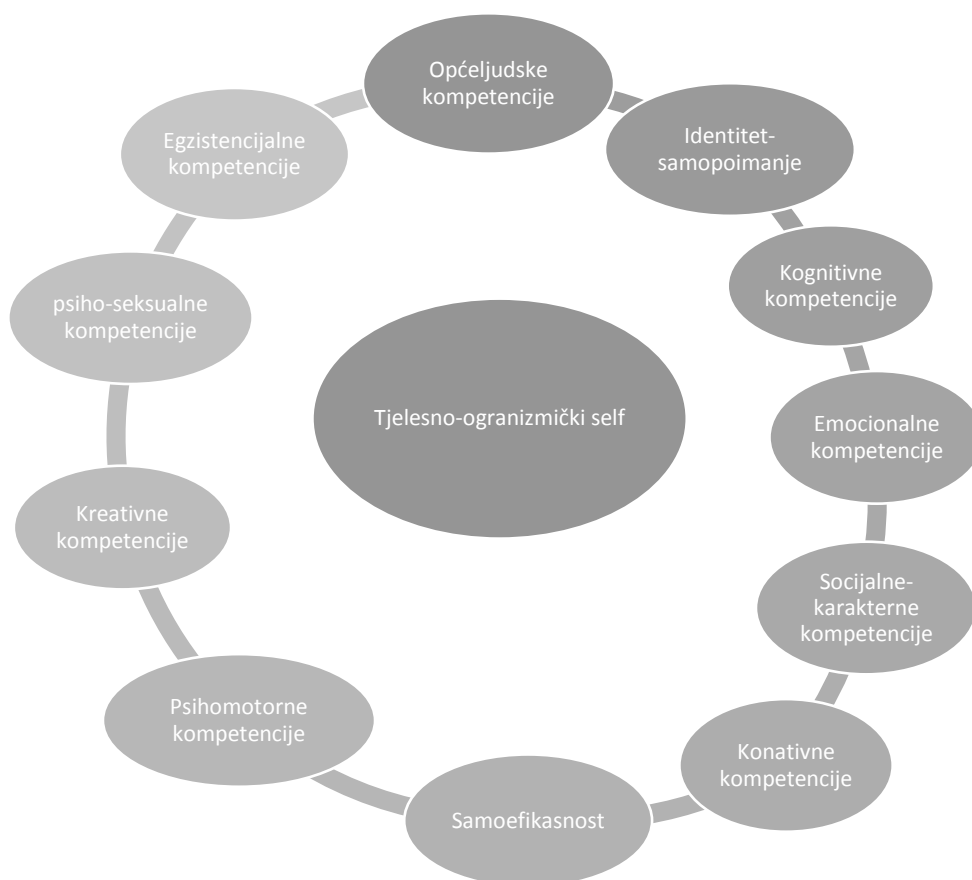
Pozitivni razvojni stilovi imaju poseban zadatak da pozitivne razvijaju kod djece socijalne i karakterne kompetencije, jer je čovjek društveno biće i razvija se u socijalnom okruženju.

Socijalne kompetencije čine različite socijalne, emocionalne, kognitivne vještine i ponašanja koja su neophodna za uspješnu socijalnu adaptaciju ili efikasnost u socijalnim situacijama (Gresham, 1986; Gresham& Elliot, 1987). Socijalne kompetencije se izgrađuju kroz socijalne vještine koje su razvojnim strategijama naučeni oblici izražavanja i predstavljaju oblik dobro uvježbane socijalne sposobnosti u istim ili sličnim situacijama. U interakcijskim razvojnim strategijama treba kod djece što ranije otpočeti izgradnju općih socijalnih kompetencija (socijalne inteligencije) koje će koristiti u svakodnevnim socijalnim situacijama (opću izražajnost i prihvaćenost) i specifičnih socijalnih kompetencija koje se koriste u umjetničkom i drugim specifičnim situacijama socijalnog izražavanja.

U socijalnim interakcijama kroz pravila ponašanja grade se i crte karaktera, a karakter čini osoben i cjelovit sistem moralnih i voljnih karakteristika koje se

izgrađuju odnosom prema sebi (samopuzdanje, čvrstina, dosljednost, samokritičnost), odnosom prema drugima (humanizam, tolerancija, iskrenost, altrizam) i odnosom prema radu (radinost, motivacija za rad, težnja napretku). Karakter se gradi pozitivnim razvojnim stilovima sa različitim pristupima i sa jasnim ciljem da standardi sredine i kulturološki standardi nadvladaju unutarnje egocentrične potrebe i motive koji se grade različitim ograničenjima u ponašanju. Moralni razvoj razvija se socijalnim interakcijama i učenjem, uviđanjem i oponašanjem i sa različitim podsticajima, nagradama i kaznama. Temperament je nasljedan, (može se dograđivati učenjem), a karakter je više „odgojna“ kategorija koja se gradi učenjem pravila ponašanja.

Poseban zadatak treba usmjeriti na razvoj odgovornosti u poštivanju standarda ponašanja i izvršavanju obaveza, razvoju partnerskog i timskog rada, saradnje i kooperativnosti, pozitivnih, tolerantnih i nenasilnih komunikacijskih vještina, nekonfliktnog ponašanja, sposobnosti pregovaranja i medijacije u razrješavanju konfliktnih situacija. Na slici br.2 prikazaćemo šematski prikaz razvojnih kompetencija

Slika 2. Šematski prikaz razvojnih kompetencija u cjeloživotnom razvoju ličnosti

2.6. Razvoj konativnih kompetencija

Razvojnim interakcijskim stilova posebno je razvijati konativno-voljne i motivacijske kompetencije kod djece, razvijajući radne navike, motivaciju za učenje, razvoj radinosti i unutarnje želje ka postignućima. Konativne kompetencije smo izdvojili kao posebne razvojne kompetencije, jer one omogućuju progres ličnosti i čine težnju ka samoaktualizaciji. Negativne kompetencije čine parazitski stil i potošački stil života, stvaraju ovisnost o kladenju, kocki, internetu i psihoaktivnim supstancama.

2.7. Samoefikasnost kao bitna razvojna kompetencija

Bandura (1977) samoefikasnost određuje kao uvjerenje individue da svojim sposobnostima i naporom može ostvariti unaprijed utvrđeni cilj ili zadatak. Pozitivnim razvojnim kompetencija potrebno je kontinuirano raditi na razvijanju samoefikasnosti u različitim aktivnostima u kojima bi učili djecu i mlade da realno postavljaju ciljeve i zadatke i da vlastitim snagama i sposobnostima ostvaruju te ciljeve i da se raduju tom uspjehu. To je put u sretnuju budućnost svake individue i zajednice u cjelini. U aktivnostima u kojima je dijete efikasnije - treba mu razvijati tu superiornost i samoefikasnost.

2.8. Razvoj psihomotornih i drugih tjelesnih kompetencija

Da bi adekvatno razvijali ličnost djeteta i jedinstvo duha i tijela potrebno je pozitivnim razvojnim stilovima razvijati različite psihomotorne kompetencije koje dječiju ličnost čine zdravijom, spretnijom i funkcionalnijom. U tom kontekstu *treba pozitivno razvijati aktivan zdrav stil života i ishrane, stil sportskih i tjelesnih aktivnosti u kontekstu fizičke kondicije i potrebe da se bude fizički i motorički čvršći i efikasniji*. Posebno je važno, što ranije, otkriti i razvijati *specifične tjelesne i psihomotoričke darovitosti*. Tako ćemo razvijati pozitivne darovitosti za atletiku, gimnastiku, nogomet, košarku, odbojku, hokej kao i za umjetničke sposobnosti (npr. balet).

2.9. Razvoj kreativnih kompetencija

Djeca u razvoju imaju potrebu da budu kreativna i da kroz različite aktivnosti i radnje ispoljavaju svoju kreativnost. *Razvojni stilovi trebaju iskoristiti tu razvojnu potrebu djece i kroz različite aktivnosti u porodici, vrtiću i školi razvijati te kreativne razvojne potencijale*. Posebno je važno kroz *step by step razvojnu metodologiju i razvojne i istraživačke grupe* razvijati različite darovitosti i kreativnosti kod djece. Svako dobro osmišljena istraživačka aktivnost izaziva jaku radoznalost, istraživački, otkrivački i kreativni stil kod djece. Kreativne kompetencije treba razvijati kroz nastavne, vannastavne i slobodne aktivnosti razvijajući spoznajne, istraživačke, umjetničke, sportske, tehničke i praktične kompetencije, posebno originalnosti i samoefikasnosti. Naš obrazovni i predavačko-receptivni sistem slabo razvija kreativnost i treba ga razvijati u smjeru interaktivnih, otkrivačkih i kreativnih strategija u spoznaji i učenju

2.10. Razvoj psihoseksualnih kompetencija

Po učenju psihoanalitičkih teorija, ego-psiholoških teorija, teorija objektivnih odnosa i self-psihologije pozitivne rane interakcije djeteta sa bitnim osobama (self-objektima) izgrađuju jezgro zdravog razvoja. Zdrav psihoseksualni razvoj je preduslov zdravog razvoja i temelj razvoja ljudske vrste. Psihoanaliza je svojim istraživanjima utvrdila da se razvoj libidalnih pulzija odvija u sljedećim razvojnim stadijima: a) oralna faza (do kraja prve godine života), b) analna faza (od 2-3 godine života), c) infantilna genitalna, odnosno falusna faza, od 3-5 godine života, d) faza latencije 6-11/12 godine života (do pojave puberteta), e) faza puberteta i adolescencije od 12-25 godine života i f) faza zrelog genitalnog doba (faza genitalne zrelosti). Oralna i analna faza su još uvijek pregenitalne faze psihoseksualnog razvoja, dok falusna faza je faza genitalne organizacije nagona i u ovoj fazi se gradi i razvija jezgro polnog identiteta (Edipov i Elektrin kompleks i seksualne infantilne fantazije prema roditelju suprotnog pola). Intenzivan psihoseksualni razvoj počinje pojavom puberteta i intenzivnim djelovanjem polnih hormona i to je buran razvojni period razvoja adolescencije i značajan je u formiranju cjelokupnog identiteta, polnog identiteta i polne orijentacije. Pozitivnim razvojnim stilovima trebamo razvijati zdrav psihoseksualni razvoj, zdrav polni i psihoseksualni identitet, jer upravimo tako sačuvaćemo zdrav psihoseksualni razvoj koji je osnova za razvoj porodice, potomstva i moralnih standarda u okruženju. Razvoj identiteta i polnog identiteta treba planski razvijati u porodici (edukacija roditelja), u vrtićima, školama, vjerskim institucijama, kroz medije, društvene mreže, jer se identitet gradi uviđanjem i kognitivnim spoznajama, interpersonalnim interakcijama i iskustvom i učenjem po modelu.

2.11. Razvoj egzistencijalnih kompetencija

Pozitivni razvojni stilovi, od ranog razvoja, trebaju razvijati kod djece potrebu da rade, čuvaju i troše novac po određenim pravilima. Cilj je razvijati pravila discipline, radinosti, čuvanja, ne rasipanja. Osnovno je ne razvijati rasipnički i potrošački stil. Dijete u ranom razvoju učiće po modelu i oponašanju odraslih i jezgro svoji egzistencijalnih kompetencija gradiće tako, ali i kroz različite podsticaje i nagrade. Kasnijim razvojem djeca će učiti uviđanjem i drugim različitim spoznajama i iskustvima. Osnovno je dijete pripremati za život i kod njega razvijati pozitivne egzistencijalne kompetencije tako što ćemo omogućiti djetetu da pozitivno razvija one sposobnosti u kojima ima najviše dara i uspjeha. Izgradnjom najboljih razvojnih kompetencija individua će biti superiorna, profesionalno i egzistencijalno zadovoljna i uspješna, korisna i sebi i društvenoj zajednici.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U razvonim strategijama roditelja, odgajatelja i edukatora koriste se jednodimenzionalni i dvodimenzionalni razvojni stilovi koji po prirodi svog djelovanja grade pozitivan i negativan razvoj ličnosti i pozitivne i negativne razvojne kompetencije kod djece. Jednodimenzionalni razvojni stilovi koriste emocionalnost

kao dimenziju u kojoj se na desnoj strani dimenzije nalazi emocionalna toplina, a na lijevoj (suprotnoj) strani emocionalna hladnoća. Između te dvije krajnosti nalazi se „srednja“ razvojna strategija „toplo-hladno“ koja se koristi kad to zatreba, zavisno od pozitivnog ili negativnog ponašanja djeteta.

Dvodimenzionalni razvojni stil u razvojnim interakcijama koristi emocionalnost kao jednu dimenziju i psihološku kontrolu ili nadzor kao drugu razvojnu dimenziju. Na dimenziji emocionalnosti (osi x) na pozitivnoj strani je emocionalna toplina, a nasuprotnoj strani emocionalna hladnoća. Na ordinati (y) na pozitivnoj strani je kontrola ponašanja (standardi koji se trebaju ispoštovati), a na suprotnoj strani je zanemarujuća ili popustljiva (sumbisivna) kontrola ponašanja. Te razvojne stilove interakcije i edukacije prikazali smo u koordinatnom sistemu u kojem prvi razvojni kvadrant predstavlja „plus plus“ (++) razvojni stil koji koristi i emocionalnu toplinu i adekvatnu kontrolu ponašanja (ishode ponašanja). Drugi razvojni kvadrant „minus plus“ (-+) koristi više hladan emocionalni odnos i čvrstu kontrolu ponašanja. Treći razvojni kvadrant „minus minus“ koristi u razvoju emocionalnu hladnoću (emocionalnu zanemarenost) i kontrolnu zanemarenost. Četvrti razvojni kvadrant „plus minus“ (+-) koristi pozitivnu toplinu u razvoju i sumbisivnu i zaštitničku dimenziju u kontroli ponašanja. Svaki od navedenih razvojnih interakcijskih stilova (kvadranta) kroz svoje karakteristične dimenzije razvoja razvija i različite pozitivne ili negativne emocionalne osobine ličnosti i različite pozitivne ili negativne crte karaktera. Svaki od navedenih razvojnih stilova izgrađuje i različite pozitivne ili devijantne razvojne kompetencije koje će biti osnova za pozitivno ili negativno funkcioniranje i egzistiranje ličnosti u njenom životu u interakciji sa okruženjem.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bandura, A., (1977): Self-efficacy; Toward unifying theory of behavioral change, Psychological Review, 84, 191-215; Bowlby, J., (1969): Attachment and Loss, Vol. I: Attachment, New York, Basic Books;
2. Bezinović, P., (1988): Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopimanja, Zagreb, Odsjek za psihologiju Filozofski fakultet;
3. Bowlby, J., (1969): Attachment and Loss, Vol. I: Attachment, New York, Basic Books;
4. Busch-Rossnagel, N, A., (1997): Mastery motivation in toddlers and Young Children, 9, pp.1-11;
5. Čeranić, S., (2005): Normalni razvoj ličnosti i patološka uplitanja, I. Sarajevo, Zavod za udžbenike;
6. Erikson, E., (2008): Identitet i životni ciklus, Beograd; Zavod za udžbenike;
7. Gardner, D., (1983): Frames of mind; The theory of multiple intelligences, New York; Basic Books;
8. Goleman, D., (1997): Emocionalna inteligencija, Zagreb, Mozaik knjiga;
9. Gresham, F.M., & Elliot, S.N., (1987): The relationship between adaptive behaviour and social skills: Issues in definition and assessment, Journal of Special Education, 21 (1), 167-181.
10. Hajder, M., (2011): Ličnost nastavnika i promjene u obrazovanju, Sarajevo, Sarajevo Publishing;

11. Hajder, M., (2017): Pozitivne razvojne inovacije u učenju i nastavi, Sarajevo, Sarajevo Publishing;
12. Salovey, P., Sluyter, D.J., (1999): Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija, Zagreb, Educa;
13. Stanojlović, S., (2010): Škola i razvoj kompetencija, Bijeljina, Pedagoški fakultet;
14. Opačić, G., (1995): Ličnost u socijalnom ogledalu, Beograd, Institut za pedagoška istraživanja;
15. Suzić, N., (2006a): Uvod u predškolsku pedagogiju i metodiku, XBS, Banja Luka;
16. Vidović, V., (2008): Ishodi učenja u obrazovanju učitelja i nastavnika- konceptualni okvir, Zagreb;
17. Vizek-Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., Rijavec, M., Miljković D., (2003): Psihologija obrazovanja, Zagreb, IEP-VERN:

RESUME

In the development strategies of parents, educators and educators, one-dimensional and two-dimensional developmental styles are used, which by the nature of their action build positive and negative personality development and positive and negative developmental competencies in children. One-dimensional developmental styles use emotionality as a dimension in which there is emotional warmth on the right side of the dimension and emotional coldness on the left (opposite) side. Between these two extremes is a "medium" warm-cold development strategy that is used when needed, depending on the child's positive or negative behavior.

The two-dimensional developmental style in developmental interactions uses emotionality as one dimension and psychological control or supervision as another developmental dimension. On the dimension of emotionality (x-axis) on the positive side is emotional warmth, and on the opposite side is emotional coldness. On the ordinate (y) on the positive side is the control of behavior (standards to be met), and on the opposite side is the negligible or compliant (submissive) control of behavior. We presented these developmental styles of interaction and education in a coordinate system in which the first developmental quadrant represents a "plus plus" (++) developmental style that uses both emotional warmth and adequate control of behavior (behavioral outcomes). The second developmental quadrant "minus plus" (- +) uses a colder emotional relationship and firm control of behavior. The third developmental quadrant "minus minus" uses emotional coldness (emotional neglect) and control neglect in development. The fourth developmental quadrant "plus minus" (+ -) uses positive warmth in development and a submissive and protective dimension in behavioral control. Each of the above developmental interaction styles (quadrants) through its characteristic dimensions of development develops different positive or negative emotional personality traits and different positive or negative character traits. Each of the above developmental styles builds different positive or deviant developmental competencies that will be the basis for the positive or negative functioning and existence of a person in his life in interaction with the environment.

SPISAK RECENZENATA ČASOPISA UNIVERZITETSKA MISAO

LIST OF RECONCILIANTS OF THE JOURNAL UNIVERSITY REVIEW

1. Bećirović Suad, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
2. Kalač Bećir, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
3. Plojović Šemsudin, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
4. Elfić-Zukorlić Elma, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
5. Čatović Azra, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
6. Ujkanović Enis, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
7. Meta Mehmed, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
8. Rakočević-Vasić Branislava, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
9. Fehratović Jahja, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
10. Bihorac Ahmed, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
11. Matić Zorica, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
12. Mančić Emilija, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
13. Muratagić Tuna Hasnija, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
14. Dazdarević Samina, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
15. Lukač-Zoranić Amela, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
16. Bajrami Vedat, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
17. Arsenijević Jasmina, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
18. Mladenović Željko, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
19. Krcić Šefket, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
20. Muratović Admir, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
21. Fetić Mustafa, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
22. Srdić Vesna, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
23. Skenderović Ibro, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
24. Kurtović Rejhan, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
25. Ivanović Aleksandar R., docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
26. Randelović Dragana, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
27. Mededović Enver, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
28. Tesla Milan, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
29. Hakić Ergin, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
30. Teofilović Nebojša, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
31. Jović Miodrag, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
32. Matijević Mile, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
33. Elvis Vardo, docent, Univerzitet u Tuzli
34. Tatjana Atanasova-Pačemska, redovni profesor, Univerzitet Goce Delceva, Štip
35. Muharem Kozić, vanredni profesor, Univerzitet Džemal Bijedić, Mostar
36. Nazim Malići, redovni profesor, FON Univerzitet, Skoplje
37. Naser Etemi, vanredni profesor, FON Univerzitet, Skoplje
38. Alen Kalajdžija, docent, Univerzitet Sarajevo
39. Sanjin Kodrić, vanredni profesor, Univerzitet Sarajevo
40. Ismail Palić, docent, Univerzitet Sarajevo
41. Miodrag Jovanović, vanredni profesor, Univerzitet Crne Gore
42. Marija Krivokapić, vanredni profesor, Univerzitet Crne Gore
43. Aleksandra Nikčević-Batričević, docent, Univerzitet Crne Gore
44. Selma Porobić, vanredni profesor, Univerzitet u Tuzli
45. Jasna Bogdanović-Čurić, vanredni profesor, PIM Univerzitet, Banja Luka
46. Tamara Spahić-Efendić, vanredni profesor, Univerzitet u Tuzli - docent
47. Hana Korać, vanredni profesor, Univerzitet u Travniku
48. Hikmet Asutay, vanredni profesor, Trakijski Univerzitet, Edirne

TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA

NAZIV RADA

[Times New Roman 13 point, bold, centred, upper case]

Ime Autora [Times New Roman, 10 point, bold, centred and Upper and lower case]

Institucija u kojoj je autor zaposlen [10 point, normal, centred and upper and lower case]

Grad /Zemlja [10 point, normal, centred and upper and lower case]

E-mail [10 point, italic, centred and upper and lower case]

Apstrakt

[Times New Roman 10-point, justified]

Apstrakt treba biti od 100 do 200 riječi.

Ključne riječi: **[Times New Roman, 10-point, bold, alignment left]**

NASLOVI [Times New Roman, 12- point, bold, upper case and justified]

Rad treba biti u formatu B5 (17,6 x 25.1cm). Margine: top – 2.5 cm; bottom – 2.5 cm; left – 2.5 cm; right – 2.5 cm. Tekst treba biti jediničnog poreda u jednoj koloni pisan fontom Times New Roman veličine 11-point. Rad treba biti obima od 7 do 14 stranica.

PODNASLOVI [TIMES NEW ROMAN, 12-POINT, NORMAL, LIJEVO PORAVNANJE]

Radove pisati na srpskom/bosanskom ili engleskom jeziku. Radovi treba da budu obima do 5,500 reči (maksimum 15 strana). U određivanju dužine teksta grafički prilozi (tabele, grafikoni, i sl.) broje se kao 250 reči (pola strane) ili 500 reči (cela strana). Slike i grafikoni moraju biti u crno beloj (gray) varijanti (štampanje u boji nije moguće). Rezolucija slika i tabela ne sme biti manja od 300dpi (pixela).

PODNASLOVI [TIMES NEW ROMAN, 12-POINT, NORMAL, LIJEVO PORAVNANJE]

Radove pisati na papiru formata B5 i koristiti margine: 2 cm gornja, 2 cm donja, leva i desna. Imena i prezimena autora i nazive njihovih institucija (ako postoje) pisati fontom Times New Roman 10 pt. Način pisanja je pokazan na početku ovog uputstva. Na sredini prve stranice rada napisati naslov rada na srpskom/bosanskom jeziku. Ispod njega sledi naziv rada na engleskom jeziku. Koristiti font Times New Roman Bold 12 pt.

Posle imena autora i naslova rada sledi apstrakt na srpskom/bosanskom jeziku pisan italic. Iza toga sledi apstrakt na engleskom jeziku takođe pisan italic. Podnaslove u rukopisu pisati bold velikim slovima veličine kao u tekstu.

Rad kucati proredom 1.0 i proredom između pasusa od 6pt pre i posle sa fontom Times New Roman 11 pt, kojim je kucano i ovo uputstvo. Početak pasusa kucati od početka reda. Sve delove teksta koji se žele istaknuti treba pisati *italic* (ne **bold** ili podvučeno). Strana imena pisati u originalu ili transkribovati na srpski/bosanski jezik, a pri prvom navođenju u zagradi staviti ime u originalu. Strane ne treba numerisati.

ZAKLJUČAK

Ispod teksta u fusnote upisivati samo propratne komentare.³⁰

Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu izdanja i broj strane.

- Primer za citiranje bibliografske jedinice jednog autora: (Giddens, 1986: 68).
- Primer za citiranje bibliografske jedinice dva autora (Horkheimer i Adorno, 1947: 77).
- Primer za citiranje više bibliografskih jedinica: (Fauconnet, 1928: 36; Barthes, 1971: 183).
- Primer citiranja bibliografske jedinice bez autora: (*Deklaracija*, 1948: 2).

Primer citiranja bibliografske jedinice jednog autora u slučaju da postoje druge bibliografske jedinice istog autora izdate iste godine: (Durkheim, 1915c: 45).

LITERATURA

Citiranje bibliografskih izvora u tekstu je obavezno. Citati u tekstu trebaju biti obilježeni velikim zagradama na primjer: [1, str. 125].

1. Molimo Vas ne koristite fusnote ili endnote za citiranje izvora. Numerisana lista izvora i literature treba biti data na kraju rada na način kao u sledećem primjeru: Porter, M.E. (1998) *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
2. Larrain, F., Tavares, J. (2003) Regional currencies versus dollarization: options for Asia and the Americas, *Journal of Policy Reform*, 6 (1), str. 35-49
3. Shachmurove, Y. (2001) Optimal portfolio analysis for the Czech Republic, Hungary and Poland during 1994-1995 period, *CARESS Working Paper No. 00-12*
4. Gwin, C.R. (2001) *A Guide for Industry Study and the Analysis of Firms and Competitive Strategy*. Preuzeto sa sajta: <http://faculty.babson.edu/gwin/indstudy/index.htm>.
5. IMF (2010) Global Financial Stability Report, *IMF World Economic and Financial Surveys*

Lista treba biti pisana fontom Times New Roman, veličine 10-point, normal, justified, upper and lower case.

Fontom Times New Roman 10pt, abecednim redom navesti sve citirane bibliografske jedinice. Knjiga se navodi sledećim redom: prezime, ime, godina izdanja, *naslov knjige kurzivom*, mesto izdanja, naziv izdavača. Članak u knjizi se navodi sledećim

³⁰ Propratni komentar pisati fontom Time New Roman 8 pt.

redom: prezime (autora), ime (autora), godina izdanja, naslov članka, u.: prezime (urednika), ime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), *naslov knjige kurzivom*, mesto izdanja, naziv izdavača. Članak u časopisu se navodi sledećim redom: prezime, ime, godina izdanja, naslov članka, *naslov časopisa kurzivom*, godište, broj i broj prve i poslednje strane na kojima je članak objavljen.

SLIKE i TABELE

Slike, tabele i grafici trebaju biti poravnati po sredini, oznčeni odgovarajućim brojem i naslovom kao u sljedećim primjerima:

Slika 1. BET index

Tabela 1. Deskriptivna statistika prihoda na hartije od vrijednosti

	Austrija	Francuska	Njemačka	Mađarska	Poljska
Srednja vrijednost	-0.002%	-0.006%	-0.009%	0.008%	0.012%
Medijan	0.011%	0.013%	0.039%	0.025%	0.010%
Maksimum	12.759%	13.149%	11.125%	17.410%	10.870%
Minimum	-11.164%	-11.301%	-8.666%	-19.110%	-11.850%

BROJEVI STRANICA i ZAGLAVLJA

Molimo Vas nemojte koristiti brojeve stranica ili zaglavlja.

RESUME

Na kraju teksta neophodno je dati rezime članka na engleskom jeziku u dužini do jedne stranice.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008

UNIVERZITETSKA MISAO: časopis za
Nauku, kulturu i umjetnost / glavni i odgovorni
Urednik Suad Bećirović. – 2002, br. 1 -. - Novi
Pazar : Internacionalni Univerzitet u Novom
Pazaru, 2002- (Kraljevo : Graficolor). - 24 cm

ISSN 1451-3870 = Univerzitetska misao (Novi Pazar)
COBISS.SR-ID 121150220